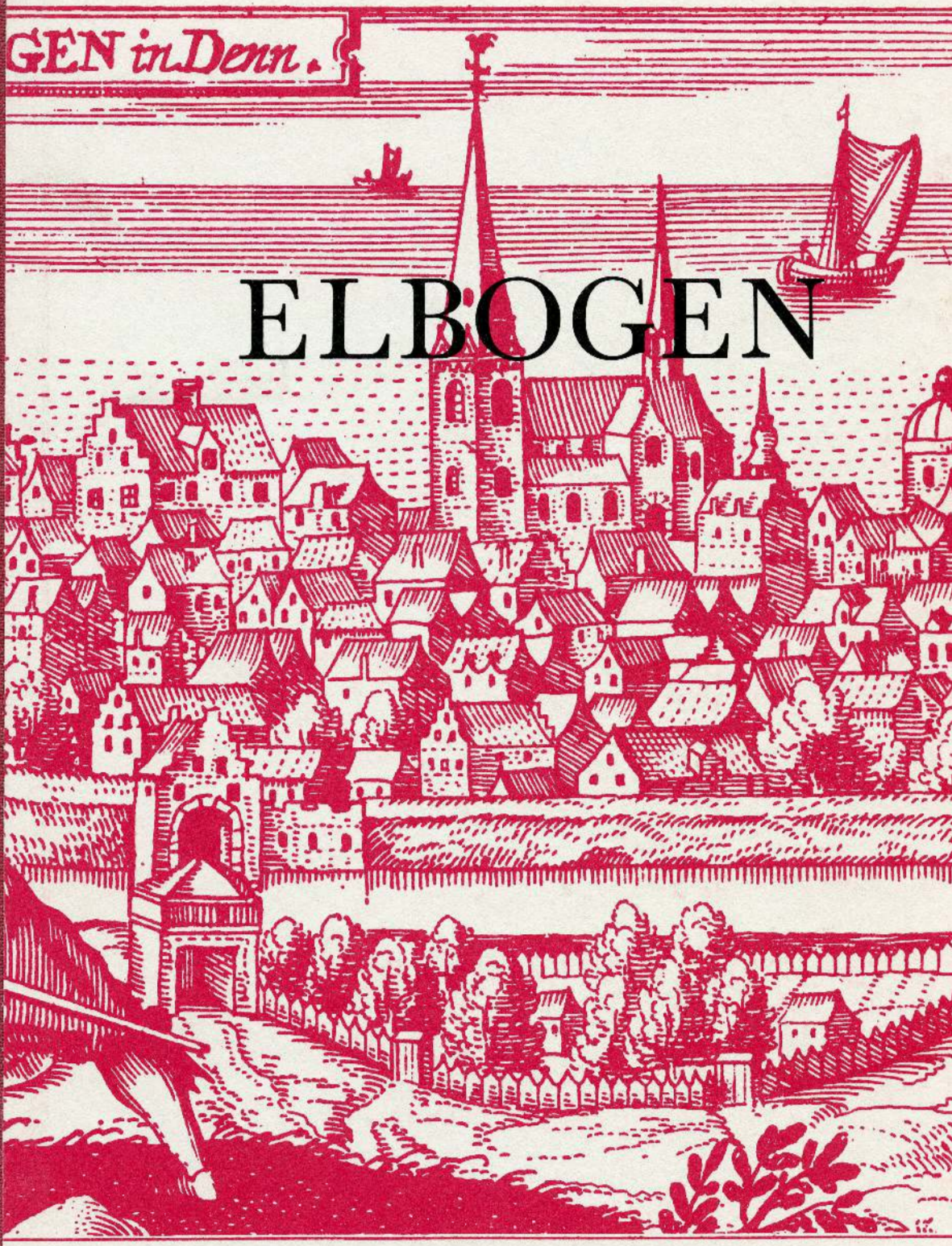

ELBOGEN

MALMÖ FORNMINNESFÖRENINGS TIDSKRIFT

ELBOGEN

MALMÖ FORNMINNESFÖRENINGS

TIDSKRIFT

1985

ELBOGEN

MALMÖ FORNMINNESFÖRENINGS TIDSKRIFT

Årgång 15 – Nummer 1-4 – Malmö 1985

Redaktörer: *Arkitekt SAR Bengt Berggren*
Professor Kjell Å. Modéer
Förste intendent Bengt Salomonsson

Ansvarig utgivare: *Professor Kjell Å. Modéer*

Adress: S:t Petrigången 7 A, 211 22 Malmö

Bidrag till tryckning av Elbogen, Malmö fornminnesförenings tidskrift, har lämnats av Malmö Förskönings- och Planteringsförening.

Tryck: Litos Reprotryck i Malmö AB, 1986
ISSN 0345-2786
ISBN 91-85156-24-8

Malmö teater 1860-68

– *de sista åren före ombyggnaden. II.*

AV RAGNAR GUSTAFSON

"[---] Duger han inte så får vi väl ställa in honom i kören – bland grekerna, herre!", ropade han, och vände sig gestikulerande till mig. "Ädla greker, förstår herrn.! Oljade! Fikon! Gå nu och sjung för brinnande livet, så får herrn plats. Sjangtes, sjangtes ma bälle! Sjang-te-e-e-e-s!" Inifrån scenen hördes hans röst: "Messiör, mesdames! repetitionen fortsättes!"

August Lindberg (s 14ff) berättar hur han 20-årig tas emot av Carl Otto Lindmark som repeterar in Sköna Helena i Örebro 1866. Det verserade självsvåldet, jargongutropet "fikon!", det bisarrt "fransk"-späckade talet, impulsiviteten som kunde stegras till självmotverkande hysteri – allt är omvittnat också av andra och fick Lindberg att fråga om direktören var utlänning. "Han har blivit det, sen han kom ifrån den store Deland", svarar kapellmästaren Littmarck, så nu "duger bara franska komedin och den är han galen i". Warberg (s 43) kallar Lindmark "en ganska god skådespelare, och i sådana roller, där han sett Pierre Deland eller Knut Almlöf, var han till och med utmärkt. Gaspard i 'Debutanten och hennes far' gjorde han mycket roligt." I andra roller spelade han mycket på sin personlighet.

Efter Delands död 1862 övertog den 32-årige Lindmark truppen, först med den snälle père noble:n Kristian Fredrik Bäckgren som sleeping partner. Deras Malmödebut sker 1865: 24 kvällar på våren och nio under industriutställningen. Nästa gång, våren 1867 (14 föreställningar), är Lindmark ensam direktör.

Av de 34 pjäserna våren 1865 hade Deland spelat hälften här; bara åtta var nya för Malmö. Cronholm (SP 18/3) har en scentekniskt intressant notis om en av dem, tysken Berlas enaktsvådevill *En Gräsenkling* som verkade rumphuggen:

Ty något annat slut än att ridån går ner finnes icke. Och då man här ser sig nödsakad att alltid låta ridån gå ned, så ofta en kulissförändring skall ega rum, så har man fått wänja sig wid, att blifwa afbruten midt i en akt, stundom då ett sådant afbrott aldrig bordt ega rum. Jag satt alltså och wäntade på något mer af Gräs-enklingen, men död war han, och det gick hastigt, modo apoplectico.

Men August Warberg var "wid förträfflig röst" och sjöng med "friskhet och lif" som Scapin i *Marinettes små skälmstycken* – och *Den nya garnisonen* "tyckes wara publikens favorit-pjes". Dess pikanta flickexercis var populär redan hos Djurström och Cronholm (SP 25/2) ger nu något av stämningen:

Stycket spelades i Söndags på ett sätt som war det bästa man här på länge har sett. Det war en utmärkt ensemble [samspel] i det hela. Den unga truppen war förträffligt inöfwad, dess exercis gick med en precision som kunde göra heder åt mången skarpskytt-korps och publiken applåderade jemt. Fru [Clara] Fornell i Julies rol, som anförare för afdelningen, war liflig och rask. Hon har en stark och klangfull sångröst, som är wäl utbildad. Hr [August] Brundin som spelade Victor, har en särdeles wacker tenor och duetten dem emellan utfördes med smak och finhet i nyanserna, som man sällan får höra. Hr Bäckgren war den gamle kommendanten och gaf sin rol utan öfwerdrift, med en blandning af den sträfhet och godmodighet, som rolen innebär. De båda invaliderna, Hr [Joël] Lindström och Hr [Ludvig] Strindberg, woro också wäl inne i sina roler.

Tredje gången "blef hela garnisonen inropad och gjorde militäriskt honnör för publiken" (SP 1/4). Av de ovan nämnda följs den 29-årige komikern Ludvig Strindberg med särskild förtjusning av Cronholm bl.a. i Almlöfs gamla roller som *Elias Regenwurm* och som Goldonis *Twå Herrars Dräng* där Strindberg "for omkring, liflig och qwick, som en ekorre i en bur" (11/3). Som ungkarlsslarver vilken för att vinna arvonkelns gunst poserar som *En lycklig familjefader* i Görners treaktare visade han åter "den osökta komik, som tillhör hans spel" (1/4). Allra mest road verkar dock Cronholm av Labiche & Martins enaktare *Herr Hummers 73 öre* där husfadern (Strindberg) frenetiskt grubblar över hur han varje dag i 17 år kunnat förlora precis 73 öre medan en gästande gammal kamrer (Axel Boström) oavbrutet avbruten håller tal (11/3):

Hr Strindberg och Hr Boström kan man i denna pjes icke se för ofta. Den förre med sin fruktan, sin misstänksamhet, sina bekymmer, har wisserligen efter de 17 åren kommit till ett slags resignation, men på bottnen ligger det en ewig oro, och för denna motsats har Hr Strindberg funnit ett så komiskt träffande uttryck i hela sin personlighet, att man med det största nöje följer honom i hela hans spel. Och Hr Boström som den gamle Kamreren är i sin rol lika lyckad.

Sällskapet är "ett af de bästa som på sednare tiden gästat wår stad. Samspelet är förtjenstfullt, kostymerna wackra och sångresurserna ganska goda." Så skriver Allehanda (11/3) men låter sedan Lindmark höra att han nog trots vissa överdrifter var rätt bra som landsortsaktören i *Debutanten och hennes far* men "talade så fort att det war swårt att följa med, något som äfwen inträffat mer än en gång förut". Lotten Magnusson (=Warberg) var förtjänstfull som debutanten. I Görners *Tiburtius och Polycarpus* eller Allt skall bli uträttadt var Lindmark "ett ypperligt konfusionsråd", en förvirrad herre som åtar sig och blandar ihop alla uppdrag (SP 4/3). En "fin gammal herre, med noblesse i sitt wäsende" gör han av en lätt manisk men i sin godtrogenhet tillfälligt

Carl Otto Lindmark.

skakad filantrop i *De små foglarna* av Labiche & Delacour. Där spelade Axel Fehrnström "en äkta windböjtel och sådana der glada ynglingar som icke sakna en wiss älskwärdhet i allt deras lättsinne finna i Hr F. en talangfull representant" (SP 11/3). Cronholm roas också av honom och Linda Boström i den lilla franska komedin *En kopp thé* – något de förgäves söker bjuda Warberg på som oförmodad nattlig gäst i deras hem.

Farser och sånglustspel alltså, gärna franska. Men sju helkvällspjäser gavs, därav tre av Birch-Pfeiffer, och Cronholm (SP 18/3) finner *På Landet och i Staden* ovanligt stringent. Augusta Fehrnström gjorde "med talang" bondflickan som följt en artist till stan där hon dock "intagande" och ädelt resignerar. En grevinna som hotar äktenskapet gav Ottilia Rylander(-Littmarck) med

"finhet och takt", "ädel sanning" och "en talang, som war mer än wanlig". Artisten återvänder dock med hustrun till landet, och Fehrnström tolkade konflikten passion-plikt med "godt omdöme" och utan "detta falska, uppskrufwade pathos, som annars wanligen åtföljer det seriösa skådespelet". Det är "en af sälskapets största meriter" att nästan alla "hafwa frigjort sig från detta onaturliga lyte, som i så långa tider häftat wid den Swenska scenen".

I Börjessons *Ur Carl XII:s ungdom* lyckas hovet gifta bort en bondflicka till vilken den 18-årige monarken, uppträdande inkognito, hyser en besvarad kärlek. Fehrnström spelade honom med "ungdomsfriskhet och en wacker hållning" (SP 11/3) medan Lotten Magnusson gav en "wäl genomtänkt" tolkning av flickans utveckling från naivitet till resignation. Cronholm beställer dock mer poetiskt erotiskt svärmeri – och får det vid reprisen.

Carl XI blev aktuell utställningssommaren 1865, i Theodor Hagbergs femaktare. Pressen tiger men Atterling (s 251ff) skriver att för att vara ett "högre" drama gick det skapligt – även om kungen "var och förblef den toujoure Rosenmüller", d.v.s. Lindmark, "lifslefvande". *Fregattkaptenen*, Hedbergs hopkok på två franska pjäser, gavs också denna sommar. Med "mycken munterhet" sågs här Strindbergs tobakshandlare och f.d. markis som av sin ståndsgalna fru vid restaurationen 1814 tvingas överge sin älskade snusbod, återta titeln och föra befäl på en fregatt. Då han är ohjälplig landkrabba ges det fina speltillfällen och slutakten med sjöslag och allt kan ha varit spektakulär trots en stökig intrig. Snällposten (31/7) är besviken på pjäsen men spelet "gick med den skicklighet som man är wan att finna hos detta sällskap. Sista aktens dekoration, som föreställer akterdäcket på ett örlogsfartyg, war ganska lyckad." Helt "förträffligt", menar Allehanda (2/8), med adress bl.a. åt käringexperten Amanda Rylander, 33, Ottilias syster.

Efter Lindmarks vårsejour 1867 ges betyget att "med undantag af Åhman-Pousettes teatersälskap som i wissa delar står framom detta men i andra efter, har wår publik på lång tid icke sett här något så framstående" (SP 30/3). Då hade ändå Strindberg och paren Warberg och Boström lämnat truppen. Ny var bl.a. Axel Bosin, för Atterling (s 236) presenterad "såsom 'biträdande regissör vid talscenen'. (Man kan höra att sällskapet lefde på stor fot!)" Den då 26-årige Bosin sägs ha visat stor självständighet mot sin bråkige och vidlyftige direktör. I Svanbergs personalanteckningar (I s 188) får han betyget "måhända en af de bättre sceniska ledare som vårt land ägt".

I hans översättning gavs Björnsons *De Nygifta* där Augusta Fehrnström som spelets drivkraft Mathilda visade djup känsla, talande mimik, lugn och fasthet medan maken Axel spelade för mycket på effekt (SP 21/3). Han var bättre när han i efterpjäsen, P Morcaus komedi *Våra Bundsförvanter*, som tafatt zuavkapten rivaliserade med en lebeman, spelad av Lindmark "med ett lif och en abandon, som framkallade stor munterhet". George Sands *Markis de Villemer* går pressen och kanske i stort sett publiken förbi, men tre gånger ges Sardous likaså helkvällsfyllande *Familjen Benoiton*, översatt av Bosin. Snällposten (7/3), belåten med spelet, menar att komedin mycket underhållande "gisslar wår tids flärd och lösa seder", representerade av en nyrik familj med två i klädsel och (språk)vanor särdeles avancerade döttrar och två "bortskämda, demoraliserade" småpojkar. "Det war werkligen ett snyggt herrskap, denna rika familjen Benoiton", utbrister Allehanda (9/3).

Ett snyggt herrskap, eller ett som kanske skulle förefallit oss alltför uppsnyggat, presenterade Lindmark onsdagen den 13 mars 1867: Malmöpremiären på Offenbachs *Den sköna Helena*. Enligt annonsen är en del nya dekorationer av en i övrigt obekant H Hansen, orkesterarrangemanget av truppens kapellmästare Gottfried Littmarck

Thérèse Paul, först av sköna Helenor i Malmö.

och översättningen av Ludvig Strindberg. Texten till sångerna, för ändamålet upptryckta i en tredje upplaga hos C A Hellborg i Malmö, såldes i biljettkontoret.

Som vi ska se ansågs Strindberg ha bearbetat bort det "anstötliga". Störst frihet gav naturligtvis taltexten, men något av tendensen anas i sångtexterna. Liksom Hedberg i Stockholm 1865 stryker han första kupletten där Helena antyder tidigare historier i Dis-moi, Vénus som här får omkvädet: "O! Venus säg! Hvarför är du så glad, / När du all dygd fresta får till den yttersta grad?" I arian vi känner som "Kärlek måste vi ha" har Hedberg "oss kärleks lycka gif, om än aldrig så lite" och Strindberg: "O låt oss älska blott, ty det är ljuvast på jorden!" Hedberg är mera spexartad och kuplettmässigt tillspetsad men skyggar också han ibland för de amorösa orden. Av körens inledningsord till tredje akten, "Dansons! Aimons! Buvons! Chantons!" tillåter sig faktiskt Strindberg ("Med dans och skämt och vin och sång") att antyda en synd mer än Hedberg ("Med dans och sång och lek och språng") – men "Aimons!" översätter ingen av dem! I övrigt kan för kuriositetens skull t.ex. nämnas att den morske Akilles gjorde sin Malmödebut med orden "Jag är Achilles den heta" och att omkvädet i Paris entré- och bravursång löd: "Evoe! Dessa gudinnor / För att männer narra lätt, / Evoe! dessa gudinnor, / Kokettera på tusen sätt."

Den annars snäve Atterling (s 257f) skriver att han "sällan vid en landsortscen sett en sångpjes gå så pass bra som denna". Thérèse Paul (senare fru Frans Hodell), "en ung flicka med fullkomligt sydländskt utseende", och Joël Lindström, "ganska god men vanligen väl torr komiker", stod inte långt efter Kungl. teaterns Helena och Menelaus och dess Paris överträffades vida av, märk väl, Clara Fornell, med "ovanligt stark och behaglig röst och ganska god musikalisk bildning samt dertill, hvad som för en prins i trikoter och kort tunika kanske är det vigtigaste, charmant växt".

Den långe Lindmark som Calchas "var trind och treflig som vanligt – alltid densamme. Han 'hoppade' och cancaniserade, än i glädje, än i ondska, men alltid så att publik och sujetter hade roligt." Alltför roligt rent av en kväll i Linköping när han i improviserad sång bröt ut mot scenarbetarna som vid slutkören "Far till Cythéren, / Nu på galèren" glömde att tända de bengaliska eldarna. Mera planerade textändringar gjorde han också och vi, förvanda vid Offenbachbearbetningar, häpnar kanske inte med August Lindberg (s 38) över att Lindmark-Calchas alltefter den aktuella orten höjde och sänkte värdet på provinsbankernas sedlar i scenen med "gås"-spelet eller över att han i Uppsala på frågan om han kunde förutsäga framtiden svarade: "Jag är bara orakel för gentilt folk. Gå ni till spåkäringarna, där nere i Svartbäcken!"

Repliken var väl vederbörligen lokaliserad också i Malmö där Snällposten talar med två tungor om bearbetningen. Först (14/3) skrivs att "stycket obestridligt wunnit. Allt anstötligt, åtminstone nästan allt, är borttaget, och endast det roliga finns qwar." Calchas som ibland chockerat med en "ystcrhet, som har lätt för att slå öfwer till det frivola" gav Lindmark "med mycken humor, utan att han likwäl någonsin öfwerskred rätta gränsen". Augusta Fehrnström var Orestes med "den yttersta uppsluppenhet, utan att derföre glömma den goda smaken" och huvudrollsparet spelade "på ett lifligt och intagande sätt och utförde förtjenstfullt sina ganska swåra sångpartier". Axel Fehrnströms Achilles var tyvärr rå och simpel, men kostymerna var "ytterst eleganta, och dekorationerna de wackraste, som man sett på härwarande theater" – ett enormt betyg!

Allehanda (16/3) förtiger Fehrnström men ekar annars omdömena och finner bl.a. att Lindström "som den skröplige, ständigt darrande gamle Menelaus war ypperlig, både med afseende på spel och maskering". Vad gäller moralen var operetten "bättre än sitt rykte, åtminstone i den Strindbergska omklädnaden, churu denna naturligtwis icke kunde alldeles dölja de betänkliga fel och lyten, hwaraf den sköna lider".

Efter den tredje föreställningen refererar Snällposten (30/3) en del, möjligen lokal och muntlig, kritik:

Hwad beträffar den "fria bearbetning" af stycket som Hr Lindmark bjuder på, så har man icke funnit deri något anstötligt, lika litet som man funnit deri något synnerligt roligt, och om Hans Majestät Konung Agamemnon och Hans Högwördighet Hr Calchas wille efter badet låta bli att återställa wärmen i kroppen, så kan i utförandet ingen anledning finnas till anmärkning. Man har twärtom bemärkt att Helena spelas så som wore hon en prestinna i Vestas tempel och Paris såsom hennes bror. På detta sätt har man af det ursprungliga stycket egentligen ej mer än musiken igen, men det är ock det förnämsta, och ingen torde sakna hwad bearbetaren strukit. [---] Utförandet gick i Onsdags mycket wäl. M:ll Paul som Helena tillkommer första priset. Hon återgifwer karakteren annorlunda än författaren menat och annorlunda än man på andra theatrar ger denna rol, men hennes spel är alltigenom wackert och intagande, hon har en täck röst och i föredraget är behag. Fru Fornell gifwer Paris rol likaledes med talang; i början är spelet färglöst, men i andra akten tager det upp sig, och i det hela har hennes spel samma karakter som hos M:ll Paul. Den duett de båda utföra gick förträfflig. – Agamemnon gifwes af Hr [Leopold] Eurén, som lägger energi i spelet, och hans wackra röst hör man med nöje. Fru Fehrnström är en intagande Orest, och det ungdomligt glada, det älskwärt yra, som går så naturligt igenom hela hennes spel, gör ett behagligt intryck och man glömmer derwid att sångrösten har sina brister. Hr Lindström gaf en lyckad bild af en jemmerlig, slapp och utlefwad kung, och om Hr Lindmark som Jupiters öfwerstepprest icke wäckte aktning för embetet, så är det ej hans fel, då Jupiter icke höll sig med några andra. Alla öfriga spelande passade wäl in i den goda ensemblen af det hela.

Kyska Helena? Det främmande greppet får väl hänföras till det "tidstypiska". Och hur som helst var detta de fyra första av inalles 48 föreställningar på Malmö Teater t.o.m. 1909.

Året 1865 såg inte bara introduktionen på Malmö Teater av Lindmarks tydligen utmärkta trupp. På hösten, för en fyra månaders sejour över nyår (62 föreställningar), kom Wilhelm Åhman och Mauritz Pousette med vad Warberg (s 33) kallar "antagligen det bästa landsortssällskap som dittills existerat". Vid bildandet 1863 ingick också Oscar Andersson som ekonomidirektör. I Malmö är han med men utan att teckna firman och resan blir hans sista: han dör 52-årig och begravs på Gamla kyrkogården (längst i sydväst i Kungsparksdelen; den blygsamma stenen stals omgående sedan den avbildats i förf:s SDS-artikel på den hundraåriga minnesdagen 13/1 1966!) Kanske som en minnesgärd ges strax efteråt den Bellmanssituation som en gång vunnit hans ambitiösa pjästävling, *På Gröna Lund.*

Cronholm som gav ut sina Theater-Bref om sejouren i bokform – så minnesvärd ansågs den – beundrar (s 116) Fritiof Raas "wackra spel" och

Wilhelm Åhman.

behagliga baryton som Bellman, tolkad som "den poetiske, gode, ofta melankoliske swärmaren", och vidare Carl Fredrik Lagerqvists "mästerliga förmåga" att lägga mask som Gustav III. Så kunde han också enligt Warberg (s 35) använda över två timmar per kväll på sina masker.

Från Anderssons sällskap stammade Gustaf Mallander, glad komiker, 25, Wilhelm Åhmans bror Albert, 33, hans fru Louise, 32, och ursprungligen också Alfrida Hammarstrand. De övriga mer betydande i truppen kom från Edvard Stjernströms Mindre Teatern, 1863 inköpt av Kungl. teatern. De som passade för dess konversationskomedier togs över, menar Kerstin Derkert (s 103), medan de av "en mer patetisk-romantisk skola" fick gå.

Åhman och Lagerqvist hörde dock knappast till den skolan. Lagerqvist blev också premiäraktör på Kungl. teatern 1866-88, och även de (jfr Hellander, Från mitt teaterlif s 145ff och Skolpojksminnen s 123ff samt Warberg s 33ff) som betonar det ömsom sura, ömsom pompösa hos den reslige och med åren tydligen fetlagde Åhmans direktörsjag respekterar honom som karaktärsskådespelare. Vad däremot gäller kompanjonen Pousette (i ledningen tydligen en sleeping partner) möter vi en ståtlig herre, en dynamisk scenpersonlighet – men mer lagd för "rusande" känsla än för förståndsklar rollanalys.

Cronholm irriteras av Pousettes koketteri att vid 41 års ålder spela unga roller som markisen i Augiers Klädeshandlaren, den omvände barbaren i Halms gamla *Ingomar, Skogens Son* (d.v.s. Öknens son) och titelrollen i Scribes *Den Proscriberade* – där däremot den pigga subretten Elisabeth Hartman klarar en ljuvare ingenueroll och där Johanna Charlotta Lagerqvist, 40, gav moderns kamp med sitt hjärta och med Åhmans sluge och världsvane polisprefekt "med en finhet och takt som woro i hög grad intagande" (Cronholm s 121). Paret Lagerqvist får f.ö. mycket beröm av Cronholm både som Molières Orgon-Elmire och som de gamla makarna i Feuillets lilla sentimentala genrestycke *Ett Hem* – där mannen plötsligt vill ut i världen, lockad av en spännande globetrotter vilken dock avväpnas av hustruns resignation, inser tomheten i sitt flackande och blir kvar som gäst hos vännerna för livets återstod. Pousette spelade här med "den warmaste känsla" (Cronholm s 63) denna äldre karaktärsroll och sågs ibland också i en komisk dito, t.ex. informatorn i Hertz *Amors Genistreck*.

Pousette var desto överflödigare i unga roller som truppen hade tre begåvade 25-åringar från Mindre Teatern: Raa, den drömske och elegante Werner Ahlström och den livligare Richard Wagner som just i Hertz pjäs visade att han också kunde nyansera – det fanns "mjukhet i hans spel,

finhet i ironien, natur i dialogen" och "ett lyriskt pathos med sourdine" (Cronholm s 69).

Pousettes fru Charlotte, 33, spelade komedirolller som i vådevillen *Berthas Piano* "käckt och intagande" (Cronholm s 50) men utmärkte sig särskilt i sejourens klassiker. Konstnärligt främst jämte Åhman och Lagerqvist stod tydligen dock Charlotte Raa, f.d. Hedvig Forsman och nu 27. Den sentimentala *Jane Eyre* adlade hon så att Cronholm (s 29) inte sett "någon som gifwit den så wäl", och redan citerat är hans höga beröm av hennes förkovran som Jungfrun. "Det swärmiska tillhör hennes natur" skriver han (s 11) apropå fru Raa som Scribes *Adèle de Senanges*, medan Åhman som åldrig förlåtande make "trängde in i hwarje hjerta".

I *En Hustrus Straff* (hos Lindmark: Sköflad Lycka) fick Åhman i ett "obeskrifligt wackert" spel med tungt hjärta skilja sin otrogna fru från hem och barn; "genom den stilla sorgen djupt uppskakande" var fru Raa i denna slutscen (Cronholm s 96f). Ännu ett offer för en inopportun lidelse, prinsessan Cecilia i Börjessons *Solen Sjunker!*, gav hon "warmt och innerligt själfullt; hon hade ögonblick af werklig tragisk talang". Kostymerna "praktfulla", utförandet "mästerligt", "en werklig konstnärlig helhet" – och Pousette gav Gustav Vasa (en omvittnad glansroll) "med en hänförande sanning". Alfrida Hammarstrands drottning hade "wacker hållning och ädelhet i spelet" och Ahlgren som Cecilias älskade greve Johan var "behaglig och ädel i sitt wäsende, glödande i passionens ögonblick" (Cronholm s 19f).

Starka lovord – och man undrar vilken genre Cronholm avsåg när han skrev att Lindmarks sällskap ibland överträffade denna trupp. Troligen menar han sångpjäser och farser. Men åtminstone för vådevillen hade Åhman & Pousette också talanger. Högst tillfredsställande gavs t.ex. (Cronholm s 77) Ida Nielsens *Han ser för djupt i glaset* där Lagerqvist som kalfaktor bara bar en bricka

Charlotte Forsman-Raa.

in och ut med några få ord, men under oavbrutna applåder: "hans figur och klädsel, från peruken med den stora kanonen[!] wid ena örat till damaskerna, i förening med det orubbligaste lugn, gjorde att hela figuren war så sannt komisk, att man sällan ser något dylikt". Och som aktören Ölander (Mallander gjorde Sjövall) i *Komedianterne* eller Ett Resande Theatersällskap väckte Lagerqvist åter (Cronholm s 71f) "det största bifall. Hans maskering, kostym och hela hans spel woro utan öfwerdrift i hög grad komiska." Warberg (s 34f) skriver ca 1910 att då skulle tolkningen nog befunnits "nästan för öfverdrifven", men på 1860-talet "gjorde den sig utmärkt". Det lite dunkla ovan om kanonen bakom örat låter ana en maskeringskonst som verkligen tog ut svängarna.

Carl Fredrik Lagerqvist som Ölander i Blanches Ett resande teatersällskap.

Av sejourens 62 pjäser hade 40 spelats på Mindre Teatern, därav alla klassikerna utom Jungfrun. Edvard Stjernströms ande kan alltså sägas sväva över sejouren – men som regissör hos honom har Åhman nog inte helt saknat inflytande på repertoaren. Ett önskemål från honom till Stjernström då han 1860 är på väg tillbaka till denne finns bevarat (Derkert s 60):

Jag är så barnslig att det werkligt smärtar mig att ej få spela min gamla kära "Tartuffe" synnerligen som jag tror att jag ***nu*** *skulle spela den till Hr S:ms belåtenhet, ty jag har icke upphört att studera denna rôle ehuru vi [d.v.s. Oscar Anderssons trupp] omöjligt kunna gifva den af brist på passande sujetter till de öfriga hufvudrôlerna.*

Nu fanns resurserna. Åhman får höga vitsord för sin tolkning på Humlegårdsteatern – där truppen somrarna 1865-66 väckte bl.a. kännaren Edvard Bäckströms respekt – och när *Tartuffe* ges i Malmö snålar Cronholm (s 74ff) inte på berömmet. Det är särskilt i denna roll Åhman "nått sitt mästerskap", tydligen i en föga komedibetonad tolkning:

Genom sin personlighet och sitt spel gaf han i de minsta detaljer ett uttryck af karakteren på ett sätt, att man nästan dignade under sanningen i den förfärande bilden. Hyckleriet och skenheligheten framställdes så, att det bästa i menniskans inre kände sig manadt att träda upp deremot. Man glömmer icke lätt en sådan personlighet. [---] Lika wäl som Hr Åhman gaf hwarje detalj af den hycklande rolen, lika utmärkt war han i det ögonblick i fjerde akten, då Tartuffe demaskerar sin inre menniska och uppträder med trots. Förställningen gagnar numera till ingenting och han wisar nu helt öppet det mörka afgrundsdjupet i sin själ. Detta parti war imposant och af stor effekt.

Några cronholmska vändningar antyder det sedesamma i uppförandet. Tartuffe ber med bortvänd blick Dorine "betäcka sin hals" – gjorde han verkligen det avvek man från den använda översättningen (Johan Remmers från 1820) som har "barm". Och fru Pousette spelar Dorine "med mycken liflighet och med all den friska lyrik, som ligger i kompositionen" – nutida framställningar antyder gärna en viss lättfärdighet. Likartat tycks den Elmire fru Lagerqvist (som alltid med "behaglig jemnhet och wärdighet i sitt spel") framställde ha tagit det som en tung plikt att gillra den erotiska fällan: hon lyckades "så wäl förena uttrycket af det twång som hon pålägger sig, för att wisa wänlighet mot den person hon afskyr, med den otålighet hwarmed hon wäntar att hennes man skall afbryta den pinsamma scenen".

I *Den Girige* gjorde Åhman Harpagon "med werkligt mästerskap" (MNA 13/12). Sin Mascarille i De löjliga preciöserna, nu kallade *De Löjliga Småstadsfruntimmerna,* upprepade han nu med Lagerqvist som Jodelet och Louise Åhman och Alfrida Hammarstrand i titelrollerna – i allt ett spel "fullständigt i Molières stil", vad

nu Cronholm (s 34) menar med det uttrycket. Han erkänner (s 55) att Åhman lagt ner "den största omsorg" på sin Argan i *Den Inbillningssjuke* (Malmöpremiär) men saknar "detta inåtwända, melankoliskt reflekterande öfwer eget tillstånd, som utgör det förnämsta grunddraget uti en inbillningssjuks lynne". Den psykologiserande invändningen har knappast täckning i Molières text, och en överdriven känsla för decorum på scenen och bristande förståelse för karaktärskomedins renodling av typerna tycks diktera en anmärkning som denna: "Man får af pietet för författaren och för det traditionella i spelet förlika sig med sjukkostymen, hwari hufwudpersonen presenterar sig hela stycket igenom."

Anar man här en för nutida ögon högst rimlig anläggning av rollen skymtar en mer tidsbunden (fast i och för sig kanske Shakespearetrogen!) i slutscenen i *Så tuktas en argbigga*, ffg i Malmö. Fru Pousette gjorde (Cronholm s 4) Katarinas avbön "så undergifwet och intagande" – och tydligen utan alla undermeningar och ironier. Men "hyste deltagande med denna hårda medfart" som den argsinta men i grunden goda kvinnan rönte och gladde sig "åt wår tid [---] som icke fördrager, att qwinnan får dresseras som en hund" – något försonande erotiskt samförstånd mellan parterna tycks inte ha anats. I Pousettes "mästerliga spel" som Petruchio låg "ett uttryck af öfwerlägsenhet som imponerade, – en obetwinglig kraft, som dock till slutet gaf wika för ädlare känslor".

Shakespeares Slutet gott, allting gott gavs i danskan Sille Beyers bearbetning *Konungens Läkare*. Läkardottern Helena som botar kungen, utverkar den motvillige greve Bertram i arvode och slutligen vinner också hans hjärta spelade fru Pousette med "owanlig dramatisk talang" (Cronholm s 53). Mycket fint gav hon i fjärde akten "det dubbla i rolen af den landtliga flickan, under hwilken förklädning hon träffar Bertram, och den finbildade qwinnan, som war hennes werkliga personlighet". Pousette "gaf ett sannt uttryck" för

Mauritz Pousette som Posa i Schillers Don Carlos.

Bertrams "aristokratiskt stolta, tygellösa, föga ridderliga karakter" och av hans förledare Parolles gjorde Lagerqvist "en utmärkt Shakespearesk figur, med drag utaf Falstaff".

I Beaumarchais *Barberaren i Sevilla* och *Figaros Bröllop* menar Allehanda (4/11) att Albert Åhman lyckades långt bättre med sin Figaro i följdpjäsen, medan Lagerqvist i Barberaren roade med sin Bazile. Sångpartierna var "mindre bra; icke få dissonanser förmärktes". Om Sheridans *Tadelskolan* (Skandalskolan) tiger pressen medan Oehlenschlägers *Hakon Jarl* utfördes "serdeles förtjenstfullt" av Åhman i titelrollen, Pousette som Olof Tryggvasson och Charlotte Raa som Thora (MNA 20/10).

Utöver Schillers *Orleanska Jungfrun* gavs också hans *Don Carlos*, enligt Cronholm (s 35ff) med "det rätta greppet på den ton som bör genomgå

det hela". Posa är nästan för mycket ett ideal men Pousette använde "all sin talang på rolen; i personligheten låg ridderlighet, ansigtsuttrycket war öppet och ädelt, entusiasmen framträdde warmt och lefwande" och frihetens talan fördes i scenen mot Filip II "med uttryckets fulla kraft". (Derkert, s 516, antyder här Stockholmskritik för överdrivet patos.) Ahlström i titelrollen gav "med finhet och smak och en wacker diktion" scenen med den försmådda prinsessan Eboli och övertygade i slutuppgörelsen med fadern-kungen – här "war kraften på sin rätta plats" men annars bör han akta sig för "uppskrufwadt pathos". Åhman gör det, "och derföre är också hans spel i tragiska karaktersroler af gripande effekt". Nu imponerade han som Filip "genast wid första inträdet genom den bild hand ställde lefwande fram af denne sträfwe, misstänksamme monark". Man ser sedan "hur han med isande köld stöter ifrån sig sin son", man ser honom "efter en genomwakad natt plågad af swartsjukans och misstänksamhetens demoner" och man ser i scenen med Posa "den bättre menniskan gå upp i hans själ" – där likväl grymheten segrar till slut:

Alla dessa scener gåfwos af Hr Åhman med öfwerlägsen förmåga; man såg de inre makternas kamp framträda med all sin kraft och de funno ett lefwande uttryck i figurens plastik, i blickens eld, i rörelsens bestämdhet och i diktionens wäl beräknade tonfall.

Fru Pousette gav drottningen med "intagande behag" och som den olyckliga Eboli avvek fru Raa klokt från tysk scentraditions "stormande passion" och "lät sin goda smak hålla spelet inom skönhetsliniens gränser. Och med detta sitt wackra spel griper hon djupt i åskådarens känsla och winner det warmaste deltagande för den sköna synderskan [---]." Allehanda (28/10) menar att hon "med owanlig talang och glödande inspiration återgaf de wexlande känslorna af hat, kärlek och ånger hos denna vulkaniska natur". Tidningen är nöjd också med de övriga. "Kostymerna woro praktfulla och samspelet förträffligt."

Charlotte Pousette som drottningen i Don Carlos.

Apropå Amors Genistreck där alla roller fick rätt relief och konversationstonen var väl träffad skriver Cronholm (s 68) att påpekandet egentligen är "öfwerflödigt, ty denna förtjenst af ett omsorgsfullt inöfwadt spel är något som tillhört hwartenda stycke, som här warit gifwet". Omsorgen ägnades också ett lanserande på bred front av samtidens främste dramatiker, Émile Augier, den viktigaste företrädaren för den franska sociala komedin som betytt så mycket för nordisk dramatik, särskilt för Ibsen och Björnson.

Mästerverket *Klädeshandlaren och hans Måg* gavs med Åhman som den socialt karriärgalne rike klädeshandlaren och Lagerqvist som hans förnuftige vän. "Begge dessa gubbar woro förträff-

liga", skriver Cronholm (s 43), och han anser (s 9) att som den hänsynslöst lagvrängande *Notarien Guérin* höll Åhman "åskådaren i en sådan spänning, att illusionen war fullständig".

I två av Augiers utfall mot spekulerande penningaristokrati och reaktionär bördsadel, *Moderna Vinglare* (Les effrontés) och *Giboyers Son*, figurerar journalisten Giboyer, radikal men köpt av reaktionen. Om Giboyers Son skriver Cronholm (s 6f): "Af detta brottsliga snille med dess motsägelser gaf Hr Lagerqwist en lefwande bild, som wäckte ett lifligt intresse, och isynnerhet war spelet i 4:de akten gripande" – pjäsens stora spelscen, Giboyers uppgörelse med sin "naturlige" son, det dittills ovetande föremålet för alla de offer han gjort av sina ideal. Åhman var resonören och överintrigören markis d'Auberive och gav i varje detalj bilden av "den i det yttre fine aristokraten, den lättsinnige, njutningslystne werldsmannen". Instrumentet i pjäsens politiska intrig är borgaren Marchal, av begär att glänsa beredd att hålla vilket tal man än sätter i hans hand; hans fåfänga framställdes "på ett ytterst komiskt sätt" av Pousette.

Cronholm varierar (s 17) berömmet åt Lagerqvist och Åhman i samma roller i Moderna Vinglare, ett ursinnigt angrepp på skandalpressen. Giboyers Son gavs tre gånger och fick både inleda och avsluta en sejour som i fråga om storartad repertoar övertrumfar allt i Malmö Teaters 129-åriga historia.

Efter detta behöver inte många ord spillas på den anonyma trupp som gav några småpjäser en kväll sommaren 1867 för välgörande ändamål (MNA 17/7). Och nästa nya svenskar en månad senare var den åbjörnsonska elevteater vi summariskt behandlat i samband med Åbjørnsens danska trupp. Troligen rör det sig som sagt om samme direktör. Bl.a. spelades en rad stockholmska sekundteaterplattityder, t.ex. *En kontorist som är kär*.

En som redan 1858 roat Malmö som kontoristen, Constantin Rohde, dyker upp som truppledare i september 1867 (13 föreställningar). Liksom den åhmanska stammar truppen i mycket från en Stockholmsscen, i detta fall Södra Teatern. En anmälan därifrån 1862 (Derkert s 135) visar publiken lite konfunderad av en Wagnerparodi, "men så fort den i andra akten fick skåda sin favorit, herr Rohde, i fruntimmersdrägt, kom den åter i jemnvigten och började lifligt applådera".

Medlen var nog inte de finaste, och t.ex. den rundnätte lustigkurren Knut Tivander kallas i en av sejourens två små Gumbertoperetter, *Kärleksdrycken*, "mycket öfwerdrifwen, ett fel, som i allmänhet widlåder sujetterna i denna trupp" (MNA 5/10). I Mosers senare frekventa enaktare *Drilléns Operett* är Tivanders fru Hanna och Södranprodukten John Blomqvist "rätt bra" men "herrar Rohde och Tivander woro mycket för öfwerdrifna" och pjäsen underhaltig (MNA 2/10). Ett annat enaktsskämt med sång, *Hos Portvakten*, är enligt samme anmälare (MNA 9/10), antagligen Fridolf Björling, en av de "dussinpjeser, hwilka nu för tiden tillwerkas i Stockholm och ej hafwa annat och högre ändamål än att genom lustiga situationer och ordwändningar framkalla skratt". Men med det lyckas Hedvig Caspér, 44, veteran från bl.a. Deland, och Sofia Tillgren, 52, mycket voluminös och populär som komisk kärring bl.a. på Södran.

Samtidigt menas fru Tillgren "mästerligt" spela hyrestant som kontrahenterna ovetande hyr ut samma rum, för dag- resp nattbruk, åt ett grälande men nu av slumpen återförenat ungt par i Labiches lilla sångfars *Mot beräkning*. Dramaturgiska standardknep, enfaldiga men med några goda spelscener som följd, kan också studeras t.ex. i tysken Grandjeans tvåaktare *Mjuka Tjenare* (bearbetning: Frans Hodell). En ung ädling listar sig där som trädgårdsmästare fram till godsägardottern medan pappa baronen söker honom; och pjäsens komikus, kock och hittebarn,

Theatern i Malmö.

Å härvarande Theater uppföres,

Onsdagen den 13 Mars 1867

för första gången:

DEN SKÖNA HELENA.

Komisk operett i 3 akter af Henry Meilhac och Ludovic Halévy. Musiken af Offenbach.
Fri öfversättning af L. Strindberg. En del nya dekorationer af H. Hansen.
Orkester-arrangementet af C. G. R. Littmarck.

1:a akten: **Oraklet.** 2:a akten: **Gås-spelet.** 3:e akten: **Veneris Galeja.**

Personerne:

Paris, konung Priams son	spelas af Fru Fornelli.
Menelaus, konung i Sparta	„ „ Hr Lindström.
Agamemnon, konungarnes konung	„ „ Hr Euréu.
Calchas, Jupiters öfverstepräst	„ „ Hr Lindmark.
Achilles, Phtiodis konung	„ „ Hr Fehrnström.
Ajax 1:ste, konung af Salamis	„ „ Hr Rahm.
Ajax 2:dre, konung af Locris	„ „ Hr Bergström.
Philocomes, Calchas tjenare, anställd vid åskan	„ „ Hr Julin.
Euthykles, smed	„ „ Hr Bäckgren.
Helena, drottning i Sparta	„ „ Mdl Paul.
Orestes, Agamemnons son	„ „ Fru Fehrnström.
Bachis, Helenas kammarjungfru	„ „ Mdl Statlander.
Leona	„ „ Fru Lindmark.
Parthænis	„ „ Fru Bosin.

Slafvar. Folk. Adonis-gräterskor. Helenas tjenarinnor.

(Händelsen föregår under 1:a och 2:a akterna i Sparta, den 3:e i Nauplia under badsejouren.)

Priserna äro i Riksmynt:

Parquette	1: 50	öre.
Första raden	1: 25	„
Parterre och Andra Radens Fondloger	1: —	„
Öfra Radens Amfiteater och Oeil de Boeuf	— 75	„
Andra Radens Sidologer	— 65	„
Platslogerna	— 50	„

Biljetter säljas hos Stadsbetjenten Pettersson samt Spektakeldagen från kl. 6 eft. m. i Theaterns Biljettförsäljningskontor.

Dörrarne öppnas kl. ½ 7, representationen börjas kl. 7 och slutas omkring kl. ¾ 10 e. m.

Affischer finnas att tillgå i Biljettkontoret à 6 öre.

Texten till "Den Sköna Helena" säljes i biljettkontoret till 25 öre exemplaret.

Nästa Representation gifves Fredagen den 15 Mars.

C. O. Lindmark.

Malmö. Tryckt hos B. Cronholm, 1867.

en herre som använder utländska ord fel, tror sig ett saligt ögonblick vara den sökte baronsonen men får nöja sig med att – givetvis helt slumpartat – uppdagas vara son till baronens betjänt.

Gustaf Ullberg, utbildad vid Kungl. teatern, utförde ofta balettnummer med några unga damer mellan pjäserna, och i de senare gjorde han komiska gubbar. Han "spelar i den rätta stilen, men han karrikerar för skarpt" i Harpagonrollen i *Den föregifna skatten* och i *Målaren och Modellerna* är han "alltför öfwerdrifwen" som den gamle färgrivaren (SP 10/10, 30/9). Tivander är där "mera bullrande än komisk" som hans bondske brorson – men flickan görs med "finhet och behag" av Aurore Löfgren, ännu en Södranprodukt, snart gift med truppens kapellmästare J U Cederberg. Snällposten tycks mer än Allehanda uppskatta Rohde, här "mycket lyckad" som betjänten Räfklo. Det var "ett lagom i hans spel som war behagligt och den komiska kraften blef derigenom ingalunda förminskad." Utförandet gick särskilt "hwad sångpartierna beträffar, särdeles wäl".

Cronholm, troligen, ägnar några nostalgiska rader åt dessa båda opéra-comiquer av Méhul från 1802. I samma genre är Isouards *De löjliga Mötena* från 1807 som den yngre anmälaren i Allehanda (12/10), väl åter Björling, hört föräldrarna kalla "oöfverträfflig", en "gengångare" vars burleska scener han nu gärna ser. Musiken förenar "nutidens lekande behag med förra århundradets gedignare instrumentering" – skada bara att Rohdes tenor inte räckte i trion. Och i ännu en gengångare, Fredros *Damer och Husarer*, spelade Södranaktören Edvard Caspér den gamle majoren "med god uppfattning" (SP 10/10).

I ett par lite "finare" franska enaktare hade Linda Boström att tillsammans med Ludvig Otterström nöja sig med vänskapen *När kärleken slocknar* och att som firad men tillfälligt ensam aktris deklarera: *Jag spisar hos min mor* – d.v.s. med moderns porträtt varvid hon finner barnets ro. Likaså pressrosad föll, led och förlät fru Boström i den anonyma femaktaren *Den Förskjutna* (med udd mot att mannen alltid får fela ostraffat) och uppoffrade sig systerligt som *Suzanne* eller Månglerskan från La Halle. Där framsade hon "isynnerhet sin melodram på ett förtjenstfullt sätt" (MNA 12/10) – effektmaneret med uttrycksmässigt förhöjt tal till musik fanns alltså kvar.

Apropå ett annat kvardröjande sceniskt mode skriver Allehanda (12/10) att av alla "dimbilder" ur Bellmans värld var *En sommardag vid Fiskartorpet* bland de bättre:

Balletten bidrog ej litet till denna framgång, isynnerhet som dans, sång, spel och kostymer tillsammans bildade ett helt, som nästan war illusoriskt. Den sista scenens tablå, med den frejdade skaldens bröstbild omgifwen af skyar, samt hans skapelser nedanför, war av särdeles god effekt.

En frestande association leder till Fiskarstugan av Bellman-Kraus, men snarare har vi kanske här ett opus av Rohdes "litteratör" Gustaf Engström. Adolf Hellander (Teateroriginal s 89ff) – som själv, 19-årig, var med och i Hedbergskomedin *En Odåga* kallas alltför orutinerad att spela roué (MNA 16/10)! – skriver att Engström var Rohdes alltiallo, "skådespelare, biträdande regissör, litterär rådgifvare, teaterförfattare och öfversättare", d.v.s. när törst och upptågslystnad gav den stryktfule men umgängsamme mannen någon ro. Första kvällen i Malmö ägnade han åt att kartlägga ortens källare – och fångas i väktarsaxen... Detta enligt Hellander som skriver att Rohde var "känd såsom en den bråkigaste teaterdirektör på sin tid och ingen dag gick förbi, utan att han ställde till något obehagligt uppträde" – men för Engströms tunga och inte minst hans karikatyrteckningar visade han en viss nervös undfallenhet.

I Engströms bearbetning gavs Kaisers femakts sånglustspel *Skräddaren Naturpoet*, en rad obetydliga scener som dock lät en väl sekunderad Victor Holmquist "på ett fördelagtigt sätt ådagalägga en större komisk talang" som snart skulle bli riksbekant (MNA 16/10). Alldeles själv (om

man får tro annonsen) hade Engström skrivit en parodi på Den sköna Helena, *Den Rika Malena*, fem akter med lånad Offenbachmusik. Snällposten (10/10) finner den misslyckad, renons på leklynne, men Allehanda (5/10) är road, liksom tydligen den talrika publiken, och finner spelet "mindre öfwerdrifwet än wanligt". Caspér nämns som sniken magister och baletten "gick med owanligt lif och säkerhet" och lät Ullberg visa "sin nära nog otroliga wighet och styrka".

Båda tidningarna uppskattar en mer renommerad femaktsoperett, Bazins *Resan till China*. Sällskapet "har spelat in sig i denna genre", menar Snällposten (27/9) som för hans "klangfulla sångröst och lediga spel" berömmer Carl Ludvig Brohman. Hans unge sjöofficer får inte sin tilltänkte svärfars (Ullberg) samtycke förrän han i slutakten ombord på sitt skepp först hotat föra honom till Kina och sedan lagt repet om halsen på honom för myteri. Rohde roade som stammande rival och den dekor truppens maskinmästare C Svensson gjort för slutakten var "wäl utförd; den föreställde medlersta delen af ett ångfartyg med kommandobrygga och en del af fartygets tackling". Den fick rent av applåd, berättar Allehanda (28/9).

En äkta Offenbach var fyraktsoperetten *Herrar Dunanans resa*, "genomrolig" enligt Allehanda (28/9) som hos Aurore Löfgren finner "en klangfull och wacker röst". Det hela gick med "raskhet och abandon", skriver Snällposten (26/9) och bra var Rohdes kuplettföredrag. Vid vårreprisen 1868 drog han (SP 4/5) ner applåder med "sitt uppsluppna spel" i rollen, en kringstrykande virtuos på sex instrument och en av pjäsens tre intrigmakare. Offret för skämtet, f.d. kopparslagaren Dunanan, är på väg till Venedig för att gifta bort sin son med flickan en av de tre älskar men förs i stället hypnotiserad till Paris där far och son håller till godo med ett par modister. Engström gjorde Dunanan till "en högst komisk personlighet" och med Offenbachs "ystra, stundom wackra, stundom extravaganta, alltid tilltalande och lifwande musik" samt "det goda spelet, de temligen goda sångresurserna och de briljanta kostymerna" var detta rent av det "bästa, som på länge gifwits på Malmö theater". Också danserna beröms, särskilt en Harlequinpolka med Ullberg.

Av vårens nio föreställningar inleds en med Benedix komedi *Slägtingar*. Allehanda (9/5) jämför med Roos två månader tidigare: hans instudering var omsorgsfullare men krafterna här kanske bättre och särskilt Rohde mästerlig. Efteråt gavs Eduard Jacobsons *Den lilla Sångfogeln* (musik: Thuiskon Hauptner) med en ypperlig Caspér som blaserad lord, fåfängt bekämpande sin värdinnas störande livsglada sång. Aurore Cederberg (höstsejourens m:ll Löfgren) hade titelrollen.

Det hade hon också i Malmöpremiären på Offenbachs *Storhertiginnan af Gerolstein* den 10 maj 1868. Allehanda (13/5) finner operetten lite lång men lyckad och uppsättningen praktfull. För första aktens dekor, fältlägret, anges nyssnämnde maskinmästare som medansvarig – månne samme Svensson som fick ersätta den sjuke Tivander som general Brumm? Allehanda uppskattar satiren mot militarism och godtycklig maktutövning och harangerar Aurore Cederberg (inte minst för arian Dites-lui) i den subtilt primadonneparodiska rollen som den amorösa och med sina gåvor nyckfulla storhertiginnan. Brohman som föremålet för hennes låga, den från menig till general tur-och-retur-befordrade soldaten Fritz, framhävs också medan Ullberg som hennes tilltänkte gemål och Engström i oviss roll "gjorde typer af sina roller". Snällposten (11/5) ger i sin anmälan ett prov på tidens försiktiga sätt att nalkas den osedlige Offenbach:

Med sådant utförande, sådana kostymer och så goda sångresurser som hr Rhode [sic] har att bjuda på, måste stycket wara underhållande. En och annan något wågad situation finnes wisserligen, men dylikt tillhör ju den förskämda smak, i hwars jordmån Offenbachs operetter ha sina rötter. Dessutom står "Storhertiginnan" i detta

Theatern i Malmö.

Fredagen den 27 Mars 1868

uppföres å härvarande Theater

för första gången:

En Fru, som varit i Paris,

Lustspel i 4 akter af G. v. Moser. Öfversättning från Tyskan

Personerna:

von Stern, Major med afsked ur krigstjensten	spelas af Hr Sandberg.
Bertha, hans dotter	„ Mdl Fourong.
Oscar von Siburg	„ Hr Roos jr.
Mathilda, hans hustru	„ Frk Björnberg.
von Waldon, husar-officer	„ Hr Ström.
von Schönberg, Assessor	„ Hr Carlberg.
Marie von Schönberg, ung Enka	„ Mdl Roos.
Johan, Majorens gamle trotjenare	„ Hr Holmquist.
Jean, betjent hos Siburg	„ Hr Schoultz.

(Händelsen passerar i Tyskland, 1 och 4 akterna hos Siburg, 2 och 3 hos Majoren.)

Derefter, för första gången:

EN BLYGSAM ENGELSMAN,

Komedi i 1 akt. Öfversättning.

Personerna:

Brown, turist	spelas af Hr Roos jr.
Gogo, kapitalist	„ Hr Carlberg.
Fredrik, hans son	„ Hr Schoultz.
Blanche, Gogos niece	„ Mdl Fourong.
Ernestine	„ Fru Carlberg.

Efter Första Akten:

La Danse des Fées pour Piano af Jaël.

Efter 3dje Akten:

Solo de Concours par Ravina.

Emellan Pjeserna:

Capriccia (H moll) pour Piano par Félix Mendelsohn Bartholdy.

Utföres af Demoiselle Math. Hellberg.

OBS. Representationen börjas kl. ½8 e. m.

OBS. Representationen börjas kl. ½8 e. m.

Priserna äro i Riksmynt:

Parquette	1: 50 öre.
Första raden	1: 25 „
Parterre och Andra Radens Fondloger	1: — „
Öfra Radens Amfiteater och Oeil de Boeuf	— 75 „
Andra Radens Sidologer	— 65 „
Platslogerna	— 50 „

Biljetter säljas hos Stadsbetjenten Pettersson samt Spektakeldagen från kl. 6 eft. m. i Theaterns Biljettförsäljningskontor.

Dörrarne öppnas kl. 7, representationen börjas kl. ½8 och slutas omkring kl. 10 e. m.

Affischer finnas att tillgå i Biljettkontoret à 5 öre.

☛ **Söndagen den 29 Mars gifves nästa Representation.**

OBS. Endast några få Representationer komma att gifvas.

J. ROOS.

Malmö, tryckt hos B. Cronholm, 1868.

hänseende öfwer de flesta af Offenbachs skapelser, ty man spårar åtminstone en sedlig tanke i den, nemligen den trohet, hwarmed den unge, enfaldige soldaten, storhertiginnans favorit, motstår alla frestelser och förblifwer trogen sin gamla kärlek, den lilla bondflickan, och då han till slut lika fort beröfwats de höga wärdigheter, som storhertiginnan gifwit honom, tröstar han sig med hoppet att wid Wandas sida föra ett blygsamt men lyckligt lif, och utber sig som en ynnest ett litet postkontor till belöning för sina militära förtjenster – naturligtwis en skämtsam lokalisering af öfwersättaren. Det hela är en lätt och lekande, öfwer hufwud taget temligen oskyldig ironi öfwer royautén. [---] Emellertid dansa dessa karrikerade figurer så muntert och lifligt efter Offenbachs glada melodier, och tyckas sjelfwa ha så roligt, att det smittar och publiken har roligt med. Fru Cederbergs återgifwande af hufwudrolen war lifligt, skalkaktigt och uppsluppet; herr Brohman som hennes favorit, den unge soldaten Fritz, hade wäl uppfattat sin rol och hans wackra, friska röst förhöjde dessutom dess goda återgifwande; hr Ullberg som storhertiginnans efterhängsne friare, den narraktige prins Paul, och hr Swensson som general Brumm woro högst löjliga figurer. Den fullsatta salongen yttrade äfwen ofta sitt bifall, och efter spektaklets slut blef fru Cederberg inropad.

Den tredje föreställningen, där Tivanders Brumm registreras som en förstärkning (MNA 20/5) slöt sejouren den 18 maj 1868 – den sista teaterföreställning som gavs på Malmö Teater i dess någorlunda ursprungliga skick. För Storhertiginnan återstod i Malmö 20 föreställningar t.o.m. år 1900 – och sedan har hon inte hörts av i denna envetna operettstad. Det är förbluffande.

Allehandas slutomdöme säger vidare att truppen är god, baletten över medelmåttan men repertoaren "alldeles för slipprig och andefattig". Rohde ursäktas dock med en hänvisning till "tidens smak". Snällposten (20/5) är imponerad nog att hoppas han ska få återinviga teatern till hösten – och blir bönhörd.

Två nya svenska sällskap hann dock den gamla teatern ta emot, båda rätt tillfälliga och mest med gamla bekanta. Det sista gäller också repertoaren hos den trupp som med Gustaf Erik Dahlgren som ledare gav 28 föreställningar över nyår 1867-68.

Truppen hade bl.a. spelat halvtannat år i Norge och på Manegen i Djurgården under sommaren (MNA 27/11) väckt uppmärksamhet med en dekoration (akt tre) i den nu introducerade irländske fäsören Dion Boucicaults *Colleen Bawn* eller Brudarne i Garryowen, irländska folkbilder i tre akter och åtta tablåer med musik. Boucicault var storleverantör till Londons melodramteatrar som frossade i påkostade, spektakulära, spännande och maskinteknisk komplicerade effektscener. I Colleen Bawn förekommer ett dränkningsförsök och dit hörde nog den omtalade scenbilden som "war ganska egen och wäckte bifall" (SP 5/12). Detsamma gjorde både pjäs och spel och m:ll Jenny Hermansson blev inropad.

Hon spelade också älskligt och naturligt (MNA 23/11) titelrollen i en annan nyhet, en Hodellbearbetning av tyskt ursprung: *Fabriksflickan*, Stockholmsscener med sång i tre akter. Snällposten (23/11) delar Allehandas syn på pjäsen som en lös rad scener med några lustiga Stockholmstyper. "I sista akten woro intagna några småroliga kupletter, der äfwen Malmö Romerska Badanstalt [en nyhet nere i hamnen] hade fått en plats och framkallade lifliga applåder". Allehanda nämner Carl Gustaf Michal för ledighet och gott kuplettföredrag och lovordar vidare Hilma Brandt som gatpojke och hr (Herman?) Martinsson som klarinettblåsande källarkund.

Kanske fanns Malmöanspelningar också i nyårsdagens *Tableau vivant: Nyårsönskningar*, "ganska täck" men p.g.a. kölden i "miserabel" gasbelysning (SP 3/1). Andra gången hade gasen bättrat sig och Jenny Hermanssons *Preciosa* får mycket rosor (MNA 8/1).

Malmöanknytning hade en tvåaktskomedi med slutkupletter, sedd två gånger före jul: *Svartsjuka* av Allehandas recensent Fridolf Björling ("Rolf Frid"). Snällposten puffar för urpremiären men iakttar så en svårtolkad tystnad medan Allehanda

Malmö Teater.

Onsdagen den 23 December 1868:

För första gången:

Andersson, Pettersson och Lundström,

Folkkomedi med sång och dans i 8 tableer. Fri bearbetning och lokalisering efter Nestroys tyska original "Lumpazivagabundus" af Gustaf Engström. Dansen af Gustaf Ullberg.

Första tablån:

Andarnes rike.

Personerna:

Stellaris, andarnes konung	Hr Sjöberg
Mystifax, hans rådgifvare	Hr Strindin
Lumpazivagabundus, en ond ande	Hr Brohman
Amorosa, kärlekens gudinna	Fru Cederberg
Fortuna, lyckans gudinna	Fru Fornell
Brillantine, hennes dotter	M:ll Blomqvist
Fludribus, } Mystifax' söner	M:ll Pettersson
Hillaris, }	M:ll Söderberg

Troll af båda könen.

I denna tablå dansas:

Pas de quatre

af Herr Ullberg, M:llerna Carlsson, Kindstedt och Thunström.

Andra tablån:

På vandring.

Personerna:

Andersson, snickaregesäll	Hr Tivander
Pettersson, skrädderegesäll	Hr Ullberg
Lundström, skomakaregesäll	Hr Rohde
Lumpazivagabundus	Hr Brohman
Fortuna	Fru Fornell

Tredje tablån:

Kring majstången.

Personerna:

Ola Pehrsson, rik bonde	Hr Strindberg
Annika, hans hustru	Fru Tiligren
Wågman, landthandlande	Hr Holmquist
Andersson	Hr Tivander
Pettersson	Hr Ullberg
Lundström	Hr Rohde
Lars, postbud	Hr Lange
Pelle, } bonddrängar	Hr Lindgren
Jöns, }	Hr Strindin
En bondgumma	Fru Fornell
En bondflicka	M:ll Thunström

Bondfolk.

Fjerde tablån:

Återseendet.

Betsman, snickaremästare	Hr Sjöberg
Lotta, hans dotter	Fru Tibell
Amalia, hans brorsdotter	Fru Tivander
Hammarlund, kopparslagare	Hr Holmquist
Andersson	Hr Tivander
Gertrud, tjenstflicka	M:ll Pettersson

Två bärare. Gäster.

(Händelsen föregår hos Betsman.)

Femte tablån:

"Förnäma" verkden.

Personerna:

Pettersson	Hr Ullberg
Lundström	Hr Rohde
Styker, målare	Hr Strindberg
Hammarlund	Hr Holmquist
von Luftig, baron	Hr Brohman
Blank, hans vän	Hr Strindin
Camilla	Fru Tivander
Laura	M:ll Blomquist
En gesäll	Hr Lange
En betjent	M:ll Kindstedt

(Händelsen föregår hos Pettersson.)

Sjette tablån:

Årsdagen.

Personerna:

Betsman	Hr Sjöberg
Lotta	Fru Tibell
Andersson	Hr Tivander
Pettersson	Hr Ullberg
Lundström	Hr Rohde

(Händelsen föregår hos Betsman.)

Sjunde tablån:

Åter förfall.

Personerna:

Pettersson	Hr Ullberg
Lundström	Hr Rohde
En värdshusvärdinna	Fru Tiligren
Förste } spelaren	Hr Lindgren
Andre }	Hr Clausing

(Händelsen föregår på ett värdshus.)

Åttonde tablån:

Kärlekens segrar.

Personerna:

Stellaris	Hr Sjöberg
Mystifax	Hr Strindin
Lumpazivagabundus	Hr Brohman
Amorosa	Fru Cederberg
Fortuna	Fru Fornell
Brillantine	M:ll Blomqvist
Fludribus	M:ll Pettersson
Hillaris	M:ll Söderberg

Troll af båda könen

Emellan 1:sta och 2:dra tablån: **Maskerad-Polonaise** af Becker.
" 3:dje " 4:de " **Pepita-Galopp** af Lumbye.
" 4:de " 5:te " **Allegro et Marciale** af Lumbye.

Priserna äro i Riksmynt:

1:sta parkett, 1:sta radens avantscener och 1:sta radens fondloger	1: 50 öre.
2:dra parkett och 1:sta radens sidologer	1: 25 "
2:dra radens avantscener och 2:dra radens fondloger	1: — "
2:dra radens sidologer och 3:dje radens fond	— 75 "
3:dje radens sidologer	— 50 "

Biljetter säljas spektakeldagen till kl. 5 e. m. hos Stadsbetjenten Pettersson samt från kl 6 e m. i theaterns biljettkontor.

Dörrarne öppnas kl. ½7, representationen börjas kl. 7 och slutas omkring kl. 10 e m.

Programmer finnas att tillgå i biljettkontoret å 5 öre

Lördagen den 26 December (Annandag Jul) gifves nästa och Måndagen den 28 sista representationen.

C. ROHDE.

Malmö, tryckt hos B. Cronholm, 1868.

och Björling (14, 18/12) först förklarar sig jäviga men sedan originellt nog ändå harangerar de spelande: Jenny Hermansson för hennes "exakta och älskliga återgifwande af den unga och blyga landtflickans karakter", den 23-åriga Mathilda Wisell (senare gift Bergström och av viss Stockholmsberömmelse) som ståtlig ung fru samt Hilma Brandt och en fru Lindeberg som pjäsens två pigor. Den artige författarens avvikelse från god publicistsed må ursäktas av hans passionerade teaterintresse – han startade senare Dramatiska Sällskapet med arbetareföreningens amatörer i Gasverksgatan.

I övrigt bjöds nästan bara gammalt. Allehanda (13/11) återser rörd *En Midsommarnatt i Dalarne*, ger (15/11) goda vitsord åt Wisell och John Sjögren som äkta paret i *De Nygifta* samt åt Frans Ferdinand Novander som bokmal i förpjäsen, Jolins *Skal och kärna* – och finner samtidigt "fantasi och känsla" hos Wisell som Esmeralda i *Ringaren i Notre Dame* där Dahlgrens fru griper som Gudule och Michal är en förträfflig Quasimodo särskilt när rollen fordrar rå kraft. Däremot (20, 23/11) är Sjögren för humorlös som *Herr Dardanell* och Novander för patosfylld som Börjessons *Erik XIV* (anmärkningen drabbar också Wisells Karin). I gengäld applåderas (30/11) Novanders mask som en annan kung, Gustav II Adolf i den gamla *Grafbruden*, och som Döden i *Döden Fadder* visar August Westermark (Michals Hamlet 1860) "sin kallelse för det högre dramat". Han gör det ånyo som Carl Moor i *Röfvarbandet* mot Novanders Franz, Wisells Amalia och Dahlgrens Maximilian i vad Allehanda (18/1) kallar sejourens bästa föreställning.

Då hade redan en rad andra trotjänare avverkats som *Vildbrådstjufvarne, Den Ondes Besegrare, Jernbäraren, Rika Morbror, Rochus Pumpernickel* (Sjögren i titelrollen) och, förstås som annandagjulpjäs, *Vermlänningarne* där Allehanda (28/12) särskilt fäster sig vid Hilma Brandts Anna. Det hela är som en repetitionskurs i de senaste decenniernas repertoar; Snällposten ägnar de föreställningarna mycket lite intresse.

Siste nye svenske teaterdirektör på den gamla teatern blev Mauritz Pousette, mycket tillfällig i rollen. Hela truppen bestod av honom och hans fru, tenoren Erik Hafgren (känd från sångruppen De svenska nationalsångarna och sedan snuddande vid Kungl. teatern innan han blev egen direktör) samt Marie Louise Hammarstrand. Småpjäser, arior och folkvisor (också Charlotte Pousette var mycket sångkunnig) samt deklamationsnummer gavs vid de två föreställningarna. Fourniers *Lektioner mellan äkta makar* visade sig åter vara "en liten täck pjes, hwars wärde förhöjdes af fru Pousettes spel", och Creuzé de Lessers treaktare *De gifta* eller Missvårda ej behagen var en gammal fin komedi som varnar unga fruar för att "lägga bort allt koketteri, om de wilja bibehålla sina mäns tillgifwenhet." Spelet var "förträffligt" och m:ll Hammarstrand som unga frun "särdeles intagande; hennes spel är lifligt och prydes dessutom af ungdom och ett fördelagtigt yttre". Pousette som mannen visade "en god hållning och ett warmt, själfullt spel" (SP 20/4). Allehanda (22/4) kallar förtjust Marie Louise Hammarstrand "en af wåra mest framstående skådespelerskor".

Den andra kvällen bjöd idel introduktioner. Den äktenskapliga rådgivningen fortsatte i Caroline Bertons proverb *En hustrus bästa politik* och sist gavs Edmond Gondinets lilla trevliga enaktare på vers *Den hvita halsduken*. Brudgummen in spe på väg in i ett resonemangsparti tvingas där under själva bröllopsförberedelserna av omständigheterna att – lättad – kasta sina ekonomiska kalkyler över bord och i stället fria till sin fattiga vackra kusin.

Däremellan tog kärleken också ut sin rätt i ett litet lyriskt kammarspel från 1776, inspirerat av författarens undertryckta kärlek till en gift kvinna. I pjäsen lever en köpman i idyllisk ro samman

med sin syster, men när ett anbud kommer om hennes hand blir de klara över sina känslor för varandra – och då passar det ju utmärkt att han kan tala om för henne att hon faktiskt inte alls är hans syster utan dottern till en ungdomsvän. Pjäsens namn: *Syskonen*. Författare: Johann Wolfgang von Goethe, härmed för första gången spelad på Malmö Teater.

Publiken var talrik, berättar Allehanda (25/4), och spelet i de tre pjäserna sådant "man kunde förwänta sig af werkliga artister". Sedan kunde det inte hjälpas att "Göthes mera klassiska komedi" slog mindre än de båda andra. De låg mera i linje med det teatern alltid vetat att fria till: tidens smak.

LITTERATURFÖRTECKNING:

För den allmänna bakgrunden har anlitats bl.a. de standardverk som redovisats under motsvarande rubrik under artikeln Malmö Teaters 1840-tal i Elbogen nr 2 1980. Speciellt värdefull för kunskapen om truppernas medlemmar har varit Johannes Svanbergs Anteckningar om Stora Teatern i Göteborg 1859-1893, Göteborg 1894 och upplysningar om finländska teaterförhållanden har bl.a. inhämtats ur Ingrid Qvarnströms Svensk teater i Finland, I, Helsingfors 1946. Vad gäller anlitade pjästexter hänvisas till G E Klemmings Sveriges dramatiska litteratur till och med 1875, Stockholm 1863-79. De verk som i texten direkt citerats eller refererats till är följande:

[Atterling, Carl Henrik:] Teaterlif. Anteckningar af J.P. Törnqvist, f.d. skådespelare (pseud), 2 uppl. Stockholm 1873.

Bayer, Carl: Kjøbenhavns Folketheater (1857-1882). Köpenhamn 1882.

[Cronholm, Bernhard:] Theater-Bref (1865-1866) af B.C. Malmö 1866.

Derkert, Kerstin: Repertoaren på Mindre teatern 1854-1963. Stockholm 1979.

Falkman, Alma: Gamla minnen från 1860/70-talets Malmö. Ingår i Ludvig Larsson (utg): Från skånska städer för ett par mansåldrar sedan. Lund 1932.

[Hellander, Adolf:] Från mitt teaterlif --- af En gammal skådespelare. Stockholm 1898.

[do:] Skolpojksminnen --- af En gammal skådespelare. Stockholm 1899.

[do:] Teateroriginal och typer --- af En gammal skådespelare. Stockholm 1900.

Hillbom, Rune: Landsortsteater i karlskronaperspektiv. Föreningen Gamla Carlskrona årsbok 1977. Karlskrona 1977.

Hirn, Sven: Teater i Viborg 1743-1870. Helsingfors 1970.

Otterström, Ludvig: Från salong och scen. Stockholm 1891.

Roos, J.: Gömdt är icke glömdt! Några och tretioåriga teateranteckningar. Stockholm 1871.

[Schéele, A A:] Minnen från Djurgårdsteatern 1864-1881 --- samlade af En teatervän. Stockholm 1882.

Svanberg, Johannes: Kungl. teatrarne under ett halft sekel 1860-1910. Personalhistoriska anteckningar. I. Stockholm 1917.

Vasenius, Valfrid: Topelius om teatern i Finland. Helsingfors 1916.

Warberg, August: Femtio år vid teatern. Stockholm 1912.

Österdahl, Herman: Malmö Teaters hundraårsjubileum. VII. SDS 19/10 1909.

Teateraffischerna ur Malmö Museums samlingar. Foto: Ludek Hoberb.

Historia, byggnation, om människorna där och om dess byggherre Eric Sigfrid Persson

"Åt varje bostad ett stycke jord och natur" – Om utemiljön i Friluftstaden

AV MARIA NORDSTRÖM

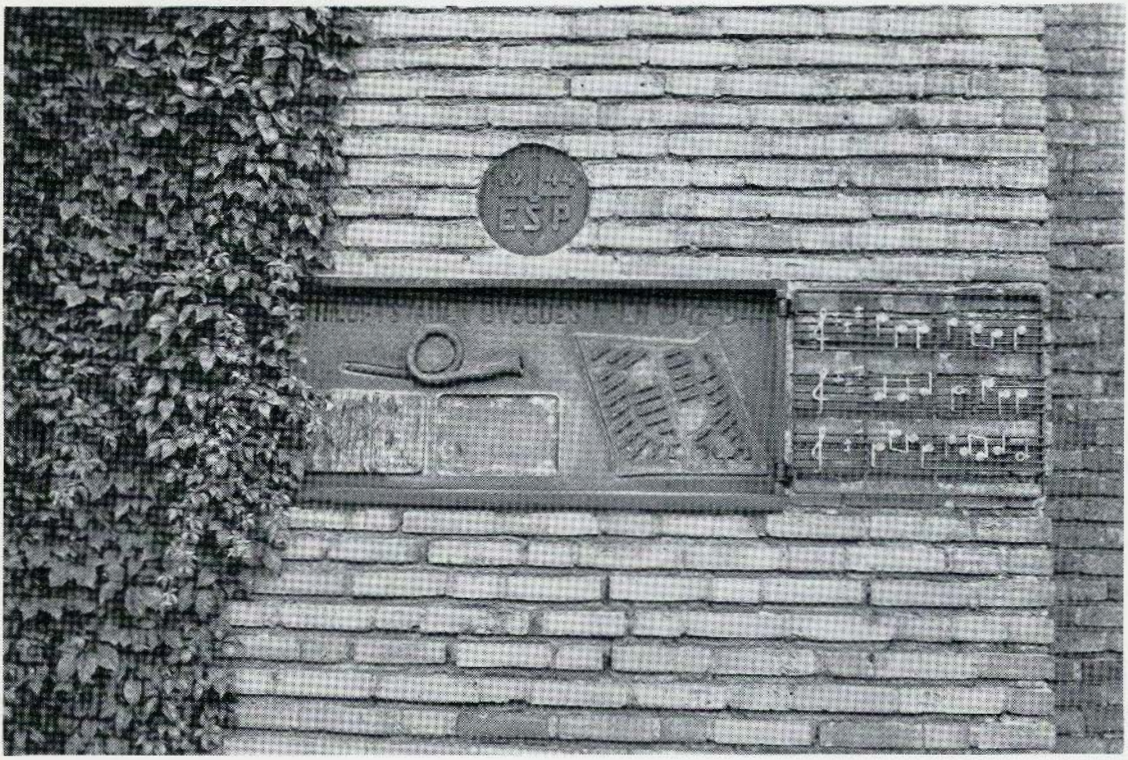

Minnestavlan på Klocktornet 1983, överst Eric Sigfrid Perssons bomärke och årtalet 1944. Därunder relief med inskrift: "Friluftstaden byggdes åren 1942-1944", byahornet karta över Friluftstadensamt 2 plattor av ek till Ålder-mannens och Köpmannens förfogande för annonsering, kallelser o.dyl. T.h. om reliefen "Klockspelsmelodin" komponerad av musikdrektör Axel Boberg, Malmö. – Foto: författaren.

Eric Sigfrid Perssons målsättning vid utformningen av bebyggelsen i Friluftstaden var att anknyta den enskilda bostaden "så omedelbart till jordytan som möjligt, till natur och växtlighet, till sol och luft". Han ville ge Friluftstadens invånare landets fördelar i staden. Sol och luft skulle stärka de boendes hälsa och befrämja individernas – i synnerhet de uppväxandes – allmänna välbefin-

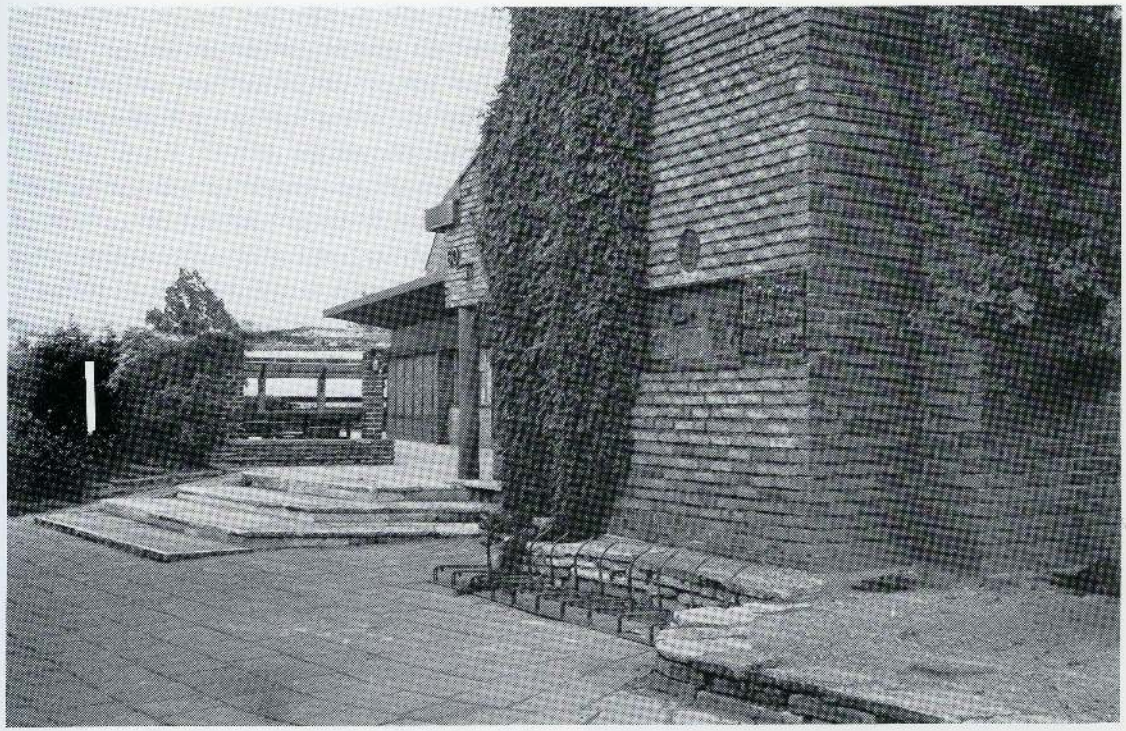

Del av Klocktornet, t.v. Västervångskyrkans fasad och trädgårdsterrass, 1983. – Foto: författaren.

nande. Perssons sätt att förverkliga denna målsättning i Friluftstaden var originell och någon likartad bostadsmiljö i vårt land från denna tid, 1942-44, har inte skapats. I utformningen av Friluftstadens utemiljö konkretiserade Persson en del av de tankar som fördes fram i den samtida debatten bland trädgårdsarkitekter och arkitekter om en god utemiljö. Dessa tankar skall här återges tillsammans med en beskrivning av det karakteristiska i Friluftstadens utemiljö.

I Friluftstaden finns olika slags möjligheter till utevistelse. I direkt anslutning till varje bostad ligger en liten privat trädgård, som kallas solgård. Från solgården kommer man ut till ett grönområde som bildar en – av Persson kallad – "gemensam praktträdgård" för alla radhusboende med utgång åt samma håll i sin rad. Denna typ av grönområde finns mellan radhuslängorna och skiljer dessa åt. Slutligen finns en stor öppen plats som är gemensam för alla boende i samma område. I Södra Friluftstaden heter denna plats Glyttängen, i Norra Midsommarängen. Genom Södra resp Norra Friluftstaden slingrar sig små enskilda vägar, Södra resp Norra Klockspelsvägen. Södra och Norra Friluftstaden skiljs åt – ligger söder resp norr om – en större allmän gata, Köpenhamnsvägen.

Den privata trädgården, solgården, skulle utgöra familjens vardagsrum under den varma årstiden. Den skulle vara "solig, vindskyddad, utgöra en plats för måltider och samvaro, ett utrymme för småbarnens lekar, för familjemedlemmarnas trädgårdshobby – ett färgrikt blomfång till ögats och sinnets glädje", enligt Persson. Grönområdet mellan radhuslängorna var avsett för de boendes gemensamma vistelse utanför solgården och för

Ett av husen på Södra Klockspelsvägen, 1983.
Foto: författaren.

promenad till Södra resp Norra Klockspelsvägen och till gator utanför områdena. Det var inte avsett för genomgångstrafik för utomstående och dess funktion – att skärma av bostäderna från vägar och gator – betonades genom planteringen. På de större öppna platserna, Glyttängen och Midsommarängen, skulle de boende kunna samlas till gemensamma fester och sammankomster. Här anlades områdenas enda lekplatser med sandlådor och enstaka lekredskap samt stora gräsmattor. Hela miljön skulle i övrigt fungera som en lekmiljö och särskilda anordningar – utom för de minsta barnen – ansågs onödiga.

Styrande vid utformningen av Friluftstadens stadsplan var Perssons idé att närmaste grönbälte för invånarna i en stad skulle "ligga i direkt anslutning till bostaden och den dagliga vistelseplatsen", dit man skulle kunna komma "utan att särskilt behöva planera i förväg och där man icke av hänsyn till andra människor behöver taga på sig onödiga klädesplagg.

Perssons idé stod i samklang med de strömningar som sedan 30-talets början hade kommit till uttryck inom stadsplanering och trädgårdsanläggning både i Sverige och utomlands. Inom stadsplaneringen hade man börjat överge principen om att bygga slutna kvarter och i stället placerade man huskropparna fritt i terrängen. På funktionalismens program stod att förse de boende med ljusa och luftiga bostäder och detta skulle man uppnå genom att lägga husen i en parkmiljö. Härmed kom parkens funktion att ändras: från att främst ha varit en botanisk promenadpark i början av seklet kom den nu att bli en plats för rekreation och utevistelse under avslappade former. Rent estetiskt motiverade prydnadsplanteringar med sällsynta träd och buskar och grusgångar infogade i paradgräsytor försvann och i stället anlades planteringar som skulle tåla slitage. Planteringarna fick mjuk och mer robust utformning.

I Malmö propagerade stadsarkitekten Erik Bülow-Hübe, som fastställde stadsplanen för Friluftstaden, för "den rekreativa parken" och han förespråkade en allsidig användning av parken: för promenader, lek och idrott, vila, förlustelser, teater, dans och solbad. Synen på den enskilda privatträdgården påverkades av det nya parkidealet. Gräsmattorna blev viktiga också i villans trädgård. De stora träden försvann och ersattes av mindre utrymmeskrävande träd och buskar och man började flitigt använda klätterväxter. Man valde ut naturliga växter som passade in i det givna klimatet och i jordmänen och undvek skötselkrävande anläggningar. Rekreation var det främsta syftet för utevistelsen. Detta nya stilideal för villaträdgården skiljde sig markant från tidigare planeringsprinciper för villor och egna hem.

I Friluftstaden var de naturliga förutsättningarna för trädgårdsanläggning ovanligt gynnsamma. Jordmänen var synnerligen god och klimatet milt. Därför kunde en hel del exotiska växter planteras som exempelvis blåregn, vildvin och även vin. Växterna skyddas också av det sätt på vilket bebyggelsen utformades. Radhuslängorna ligger något oregelbundet förskjutna i förhållande till varandra så att vindens framfart bromsas och varje solgård är på tre sidor skyddad av det egna husets och grannhusens murar.

I solgårdarna planterades spaljéträd och klätterväxter för att lämna en så stor yta som möjligt öppen för den lilla solgårdens gräsmatta. Kalkstensplattor lades i gräsmattorna för att markera sittplatser på solgårdarna och gångstigar i grönområdena. Nödvändiga avgränsningar har skapats inte med stängsel eller häckar utan med hjälp av mjukt formade buskage.

Ett fritt formspråk har kommit till uttryck i planteringarna, vilket gör att slitage och olikheter i växternas utveckling inte stör helhetsintrycket. Skötseln av solgårdarna åvilar den enskilde medan de gemensamma grönområdena sköts av en anställd trädgårdsmästare. I Södra Friluftstaden har William Nersing varit trädgårdsmästare och Norra Friluftstadens grönområden sköttes inpå 70-talet av Evald Curtzell. Trädgårdsarbetet har därför inte varit betungande för Friluftstadens invånare utan detta har kunnat ingå som en del i deras rekreation utomhus.

Genom inslagen av exotiska växter i Friluftstaden, genom att växtmaterialet i buskagen varierar och genom att enstaka träd platerats på olika ställen och mindre upphöjningar i marken accentuerats har utemiljön blivit estetiskt mycket tilltalande samtidigt som den utgör en väl fungerande rekreationsmiljö.

Det unika med Friluftstadens utemiljö – unikt fortfarande 40 år efter dess anläggning – är att gränserna mellan det privata och det halvprivata, mellan solgården och grönområdet utanför, så mjukt övergår i varandra att man upplever miljön som en helhet och den mycket lilla privata solgården som en del i den större gemensamma "praktträdgården".

Utsikt från "Glyttängen" mot radhusbebyggelsen Södra Klockspelsvägen 11, 1983. – Foto: författaren.

KÄLLOR:

Eva Gustavsson & Marianne Wahlström: Den kollektiva trädgården – en historisk studie av flerfamiljshusens friytor, Alnarp 1979, Konsulentavdelningens rappor ter, Landskap 44.

Olle Asplund & Vivianne Ågren: Skötselplan för Friluftstaden, pågående examensarbete vid Alnarps lantbruksuniversitet om Friluftstadens planteringar, våren 1984.

E S Persson: Friluftstaden i Malmö, artikel i Trädgårdskonst. Den moderna trädgårdens och parkens form, red Sven A Hermelin, Stockholm 1948.

Planeringen av Friluftstaden

AV MARIA NORDSTRÖM

Friluftstaden i Malmö, byggd 1942-44, är en klassiker i svenskt bostadsbyggande. Planeringen av Friluftstaden präglades av en rad framsynta tankar, som kan vara av värde i en tid av allt knappare mark- och energiresurser. Också satsningen på service i ett radhusområde kan ha sitt intresse idag i kollektivhusdebatten.

Friluftstadens skapare Erik Sigfrid Persson (1898-1983) hade före Friluftstaden uppfört bla Malmgårdens bostadskvarter och Ribershus' "funktionalistiska" höghus i Malmö. Vid planeringen av Friluftstaden utgick Persson från tanken att människan skulle "komma närmare den naturliga tillvaron". Viktigare än själva bostaden var närkontakten med den omgivande miljön. Det viktigaste var att låta barnfamiljen – det var för den han planerade – "dra nytta av naturens egna tillgångar".

Friluftstadens stadsplanesystem, till vilket ESP är arkitekt liksom till husen, innebär ekonomiska fördelar genom att man har sluppit dra gator till varje entré och kunnat samsas om gemensamma rör- och ledningsdragningar liksom en gemensam värmecentral. En nyhet 1944 och en stor bekvämlighet för de boende är kökets sopnedkast, som leder till en inbyggd soptunna.

Husen är byggda i tegel och har tegeltak. Det finns fyra olika hustyper. De minsta husen är på 77 m² och de största på 127 m². De mindre husen har stora källare, som i de flesta fall är inredda idag. Samtliga hus är ljusa och präglade av en mängd hantverksmässiga detaljer.

Grannskapskulturen

I den broschyr som Persson lät ge ut i samband med invigningen av Friluftstaden fastslog han principen för bostadsplaneringen: den skulle tillfredsställa "kravet på fullständig isolation" och samtidigt ge "resurserna till en god och berikande grannskapskultur". Den goda grannskapskultur som fortfarande finns beror på att det är så väldigt lätt att gå ut i solgården. Under den varma årstiden blir den verkligen ett extra rum utomhus. Från solgården kommer man lika lätt vidare ut i det lummiga grönområdet mellan huslängorna.

På barnfamiljernas tid fanns samlande aktiviteter på "Glyttängen". Bollspel för äldre barn på sommaren och skridskoåkning för barn och vuxna på vintern. Det stora samlingstillfället var midsommarafton, som firades under flera år enligt en viss ritual. Förmodligen vistades de flesta familjerna i området också under somrarna, Friluftstadens finaste tid. Idag töms området när människor reser till sina fritidsställen.

Ända in på 60-talet fanns ett fungerande grannskapscentrum. Från början innehöll det hemhjälpscentral, värmecentral, tvättinrättning, garage och affärer. Hemhjälpsverksamheten var begränsad och blev kortvarig – de flesta friluftstadskvinnorna var hemmafruar. Värmecentralen, som fortfarande är i bruk, använde till en början förbränningen av områdets sopor till uppvärmning av varmvatten. Garaget och tvättinrättningen är idag borta, liksom affärerna. Affärerna var en träffpunkt, miljön utanför var inbjudande med planteringar, fontän, skulptur och bänkar. Från mjölkaffär och bageri levererades varje morgon med bud mjölk och bröd på beställning. Varorna placerades i en liten lucka konstruerad enbart för detta ändamål i radhuset.

Innan grannskapscentret såldes till den frikyrka, som idag äger byggnaden, fanns där en restaurang, ett litet snabbköp och ett hotell. Hotellet finns kvar. Kyrkans samlingslokaler upplåts åt friluftstadsborna för möten och kursverksamhet.

Eric Sigfrid Persson

I en sammankomst 1981 med friluftstadsbor berättade Eric Sigfrid Persson, 83 år, om Friluftstadens tillblivelse. Önskan om att skapa en harmonisk livsmiljö för barn och vuxna hade sin grund i hans upplevelser på nära håll av andra världskriget. Särskilt hans omtanke om barnen var stark och i denna omtanke har minnen från den egna uppväxttiden blandats. Ur en oförglömlig upplevelse av ett klockspel under gesälltiden i Danmark kom inspirationen till det klockspel, som Persson skapat till Friluftstadens barn. Han tänkte "hur underbart det skulle varit om man hade haft ett minne från sin födelsebygd". Med hjälp av en malmökompositör komponerades en melodi och från ett gjuteri i Ystad hämtades klockorna, som fortfarande ringer då och då från sin klockstapel på det tidigare grannskapscentret, nuvarande kyrkan. Melodin finns nedtecknad på en anslagstavla, som är uppsatt på klockstapeln tillsammans med Eric Sigfrid Perssons initialer och tillkomståren för Friluftstaden. Melodin ingraverades också på små silvermuggar, som Persson skänte i dopgåva till de första barnen som föddes i Friluftstaden.

Att folk skulle kunna samsas om något gemensamt var utgångspunkten för Friluftstadens stadsplan. De rör som markerar ägogränser finns liksom på alla andra ställen nedslagna även i Friluftstaden, men här "till jordens ända", påstod Persson. "Det är fantastiskt att en grupp människor äger en sak som de inte vet var den börjar och slutar. Jag hoppas att ingen finner på vad gränser betyder i detta sammanhang."

Framtiden: kontaktbostäder

Den bostadsproduktion som skett sedan 40-talet har gett både goda och dåliga resultat, ansåg Persson, som inte själv var aktiv med bostadsbyggande under denna tid, utan ägnade sig åt utvecklingsarbete av en rad olika produkter, bla fasadmaterial. 70-talets "tätt/lågt" såg Persson som en ganska bra motvikt mot rekordårens storskaliga bebyggelse, men han tyckte att småhusproduktionen och bostadsplaneringen hade kunnat göras på ett sätt som bättre hade tagit hänsyn till hur folk verkligen lever. Hans kritik mot det senaste halvseklets bostadspolitik var, att denna omöjliggjort för den enskilde att prägla och påverka sin boendesituation. Bostadsområdena har blivit förvaringsplatser för människor och den materiella satsningen har skett i ett socialt vakuum. Kommunala myndigheter har tagit ifrån den enskilde hans initiativ och uppfinningsrikedom.

Den svåra balansen mellan att underlätta för den enskilde att finna sig till rätta och tillgodose sina behov och att servera honom färdiga lösningar med ett stort utbud av service präglade Perssons tänkande inför framtida boendeformer. Lösningen på problemet såg Persson i gruppen och grannskapet. Service skall tillgodose grundläggande materiella behov hos olika åldersgrupper, men dessa olika åldersgrupper skall vara ett stöd och en hjälp också för varandra. Ensidigheten i befolkningssammansättningen såg Persson som ödesdiger för grannskapets sociala liv. Detta är Friluftstaden idag tyvärr ett exempel på. Här har skett en "förgubbning" beroende främst på bostädernas små utrymmen och svårigheterna att slå samman och bygga om lägenheterna.

Inför framtiden är det tillgången på flexibla bostäder – Persson kallade ett av sina pågående projekt "Kontaktbostäder" – som tillgodoser olika utrymmesbehov för människor i olika skeden av livscykeln, som Persson ansåg vara en av de viktigaste förutsättningarna för att grannskapet åter skall få liv och bli ett socialt centrum för individen. Andra förutsättningar vore att förlägga verksamhter för både den enskilde och gruppen i bostadsområden – en viktig sådan enligt svensk tradition är, menade Persson, arbetet med odlingslotter. Både barn och gamla skall kunna vistas i sina bostadsområden under dagen, och därför borde servicefunktioner för dessa befolkningsgrupper vara knutna till bostaden.

Radhuset som folkbostad?

Av Claes Caldenby

Eric Sigfrid Perssons verksamhet tas upp i Hans Aréns doktorsavhandling "Radhuset som folkbostad", framlagd vid Arkitektur-bostadsplanering på Chalmers 1980.

Aréns utgångspunkt är att radhuset som bostadsform förenar markboendet med stadsmässig koncentration och rumslighet. Hans fråga är då varför det byggts så få radhus i Sverige. Han följer hustypernas utveckling från föregångarna i köpstäder och på bruk och storgods fram till arkitekternas upprepade försök under 1900-talet att introducera radhuset. Som alternativ till de friliggande enfamiljshusen saknade radhuset kulturell förankring i Sverige, menar Arén. Som alternativ till flerfamiljshusen hindrades radhuset av två faktorer. Den ena var bristen på mark i storstäderna. Med trädgårdsstadsidealets öppna stadsplaner gav flervåningshusen högre exploatering. Den andra faktorn var de små arbetarbostäderna i Sverige. Tvårumslägenheter är svåra att lösa i 2-vånings radhus.

"Friluftstaden representerar kanske klarare än något annat radhusområde i Sverige ambitionerna att finna en form för radhuset som passande trädgårdsstadens bostadsideal", skriver Hans Arén. Upplåtelseformen, bostadsrätt eller hyresrätt, var viktig för Persson. Trots att de gemensamma markytorna gjorde gatu- och ledningskostnaderna låga för Malmö kommun motarbetades Friluftstaden. Projektet kunde genomföras endast tack vare stadsarkitekten Erik Bülow-Hübes personliga stöd.

Persson tog patent på sin idé. Han lyckades intressera Södertälje för radhusen och fick där bygga ett 70-tal lägenheter som 2-3 rum och kök i envånings radhus. AB Telgebostäder har sedan fortsatt en ganska omfattande produktion av hyresradhus.

Nya låneformer 1948 gjorde äganderätten fördelaktigare för radhus. Därmed försvårades stadsplaner av Friluftstadens typ. Bostadsmarknadens utveckling har motverkat de sociala ambitionerna från Friluftstaden, skriver Hans Arén. Visserligen var det från början ett medelklassområde med ganska stora bostäder. Men insatsen som en gång låg på 2.500:- är i dagens marknadsvärde uppe i 300.000:-!

Så föddes Friluftstaden: Visionen tar form

AV LISA GENELL-HARRIE

Flygfoto över Friluftstaden, 1946. S. Friluftstaden står färdig, N. Friluftstaden har påbörjats. Ö. t.v. Tyska kyrkan. Erikslustgården är riven.

Det var år 1941. På en båt från New York med destination Lissabon, mitt under brinnande krig, föddes tanken på "om det inte vore möjligt att göra nånting, ge människorna nånting, att komma till sig själv. Att trots att man packats in i gamla stenstäder med tjocka betonghus – om man inte hade möjlighet att låta människan komma närmare den naturliga tillvaron".

Så berättande Eric Sigfrid Persson i ett föredrag med många nycklar till projektet Friluftstaden och inte minst till dess framsynte skapare, som alltid pendlat mellan experiment, regelrätt forskning och uppfinnarverksamhet. Den egentliga yrkesverksamheten gällde förstås arkitektur, byggmästeri. Den fick svara för överlevnaden. Men helt nödvändigt för honom var det att fortsätta

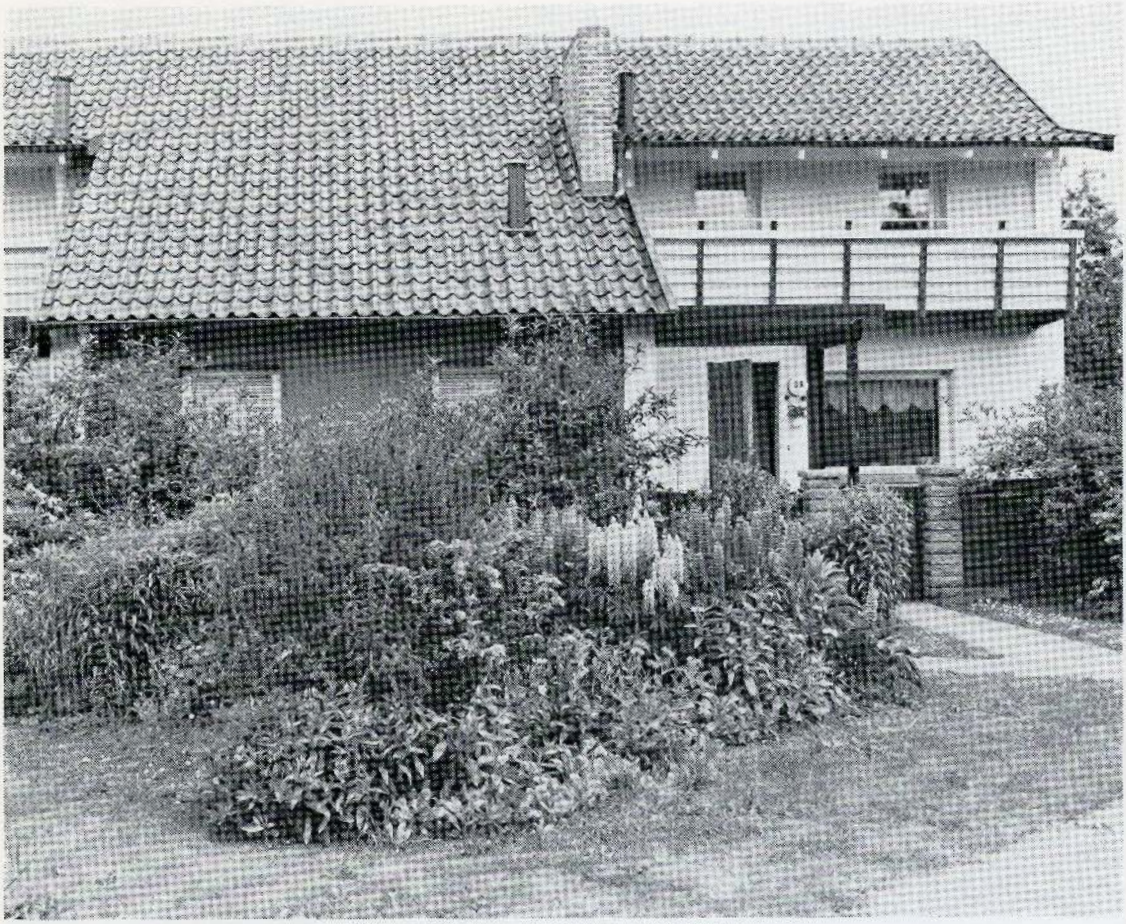

N. Frilufstaden efter ombyggnaden 1982-83 med toilettutbyggnaden. – Foto: Stenbergs Bilder.

med utveckling och forskning. Den delen drog ett avsevärt kapital. Och den gången var det inte självklart med statlig utvecklingshjälp. Det fanns inget STU. Inget statligt ekonomiskt stöd. Man fick klara sig själv.

År 1940 hade ESP ett stort antal färdiga projekt, uppfinningar som väckt intresse i USA, Tyskland, Storbritannien och runt om i världen. Man var färdig för patentutväxling. Så kom kriget. Hitlers arméer vällde ut över Europa. "Det ena landet efter det andra gick i krig eller rättare blev mer eller mindre uppslukat av tyskarna. – Det ena landet efter det andra fick man stryka ett streck över. Det var endast Amerika och Japan som i huvudsak fanns kvar."

Här gällde det att handla snabbt. Miljontals kronor hade lagts ner på patent, modellarbeten osv. Kostnader som genom kriget hade stora utsikter att "gå i botten". Därför beslöt jag, berättade ESP "att resa över till Amerika för att klara

N. Friluftstaden efter ombyggnaden. – Foto: Stenbergs Bilder.

det landet". Gick det bra i USA kunde projektens genomförande räddas. Med två av sina medarbetare landade han i Chicago, ordnade snabbt kontor vägg i vägg med Elektrolux. På rekordtid var man klar att köra igång två industrier, hade fabriker startklara med verktyg, modeller och nyanskaffade maskiner. Så kom dråpslaget. Expressorder från Washington till alla industrichefer. "Sorry mr Persson!" USA hade beslutat gå i krig.

Nu gällde det att söka komma hem till neutrala Sverige igen. Berättelsen om hemfärden, visumtrassel, brittisk militärkontroll på Bermuda, båt till Lissabon, konsulats- och legationsuppvaktningar i Lissabon, Madrid, och slutligen Berlin växte till en hel thriller. Sista tampen gick över Sassnitz-Köpenhamn. Kvintessensen i berättelsen var att ESP utnyttjat de långa väntetiderna på viseringar och under resans alla etapper, på båten, på hotellrum – till att rita Friluftstaden! En

livsviljans okuvliga protest mot krig och destruktion.

Väl i Malmö började den otröttlige nyskaparen att sondera möjligheterna att förvärva den mark, där hans fantasi och inlevelse redan ritat in ett mäskovänligt bostadsområde, Erikslust. Han skaffade tomtkarta och nivåkarta och inom den ramen gjorde han en ny och "musikbetonad" stadsplan. Den fick ju formen av en lyra sen han ritat in inte bara de planerade bostäderna utan också två enkla och krokiga vägar som numera heter S, och N, Klockspelsvägen.

Sen vidtog långa och svåra förhandlingar om tomträtten. Det var inte kostnaderna som var kruxet utan själva idéskissen, stadsplanen. Varken fastighetskontor eller andra instanser hade full förståelse för spatiösa grönområden, det som var själva kärnpunkten i programmet att ge bostäderna närkontakt med utemiljö och gröna ytor. "Att låta barnfamiljen verkligen få den nyttan av naturens egna tillgångar, att få möjlighet att direkt från sängen kunna lufsa ut på gräsmattan – det bästa ur psykologisk, fysisk och barnpsykologisk synvinkel."

Friluftstaden delades upp i två delar för att man skulle få erfarenhet. Hela komplexet kom till på ideell väg, man sneglade aldrig efter profit. Södra Friluftstaden blev bostadsrättsförening "för vi ville känna på hur det kändes för människor som själv styr". Norra blev upplagd på vanligt fastighetsägarsätt, med uthyrning. Man ville jämföra de båda funktionssätten.

Visionären Eric Sigfrid Persson visste att dra till sig goda medarbetare. Om hur bostäderna växte fram i det levande landskapet berättar en av de allra viktigaste, arkitekten Svenivar Ekstrand.

Visionen tar gestalt

Tack vare en framsynt stadsplanechef, Erik Bülow-Hübe fick Eric Sigfrid sin vilja igenom, trots segt bryåkratmotstånd. Han visste att skaffa sig kontakter och de rätta medarbetarna. Det unnades honom att förverkliga vad 40-talsdebatten mellan framsynta arkitekter och trädgårdsarkitekter skisserat, en psykologiskt sund boendemiljö. Han kunde också konsten att finna de rätta medarbetarna.

Svenivar Ekstrand är mannen som ritat Friluftstaden efter Eric Sigfrids idéskisser. Som ung arkitekt, anställd hos Hans Westman i Iund, nappade han på erbjudandet från mannen som redan dokumenterat sina självständiga idéer med Malmborgen, de första höghusen vid Ribersborg, perspektivfönstret och en hel del annat.

Visst var det ett äventyr, medger arkitekten, och en förutsättning var att man förstod att anpassa sig efter kastvindarna i den dynamiske och impulsive chefens humör. Kontoret var inhyst i bottenvåningen i andra höghuset, själv bodde Eric Sigfrid 8 tr upp och började sin dag vid 5-tiden på morgonen. Då gick han igenom ritningar och utkast och var vid kontorstid färdig men synpunkter och nya uppslag. På kvällen tog han med sig dagens produkter för ny begrundan och fruktbara diskussioner ledde till snabba beslut. Och från beslut till handling var steget kort.

Med i planeringsgänget var från början trädgårdsanläggaren *William Nersing* och på ett tidigt stadium tog Eric Sigfrid sina båda medhjälpare med till plantskolor och valde ut materialet för de uppmätta och i detalj planerade grönområdena. Plantor drogs upp skolades i anläggningar på den mark som nu domineras av Malmborgs och Erikslust för att träd och buskar skulle vara på plats så snart byggnadsställningarna kom bort. De nya hyresgästerna flyttade direkt in i ett grönskande och blomstrande hem.

Man vande sig, berättar arkitekten, att tänka lika mycket i detalj som i helhetsverkan, i byggmaterial och levande växtlighet, att forma byggkroppar efter landskapets linjer. Man får veta att klocktornet, förutom sin arkitektopiska accent också fyller praktiska ventilationsfunktioner. Att det varit exceptionellt jobbiga år framgår, men

också att de varit givande och stimulerande för den som kunde både följa idéernas flykt och förankra dem handgripligt.

Några kvinnliga rådgivare fanns inte med när det gällde att forma ut inredningen, men kanske fanns en och annan anonym uppslagsgivare när det gällde små fiffigheter som varuluckorna för dåtidens leverans från mjölkbutiken, de länge fungerande sopnedkasten mm. Och veterligen var det fru Marta Ekstrand som kom med förslaget om de långa täckta balkongerna på Norra Klock.

Arkitekt Ekstrand berättar gärna om melodi-tävlan, som med segrande tonsättaren Åkerberg gav klocktornet dess melodi, den som dessvärre sedermera kommit bort eller i skymundan. Och med glädje återvänder han till arkitektföreningens stora utspel med sakkunniga gäster från världens olika hörn, som på en vecka skulle hinna studera, förutom Friluftstaden, den nybyggda Stadsteatern, krematorier, HSB-byggen mm. En dag för Friluftstaden, 6 dagar för det övriga. Slutsummeringen från gästerna: vi skulle haft 6 dagar för Friluftstaden och en dag för det övriga!

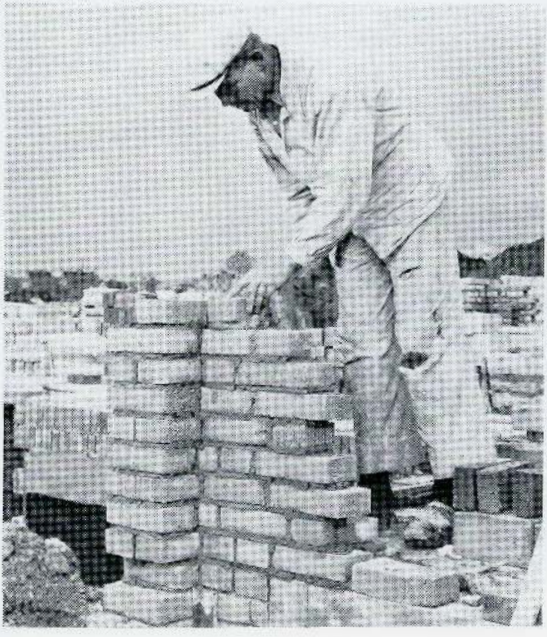

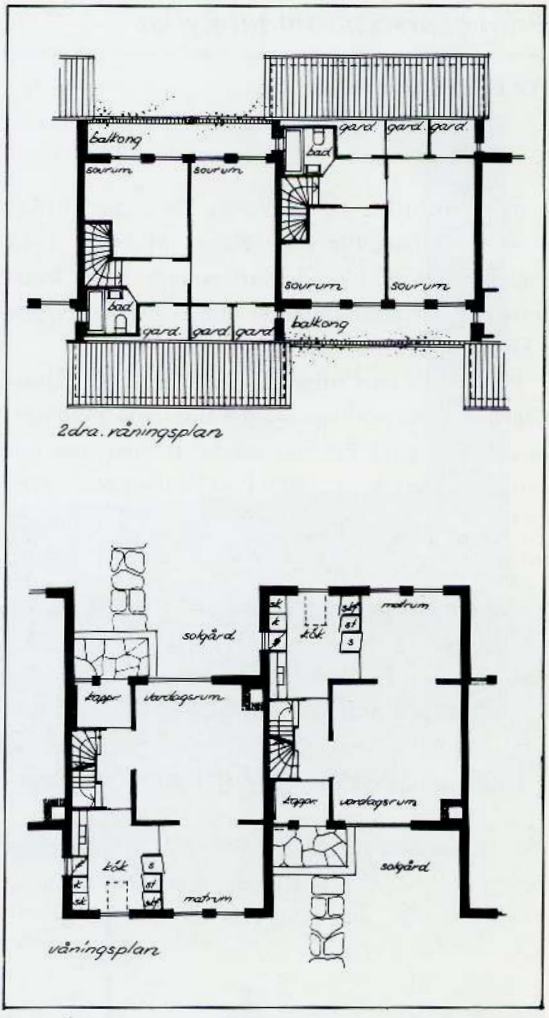

N. Friluftstaden (eller Nya Friluftstaden som den kallades 1948) planritning.

Murare i arbete, S. Friluftstaden.

Från affärscentrum till kyrka

AV BENGT LUNDGREN

I stadsplanen för del av Västra Förstaden (Erikslust), som fastställdes av Kungl Maj:t år 1943 ingick förutom bostadskvartersmark även kvartersmark för affärsändamål utmed Erikslustvägen i kvarteren Cittran och Erikslust.

På fastigheten Cittran 9, i hörnet av Erikslustvägen och Köpenhamnsvägen uppförde byggmästare Eric Sigfrid Persson samtidigt med sina bostadsbebyggelser i Södra Friluftstaden åren 1942-44 en U-formad centrumbyggnad kring ett torg. Här fanns bla butiker, konditori, bageri, hemhjälpscentral, tvättinrättning, bostadslägenheter och en koleldad panncentral för hela Friluftstadens värme- och varmvattenförsörjning. Pannskorstenen utformades som ett klocktorn med fem klockor stämda i tonerna A, H, Ciss, E och Fiss och genom musikdirektören Boberg arrangerades ett klockspel på en melodi, som framtogs genom en tävling bland de boende i området.

Under åren har byggnaden genomgått flera förändringar – de flesta genom ändrat behov av verksamheter. År 1963 slopades de koleldade

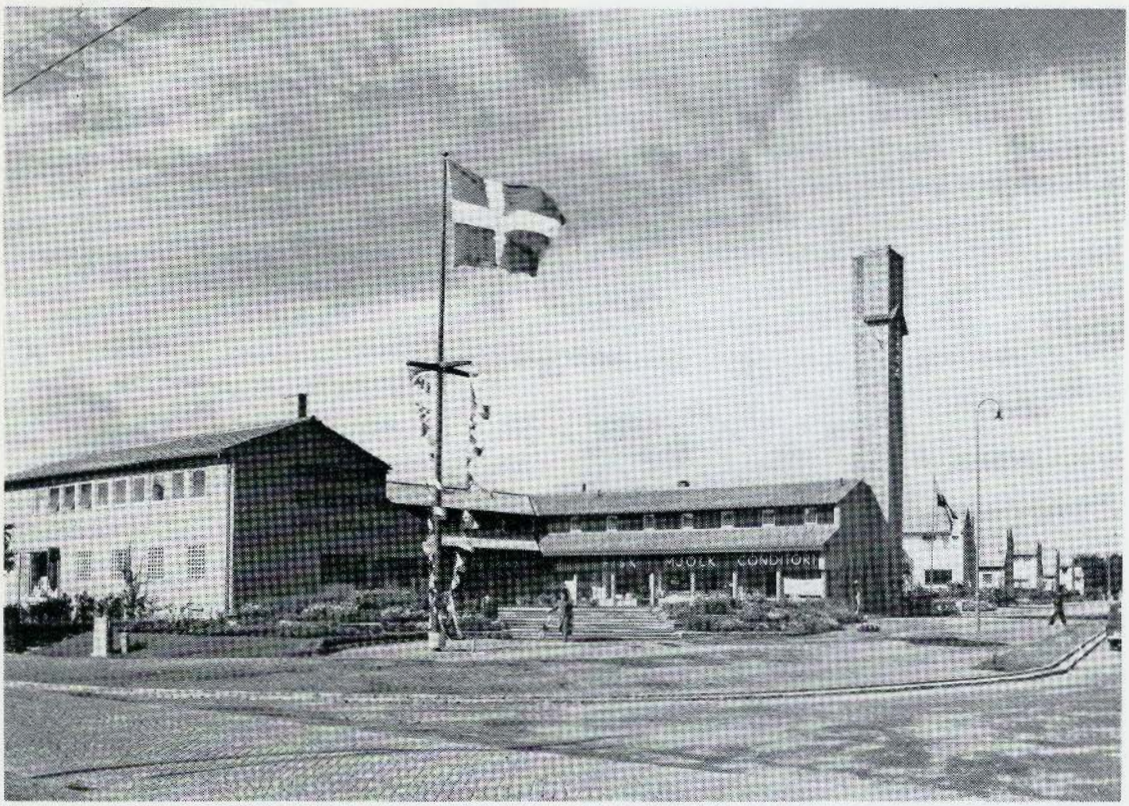

Helhetsbild av anläggningen, 1944. Nu skulle väl anläggningen kallas servicecenter eller dylikt. – Foto: Jaerke.

pannorna och värmecentralen anslöts till stadens fjärrvärmenät. År 1965 ändrades byggnadens övervåning från kontor till hotell och torget byggdes över varvid butikerna ersattes med en varuhall och lunchrestaurang. Nya idéer från ägaren/byggmästaren började ta form år 1966 då hela bottenvåningen ändrades till en varitérestaurang med bla konstisbana. Varitérestaurangen kom dock aldrig att tas i bruk då byggmästaren strax före färdigställandet år 1967 gick i konkurs. Under 5 år stod dessa lokaler oanvända tills en ny fastighetsägare planerade att använda lokalerna till diskotek. Innan detta hann förverkligas köpte dock Malmö Baptistförsamling fastigheten och ändrade lokalerna till kyrka. Församlingen som just firat sitt 100-årsjubileum, stod utan kyrka sedan dess tidigare kyrka, Ebeneser vid Jerusalemsgatan, fått lämna plats för nybebyggelsen av Caroli City. Ändringsarbetena började våren 1972 och utfördes till största delen av församlingens medlemmar och vänner. 1 maj 1973 invigdes den nya kyrkan som fick namnet Västervångkyrkan. Lokalerna visade sig vara mycket lämpade för detta ändamål. Många fina väggdekorationer i bla gammalt kyrktegel, som Eric Sigfrid Persson låtit utföra vid ombyggnaden till restaurang kunde bevaras och kom nu ännu bättre till pass. Förutom kyrkolokalerna med ungdoms- och hobbylokaler som upptar större delen av bottenvåningen finns idag Hotell Horn på övervåningen samt fjärrvärmecentralen och affärslokaler i källarplanet.

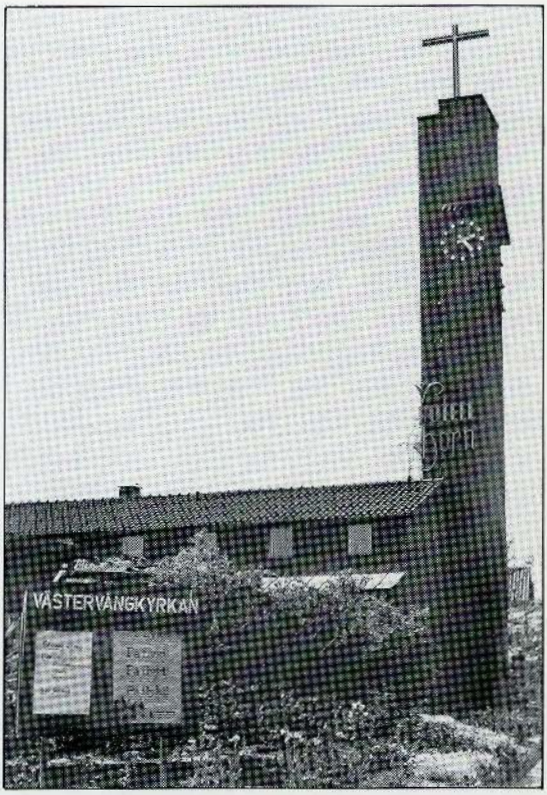

Västervångkyrkan och Hotell Horn, 1984. Samma byggnad som 1944. – Foto: Torbjörn Carlsson.

I källarvåningen inrättades en keramikverkstad med brännugn för Signe Persson-Melin, Eric Sigfrid Perssons dotter – en av Sveriges mest kända konsthantverkare.

Signe Persson-Melin är en innovatör liksom fadern, experimenterar gärna och finner fram till nya funktionsdugliga former där materialet kommer väl till sin rätt.

Signe Persson-Melin fick sin första utbildning i Danmark hos Natalie Krebs. Gick igenom Konstfack i Stockholm. En av hennes läkare var den kände Robert Nilsson från Höganäs. Sitt genombrott fick hon med utställningen H55 i Helsingborg 1955.

De intressanta urnor som finns utplacerade i Friluftstadens grönområden och bildar blickfång är gjorda av Signe Persson-Melin under hennes lärotid hos Robert Nilsson.

Keramikverkstaden i Friluftstaden lades ner omkring 1966.

Den internordiska utställningen – Vi Bo i Friluftstaden

AV ANNIKA HEIJKENSKJÖLD

Det var sommaren 1944. Jag praktiserade på Halmstads museum – 1 månad utan betalning, men med mat på pensionat och bostad på Galgberget. Jag hade endast varit där några dagar då jag fick telefon från Malmö. Gertrud Fischer utställningskommissarie för höstens evenemang i Malmö: Bostadsutställningen "Vi Bo i Friluftstaden" undrade om jag kunde och ville ta hand om ett av utställningshusen. Ville naturligtvis – men kunde? Museichefen Erik Salvén hade full förståelse – bara jag kom tillbaka. Det gjorde jag. Då med bostad hemma hos Salvéns – men det är en annan historia.

Den 26 augusti invigdes utställningen, som omfattade 15 möblerade radhus, varav 3 danska och ett finskt. Det var ju helt förunderligt att vi mitt under brinnande krig med praktiskt taget stängda gränser både mot Danmark och Finland kunde få denna medverkan. Som ung konsthistoriker, studerande för Ragnar Josefsson kom man inte i särskilt nära kontakt med möbel- och inredningshistoria, varför detta tillfälle att se modern nordisk möbelkonst var unikt. Jag hade visserligen 6 år tidigare sett Ribershusutställningen, som med sina ljusa fräschhet gav ett outplånligt intryck. Men Friluftstadsutställningen sitter kvar i

Ett av utställningshusen med sin "friluftsgård", 1944. – Foto: Jaerke.

minnet på ett helt annat sätt. Under 3 veckor hade jag hand om Bruno Mathssons och Elsa Gullbergs gemensamma utställningshus. Mitt allra första intryck av hela området, en salig augustidag, om det var öppningsdagen eller någon dag innan, var stum beundran.

Prunkande rabatter, gröna gräsmattor till synes färdigplanterat – dessutom vackert placerade stenar och keramiska krukor. Varken förr eller senare har man väl sett ett så färdigt bostadsområde vid utställningstillfället. Det brukar vara leriga åkrar, några ängstliga blommor och enstaka stenar att balansera på för att komma fram till husentrén. Så inte här. Allt vittnade om ömsint omsorg. Hela området visade på ett avancerat nytänkande. Radhus blev ju inte riktigt accepterade förrän betydligt senare. "Skall man bo på marken, skall man kunna gå runt sitt hus, som någon Malmöbo sa." Men nog förundrades vi över alla genomtänkta idéer: sopnedkastet över vasken, lilla luckan för hemskickade varor, den insyns och vindskyddade solgården samt den gömda soptunnan.

Kom därtill utställningens visningslägenheter. Det konservativa Malmö – detta är ingen partibeteckning, när det gällde möblering var få radikala – möblerade sina hem med antikviteter eller stilimitationer. Utställningshusens möblering var därför nästan chockerande.

Ingången till utställningsområdet var vid Köpenhamnsvägen vid infarten till S. Klockspelsvägen – numera utfarten. Utställningslägenheterna grupperade sig utmed denna väg. Som en artighet mot våra grannländer inleddes utställningsgatan med dessas möbelförslag, Snedkerlauget på vänster sida av vägen i ett av de större husen och Fælles Foreningen, Fritz Hanssens och Artek i första raden på höger sida.

Utställningen, som kommit till för att presentera Friluftstadens radhus blev i hög grad en i raden av Svenska Slöjdföreningens propagandautställningar för modern, funktionell möblering. 40-50 talen var bostadsutställningarnas tid. Svenska Slöjdföreningen anordnade bostadscirklar och "Vi bo ..." utställningar över hela landet. Men denna utställning blev säkert en av de mest uppmärksammade och omfattande.

SDS jämförde i en ledande artikel, utställningarna i Ribershus och Friluftstaden "Den gången (1938) betraktades bostadsinredning ännu i stor utsträckning som konstnärliga och händiga människors hobby. Nu har det hela inte minst tack vare Svenska Slöjdföreningens målmedvetna arbete alltmer förts över till ett riktigare plan. Det dilettantmässiga ger vika för sakkunskap. Det underhållande pyntandet av rum har övergått till att bli ett allvarligt utforskande av ett enormt problemkomplex, vilket tills nyligen inte ens existerat för andra än ett fåtal klarsynta".

De olika utställarna hade fått olika familjetyper att möblera för – från enpersons till sjupersoners hushåll. Våra danska utställare hade nöjt sig med 1 respektive 2 barn. Snedkerlaugets radhus hade inretts av Edvard Kindt-Larsen med utsökta hantverksmöbler – sådana som vi under resten av 40 och 50-talet, åkte in till Köpenhamn till den årliga utställningen på Kunstindustrimuseet och avnjöt. Dessa möbler var utförda av de danska snickarmästarna och ritade av Hans Wegner, Børge Mogensen, Acton Bjørn, Ole Wanscher, Erik Wörtz mfl. Huset hade tänkts för mamma, pappa, en äldre dotter och en son i skolåldern. Dottern hade fått ett läckert rum med bred säng, egen liten soffa och litet skrivbord. Sonen hade fått hallen, som man väl både då och nu skulle velat ha som ett separat rum.

Børge Mogensen stod som arkitekt för Fælles Foreningens hus. Både detta och Fritz Hansens hus med överkomliga industritillverkade möbler hade samma ljusa, lätta anslag som det exklusiva Snedkerlaugets. Gemensam nämnare var olika karmstolar av Windsor typ, som jag tycker att jag saknar idag. Intressant är att nu efteråt se hur avancerad och medveten Fælles Foreningen var i

Interiör, 1944. – Foto: B W Foto.

sitt möbelutbud. Kooperativa Förbundet, Fælles Foreningens motsvarighet i Sverige, var inte ens med som utställare.

Hos finska Artek hade Alvar Aaltos maka Aino möblerat utmed väggarna med soffor och låga skåp i vardagsrummet och med sängar och låga skåp i ena sovrummet. Detta sätt att skapa ett rum i rummet blev vanligt i Sverige först med TV:n på 60- och 70-talen. I matvrån fann man Aaltos lätta böjträstolar och hans välkända serveringsvagn. Aaltos motsvarighet i Sverige de skiktlimmade böjträstolarnas svenska fader Bruno Mathsson hade tillsammans med Elsa Gullberg inrett det hus som jag hade hand om. Det var hus nr 14, S. Klockspelsvägen 20. Det blå huset, som det kallades tack vare sin färgskala, var möblerat för unga föräldrar med spädbarn. Bruno Mathssons möbler fanns i vardagsrummet. Liggstolen med sadelgjord kostade den gången 160 kr, det fina rullbordet med klaffar 125 kr och väggbokhyllorna 25 kr per meter. Vardagsrumssoffan finns inte mera. Den var utformad som ett bilsäte. Bruno Mathsson har alltid varit rationell, men den soffan var kanske i rationellaste laget. Elsa Gullberg, den tidens mest kända tygtryckare, stod för färgsättningen och alla husets textilier, även

mattorna. Elsa Gullberg var vid denna tid mycket aktuell i Malmö, då hon stod för leveransen av alla textilier till Stadsteatern, som invigts detta år.

Men det mest intressanta och framåtblickande – inte minst nu när man har facit i handen – var NKs och Svenska Möbelfabrikernas i Bodafors utställningshus möblerade av Carl Axel Acking och Elias Svedberg. Dessa båda hade använt sig av möbler som de själva ritat för ovan nämnda företag och som nu presenterades för första gången. Carl Axel Ackings skåpmoduler var en ny idé för rationell industriell möbeltillverkning. På samma underrede högt eller lågt kunde man bygga upp den önskade möbeln: skåp med dörrar, låddel, sekretär eller öppna bokhyllor. Vid detta tillfälle lanserades också Ackings lätta böjträstol med ben och karmar av bok och sits och rygg av formpressad mahogny – en stol som tyvärr försvunnit ur marknaden.

Elias Svedberg hade för NK gjort paketmöbler (om det var någon som trott att det var Ikeas uppfinning). Safaristolen med kiltat rutigt bomullstyg i sits och rygg köptes i paket för hopsättning hemma och likaså NK – Triva hyllserie. Att en arbetsköksstol kunde placeras i vardagsrummet, visserligen klädd i ett på den tiden dyrbart möbeltyg à 39 kr per meter, var mycket uppseendeväckande. Men den i Slöjdföreningens anda mest socialt utformade lägenheten var nog den som Sven Staaf inrett för 7 personers familjen. Mamma och pappa fick sova i matvrån, det större sovrummet hade tilldelats familjens 3 flickor och de 2 pojkarna hade fått våningssängar över trappan i det mindre sovrummet. Det var märkligt att även detta hus med sovplatser för 7 personer verkade luftigt och alls inte trångt.

Textilierna på Utställningen var genomgående av hög kvalitet och medverkade naturligtvis till fräschheten. Förutom Elsa Gullberg som var representerad i flera hus, sågs gardiner från NKs textilkammare, möbeltyger från Tabergs Yllefabrik, samtliga tillverkare som inte mera finns.

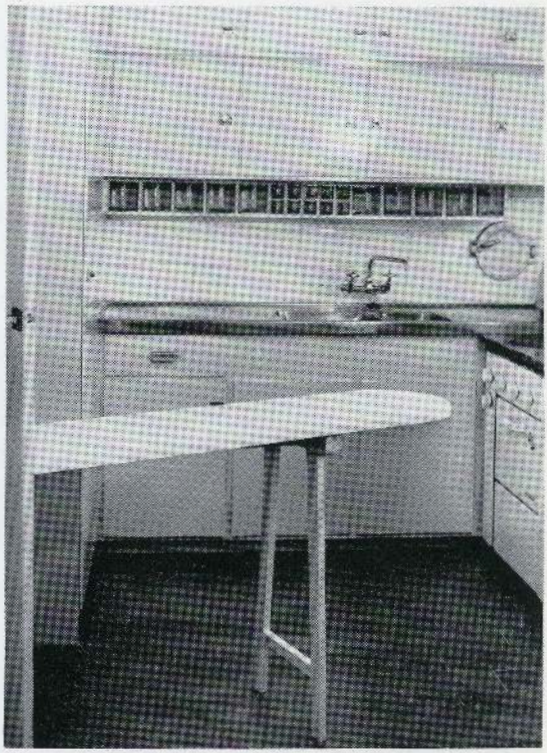

Interiör, köket med den specialbyggda strykbrädan och sopnedkastet, 1944. – Foto: Jaerke.

Märta Måås Fjetterström och Hemslöjden bidrog också till den höga kvalitetsnivån.

Som avslutning på denna utställningskavalkad vill jag berätta vad utställningen förde med sig. Efter utställningen bildades en kommitté bestående av Ernst Fischer, Malmö, Ingegerd Henscher-Ingvar, Lund, Hans Bergström, Åhus, Hugo Gehlin, Helsingborg, Eric Ljung, Malmö, Wiwen Nilsson, Lund, Eric Sigfrid Persson, Malmö, Sven Staaf, Helsingborg och Hans Westman, Lund för att 1945 starta Svenska Slöjdföreningens – numera Föreningen Svensk Forms – första lokalavdelning, numera Svensk Forms lokalförening för Skåne och Blekinge med Ernst Fischer som dess första ordförande och Ingegerd Henscher-Ingvar, som dess första sekreterare.

Erikslust och Friluftstaden

AV INGEGERD POLFELDT

Friluftstaden är en välkänd del av Malmö – ett fint radhusområde med stora trädgårdsanläggningar. Men Erikslust? Vad är det? Ja, det finns en gata som heter Erikslustvägen som avgränsar Friluftstaden. Det finns också ett affärscenter som heter Erikslust. Hur är egentligen de två begreppen förknippade med varandra? Jo, Erikslust var namnet på den arrendegård och den del av Västra Förstaden i Malmö där Friluftstaden byggdes 1943-44.

Erikslustområdet, egentligen Västervång nr 15, tillhörde Malmö stads jordar, utmarker väster om staden – uttrycket finns belagt sedan 1557. Genom testamente donerades det till Malmö Hospital 1638 av Bente Lauritzdatter, änka efter bildhuggare Hendrik Könicke. Kartor från 1600- och 1700-talet visar inga byggnader på Västervång.

Från 1800-talets förra del finns en uppgift om att egendomen arrenderats av hospitalssysslomannen Olof Chyrsander och efter hans död 1848 av husmannen Lars Nilsson och därefter av sonen Nils Larsson Lundquist d. 1882. Namnet Erikslust har tidigast anträffats i S:t Petri Husförhörslängd 1861-1865. Så berättar Leif Ljungberg i sin förträffliga bok "Gatunamn i Malmö 1966".

Varifrån lantgården fick sitt namn är ovisst. Ingen Erik fanns i arrendatorsfamiljerna vid 1860-talet meddelar Leif Ljungberg. Och tillägger att det kanske skulle kunna tänkas vara Lars Nilsson Lundquists morfar Erik Truedsson, åkare i Ö. Kattarp, som givit upphov till namnet. En terori är att kvarteret där Erikslust låg hette Erik och gården uppkallades efter det. (Enl Malmö Adresskalender 1901, sid 83 med foto av Alfr. B. Nilsson.)

Fotografier och teckningar från tidigt 1900-tal visar gården där den låg vid gränsen av villastaden Fridhem. En skånsk bondgård med fyra vitkalkade längor och med tjärpappstak kring en gårdsplan. Där fanns en damm utmed stora vägen ut mot Limhamn. Vidare en stor uppvuxen trädgård med rosenbuskar, hyll och syren samt fina äppleträd.

Genom upprop i Sydsvenska Dagbladet 23/2 1981 har minnesgoda läsare klargjort bilden av lantgården och dess innevånare. 1886 flyttade Christina Mårtensson dit som nygift med arrendatorn Magnus och skötte efter hans död arrendet. Torghandel med grönsaker gjorde Christina välkänd över hela staden. Efterträdaren hette Gunnar Simonsson som från 1933 till 1945 skötte gården. Han hade häst, grisar, kor och höns. Grönsaksodlingar med stora stukor mot Marietorps allé, där vinterrotfrukterna förvarades. Gården revs 1945. Den låg på den plats där Kopparhuset nu ligger i hörnet av Marietorps allé och Erikslustvägen.

1944 målade konstnären Axel Kleimer av Erikslust – en idyll och ett minne från den tid, då Malmö var en småstad. Gränsen mellan staden och dess förstäder och den skånska landsbygden med dess åkrar och ängar var mera diffus och obestämd än den är nu.

Mycket mer kunde skrivas om Erikslust och dess arrendatorer, men det måste bli en annan historia.

För att återgå till Friluftstaden, så föreligger år 1943 en skrift, om antagande av förslag till stadsplan för del av Västra Förstaden (Erikslust). Bihang till Malmö Stadsfullmäktiges Protokoll Nr 64, 1943, daterat 16 mars, upprättat 22 december

Erikslust, sett från Marietorps allé. T.v. Erikslustvägen, 1940-talets början.

1942 av förste stadsingenjör Erik Bülow-Hübe. Området omfattade ett icke tidigare stadsplanelagt område mellan Marietorps allé, Erikslustvägen, Sånekullavägen och Vikingagatan. Området var helt obebyggt bortsett från Tyska Evangeliska kyrkan, belägen i dess norra hörn och Erikslusts lantgård i dess östra. Som markägare, bortsett från den mark som kyrkan är uppförd på, anges Malmö stad. Här beskrivs Friluftstaden ingående såsom kvartersområde för bostadsändamål, kvartersområde för affärsändamål, butiker, för kyrkligt ändamål, ledningsändamål. Men märkligt nog här liksom i bihang till Malmö Stadsfullmäktiges Protokoll Nr 165 1943, daterat 17 juli, om fastställelse av förslag till stadsplan för en del av Västra Förstaden (Erikslust), nämns inte namnet Friluftstaden. Området kallas vid sitt vedertagna namn Erikslust.

Varför ändrades det då till Friluftstaden? Svaret kan väl endast byggherren Eric Sigfrid Persson ge. Han är tyvärr borta och det finns ingenting i hans skrifter som antyder någonting därom. Inte heller hans dotter Signe Persson-Melin vet någonting om detta.

Namnet förekommer första gången på den storslagna och för sin tid mycket avancerade broschyr som ESP iordningställde 1943, där hela radhusprojektet presenteras under titeln "Den Moderna

Erikslust, sett från nuv. Erikslustvägen. Spårvagnslinje nr 4 i förgunden, 1930-tal? – Foto: Malmö Museum.

Friluftstaden". Man kan föreställa sig hans nya högaktuella bostadsområde, som vuxit fram på så att säga jungfrulig mark också skulle ha ett nytt lockande namn, någonting som hade med dess funktion att göra. I ESPs broschyr betonas särskilt att bostadsutrymmet, inte boendeytan, också omfattar en sk friluftsgård, en skön skyddad uteplats för privat bruk, för lek, vila och utesysslor. På många av teckningarna och planerna för de olika hustyperna anges friluftsplatsen möblerad i ett med bostaden. Friluftsgården blir familjens vardagsrum, skriver han.

"Enligt våra undersökningar kan hyresgästenägaren i Friluftstaden tillgodogöra sig ca 1.600 utemöjliga dagstimmar för vuxna resp 2.400 för barn per år, räknat mot att det för genomsnittshyresgästen i övriga bostäder endat är möjligt att tillgodogöra sig ca 942 utemöjliga dagstimmar för vuxna resp 1.300 för barn. Genom att förbinda vardagsrummet med friluftsgården åstadkommer man något, som man skulle kunna karaktärisera som ett två-delat vardagsrum. – Här tror jag, att man infriat det största önskemålet, nämligen att tvångslöst och naturligt förmå människorna att till stor del vistas utanför den egentliga husmuren." Ur Eric Sigfrid Perssons artikel Friluftstaden i utställningskatalogen "Vi bo i Friluftstaden", Svenska Slöjdföreningens utställning i Malmö 26 aug - 17 sept 1944.

Namnet Friluftstaden har alltså med husens funktion att göra och är bildat i analogi med friluftsteater, friluftsrestaurang, friluftsbad. Ett ord

"Dammen vid Erikslustgården", 1912. Blyertsteckning av Hj. Asp. – Foto: Malmö Museum.

som blev vanligt i olika sammansättningar på 1880-talet i svenskt språkbruk, mest känt var väl ordet friluftsmåleri och betecknar en verksamhet ute i det fria, ute i naturen. 1930- och 1940-talets nya idéer om boende, rent vatten och den för Sveriges del nya semesterlagen om 12 dagars lagstadgad semester blev en del av en folkrörelse. Man ville leva friluftsliv med vandringar i skog och mark, camping, cykelturer, friskt och härdande uteliv, skogsturer, skid- och skridskoturer. Ett särskilt statligt organ Skid- och Friluftsfrämjandet inrättades 1939 och 1941-42 infördes i skolorna sk friluftsdagar.

Erikslust byttes ut mot Friluftstaden. Erikslust bildat i analogi med en del andra namn på hus och egendomar som Johanneslust, Hermodsdal, Lorensborg, Annetorp i Malmös närhet har en omisskänlig gammeldags prägel som inte passade ihop med det högaktuella radhusområde som ESP ville skapa. Liksom lantgården revs för att någonting nytt skulle byggas så försvann också det gamla namnet. I dag skulle man kanske bibehållit både gården och namnet.

LITTERATUR

Leif Ljungberg: Gatunamn i Malmö 1966.
Erik Sigfrid Persson: Friluftstaden 1943.
Bihang till Malmö Stadsfullmäktiges protokoll Nr 64 och 165, 1943.
Artiklar i SDS 23/2, 27/2, 18/3, 25/3 1981.
Brev och upplysningar genom SDS.
Svenska Akademiens Ordbok 8, 1926.
Bra Böckers Lexikon, 1977.

Författare om Friluftstaden

AV INGEGERD POLFELDT

Om Friluftstaden i Malmö har det skrivits många artiklar, mest i facktidskrifter och dagliga tidningar – en lång lista skulle det kunna bli, också med utländska författarenamn.

Men vad som roade mig att undersöka var om någon eller några författare använt sig av Friluftstaden och dess miljö för att ge en stämningsbild eller en kultur- eller samhällssocial orientering genom eller med den som medium. Jag var nyfiken och gjorde en snabbundersökning. Här är resultatet.

Friluftstaden lovordas av Theodor Tufvesson, skalden och urskåningen, som också skapade begreppet Österlen. Från Tomelilla ger han i förordet på Eric Sigfrid Perssons "Friluftstaden år 1943 sin syn på lyckan att få växa upp på landet". Man bor mitt i naturen, bara några steg och man är ute i den. Det är en ständig förbindel-

Friluftstaden 1944. "Det 2-delade vardagsrummet". "Ute och Inne". – Foto: B W Foto.

se mellan livet därinne och livet därute". Och tilläger på tal om Friluftstaden "Jag har därför också hjärtligt gripits av den plan – som de efterföljande sidorna komma att berätta om – Hur man skall bo på landet mitt i stan."

Författaren Folke Mellvig, född i Malmö, tar fram Friluftstaden och dss sociala miljö mycket effektfullt i sin tidstypiska detektivroman "Farligt för familjen" från 1958. En ung flicka söker plats hos en kvinnlig tidskriftsredaktör som har sitt arbetsrum i hemmet och som tillbringar sommaren och weekendar i Falsterbo. – Typiskt just för det ändrade levnadsättet i Sverigde då lyckligtvis sker mordet i Falsterbo. Boken belönades fö med Expressens Sherlockpris det året.

Jacques Werups roman "Swiss Made" som utkom 1975 är en frisk och uppriktig dokumentär, en självbekännelse som skildrar hans försök att göra uppror mot sitt borgerliga ursprung. Han drömmer sig tillbaka till ungdomsåren i Malmö i slutet av 1960-talet (s. 199-120 o 122). Där har han en uppgörelse med samhället och problemen fokuseras kring Friluftstaden. Han tar Friluftstaden och de minnen han har från sina promenader där till förevändning för ett fördömmande av det borgerliga samhället som han alltså låter Friluftstaden symbolisera. "Friluftstaden. Också kallad Guldkusten. En grön skön del av Malmö där patricierhusens väldiga fönster lyser upp natthilmen och klorofyllen gör luften mild och söt, där människornas förmögenheter gör livet lättare för människorna att leva, där människorna andas och känner sig fria. Friluftstaden långt från Avgasstaden, Höghusstaden eller Plåtskjulsstaden. Naturreservatet långt från det stinkande produktionsområdet." "... Ur de glittrande villorna strömmar tryggheten ut med ljuset från panoramafönstren." "... Tryggheten var kolossal, där rådde en stillhet, en skönhet, en kulturell standard som skulle kunna förkroppsliga det borgerliga kaptialistiska samhällets egen utopi." ... Jag såg dem framför mig alla dessa som hade råd att inte vara krymplingar inombords ... Såg dem plötsligt sitta där inne i salongerna i Friluftstaden och rättfärdiga livet därinne genom att ge det ett annat namn." "... plötsligt sprang jag därifrån, befriad. Alla de fina villornas fönster virvlade förbi med våldsam hastighet, kände mig som om jag flög, fri, mycket fri, sprang." En intressant och välfunnen karaktäristik på en villaförort, men beskrivningen passar inte in på Friluftstaden, som inte har några patricierhus med salonger, matsalar och panoramafönster och vars innevånare förkroppsligar det borgerliga kapitalistiska samhällets egen utopi. Här har Werup tydligen fascinerats av namnet Friluftstaden contra avgasstaden och därmed gjort sig skyldig till ett namn och begreppsförväxling med antagligen Fridhem, som ligger intill Friluftstaden, ett äldre villaområde vars villor utmed Limhamnsvägen fram mot Gränsen och Bellevues sjösida stämmer bättre med hans beskrivning och sedan länge kallats för Guldkusten.

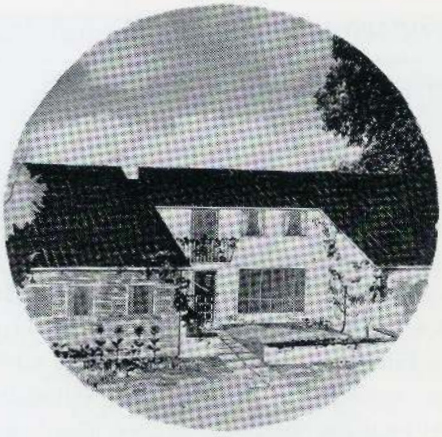

Friluftstadshus, 1943. Akvarell av Einar Nettelbladt till broschyren "Friluftstaden". Eric Sigrid Perssons P.R. skrift från 1943. I stiliserad form prydde bilden också de första hyreskontrakten och togs upp igen som festemblem när Södra Friluftstaden firade 40-årsjubileum 1984.

LITTERATUR

Artikel i SDS om Fridhem i serien "Städer i staden", 23/8 19831 sign M.

Upprustningen av Norra Friluftstaden 1982-83

AV MARIA NORDSTRÖM

När Södra Friluftstaden blivit klart 1944 fortsatte Eric Sigfrid Persson bygga radhus på andra – norra – sidan Köpenhamnsvägen och så skapades Norra Friluftstaden. Detta område, som omfattar 80 hus, kom mycket att likna Södra Friluftstaden. En del smärre förändringar gjordes: lägenhetsstandarden blev något högre, lägenhetsdispositionen lite annorlunda liksom utrustningen, särskilt i köken, och fasaderna fick ett annat utseende: de putsades och målades i rött och vitt. Dessutom fick husen större balkonger. Dock fick de enskilda husen inga egna källare som i Södra Friluftstaden. Utomhusmiljön blev mycket likartad den i Södra Friluftstaden och plantor, som skolats i Södra Friluftstaden, planterades om i Norra Friluftstaden.

Upplåtelseformen blev dock inte bostadsrätt som i Södra Friluftstaden utan hyresrätt. Förste hyresvärd var byggmästare Persson själv. Han sålde husen i början av 50-talet till Svenska Metallarbetarförbundet, som ägde husen fram till slutet av 70-talet. Harald Nilssons Byggnadsaktiebolag köpte husen för att nästan meddetsamma sälja husen vidare till HSB. Husen var i stort behov av upprustning och denna genomfördes i början av 80-talet av Harald Nilsson AB för HSB.

I och med HSB:s övertagande fick radhusen en ny upplåtelseform och bostadsrättsförenignen Lutan bildades. Vid förändringen av upplåtelseformen fanns möjlighet för de boende i Norra Friluftstaden att bo kvar i sina radhus med hyresrätt. De flesta av de boende har dock valt att betala en insats för sina hus och bli bostadsrättsinnehavare. Några få boende flyttade från området före upprustningen. Upprustningen genomfördes så att de boende inte behövde vara borta från sina bostäder mer än tre veckor.

Upprustningen av Norra Friluftstaden har inneburit dels att det eftersatta underhållet har blivit åtgärdat, dels att bostäderna moderniserats enligt gängse bostadsnormer. Upprustningen har finansierats med statliga ombyggnadslån och därvid måste vissa krav uppfyllas. Dessa gäller bla toalett på varje våningsplan, vilket tidigare saknades, och tilläggsisolering av ytterväggar. HSB:s strävan har varit att göra så få förändringar av radhusen som möjligt och att hålla sig till de intentioner som Eric Sigfrid Persson gav uttryck för, när han uppförde området. De från utsidan tydligast iakttagbara förändringarna av husen efter ombyggnaden är de utbyggda entréerna och de ökade fönsterdjupen, som uppstått i samband med tilläggsisoleringen av ytterväggarna.

(Jfr bilder s 28 och 29)

Eric Sigfrid Persson

Född 1898 i Tryde.
1911-14 snickarlära i Kverrestad.
1915-17 murarlärling hos sin far i Tomelilla. Under denna tid brevkurser hos Hermods.
1917 anställd hos snickare Frans Andersson i Malmö samtidigt som han studerade på Malmö Tekniska Aftonskola.
1918 anställd hos snickarmästare Hansen i Holte.
1919-21 Haslevs Höjskole (Byggnadsteknik).
1921 började han som byggm. i Tomelilla.
1928 byggde han sitt första hus i Malmö (vid Kärleksgatan och Davidshallstorg).
1934-35 Malmgården.
1937 Ribershus.
1944 Friluftstaden.
1970-83 Ritade han Y-hus och stjärnhus.

Detta är data som gäller hans liv som byggmästare. Sedan har han ett annat som uppfinnare av fönster – beklädnadsmaterial – sopnedkast m.m. Möbelarkitekt och konstruktör de sista åren.

Signe Persson-Melin

Eric Sigfrid Persson

1984 kunde Friluftstaden fira 40-års jubileum. Med hänsyn till den stora betydelse Friluftstaden spelat för Malmös image inom stadsbyggandet har red. ansett det värdefullt att i Elbogen införa materialet om Friluftstadens tillkomst och utveckling. En lokalhistorisk studiecirkel under ledning av Ingegerd Polfeldt var upprinnelsen till att ovanstående material fick skriftlig form.

Red.

Tegnérskolans ödestimme

1850 började man undervisa – 1967 var det slut. Efter några år som möbellager har byggnaderna tills nu fått stå övergivna och helt utan vård. Det goda bygghantverket har hållit stånd länge. Men fukt och frost sätter nu in slutangreppet. Ett erbjudande från Lions Club Limhamn att renovera äldre längans svårt vittrade lerstensfasad avvisades av fastighetskontoret.

Limhamns Konstförening uppmärksammade tidigt skolans lokalhistoriska värde och dess lämplighet för utställningar. Efter bildandet 1974 engagerade sig snart också Limhamns Miljöförening i bevaringsdebatten. I samråd med Konstföreningen och Museiföreningen har förts en seg, uppehållande försvarsstrid, helhjärtat understödd av all antikvarisk sakkunskap med länsantikvarien, stadsantikvarien och Museinämnden i främsta ledet.

Efter de många årens dragning i kommunens i sin för sådan ändamål speciella långbänk beslöt så äntligen kommunstyrelsen den 6 febr 1984 "att söka om statsbidrag för bibehållande och renovering av Tegnérskolan i kv. Rudan i Limhamn för skolans nyttjande som fritidshem". Därvid förutsattes dock, att den tvärställda 1 1/2-plansbyggnaden rives och och tomtytan blir bilparkering. Slutlig ansökan om bidrag fördröjes dock till årsslutet. Men – anläggningen måste bevaras i sin helhet. I sina skilda tillbyggnadsskeden speglar den ju Limhamns utveckling från 1850. Det tvärställda huset bildar för en nödvändig upptrappning till den högra brandgaveln.

Miljöföreningen hemställde därför att få överta det rivningshotade huset för att i samarbete med andra kulturföreningar restaurera och förvalta det som kultur- och föreningshus med utställnings- och kursverksamhet. Fastighetsnämnden förklarade sig "i princip ej ha något att erinra mot att aktuell byggnad bevaras och att lämpligt markområde jämte byggnader upplåtes åt föreningen med tomträtt". I det läget upptog Miljöföreningen framgångsrika förhandlingar med Limhamns Konstförening, Museiförening, Lions Club Limhamn och Malmöbygdens Naturvårdsförening i syfte att gemensamt ta hand om byggnaden, därest överlåtandet blir verklighet. Och vid sammanträde den 7 mars 1985 kunde så en arbetsgrupp, "Tegnérskolegruppen", bildas.

Men – bevaringsärendet kan plötsligt gå in i ett kritiskt skede. Får inte kommunen det statsbidrag man anser nödvändigt som hjälp till en del av de s.k. "överkostnaderna" (beräknade till 700.000:-), överväger man riva hela skolan. De fem föreningarna står då inför den mycket stora uppgiften att försöka överta hela anläggningen.

Skolans tillkomst, en rörande historia – men också ett detaljerat bokfört tidigt kooperativt företag!

Därom läses i protokoll, fört i Hyllie Kyrka sönd den 10 febr 1850. ... " § 2. Som folkmängden i Hyllie strandmark under de senare åren såp tilltagit, att der för närwarande äro bosatte öfwer 60 hushåll af Fiskare, Husmän och Arbetsfolk, och de alla bo så långt ifrån Socknens skola, att barnens ordentliga skolgång i synnerhet under den svårare årstiden blifwer hardt nära omöjlig, hade det länge utgjort ett föremål för mångas önskan, att få en ny skola uppbyggd vid stranden i närheten av s.k. Limhamns Kalkbruk. Alla å stranden boende vore villiga att till uppförande av ett sådant skolhus bidraga efter sina tillgångar, men som dessa hos de aldra flesta vore ytterst in-

skränkta, önskade de att Socknens Åboer ville för ändamålet lemna några bidrag, på det omkostnaderna icke måtte öfwerstiga deras förmåga. Åboerna förklarade sig enhälligt beredvilliga härtill ... Huset bör göras 14 aln. bredt och minst 18 aln. långt ... Åb. Anders Persson å Nro 26 lemnar den behöfliga platsen till skolhuset af sin andel i Strandmarken ..."

Nu är cirkeln sluten! I Tegnérskolans ödestimme behövs ett nytt folkuppbåd för att i dess helhet rädda detta anspråkslösa ärcminne över svenskt arbetsfolk i enig samverkan. Och liksom skolans grundare kommer de enade kulturföreningarna att vädja om "bidrag på det omkostnaderna icke måtte öfwerstiga deras förmåga". Vi hoppas att alla tillfrågade likt Åboerne 1850 "förklarar sig beredvilliga härtill".

Sven Rosendahl
LMF:s bevaringsutskott

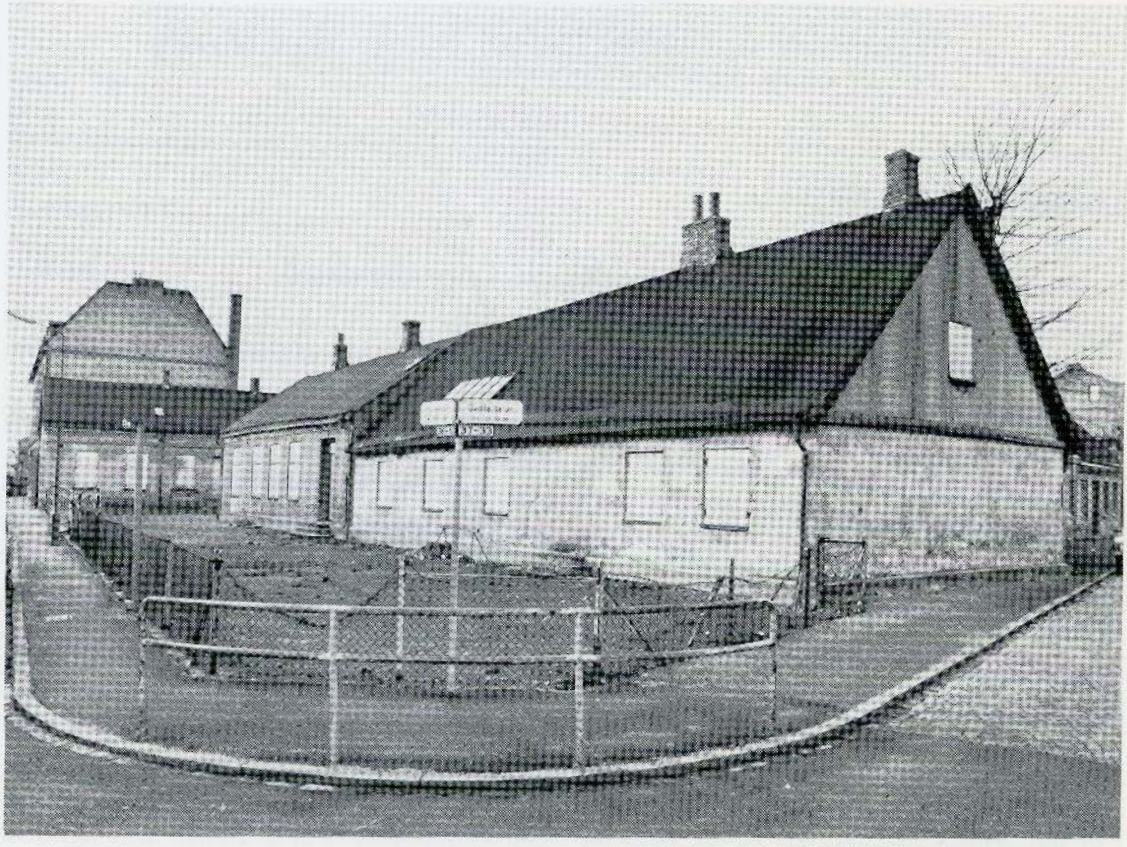

Strandmarksfolkets skola – Tegnérskolan i Limhamn inför avgörandets stund.

Medlemsinformation

Kallelse till årsmöte

Malmö fornminnesförenings medlemmar kallas härmed till årsmöte måndagen den 15 april 1985 klockan 19.00 i Carolinahallen, kv. S:t Gertrud, ingång Östergatan 9 b. Buss nr 30 och 33.

Årsmötesförhandlingarna följes av ett föredrag av docent Helmer Lång över ämnet "Skånsk humor i litteraturen" och avslutas av samkväm med sallad, öl eller vatten, kaffe och kaka i S:t Gertrud till ett pris av kronor 45:-.

Anmälan om deltagande i samkvämet göres senast den 10 april å nedanstående svarskort.

Undertecknad

deltager i samkvämet 1985.04.15

med ..... personer.

Namn .....

Adress .....

.....

Brevporto

Malmö fornminnesförenings sekreterare

Arkitekt SAR Bengt Berggren

Strandmarksvägen 7

230 44 VINTRIE

Visa detta nummer av Elbogen för Dina vänner och värva dem som medlemmar!

Anmälan om medlemskap kan göras per tel. 046-14 25 85 och 040-15 13 49.

Kvarteret Fisken

Kvarteret Fisken. Utgrävning av ett medeltida strandområde

AV LENA LINDGREN-HERTZ

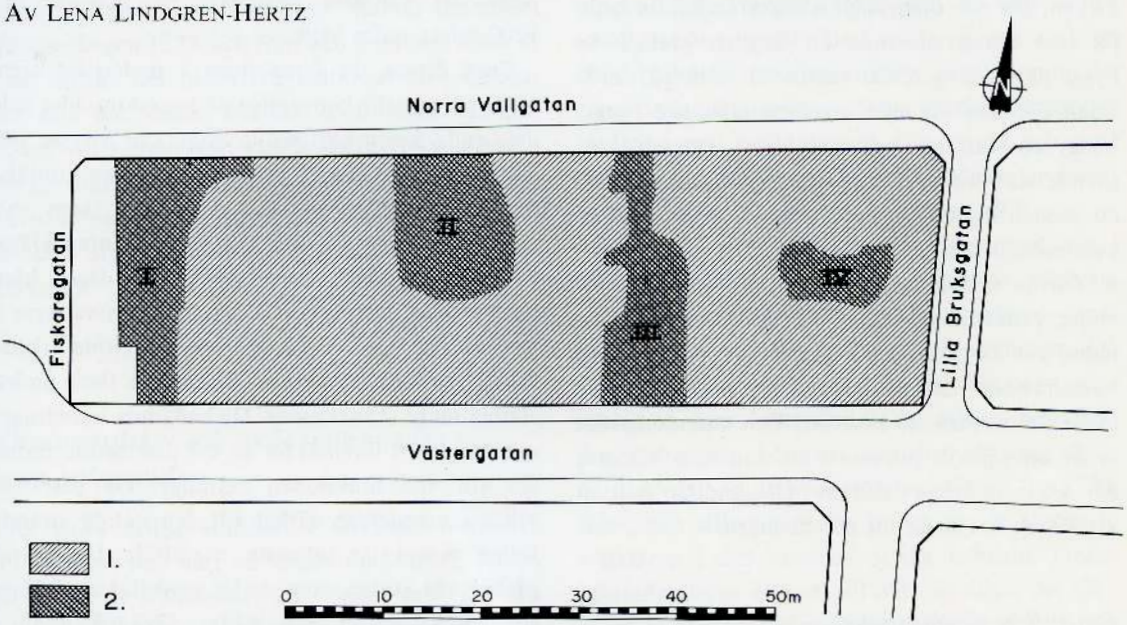

Fig. 1. Kv. Fisken. I större delen av kvarteret var kulturlagren förstörda av nedgrävningar för sekelskifteskällare. Fyra områden (I-IV) återstod för arkeologisk undersökning. 1. Urschaktade ytor. 2. Arkeologiskt utgrävda ytor.

På väster i Malmö i kvarteret Fisken, ett långsträckt kvarter mellan Västergatan och Norra Vallgatan, har Malmö Museum utfört en arkeologisk utgrävning under senare halvåret av 1983, i syfte att undersöka och dokumentera lämningar av den äldre staden. Undersökningen bedrevs som en s.k. exploateringsgrävning föranledd av att kvarteret i sin helhet med en yta på ca 2.130 kvm skulle utschaktas för nybygge. Den arkeologiskt utgrävda ytan blev betydligt mindre, ca 630 kvm, eftersom sekelskiftets byggnadsverksamhet med omfattande grundgrävningar gått så hårt åt lämningarna efter tidigare århundradens verksamhet att kulturlagren var totalt utplånade på stora delar av kvarteret. Undersökningen fick härigenom begränsas till fyra kvarvarande "kulturlagerförande" områden utspridda mellan arkeologiskt tomma ytor. Innan den egentliga utgrävningen kunde ta sin början, maskinschaktades kvarteret, varvid källarna tömdes och de återstående fyra partierna skrapades rena från rivningsmassor. Dessa partier som sedan handgrävdes varierade i omfång. Område I, längst mot väster i kvarteret, hade en yta på ca 185 kvm, Område II i norr hade en yta på ca 165 kvm, Område III, som löpte genom kvarteret från norr till söder, var ca 210 kvm stort och Område IV i öster slutligen var endast ca 70 kvm. (Fig. 1).

Topografi

Var och en som någon gång stått på kanten och tittat ner i en grop där en stadsutgrävning varit i gång, har kunnat konstatera att städernas topografiska utseende har ändrats en hel del sedan medeltiden. Detta faktum var påtagligt i kv. Fisken, där den ursprungliga marktopografin hade ett helt annat utseende än dagens. Malmö är byggt på en långsträckt sandrevel, som på nordsidan där den aktuella utgrävningsplatsen ligger, bildar en sluttning ner mot havet. De nordsydgående sektionerna i undersökningsområdet visar, att sanden låg tämligen plan över större delen av kvarteret. I det nordligaste partiet sjönk dock sandnivån så kraftigt att denna del periodvis stod under vatten ännu vid en tid då det övriga området var bevuxet med strandgräs. Läget invid havsstranden kom att prägla det medeltida livet inom det nuvarande kvarteret och strandområdet är av ett särskilt intresse i en stad som Malmö, där det stora årliga sillfisket i Öresund har haft en avgörande betydelse för utvecklingen.

Det tidiga säsongsfisket

Under det tidigaste skedet i kvarterets historia, koncentrerades aktiviteterna till den höglänta delen där människor, när de först började utnyttja området, möttes av en strandäng invid sundet. Vid utgrävningen fanns ängen kvar i en nivå med humös sand, vilken överlagrade den sterila sjösanden, utom i det nordligaste, lägre liggande partiet, som då fortfarande tidvis låg under vatten. Den humösa sanden, som mot botten av lagret var praktiskt taget ren, hade i de övre delarna en allt större inblandning av träkol, som tyder på att människor funnits i området och med tiden kom de att vistas på stranden på ett sätt som lämnat tydligare spår. Vi finner då att sanden blir fint skiktad av ett flertal tunna strängar med lera, kol och sot, som visar ett intensivt men periodvis utnyttjande av stranden, vilket tolkas så att området nu tagits i anspråk för en säsongsbaserad fiskehantering i tämligen stor skala. Fynden från dessa första tunna kulturlager, som säsongsfiskarna lämnat efter sig och från den humösa sanden, är få. Inga mynt, enbart keramikskärvor av typer som ger en grov datering av detta det tidigaste kustfisket på platsen, till 1200-talets andra hälft.

Från denna tid finns inget i materialet som tyder på egentlig bebyggelse på strandområdet och den enda konstruktionstyp som kan knytas till detta skede, är gropar grävda genom den humösa sanden ner till sjösanden. Groparna, som var skålformiga, har i botten och längs sidorna klätts in med ett några centimeter tjockt lager hårt packad lera. Denna typ av gropar som varierar i omfång och djup, är en välkänd medeltida arkeologisk företeelse i Malmö liksom på flera andra ställen längs skånekusten. De benämns lerbottnar, och har blivit föremål för en del diskussion, framför allt vad funktionen beträffar. De påträffas alltid i omedelbar närhet till den dåtida strandlinjen och i de tidigaste medeltida lagren på platser vid kusten, som under medeltid utvecklats till handelsplatser och städer. Ovanpå leran i dessa gropar ligger ofta ett lager fiskrester kvar, vilket tillsammans med det faktum att lerbottnar aldrig påträffats inåt landet, gör att de kan sägas ha ett klart samband med ett medeltida kustfiske från tiden strax före, eller vid begynnelsen av dessa städers framväxt.

Malmö som stadsbildning anses, i likhet med flertalet andra städer längs öresundskusten, ha efterträtt ett säsongsvis utnyttjat fiskeläge på platsen. Med utgångspunkt från äldre dokument rörande staden, där ortnamnen Övre Malmö och Nedre Malmö figurerar parallellt, framlades på 1930-talet tanken att Nedre Malmö kunde representera ett nybygge vid havet, som hade sitt upphov i ett fiskeläge, periodvis använt av bönder från en närbelägen by, benämnd Övre Malmö. Det är sannolikt byn och inte fiskeläget/staden

som åsyftas då ortnamnet Malmö först dyker upp i en källa från 1100-talets andra hälft. Men fiskeläget, antingen det inledningsvis har varit knutet till den namngivna byn eller utnyttjats av befolkningen från ett större antal byar i trakten, växte i omfång och betydelse. I egenskap av handels- och sjöfartsidkande samhälle finns Malmö omnämnt första gången 1275 och från och med den tiden är det, utifrån det historiska källmaterialet, befogat att tala om staden Malmö. Det tidiga säsongsfisket vid kusten som kunde spåras i kv. Fiskens första tunna kulturlager på den forna strandängen invid Öresund, kan således hänföras till tiden för Malmö stadstillblivelse, eller skedet strax dessförinnan.

Öresundsfisket och Skånemarknaden – en bakgrund

Det stora årliga sillfisket i Öresund hade vid 1100-talets slut nått en sådan omfattning att en av dåtidens historieskrivare, Saxo, med en viss litterär överdrift kunde beskriva situationen så, att sillen stod så tätt i sundet att man knappt kunde ro men istället kunde man ösa upp sill med bara händerna. Fisket i Öresund hade sannolikt stor betydelse tidigt och även om det skrivna källmaterialet är sparsamt, antas sillen redan under 1100-talet har utgjort en av områdets viktigaste handelsprodukter. Krönikören Arnold av Lübeck och historieskrivaren Saxo skildrar båda förhållandena under 1100-talets slutskede och det begynnande 1200-talet och i deras texter framträder bilden av en väletablerad sillhantering. "Danskarna har överflöd av all slags rikedom på grund av det årliga fisket i Skåne, dit alla närboende folks köpmän kommer och ger dem guld och silver och all slags kostbarheter och byter för dessa till sig deras sill, som Gud ger dem för intet" skriver Arnold av Lübeck medan Saxo angående Helsingborg meddelar "Här var mycket folk församlat för fiskafängets skull och de hade byggt sig många bodar vid stranden ...".

1100- och 1200-talen var en expansiv tid i Västeuropas historia. För jordbruket utvecklades en förbättrad teknik och nytt land lades under plogen. Befolkningen växte och en allt större andel av den bosatte sig i städerna som fick en ökad betydelse med varuutbyte långt utanför det egna omlandets gränser. Stora produktionscentra bildades med inriktning på fjärrhandel och med en ständig efterfrågan på livsförnödenheter som i stor utsträckning måste importeras. Sill var en utmärkt proteinkälla, som kom att uppskattas i en tid då skördarna ofta drabbades av missväxt samtidigt som stadsbefolkningen behövde mat långt utöver vad den själv kunde producera. Då den katolska kyrkan dessutom fått sina anhängare att avstå från kött, under de många bestämda fastehögtiderna, blev det naturligt att söka täcka en stor del av livsmedelsbehovet med hjälp av fiske, och sillen kom att bli en av de viktigaste artiklarna i den nordeuropeiska handeln. Under höstmånaderna augusti till oktober fanns det sill i överflöd utanför Skånes kust. Baserad på sillfångst och sillhandel utvecklades här en av Europas största marknader, Skånemarknaden, som under medeltid var den centrala omlastningsplatsen i Nordeuropa vid varuutbytet mellan öst och väst. Skånemarknaden var under sin långa historia inte knuten till en enda plats. Under 1200-talet framträder Skanör som huvudort för sillhandeln, men under 1300-talets lopp flyttades tyngdpunkten till Falsterbo och verksamheten vidgades. Flera andra kuststäder blev nu viktiga för handeln med den saltade sillen, däribland Malmö som vid 1300-talets slut erövrat den absoluta förstarangsplatsen i den utvidgade Skånemarknaden. Vid den tiden visar räkenskapsböcker från Lübeck att sillexporten enbart från Malmö åren 1398 till 1400 var nästan lika stor som från de andra viktiga sillexporterande danska städerna tillsammans.

Kv. Fisken och Skånemarknaden

I kv. Fisken ändras lagerbilden radikalt i och med att de mycket tunt skiktade kulturlagren mellan upprepade översandningar försvinner, samtidigt som lerbottnarna går ur funktion. Det nya skedet, som bäst kunde följas på den höglänta delen i område III, men som också fanns representerat i södra delen av område I, vittnar om en mycket intensiv användning av strandområdet, där nu en bebyggelse uppförts i flera olika omgångar under en relativt kort tid, så att de senare konstruktionerna skurit igenom de tidigare och tunna golvnivåer pressats ihop och grävts igenom av härdar och avfallsgropar. Följden av denna intensiva verksamhet på den knappa yta som fanns kvar för undersökning, blev att ingen av byggnaderna kan rekonstrueras till sin grundplan, eftersom enbart enstaka byggnadsdetaljer återstod efter de olika husen. Vi kan dock konstatera att under denna period har på platsen stått byggnader; hus eller bodar, vars väggar i ett första skede fundamenterats med kraftiga lersyllar och att åtminstone en av byggnaderna har haft en vägg av pinnar, tätad med klinad lera, då rester efter en sådan vägg kunde följas någon decimeter innan den bröts av en sentida mur. Andra väggar kan antas ha bestått av hopspikade bräder, då ett ansenligt antal spik hittades i en av golvnivåerna. Något senare har en byggnad uppförts med väggar vilande på klena syllstenar och med ett brädgolv som i starkt förmultnat skick rensades fram på en yta av några kvadratmeter, varefter anläggningen bröts av en nedgrävning. Denna byggnad avlöstes av ett hus som vilat på nedgrävda syllstockar och som förstörts genom brand, vilket stod klart, då den återstående syllen var starkt förkolnad. I anslutning till denna bebyggelse fanns ett tiotal härdar och ugnar av olika konstruktion, samt avfallsgropar och rester av stenläggningar.

Under detta skede av intensiv verksamhet på den höglänta delen, har man också börjat utnyttja det nordligaste, lägre liggande partiet i kvarteret. I område III, ca 4 m innanför den norra schaktgränsen mot Norra Vallgatan, har ett plankverk grävts ner längs med strandkanten i sluttningen ner mot havet. Plankverket bestod av stolpar, som delvis var nedgrävda i den sterila sjösanden, samt liggande bräder mellan stolparna. Åt sjösidan, norr om plankverket och hopbyggd med detta, fanns resterna efter ett enklare hus som i sin konstruktion utnyttjat planket till sydvägg. Plankverk och hus hade brunnit ner vid samma tillfälle. På golvet i huset under en tunnbotten låg ett mynt slaget under Kristoffer II's regeringstid 1319-1332. Omedelbart söder om plankverket fanns ingen byggnad, däremot tydde lagren på att man här påbörjat en utfyllnad av sluttningen från den höglänta delen ner mot planket. I schaktets västra del, i område I, fanns också spår efter ett längs med stranden gående plank i linje med plankverket från område III. Även i det västra partiet fanns rester efter enkla byggnader i anslutning till plankets norra sida och plank tillsammans med byggnader, var också här förstörda vid en eldsvåda. Starkt förmultnade trärester i den sterila sjösanden under grundmurar i schaktets östligaste del kan eventuellt också vara rester efter en liknande konstruktion. (Fig. 2).

Två företeelser kan sägas karaktärisera bebyggelsen på den höglänta delen av stranden under detta skede. Dels den stora mängden fiskben, som fanns i lagren i anslutning till golvnivåerna och i avfallsgroparna. Dels det stora antalet mynt med god spridning i de olika konstruktionerna. Mynten är av en typ som kallas borgarkrigsmynt. Dessa mynt präglades på olika orter inom det danska riket och mynthalten i dem försämrades oavbrutet. Till slut var de av nästan ren koppar, vilket gör att de bevaras dåligt i jorden och därmed är de ofta svåra att bestämma närmare. Det dryga femtiotalet borgarkrigsmynt från strandbebyggelsen är präglade under den sena perioden med dålig mynthalt, dvs de är slagna mellan åren 1286 och 1377, vilket ger bebyggelsen en ram-

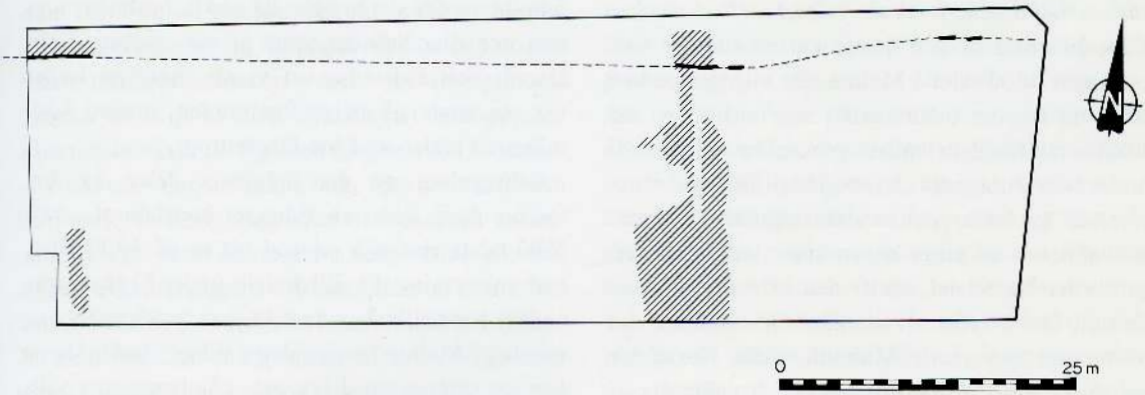

Fig. 2. 1200-talets slut samt 1300-talet. Skrafferingen visar undersökt bebyggelse. Den streckade linjen är en hypotetisk rekonstruktion av plankverkets sträckning med de utgrävda delarna markerade med heldragen linje.

datering. 12 av mynten kan ges en snävare datering, då de kan attributeras till tre medeltida kungar. 3 mynt är från Erik Menveds regeringstid 1286-1319 och präglade i Lund. 2 mynt är slagna under Kristoffer II 1319-1332, det ena i Lund, det andra i Roskilde. 7 mynt är från Magnus Smeks tid och präglade 1332-1360 i Lund. Keramiken från området stöder dateringen av bebyggelsen till 1200-talets slutskede och 1300-talets tidigare hälft.

Bebyggelsens läge invid den dåtida stranden tillsammans med den rikliga förekomsten av mynt och fiskben, gör att den bör ha haft anknytning till handel och då i synnerhet till fiskhandeln under det stora årliga sillfisket i Öresund, i samband med Skånemarknaden. Privilegiebreven för Malmö lämnar genom olika förordningar och restriktioner en allmän bild av en stad, där handelsverksamhet, till stor del bedriven av främmande köpmän, utgjort en väsentlig del av det medeltida, ekonomiska livet. Dessvärre är de skriftliga källorna fragmentariska och lämnar stora luckor i frågor som var och hur handeln har bedrivits. En stor årlig marknad nämns i Valdemar Atterdags privilegium för Malmö 1360, där det fastslås att höstmarknaden skall vara från Jungfru Marie himmelsfärdsdag 15/8 till Mikaelidagen 29/9. Under denna tid, då sillen gick till i sundet, kan man förutsätta att folk församlades från när och fjärran för att delta i fisket och den därtill anslutna handeln. Den dominerande roll som Skånemarknaden kom att spela i det nordeuropeiska handelsutbytet, sätts i samband med Lübeckköpmännens intresse för sillhandeln i Öresund. Till sitt förfogande hade dessa köpmän, förutom kapital och avsättningsmöjligheter, salt från Lüneburg och kanske också en förbättrad insaltningsteknik. En bra insaltning var nödvändig för att sillen skulle kunna lagras och transporteras, eftersom den annars blev dålig ca ett dygn efter fångsten. Lübeckborna var långt ifrån de enda främlingarna på Skånemarknaden. En ström av tyska hansaköpmän, liksom västeuropeiska köpmän, samlades årligen vid sundet för att under några hektiska höstmånader ta del i den lukrativa sillhandeln och samtidig utbyta en rad andra varor. Inhemska danska köpmän saknades inte heller under Skånemarknaden, även om de främ-

mande köpmännen var de ledande. Hur och var köpmännen levde och bodde vid sina årliga visiter under 1300-talet i Malmö, får vi inget besked om i de skrivna dokumenten som vid denna tid lokaliserar handeln endast genom en negation. I Valdemar Atterdags privilegium förbjuds uppförande av bodar och andra byggnader, liksom utövande av all slags köpenskap utanför Västerport eller Korrebäck under den tid som marknaden är. Det betyder att utanför stadsområdet, dvs väster om nuvarande Malmöhus där Korrebäck en gång rann, var köpenskap och uppförande av tillfälliga marknadsbodar och bostäder inte tillåtna; man var angelägen om att förlägga handeln inom staden. Från ett antal andra danska städer känner man till, att de främmande köpmännen under marknadstiden ofta var bosatta gruppvis, på fasta platser allt efter sina respektive hemstäder, därför att de danska myndigheterna tilldelat dem koncession på ett visst område, s.k. koncessionsområde eller fit. Inom fiten hade städerna till viss del egen jurisdiktion under en fogde med rättslig myndighet över sitt folk. Han var också sin hemstads representant gentemot de danska myndigheterna och ledare för sin stads köpmän på marknaden. Det var inte småfolket, som hade sina bodar på fiterna utan här uppförde de framstående borgarna sina köpmansbodar. Även kloster kunde stå som ägare till bodar, liksom den danska adeln, men varken fiskare eller hantverkare skulle finnas på området.

Medan sillhandeln till stor del bedrevs av främmande köpmän tycks själva sillfångsten, rensningen och insaltningen av sillen, praktiskt taget uteslutande ha bedrivits av danska män och kvinnor som under resten av året hade en annan sysselsättning och för vilka höstfisket var en viktig binäring. Inte bara stadens egna invånare deltog vid detta tillfälle till extraförtjänst, utan höstfisket lockade stora skaror till staden, som i vanliga fall inte hade sin utkomst där. De tillresande fiskarna måste under marknadstiden bosätta sig i tillfälliga fiskeläger, där de byggde sig enkla bostäder som revs ner eller brändes varje år vid avresan. Från Skanör och Falsterbo vet vi att fiskarnas bodar var placerade på själva förstranden, medan köpmännens bodar stod lite längre upp.

Bebyggelsen på den höglänta delen av kv. Fisken har, som vi tidigare konstaterat, från 1200-talets slut och en god bit in på 1300-talet, haft anknytning till sillhandeln under Skånemarknaden. Sannolikt har de främmande köpmännens vistelse i Malmö, under detta tidiga skede, reglerats av samma juridiska och administrativa villkor som styrt handeln under Skånemarknaden i andra danska städer. Bebyggelsen bör med andra ord ha varit uppförd inom ett koncessionsområde eller fit för en grupp köpmän som bedrivit sin verksamhet här under några höstmånader vart år. Den intensiva byggnadsverksamheten, där hus uppförts och raserats upprepade gånger under en så relativt kort tid som maximalt hundra år, tyder på att vi har att göra med en bebyggelse av tämligen tillfällig karaktär, vilket gör att vi kan anta att de köpmannabodar som uppfördes på fiterna från början varit enkla och haft kort varaktighet. Först så småningom har mera permanenta bodar byggts, men vi är då inne i ett senare skede som inte kan följas på den höglänta delen i kvarteret, men som däremot finns representerat med de nedgrävda halvkällarhusen i det nordliga partiet. Den stora mängden fiskben i anslutning till bebyggelsen stöder uppfattningen att den är uppförd inom ett koncessionsområde, eftersom sillen efter fångsten skulle föras upp till fiterna för att rensas och saltas in i tunnor. Insaltning ute på själva stranden var däremot förbjudet, liksom ombord på båtarna, med undantag för det bestämda antalet tunnor som vart båtlag fick salta för eget bruk. Mängden av borgarkrigsmynt på ett fitområde har sin förklaring i att utländska mynt ej var gångbara under Skånemarknaden. De inhemska mynten var marknadens enda legala och dessutom var byte vara mot vara förbjudet. Kungen

som hade starka ekonomiska intressen att bevaka vid handeln, förbjöd utländsk valuta och försåg själv Skånemarknaden med betalningsmedel genom att varje år sätta nya mynt i omlopp som alla måste växla till sig med förtjänst för kronan.

Resterna efter ett plankverk, som på nordsidan av kvarteret löpte längs med strandkanten i sluttningen ner mot havet, bör vara delar av den äldsta avgränsningen av fitområdet mot den yttersta strandremsan, den s.k. förstranden, där fiskarna höll till. Det enkla huset, som var byggt upp emot plankets norra sida i område III, kan då tolkas som en av de tillresande fiskarnas bodar. Likaså får byggnadsresterna utmed planket i västra delen av kvarteret antas vara lämningar efter fiskebodar. I område III brann plankverket, som vi sett, ner någon gång mellan året 1319 och 1332, en datering som kan betraktas som förhållandevis säker pga borgarkrigsmyntens korta omloppstid. Det är sannolikt att planket i sin helhet brunnit och gått ur funktion vid samma tidpunkt, eftersom man inte ersatt de skadade partierna vare sig i område III eller i område I längst i väster. Det är snarare så att då plankverket blivit allvarligt skadat vid eldsvådan, har man valt att flytta gränsen mellan fitområde och förstrand längre mot norr, i stället för att återuppföra avgränsningen på samma plats. Utmed den norra schaktgränsen mot Norra Vallgatan fanns en mängd stolphålsnedgrävningar i sjösanden. Dessa stolphål låg inte i en linje utan var utspridda i området norr om den höglänta delen och fram till schaktkanten. Några av nedgrävningarna kan mycket väl vara resterna efter ett nyuppfört plankverk, medan andra säkert är lämningar efter fiskarbodar och stolpar som använts för att torka fisknät på.

Det nordligaste lägre, liggande partiet fylls ut under 1300-talet när det tidigaste plankverket gått ur funktion. Därefter börjar det bebyggas, men då är vi inne i nästa skede av områdets historia. På den höglänta delen av kvarteret kunde vi däremot inte följa utvecklingen arkeologiskt längre än till det här behandlade skedet. Kulturlagren låg här så nära nuvarande markyta att lämningar från tiden efter 1300-talet hade schaktats bort vid tidigare markarbeten.

LITTERATUR:

Christensen, Aksel E: Danmarks handel i middelalderen samt Dansk torve- og markedsvaesen i middelalderen. Nordisk Kultur XVI. Handel och samfärdsel.

Eriksson, Henning S: Skånemarkedet 1980.

Hellerup Madsen, Erik: Salt och salthandel i Ostersområdet. Tidig middelalder, Hikum 1977.

Holmberg, Rikard: Den skånska Öresundskustens medeltid. Acta Archaeologica Lundensia series im 8, 1977.

Hördy, Kai: Skånemarkedet. Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid.

Lauritz Weibull: Malmö stads urkundsbok. Monumenta Scaniae Historica 1901.

Tommer, Lennart: Stadens historia före 1500. Malmö stads historia, 1971.

Wåhlin, Hans: Studier i Malmö stads äldsta historia. Malmö Fornminnesförenings årsskrift 1934.

Mynten har bestämts av K. Vakar, Malmö Museer.

Från klosterområde till fattigkvarter, kv. Fisken med omgivande gator och kvarter

AV JÖRGEN KLING

Klosterområde

Gråbrödraklostret som bör ha varit beläget i kvarterets östligaste del (tomterna 322 (487), 323 (486) och 324 (485), medan däremot tomterna 320 (489) och 321 (488) hörde till altaret i Lunds domkyrka (Hellig Legome aL.). (Fig. 3).

När klostret grundades 1419, var troligen hela eller det mesta av området utfyllt. Gråbrödraklostrets historia och uppkomst i Malmö skall längre fram behandlas i en särskild artikel, här skall vi dock i korthet redovisa de rester som vi fann vid undersökningen, och vad som påträffades vid gatugrävningar, och som ev. kan sättas i samband med klosterkapellet.

Tillsammans med ett antal grundstenar i Västergatan och Lilla Bruksgatan som bildade ett hörn för en byggnad, kan den stenrad i öst-västlig riktning inne i kvarteret vara resterna av kapellet. Byggnaden skulle då ha vänt gaveln mot Lilla Bruksgatan och långsidan mot Västergatan. Bredden på kapellet skulle då ha varit ca 11 m, medan byggnadens längd är svårare att fastställa då det saknades östliga gavelstenar. Utgår vi från A.U. Isbergs Malmökarta från 1875, där han bla redovisar äldre tiders tomtgränser, visar det sig att "kapelltomten" är ca 20 m i öst-västlig riktning. Det är möjligt, om dock osäkert, att detta mått även motsvarar byggnadens längd.

Klosterområdet har med all säkerhet ej bara bestått av själva kapellbyggnaden, som vi får utgå från låg närmast "huvudstråket" som i detta fall

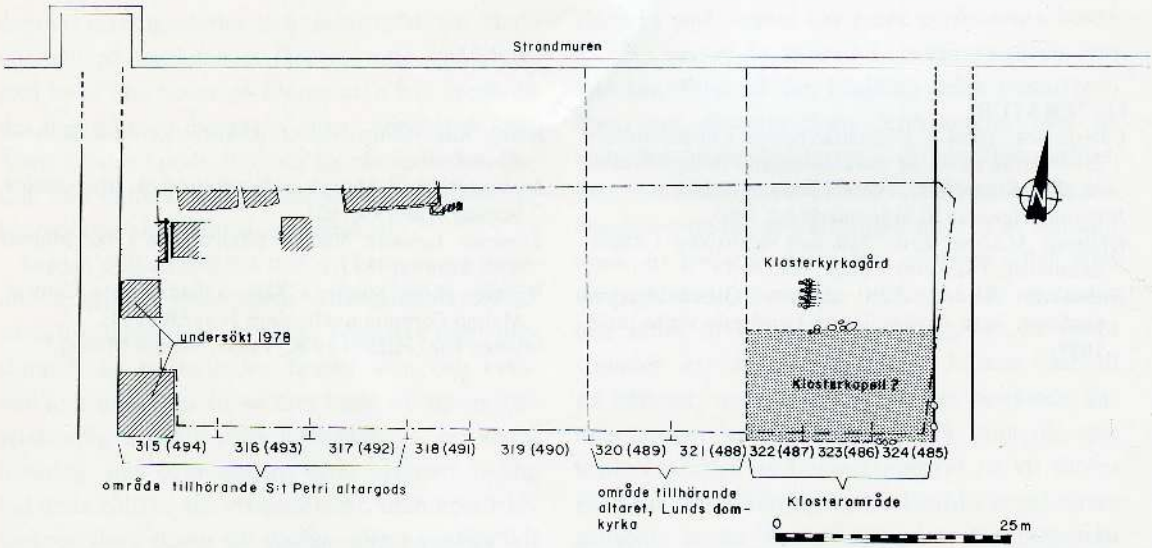

Fig. 3. 1400-talet samt början av 1500-talet. Skrafferingen visar undersökta byggnader. Klosterkapellets placering är hypotetisk.

bör ha varit Västergatan, utan även av ekonomibyggnader och andra hus som ansetts behövliga för en institution av detta slag. Uppgifter att man år 1900 stött på byggnadsrester ute i nuvarande N. Vallgatan stöder teorin att klosterområdet har sträckt sig ända ut mot den under 1400-talet byggda strandmuren. Man tolkade vid detta tillfälle det stengolv som påträffades som tillhörande kapellbyggnaden.

De skelett som påträffades under utgrävningen 1983, får med all sannolikhet räknas till resterna av den forna klosterkyrkogården. Det var heller inte de första fynd av skelett som påträffats inom området. På samma tomt 323 (486) påträffades i samband med grundläggningsarbeten 1913 enligt uppgifter "ett tjugotal skelett". Dessa var belägna strax under källargolven till de rivna husen, benen låg på ganska varierande djup, somliga blott ett par decimeter under golven, andra upp till en meter. Skeletten uppges ha legat "huller om buller", märken efter yttre våld och påverkan märktes i endast ett fall. Man fann på ett ställe en mängd människoben, flera brandskadade, vissa förbrända, ett av skeletten uppges vara en "yngre individ 14 á 15 år gammal". För övrigt omtalas det att en brunn påträffades på tomten, denna brunn som sträckte sig ned i strandgruset var fylld av jord och avskräde, varibland ben, keramik, musselskal mm. "För övrigt hava på platsen en stor mängd dylika fragment tillvaratagits. Ett av dem funnet i ett tånglager bär årtalet 1700. I ett tånglager upptogs en avbruten bennål, tegel samt lerkärls- och kakelfragment".

Något som klart visar att kv. Fisken hörde till de områden som utnyttjades under höstmarknaden är en uppgift från altargodsets räkenskaper från år 1532, (redan 1530 hade gråbröderna fördrivits från Malmö) – "Landgilde aff Sanctorium Symonis et Jude Cappels godz: Item 20 mark Mester Claus Bartskere aff then gord norden förr Sanctorium Symonis et Jude Capell. End 24 sk aff the boder utanför St. Symonis et Jude Capell uti Hustmarkedit". Claus Bartskere bodde på det område som motsvarar tomterna 485-487. Även om uppgifterna är senare än de anläggningar som vi undersökte bör uppgifterna om bodarna utanför kapellet även vara giltiga för den tidigare bebyggelsen på platsen mot Norra Vallgatan. Tilläggas kan att norra delen av kvarteret borttogs i samband med fortifikationsarbetena 1675-1695, då man anlade en larmgata.

Västra delen av kvarteret tillhörde även en kyrklig institution, i detta fall S:t Petri kyrkas altaregods, området motsvarar tomterna 315 (494), 316 (493), 317 (492).

Vi vet att särskilda kyrkor för de utländska köpmännen tillkom i de städer som berördes av Skånemarknaden, även kloster grundades i anslutning till marknaden både dominikaner och franciskaner. Där handel förekom fanns även kyrklig verksamhet, det omnämns att i vissa fall användes kyrkorna som upplagsrum för varor. Både Dominikanerklostret i kv. Skepparen och Franciskanerklostret i kv. Fisken kan troligen kopplas samman med Skånemarknaden och dess geografiska läge i Malmö. I några fall stod klostren som ägare av bodar t.ex Ebelholt och Sorö på Själland, Maribo på Lolland och Ås i Halland. Tilläggas bör att klostren tillsammans med frälsemän hade rätt att driva handel på utlandet med förbigående av städernas borgerskap.

De enskilda byggnader som låg inom kvarteret, och som får räknas vara samtida med kapellet, kommer i detta sammanhang ej att redovisas var för sig. Istället kan vi med hjälp av planen över denna period visa på bebyggelsens koncentration, vi får åter ha i minnet de stora markingrepp under senare tider som ger en "gles" bild av områdets bebyggelsetäthet. (Fig. 3).

De rester av bebyggelse som fanns kvar visade att merparten av husen var av enklare typ, ofta rörde det sig om "lappverk" d.v.s. man hade använt de material som fanns till hands. Både lerkliningsväggar och väggar, uppbyggda av båt-

bord finns representerade i samma hus, golven bestod genomgående av stampad lera.

Två av byggnaderna var s.k. halvkällarhus, varav ett kommer att behandlas i en särskild artikel. Med på planen är även de två hus som undersöktes i samband med Fiskaregatans omläggning 1978.

När vi kommer in en bit på 1500-talet och framåt i tiden saknas, med undantag för de djupt liggande brunnarna, anläggningar. Från och med denna period är arkivaliska uppgifter de enda källor till kunskap om kvarterets fortsatta utveckling och historia.

Kv. Fiskens närmaste omgivning

Vad har då de historiska källorna och de tidigare arkeologiska undersökningarna för upplysningar om undersökningsområdets omkringliggande gator och kvarter?

Namnet Fisken är av relativt sent datum, först 1864 fastställdes namnet samtidigt med grannkvarteren Neptun och Skepparen.

Kvarteret Fisken omgärdas i norr av Norra Vallgatan, i söder av Västergatan, i väster av Fiskaregatan och i öster av Lilla Bruksgatan.

N. Vallgatan

Gatan hade skilda namn längs dess sträckning, där den löpte fram intill den forna strandmuren. En benämning på gatan var "Thet strede som løper langs udmed Stranden". Detta namn finns belagt från år 1475. Exempel på andra namn var "Strandstredet" och "Vandhusstredet". År 1768 omnämns första gången det nuvarande namnet, Norra Vallgatan.

Den strandmur som gatan gränsade till började byggas av Erik av Pommern på 1430-talet och fortsatte att byggas ut under slutet av 1400-talet. Muren som var belägen i den nuvarande gatans norra del, påträffades vid en undersökning våren 1983. Arkeologerna vid museet kunde dokumentera dess sträckning längs Norra Vallgatan och även fastställa murens bredd till ca 1 m.

Delar av strandmuren hade man stött på redan vid sekelskiftet i samband med gatuarbeten. Vid ett sådant arbete 1884 påträffades en del grundstenar samt tegel mitt för Lilla Bruksgatan och längre österut vid fd bastionen Elfsborg. Någon exaktare lägesbeskrivning föreligger inte och endast en schematisk skiss finns från undersökningen. Detta gör att det inte går att göra någon närmare tolkning av vad det kan ha varit för form av anläggning.

År 1976 grävdes ett schakt som både berörde N. Vallgatan och Lilla Bruksgatan. I N. Vallgatan framkom en kullerstensläggning med en N-S gående ränna. Här fanns även 5-6 stora markstenar. När dessa avlägsnats fann man en genomborrad trästock, som hade använts som vattenledning. Den andra anläggningen, som delvis gick in i Lilla Bruksgatan, bestod av tre stora gråstenar och omedelbart söder om dessa, ett antal större, flata gråstenar, varav fyra bildade en N-S gående rad. Söder om stenarna fann man en tät kullerstensläggning. Norr om de tre stora stenarna låg en Ö-V gående trästock, bearbetad och troligen av ek. Dateringen är osäker, men bedömdes dock vara tidigare än 1600-talet, då man ej fann några kritpipor, ett föremål som är mycket vanligt förekommande vid och efter denna period.

Lilla Bruksgatan

Lilla Bruksgatan omnämns första gången 1538 och då under namnet "Simonis & Judæ strede". Norr om gatan i strandmuren låg "Jacob Claussøns port". Jacob Clausön innehade åren 1577-1594 en gård vid gatan. År 1615 kallas gatan "Jens Hyllies strede" efter den man som bebodde tomterna 483 i nuvarande kv. Skepparens västligaste del eller 485 i kv. Fiskens östligaste tomt under 1600-talets förra del. Från 1845 kallas gatan Lilla Barnhusgatan och slutligen för

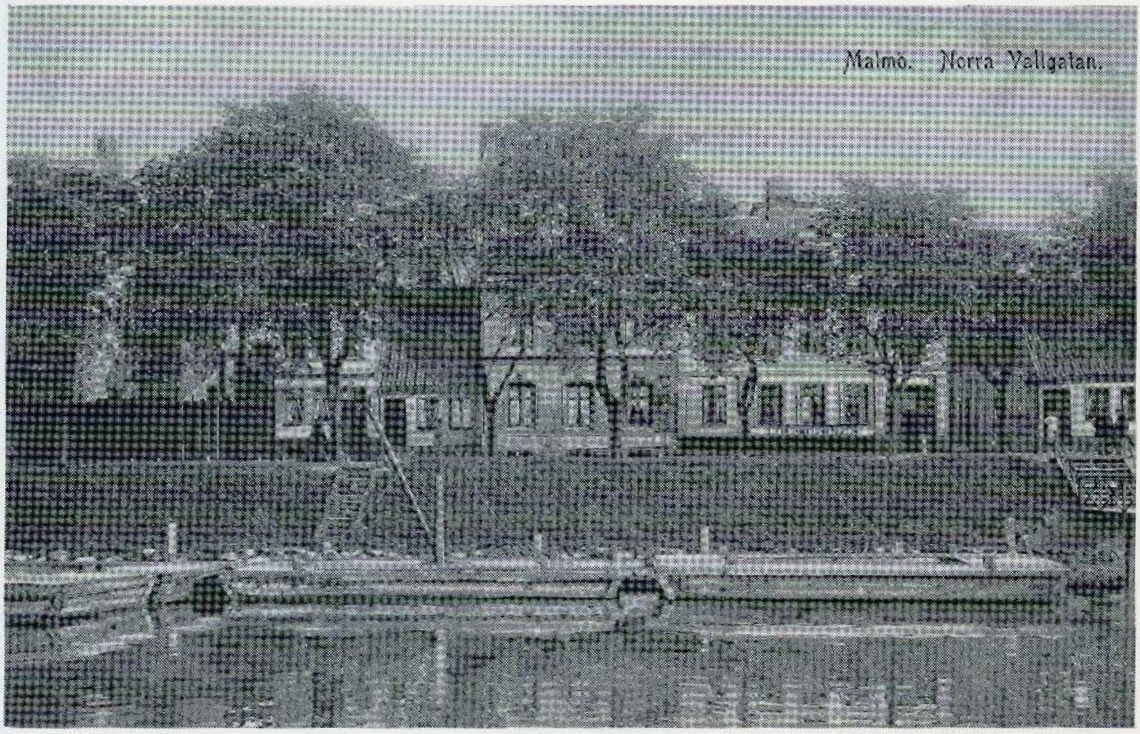

Kv. 34 Fisken, N. Vallgatan. Den s.k. hönsabron syns till höger. – Ur Malmö Museums samlingar.

Lilla Bruksgatan 1864 efter en liten cigarrfabrik som var belägen i kv. Skepparen.

Vid en gatuschaktning i Lilla Bruksgatans södra del påträffades en rad syllstenar, varav endast tre ritades. Under syllstenarna fann man en träkonstruktion bestående av en i sanden nergrävd påle samt en på sanden vilande bräda. Däremot fann man ej några spår efter äldre gatuläggningar vid denna undersökning.

Västergatan

Västergatan ingick tillsammans med nuvarande Adelgatan och Östergatan i den gatusträckning som gick under namnet "Thet lange Adelgade". Gatan, eller snarare vägen, låg längs en sandås. Den äldsta beteckningen var dock "Communis magna platea" och finns belagd från år 1392. Ett annat namn, som antyder gatans betydelse under äldre tider, är "Almenningsgaden". Detta har tolkats som allmän landsväg för folk och härar. Benämningen "Westregade" kommer 1581 för att under 1700-talet först hetat "Westra Adelgatan" och senare "Wästra gatan".

Flera arkeologiska undersökningar har utförts i samband med gatuarbeten i Västergatan. Här skall nämnas några som gränsar eller ligger i närheten av undersökningsområdet.

Intill kv. Fiskens sydöstligaste hörn och strax sydväst om de stenar som påträffades i Lilla Bruksgatans södra del, fann man tre större stenar som låg parallellt med Västergatan. Stenarna bildar, om de kopplas till de på Lilla Bruksgatan, ett hörn, som bör vara grunden för en här tidigare stående byggnad. Det kan, även om detta är osäkert, röra sig om resterna av gråbrödrakapellet. Tillsammans med den stenrad, med intillig-

gande skelett, som kom fram vid grävningen i kv. Fisken, skulle vi få fram bredden på byggnaden till omkring 11 meter. Grundstenarna i Västergatan och Lilla Bruksgatan kan även ha ett samband med de profana hus som senare låg i området och som redovisas i 1692 års syneprotokoll.

I samband med en gatuschaktning 1976, i Västergatans södra trottoar, mittemot undersökningsområdets västra del, påträffades golvlager av lera från två hus som kunde dateras till 1300-tal (muntlig uppgift av I. Billberg, Malmö museum).

Vid en annan gatuundersökning fann man bla en sk lerbotten, en anläggningstyp som har att göra med fiskhanteringen och som ofta påträffas i de områden som direkt gränsar till strand och hav. Vid denna undersökning fann man även lager som tolkades som gatunivåer.

Några spår efter en stensatt gata eller väg har man ej påträffat vid grävningar i Västergatan. Det finns dock lager med inslag av ben, sten, något slagg, torv och gödsel som tolkats som forna gatunivåer. Tre sådana över varandra liggande nivåer fann man vid en undersökning söder om kv. Neptun år 1977. Fynden bestod av bla järn och keramik som klart visade att det rörde sig om medeltida lager.

Fiskaregatan och kv. Neptun

Gatan omnämns första gången 1532 under namnet "Claus Ottes strede". Den man som namngav gatan uppges under åren 1503-08 ha varit föreståndare för Simon och Juda kapell. Senare ger Claus änka namn åt gatan, som då får heta "Kirsten Claus Ottis strede" med tillägget "hos fiskeporten". Detta gäller åren 1543-49, senare under 1500-talet med tillägger "hos Olchetornit".

Från mitten av 1600-talet heter gatan "Ulkestredit" (Olchestredet). Det nämnda Fiske- eller Ulketornet låg norr om gatans mynning och var en av genomgångsportarna i strandmuren. Detta porttorn påträffades också i samband med de tidigare nämnda undersökningarna av strandmuren i N. Vallgatan.

År 1846 heter gatan Fiskaregränd och slutligen 1864 Fiskaregatan. Arkeologiska undersökningar har, i samband med Fiskaregatans omläggning, tidigare utförligt publicerats i skriften Malmöya nr 1 1979.

Vid undersökningarna i kv. Neptun 1975 och Fiskaregatan 1978 fann man bland mycket annat tre olika nivåer av Fiskaregatan. Fiskaregatan I och II var lagda med kullersten, medan den äldsta gatan bestod av knaddersten lagd direkt på bottensanden. Fiskaregatan I, som troligen var lagd på 1700-talet, försvann i början av 1970-talet, då planerna var att bygga ihop kvarteren Neptun och Fisken. Numera är Fiskaregatan rekonstruerad efter Fiskaregatan II, dvs 1400-talsgatan.

Vid Neptungrävningen fann man en byggnad från 1400-talet, som bör ha använts som smedja. Slaggen från den verksamhet man bedrev där har sedan använts som fyllning mellan gatunivåerna II och III.

Vid den äldsta gatunivån (Fiskaregatan III) har funnits enklare bebyggelse. Den stora mängd slagg som påträffades kunde dateras till 1300-tal. Senare, vid nästa nivå (Fiskaregatan II), fick gatan en annan prägel, bla med grundmurade hus. Detta kunde konstateras både vid Neptungrävningen 1975 och vid den senare Fiskaregatanundersökningen. Gatan hade vid denna tid en bredd av ca fyra meter.

I hörnet av Fiskaregatan och Västergatan fann man resterna av ett tegelhus med källare, ca 4,50x6,50 m. Detta hus historia finns utförligt beskriven i den tidigare nämnda artikeln i Malmöya 1979. Här skall endast nämnas att de historiska källorna visade att huset hade bebotts av Kestine Claus Ottes.

Fiskaregatan II visar en medeltida bebyggelsestruktur med Kestines källarhus, ett enklare hus och gårdsplanen den emellan. Bilden kompletteras med de byggnader som framkom vid Neptun-

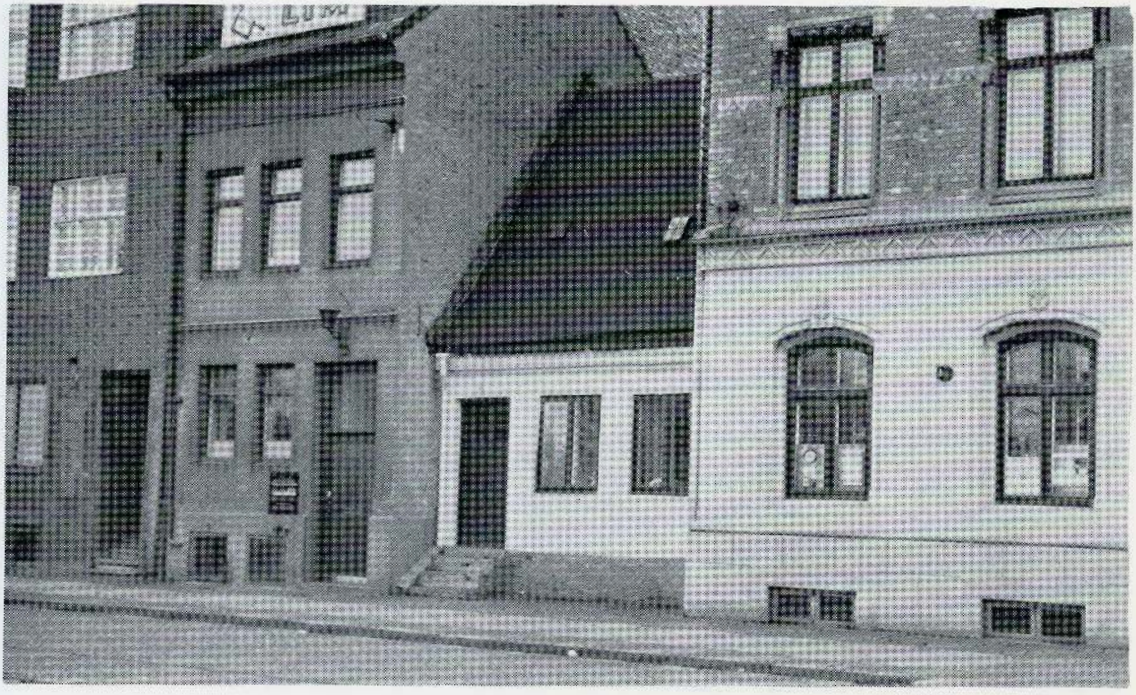

Kv. 34 Fisken. Fasader mot N. Vallgatan omkring 1960. – Ur Malmö Museums samlingar.

grävningen och de husrester som undersöktes i kv. Fisken och som gränsade till Fiskaregatan.

Under den nämnda gårdsplanen påträffades en lerbotten med äldre rödgods. Detta gör att arkeologerna kunde sätta denna anläggning i samband med den äldsta gatunivån (Fiskaregatan III). Tilläggas skall att denna anläggningstyp även påträffades vid Neptungrävningen. I samband med undersökningen i kv. Neptun fann man under den tidigare nämnda smedjan ytterligare ett hus, av trä med källare från 1200-1300-talet.

Kv. Västerport

1980-81 undersöktes den nordöstligaste delen av kvarteret Västerport, dvs hörnet Västergatan och Långgårdsgatan.

De fynd och anläggningar som påträffades och som kan räknas till de tidigaste aktiviteterna kunde dateras till 1300-talet. Bebyggelsestrukturen hade samma karaktär som det område inom kv. Fisken vilket låg mot Västergatan, dvs de äldsta anläggningsresterna bestod av ett antal lerbottnar, som i sin tur var överlagrade av enklare bebyggelsekonstruktioner. Man undersökte i kv. Västerport bla ett hus som var ca 5 m brett, med lergolv och jordgrävda stolpar. De mynt som påträffades kunde dateras till konungarna Magnus Smek, Kristoffer och Erik Menved.

Väster om huset låg en stenpackning, som kan ha varit resterna av en gränd. Om denna gränd fortsatt in på kv. Fiskens område är oklart, då området här var söndergrävt av senare tiders källarnedgrävningar. Något som talar för att stenpackningen inte har sträckt sig längre norrut än vad som visade sig i kv. Västerport, är att några rester av gränden ej heller påträffades vid de tidigare nämnda undersökningarna i Västergatan.

Kv. Skepparen

Den västliga delen av kv. Skepparen, som gränsar till Lilla Bruksgatan och kv. Fiskens östligaste del, är ej arkeologiskt undersökt. Det gör att man inte kan göra några direkta "kopplingar" till de anläggningar som kom i dagen i Lilla Bruksgatan och den östligaste delen av kv. Fisken. De undersökningar som gjorts vid olika tillfällen i kv. Skepparens östra del och i Gråbrödersgatan är dock så intressanta att vi i detta sammanhang bör göra en kort redovisning av resultaten.

Det medeltida klosterområdet, som var beläget i kv. Skepparens östra del, har rekonstruerats och tolkats av Sven Rosborn i "Malmö medeltida bebyggelsetopografi". Rosborn har sammanställt de grävningar som utförts på 1930-50 och 70-talen och på så sätt tagit fram en helhetsbild av området.

Dominikanerkapellet i Malmö uppfördes någon gång mellan 1296 och 1333. Kapellbyggnaden har legat med längdsidan upp mot Västergatan och varit 9x16 m. Förmodligen har kapellet haft två ingångar, en mot Västergatan och i norra långsidan i koret ut mot begravningsplatsen. Strax öster och sammanbyggt med kapellet fanns resterna av ett torn med måtten 8,5x8,5 m. Ytterligare en mur kopplades till det köksutrymme som bör ha funnits. Större delen av kapelltomten har varit begravningsplats, begränsad åt norr, väster och öster av en kraftig tegelmur, som man fann fundament av i norr. Utgrävningen i Gråbrödersgatan visade att även här har funnits en mur, även om grundstenarna har borttagits under senare tid.

I samband med anläggande av begravningsplatsen har man gjort en utfyllning för att utjämna den befintliga sluttningen mot norr. Den norra muren har därför försetts med sex stycken strävpelare mot jordtrycket. Den pålningskonstruktion som löpte längs med N. Vallgatan tolkades som en föregångare till den nämnda terrasseringsmuren. Träpålarna beskrivs både vara fyrsidiga och runda och tillverkade av ek. Stolparna var ställda i dubbla rader, den norra radens pålar var även försedda med snedsträver. Pålningssystemet tolkades som resterna efter en enkel träterrassering mot strandens lägre liggande partier.

Historiska notiser

Skeppare Nils

Efter att fientligheterna hade upphört 1511 mellan Danmark och Sverige, slöts ett fredsavtal i Malmö den 23 april 1512. Freden innebar en påtaglig seger för Danmark, men det var en orolig tid och det var en bräcklig grund som freden vilade på.

Efter Kung Hans död och i och med hans son Christian tillträdde skärptes åter motsättningarna mellan länderna. Christian anmodade 1517 nya kraftiga rustningar, som drabbade Malmö och de övriga danska städerna hårt. Bland de pålagor och plikter som bla kom på Malmös lott, var att vidarebefordra regeringens brev och befallningar.

År 1517 seglade borgmästare Jacob Niklesen och Anders Iversen över till Köpenhamn, i hopp om att kunna reducera den trupp på 90 man som staden hade fått i order att utrusta. Vad resultatet blev av denna resa förtäljer inte de arkivaliska källorna.

Det är i dessa sammanhang, transporter av meddelanden, folk och trupper, som skeppare Niels Starre, boende på tomterna 493-492 i nuvarande kv. Fisken, kommer in. Dessa tomter hörde, som tidigare nämnts, till S:t Petri altargods. Niels betalade 1518 8 skilling i byskatt. Han var då granne med Kirsten Claus Ottis, änkan efter Claus Otte, som hade varit förestånd-are till Simon och Jude kapell. Claus dog någon gång mellan åren 1508-1517. Både Claus och hans änka fick senare på 1500-talet namnge den gata som nu heter Fiskaregatan, och där deras hus var beläget i hörnet mot Västergatan.

Niels Starre figurerar, förutom i Lyder van Fredens räkenskaper, även i rådstueprotokoll (stadsbok) 1503-1548. Här skall vi dock ägna oss

Kv. 34 Fisken. N. Vallgatan mot öster, omkring 1960. – Ur Malmö Museums samlingar.

åt hans turer över sundet under en orolig och pressande period i Malmös historia. Vi kan följa Niels som skeppare under åren 1517-1518, då hans tjänster finns antecknade i Lyder van Fredens kämnärsräkenskapsbok.

Kungen anlände till Malmö i slutet av september 1517. Någon större framgång at vinna den svenska kronan hade han inte, dock fortsatte upprustningarna som tärde hårt på Malmös kassa och medborgare. Borgarna i staden försökte på olika sätt få lindring och reduceringar på alla pålagor som lades på dem.

Första gången det finns uppgifter om Niels Starres tjänster å stadens vägnar, härrör från samma tid som kungen besöker Malmö. Originaltexten lyder sålunda:

"Item ij mck Niels Starre for ij wor naadige herres breff offuer till slotzfogeden Sancte Mickils dag (29/9) som hans naade tha personlige selff wor her lydde at the vijc rytere som hyd tha till Skaane forscreffne wore skwlde forscreffuis igeen vtj borgeleye som the förre lowe etc."

Niels fick sålunda 2 mark för att föra över detta viktiga brev för Malmös befolkning. Kungen, "wor naadige herre", hade sålunda lovat borgarna i Malmö att de ej behövde ta emot och inkvartera de 700 ryttare, som var tänkta att föras över till Skåne. Trupperna fick istället stanna kvar i "borgeleye" som kungen hade lovat.

I november 1517 for borgmestare Jep Nielsen och Morten "Kremer" till kungen i Köpenhamn för att söka utverka en minskning av den mängd öl som ålagts Malmö att brygga för kronans

räkning. Man tog även upp problemet med de 1000 ryttare som låg i staden och som man ville reducera med 350 man. Hur det gick med dessa förfrågningar känner vi dock inte till.

Nya pålagor lades på Malmös befolkning. Samtidigt utbröt det oroligheter bland de utländska legosoldaterna för att deras sold inte var utbetald. Soldaterna hotade intaga och plundra staden om de inte fick ut sina pengar. Malmö skickade två borgare till kungen för att underrätta denne om det allvarliga i situationen. Dessbättre satte inte soldaterna sitt hot i verket, trots att det dröjde innan de fick sina pengar.

I februari 1518 figurerar åter Niels namn i samband med en resa över till Själland.

"Item ix s Mattes Peerzen, Anders Monszen och Lawrent Jenzen ffor the förde Jacob Nickilszen borgemestere Morten Kræmere Anders Iwerszen Hans Byscriffwer oc Lille Anders Byswend till Oxsze höyen till Niels Starres baad som the fore offuer meth till Dragöör mondagen nest fore Sancti Mathie dag (22/2) vdj faste ock skulde the till Kiöffnehaffn om then Cisze och anden byes ærinde fortærende the vdj samme Reysze xxij mck paa thredie vge the wore vtj Kiöpnehaffn meth wogenleyen indregnet fran Dragöör oc till fergen".
"Item iij mck Niels Starre for hand förde them till Dragöör samme tyd".

Oxhögen (Oxsze höyen) torde vara identisk med Stutehögen omedelbart sydväst om Västervång.

Med "Cisze" menar man den accis som infördes på danskt öl och som man nu höjde. Denna accis skulle nu även gälla importerat öl och vin.

Som det framgår av originaltexten ville man denna gång tala med kungen om accisen och "anden byes ærinde". Detta ärende drog tydligen ut på tiden, då man stannade i tre veckor och spenderade 22 mark ur stadens kassa.

Någon uppgift vad det var för typ av båt som Niels ägde finns inte, men man kan av följande anteckningar ändå utgå från att det rörde som om en relativt stor farkost.

"Item xxiiij s Niels Starre fore hand förde en höffwitzmand ock xxx Rytere offuer till Kiöpnehaffn som komme fran Ystadt tisdagen nest fore palmme söndag (23/3)".

Niels erhöll i detta fall 24 skilling för att föra över en officer och 30 ryttare till Köpenhamn.

Malmö borgare fick ånyo problem med legosoldaterna. Vid ett tillfälle kände de styrande i staden sig så hotade att de låste in sig i rådhuset och skickade bud till konungen för att höra om de skulle göra motstånd eller ej. Kungen sände skyttar, samt bönder från Bara, Oxie och Skytts härader till stadens hjälp. Återigen fick man ett avtal med knektarna som till viss del utmönstrades och sändes till Köpenhamn.

Sista gången Niels Starres namn dyker upp i samband med transporter över sundet är i slutet av mars 1518, då han för över 11 hästar för kungens räkning:

"Item xxiij s Niels Starre for hand förde xj heste offuer som wor naadige herres stoldmester Anthonius, haffde kiöpt her vdj landit till hans naades behoff.
Item iiij s Peer Fynbo for hand földe hanom offuer meth samme heste".

Här slutar uppgifterna om Niels som "aktiv" skeppare. År 1534, 16 år efter den sista bokförda seglatsen, finns det uppgifter i rådstueboken, där Niels Starres namn återkommer. Han är här inkallad som vittne i äktenskapskonflikter, en annan gång, 1538, är han inkallad som yrkesman, tillsammans med andra skeppare, för att bla göra en värdering av en skuta.

Uppgifterna visar att man drog nytta av Niels yrkeskunskaper och att han av stadens styrande betraktades som en redbar borgare.

Bebyggelsen i kv. Fisken enligt 1692 års syneinstrument

Den byggnadsinventering som utfördes i Malmö 1692, hade till uppgift att "annotera wed hwart huus dess lägenhet och willkohor, ongefähr tompternes längd och bredd, huru dhe äre be-

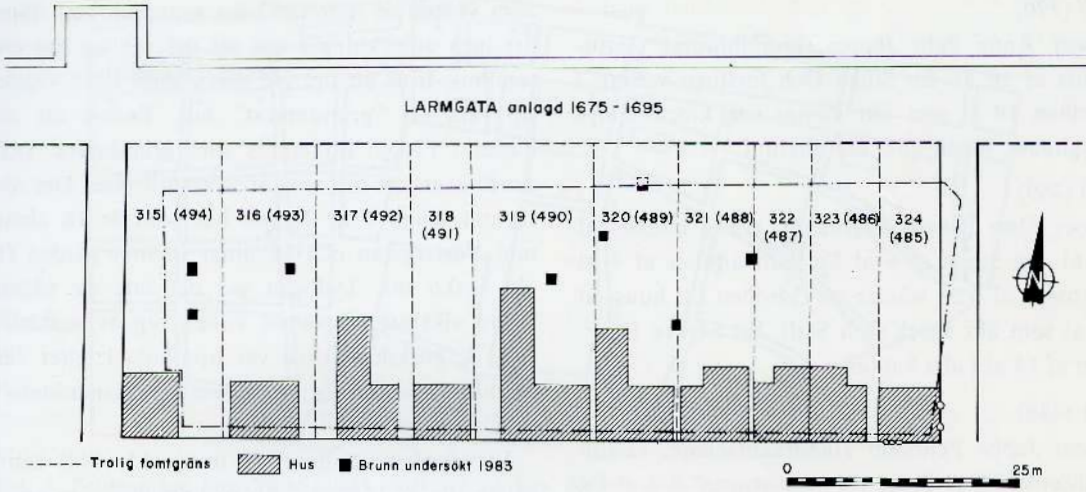

Fig. 4. Rekonstruktioner av byggnader (skrafferade) och tomter (streckade) efter 1692 års syneinstrument, samt brunnar undersökta 1983.

byggde med Stugor, CAmrar ock warma Rum, så ock hwad lägenhet der kan wara til at byggia".

Den tomtnumrering som var aktuell vid tiden för inventeringen utbyttes redan 1694 mot en ny. Siffran inom parantesen visar den yngre tomtnumreringen. (Fig. 4).

N.G. Sandblad påpekar i sin undersökning, som är publicerad i Fornminnesföreningens årsbok 1947, att bebyggelsen som den visar sig i 1694 års syneinstrument avspeglar mer det danska slutskedet, främst senmedeltid och renässans än den nya byggnation efter det att Skåne blivit svenskt, då denna tid ej visar på någon större förnyelse av den borgerliga bebyggelsen.

Detta, att syneprotokollet visar på en kontinuitet bakåt i tiden när det gäller husens placeringar och tomternas sträckning, bekräftas av de rester av hus, brunnar och andra anläggningar som framkom vid den arkeologiska undersökningen.

Syneprotokollet uppger inte bara storlek och rumsindelning av de enskilda husen utan även vilka personer som bodde där. Här kan man se om någon särskild yrkesgrupp dominerar i en viss del av staden och på så sätt få en bild av den sociala strukturen i de olika områdena.

Om kv. Fisken förtäljer 1692 års syneprotokoll följande:

315 (494)

Åboer Claess Murmester, gattuhusset af 12 al then ena stugu af 6 al förstugun af 2 al then andhra stugu af 4 al sampt Ett littet Gårdh rum.

316 (493)

Åboer Anna Swedtfäger, Gattuhusset af 12 al som ähr Stugu och forstugu, och intet att Bygd Uppå.

317 (492)

Åboer Oluf Månsson wagnman, Gattuhusset af 14 al Stugun 6 al forstugun Och porten 8 al. En litten kammar wedh stugan, som ingen wärme uthj ähr, Östan på gårdhen ett huuss som ähr kiöck af 4 al dherjempte 2^{ne} Stugu som kunna hållas wärme, så Och lagligh gårdty rum.

318 (491)

Åboer Hans Hansson Skeppare, gattuhuusset af 10 al som ähr, En stugu Och kiöck, sampt forstugu.

319 (490)
Åboer Anna Pehr Jeppes, grundhmurat Gattuhuuss af 16 al, En Stugu Och forstugu wästan i gårdhen 18 al som ähr kamar och kiöck sampt Bryghuuss, medh littet Gårdhzrum.

320 (489)
Åboer Elssa Bengdt wagnmans, Gattu huusset af 14 al. En Stugu af 6 al En sidhkammar af 4 al forstugan af 4 al, wästan på Gårdhen Ett huuss af 10 al som ähr kiöck Och Stall, Ett Stycke Hagerum af 14 al j alla kantor.

321 (488)
Åboer Jeppe Pehrsson Handskemackare, Gattuhuusset af 12 al Stugun 6 al forstugun af 4 al En litten kammar af 2 al som ingen wärme kan wara uthj, Norden på huusset Ett halft fack, af 8 al som ähr kiöck och Spysskamar.

322 (487)
Åboer Jacob Repeslagare, till Gattuhuusset af 10 al Stugun af 4 al forstugan 4 al En litten kammar af 2 al som ingen wärme uthj ähr, Ett halft fack Nordan till kiöck, måtteligh Gårdzrum.

323 (486)
Åboer Jönss Hindricksson, till gattuhuussen af 10 al Stugun af 4 al forstugun af 4 al En litten kamar af 2 al som ingen warme uthj ähr. Nordan till Ett halft fack, till kiöck, måtteligh gårdhzrum.

324 (485)
Åboer Christen Andersson fjskare Gattuhuusset af 10 al Stugu Och Sängh kamar af 8 al forstugen af 2 al Öster Sidhan Ett halft fack, som ähr En litten warm Stugu medh En litten kamar, som ingen wärme uthj ähr, måtteligh Gårdhzrum.

Det hus som låg på tomten 315 (494) är detsamma som beboddes i början av 1500-talet av Claus Otte och senare av hans änka Kirsten och som undersöktes arkeologiskt 1978 i samband med omläggningen av Fiskaregatan. Huset var helt eller delvis uppfört i tegel med källare, den typ av hus som omnämns som "grundmurade". Som vi kan se från 1692 års syneprotokoll finns det inga anteckningar om att det rör sig om ett tegelhus, trots att det vid grävningen 1978 visade sig vara ett "grundmurat" hus. Endast ett av husen i Fisken omnämns som grundmurat och det är även det hus som är störst till ytan. Det rör sig om Anna Pehr Jeppes hus som är 16 alnar mot Västergatan och 18 alnar in mot gården (1 aln = 0,6 m). Tydligen var det inte av någon större vikt att omnämna vilken typ av material som de enskilda husen var uppförda i, eller var det här fråga om slarv från "besiktningsmannens" sida?

Vi vet även att huset på tomt 315 (494) ännu existerade år 1699 då gården upptages som arvegods. År 1724 uppges tomten vara öde, helt utan husbebyggelse. Huset är således rivet någon gång mellan 1699 och 1724.

De yrken som är representerade inom kvarteret får anses som typiska för denna del av staden och får, i de flesta fall, räknas till de mindre bemedlade områdena.

Det arkeologiska materialet som kan sättas i samband med 1600-tals bebyggelsen var tämligen "magert" beroende, som tidigare påpekats främst på grundgrävningar under 1800- och 1900-talen.

Av de nio brunnar som framkom under utgrävningen kunde dock sju konstateras vara så sena som från 1500-1600-talen. En av brunnarna var fyndlös och kunde därför ej dateras, medan den äldsta brunnen var från 1300-talet.

På rekonstruktionsritningen som bygger på 1692 års syneprotokoll, har vi även lagt in brunnarna. Med hjälp av anläggningarnas lägen i kombination med främst A.U. Isbergs Malmökarta från 1875 har det varit möjligt att få fram de ungefärliga tomtgränserna inom kvarteret.

Vi skall inte här närmare gå in på de enskilda brunnarnas konstruktioner utan endast nämna att de var uppbyggda av trä som traditionellt anknyter till vad som tidigare har framkommit vid tidigare grävningar i Malmö.

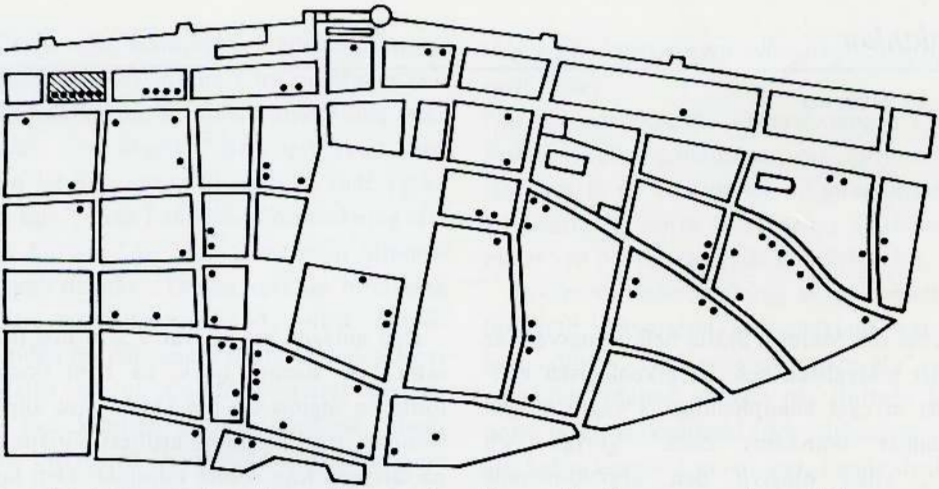

Fig. 5. Pestsmittade hus. Varje punkt markerar ett hus, där en eller flera personer har avlidit av pesten. (Efter Ersgård, Malmö Stads Historia II, 1977 s. 240).

Den stora farsoten år 1712

En händelse som på ett tydligt sätt visade att kv. Fiskens innevånare tillhörde den enklare och fattigare delen av Malmös befolkning, är när pesten bryter ut i staden år 1712.

Tillsammans med områdena söder om Tegelgårdsgatan och Skomakaregatan, samt mellan Grönegatan och Rundelsgatan, var de kvarter som låg norr om Västergatan de hårdast drabbade. (Fig. 5).

1712 års taxering visar också att de människor som levde i dessa kvarter var placerade i de lägsta skatteklasserna. Pesten drabbade naturligtvis alla kategorier utan hänsyn till sociala gränser, men farsoten spreds snabbare där trångboddheten var stor och de hygieniska förhållandena var dåliga.

När pestens härjningar efter hand avtog och staden åter kunde öppna portarna mot omlandet, beräknas det att mellan 800 och 1000 människor blivit offer för farsoten. Då har man inte räknat med de soldater på garnisonen som dog i pesten.

Året 1713, efter det att medborgarna i Malmö kunde beteckna sin stad som smittofri, utfördes en folkräkning som visar att endast 1024 personer är registrerade i mantalslängderna. Detta skall jämföras med år 1700 då Malmö beräknades ha haft ca 2000 innevånare.

KÄLLOR:

Andersson L., Rosborn S.: Aktuella grävningar i Malmö (stencil). 1975-76.

Bager E.: Excerpter: Altargodsets räkenskaper.

Bager E.: Malmö adresskalender år 1519. 1961.

Eriksson H.: Skånemarkedet. 1980.

Ersgård H.: Malmö stads historia II. 1977.

Isberg A.U.: Anteckningar över Malmö. 1876

Isberg A.U.: Handbok över Malmö. 1923.

Kroman E., Ljungberg L., Bager E.: Malmø rådstueprotokoll 1503-1548. 1965.

Ljungberg L.: Gatunamnen i Malmö. 1969.

Ljungberg L.: Lyder van Fredens kämnärsräkenskaper 1517-1520. 1960.

Rapport, Malmö museums arkiv, 34:01, 36:01, G 69:04, G 69:08, G 69:11, G 40:01, G 40:02, G 49:05, G 49:08, G 49:12.

Rosborn S.: Malmö medeltida bebyggelsetopografi, utkast.

Sandblad N.G.: Den borgerliga arkitekturen i Malmö enligt 1692 års syneinstrument.

Syneinstrument 1692, Handlingar i Malmö stadsarkiv.

Tomner L.: Malmö stads historia II. 1977.

Wilhelmsson L.: Malmöya nr 1, "När det nappade på Fiskaregatan". 1979.

Byns plankor

AV TOMMY NYBERG

Uppgifterna om Malmös äldsta befästningsverk är både i det arkivaliska och det arkeologiska källmaterialet mycket knapphändiga. I yngre medeltida stadgar omnämns dock "gravar och plankor", vilka omgivit den uppblomstrade staden. Några arkeologiska undersökningar, vilka utförts under huvudsakligen senare delen av 1970-talet eller 1980-talet har dock givit en viss insikt i problematiken.

Syftet med denna artikel är att försöka utröna hur staden varit avgränsad eller förskansad mot havet. Inledningsvis beskrivs den under 1400-talet påbörjade, kända försvarsmuren. Denna beskrivs endast översiktligt.

I andra kapitlet görs ett försök att utröna om det funnits en äldre förskansning mot havet. Utgångspunkten för dessa resonemang återfinnes i resultaten från den arkeologiska undersökningen i kvarteret Fisken.

Strandmuren, försvar mot angrepp från sjösidan

År 1434, samtidigt som Erik av Pommern började uppföra "ett fast hus" vid västra avslutningen av "den lange adelgade", befallde han att en mur, som skulle skydda staden mot anfall från havet, skulle anläggas utmed kustlinjen. Det nämnda "fasta huset", senare kallat Myntergården, skulle ingå i befästningslinjen. Redan 1419 hade konungen påbörjat arbetena med att starkt befästa Malmö. Dessa befästningsarbeten gjordes som ett led i försöken att frigöra det danska riket från Hansans inflytande.

Den anlagda muren var 5,5 m hög (nio alnar), samt "tre stenar" tjock, ca 1 m tjock. Muren torde ha utgjort ett bra skydd mot angrepp från sjösidan, trots att tungt artilleri började användas på fartygen från denna tidpunkt. Den långgrunda stranden hindrade nämligen fartygen från att komma tillräckligt nära för att tillfoga någon skada.

Alla Malmös besuttna fick bidraga vid uppförandet av strandmuren (och då i proportion till storleken på en och vars egendom). I Registrum ville Malmöyghe (RvM) finns nedtecknat att endast ca 1/5 av mursträckan eller 147 famnar, dvs 265 meter, uppförts av eller för kyrkliga institutioner, gillen, utombysfolk eller magistratspersoner. För övrigt vilade bördan på Malmös borgerskap.

Uppförandet av strandmuren utfördes dock inte genast och i en sammanhängande etapp efter den kungliga befallningen 1434. I en handling omtalas att Roskilde domkapitel år 1437 uppfört en 18 famnar lång mur norr om kapitlets gård, mellan nuvarande Kansli- och Hamngatorna. Förutom denna mursträcka har enligt uppgift i RvM ytterligare två avsnitt påbörjats åren direkt efter 1434 (vid Österport samt nedan nämnda försvarsmur norr om Sanctorum Simonis & Jude kyrka). Eventuellt måste dessa uppgifter ses med en viss källkritik. I RvM har endast uppgifter rörande kyrkliga institutioners bidragande till stadsmuren införts. Mursträckor uppförda av borgarna eller profana institutioner behöver inte ha blivit omnämnda i RvM.

I Registrum ville Malmöyghe finns anteckningar om anläggandet av muren i tre omgångar och med stor tidsdifferens. En första anteckning talar om en mur, som byggts "där rådet aktar med Guds hjälp att Sanctorum Simonis & Jude kyrka ska muras upp", men i en senare nedteckning står att arbetet fortsatt "där som Sanctorum Simonis & Jude kapell nu står". Denna kyrkliga inrättning är det äldre franciskanerklostret, vilket, åtminstone vid tiden för det senare nedtecknandet, legat i östra delen av nuvarande kvarteret Fisken. Antingen har klostret hunnit uppföras innan stadsmuren blivit helt färdigställd i avsnittet norr om det för klostret upplåtna området, eller också har franciskanerna flyttat från ett område till ett annat i mellantiden för nedteckningarna.

Efter 1434 års påbud förstärktes troligtvis i första hand de svagaste punkterna i värnet mot sjösidan. Hur strandvärnet sett ut innan det bestått av en sammanhängande mur är föremål för spekulationer. Troligtvis har skyddet bitvis utgjorts av pallisadverk. I ett omnämnande sägs att "plankerne ved Flynderborg" bortfördes år 1519. I stället anlades ett murparti, vilket inkorporerades med strandmuren. Dessa "luckor" bör ha legat ungefär i sträckning med de äldsta murpartierna. Mer än några meters förskjutning i N-S riktning borde inte ha förelegat.

Strandmuren har inte blivit helt färdigställd förrän ett par årtionden in på 1500-talet, mao ett arbete förlagt inom en tidsperiod av ca 90 år. Detta försvarsverk raserades först under 1800-talet.

I samband med att grenanslutningar gjordes till naturgasprojektet under år 1983 påträffades den ca 500 år gamla strandmuren. Muren befanns vara lokaliserad till norra delen av Norra Vallgatan (under trottoaren). Denna lokalisering överensstämmer med A.U. Isbergs karta från 1875.

Äldre förskansningar eller avgränsningar mot havet

När den arkeologiska undersökningen i kvarteret Fisken skulle genomföras var förhoppningarna stora att få en kontinuitet till strandmuren, trots att kvarterets norra begränsning återfanns ca 12 meter syd om det raserade försvarsverket.

Tyvärr var större delarna av de medeltida kulturlagren i kvarteret bortschaktade vid tidigare byggnationer. Tack vare att sandreveln, vilken det medeltida Malmö anlagts på, sluttade kraftigt i norra delen av kvarteret (och därigenom en tjockare kulturlagerbild avsatt sig), kunde dock en del arkeologiskt viktiga slutsatser göras beträffande stadens medeltida avgränsning mot norr.

I östra halvan av kvarteret Fisken eller vid ca 2/3 av kvarterets längdsträckning från väst till öst framkom en träkonstruktion, vilken gav upptakten till funderingar om en äldsta pallisad.

Denna träkonstruktion, med längdsträckning i ungefärlig Ö-V riktning, påträffades ca 4 meter syd om kvarterets norra begränsning. Konstruktionen, vilken framkom i en längd om ca 7 meter, utgjordes av 5 stycken, med kvadratiskt tvärsnitt huggna stolpar, vilka sinsemellan stod med ca 1,5 meters avstånd. På södra sidan om stolparna var plankor, lagda på högkant staplade ovanpå varandra. Fyra skift av sådana plankor var bevarade.

Botten på de ca 15 cm grova stolparna framkom på nivån +1,15 möh, medan botten på plankverket låg på nivån +1,50 - 1,40 möh.

Hela den bevarade konstruktionen var nedgrävd i bottensanden. Nedgrävningen, "diket", var ca 2 meter djupt och som mest lite mer än 1,5 meter brett, avsmalnande mot botten.

Fig. 1 visar plankverket. De heldragna linjerna i figuren markerar konstruktionen, som den påträffades vid den arkeologiska undersökningen. De streckade linjerna visar i bildens högra del, en hypotetisk höjd av planket samt från vilken nivå nedgrävningen till plankverket gjorts.

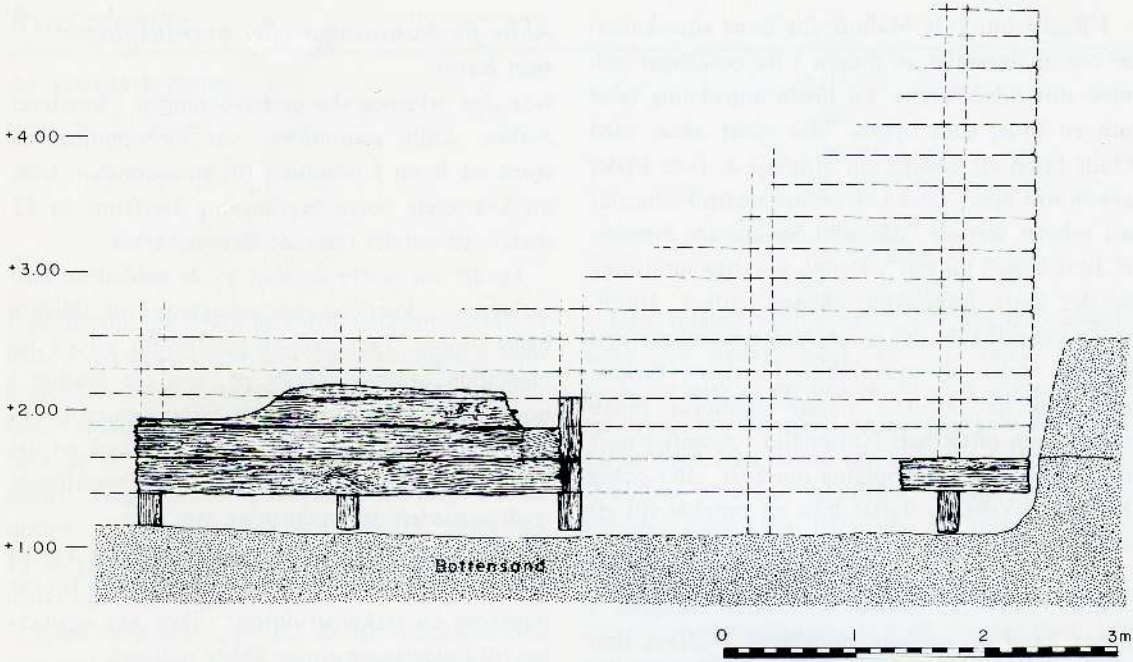

Fig. 1. Plankverket, sett mot norr, med stående stolpar samt liggande plankor, ställda på kant.

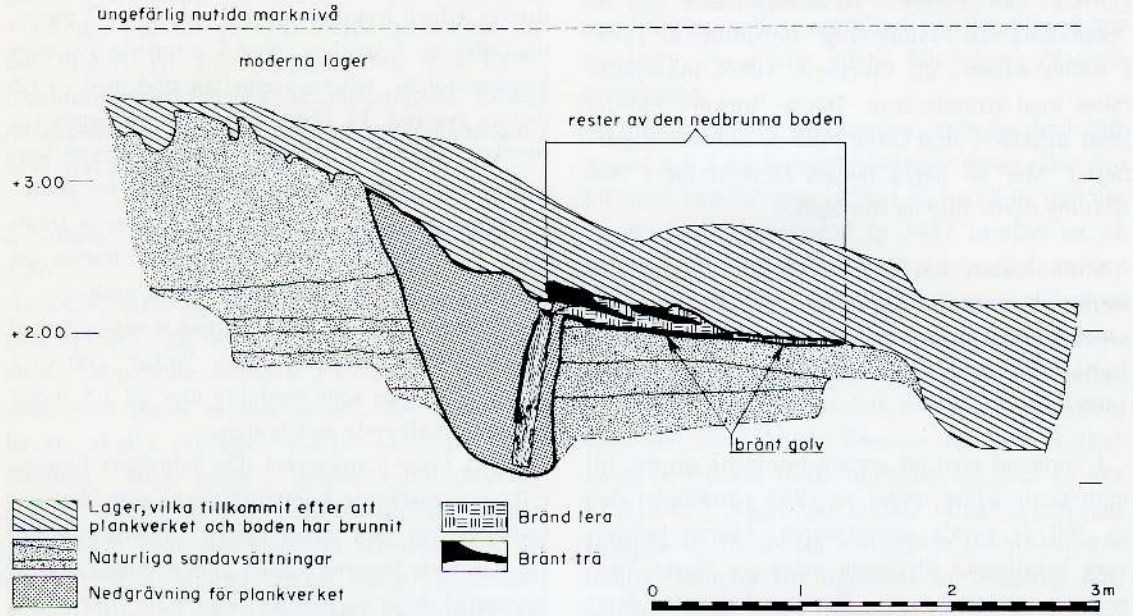

Fig. 2. Tvärsnitt genom nedgrävningen för plankverket samt den nedbrända boden. Tvärsnittet är sett mot väst.

Träkonstruktionen var bevarad till nivån +2,20 möh. Ovanför anläggningen påträffades lager, vilka tillkommit efter att plankverket raserats.

Fig. 2 visar ett något förenklat tvärsnitt genom plankverket med nedgrävning samt den norr om belägna nedbrända boden. En del av bottenpartiet för "Lager, vilka tillkommit efter att plankverket och boden har brunnit, kan i vänstra delen av figuren vara tillkomna när plankverket och boden stått på platsen.

Mot öst dokumenterades en klar avgränsning av plankkonstruktionen. Med tanke på hur djupt plankverket var nedgrävt i marken bör dess höjd ovanför mark åtminstone ursprungligen varit minst tre meter.

Direkt norr om plankverket framkom resterna av en huskonstruktion. Vid anläggandet av denna enkla bod hade plankverket utnyttjats som södervägg. Plankverket hade dock lutat något mot norr (och gjorde det fortfarande vid utgrävningen). För att motverka detta hade två snedsträvor satts inne i huset och upp mot stolparna i plankverket.

Inne i huskonstruktionen påträffades resterna av en tunna. Under denna tunna, vilken förstörts samtidigt med att huskonstruktionen och plankverket ödelagts av en brand, påträffades ett mynt från Kristoffer II:s regeringstid (1319-1332). Den enkla huskonstruktionen har troligtvis tjänat som en fiskarbod. I samband med branden har den snabbt blivit utrymd och fiskaren har fått se sin gömda penning begravas i de nedrasade spillrorna. (Fig. 3).

Plankverket var, som ovan nämnts, klart avgränsat mot öst. Tyvärr har partiet öst om plankverket blivit hårt utschaktat i samband med anläggandet av bebyggelse vid senaste sekelskiftet. Eventuella lämningar av ett plank i detta parti kan då ha utplånats. Om plankverket har fortsatt rakt österut, i linje med de ovan bevarade sju meterna, har konstruktionen här varit annorlunda utformad. Ett tänkbart alternativ är att endast stolparna varit nedgrävda i marken, medan planket vilat direkt mot marken eller endast varit nedgrävt någon decimeter. Om varje ägare till tomter, orienterade direkt synd om strandbegränsningen, fått svara för att ett plank uppfördes, kan sådana skillnader ha uppstått i konstruktionen. Tyvärr måste detta endast bli en spekulation.

Vad vi vet är, att ca 2 till 3,5 meter norr om plankets östra begränsning, framkom fyra stycken grova ekstolpar. Dessa, ca 40 cm tjocka stolpar, var placerade så att stolparna utgjorde hörnen i en ca 1x1,5 meter stor rektangel, med största längd i nordsydlig riktning. Då stolparna bestod av välbevarad ek, kunde de dateringsbestämmas på dendrokronologisk väg. I medsols riktning, från syd-ost (till nord-ost), erhölls att träden, ur vilka stockarna var tagna, hade avverkats år 1340-1341; år 1355 ± 5 år; år 1349-1350 samt år 1379-1380. Vid den arkeologiska undersökningen kunde det konstateras att den sistnämnda stocken var nedgrävd vid ett senare skede, förmodligen ca 30 år efter det att de tre äldsta stockarna hade satts ned. De tre äldsta stockarna bör vara nedgrävda under 1350-talet, mao minst 20 år senare än tillkomsttiden av det ovan nämnda plankverket. Det dateringsmässiga sambandet överensstämmer endast under förutsättning att myntbestämningen är korrekt samt att stockarna ej är sekundärt använda eller har legat och torkat under alltför lång tid efter avverkningen.

Västerut, sett från de fyra stolparna, gick en ca 0,5 meter djup ränna eller dike. Denna ränna eller dike kunde följas i en längd av ca 6 meter, därefter ödelagd av senare tiders ingrepp. I botten av rännan framkom några mindre nedgrävningar, vilka torde ha varit stolphål. Även rester av en bränd stock samt plankor framkom i rännan. Rännan kunde dateras till ett senare datum än den ovan nämnda huskonstruktionen.

Området direkt öst om stolparna hade blivit helt ödelagt i samband med tidigare ingrepp. Först fyra meter öst om de fyra stolparna fram-

Fig. 3. Utanför Stadens plank. Tänkt situation, då en del av plankverket samt boden brann under tidigare delen av 1300-talet.

kom spår efter ytterligare stolpar. En tämligen rak linje med stolphål, till en längd av 16 meter kunde följas i riktning mot öst. Vid mitten respektive slutet av stolphålsraden framkom även rester av plank. Direkt norr om stolphålsraden framkom några oregelbundet ordnade stolphål.

Eftersom de fyra i rektangel ställda stolparna samt den senare nämnda stolphålsraden endast framkom i bottensanden, vilken dessutom avschaktats, kunde inga direkta samband eller kontinuitet till det bevarade plankverket bekräftas. Det ovan nämnda diket är dock, som tidigare konstaterats, yngre än plankverket. Eftersom de fyra i rektangel ställda stolparna (åtminstone de tre äldsta) verkade höra samman med diket, är de också yngre. Detta faktum har antytts ovan med utgångspunkt från myntdatering-dendrokronologisk datering. Om den ovan nämnda 16 meter långa stolphålslinjen är samtida med plankverket eller hör samman med de fyra rektangulärt ställda stolparna kan inte säkert avgöras.

Att följa plankverkets sträckning västerut är om än svårare att göra än att följa det österut. Den största delen av området mot väst har tyvärr berörts av ingrepp vid senaste sekelskiftet.

Längst västerut påträffades dock ett plankverk med en sträckning av ca 13 meter. Detta i öst-väst orienterade plankverk hade raserats, men vid

tillfället dock lagt sig snyggt och prydligt mot marknivån. Som mest kunde konstruktionen konstateras till en bredd av ca 4 meter. Eventuellt kan denna siffra utgöra den ursprungliga höjden på plankverket.

Denna mot väst orienterade rest av plankverk ligger i linje med det påträffade, stående plankverket, vilket framkom i östra delen av kvarteret. Tyvärr kunde ingen klar datering av det förstnämnda plankverket göras.

Ungefär 2 meter norr om detta plankverk återfanns en (mer eller mindre klar) stolprad. En av dessa stolpar kunde dateras dendrokronologiskt. Stolpen konstaterades vara tillhuggen ur en ek, vilken avverkades år 1341.

Denna stolprad synes vara samtida med de tre äldsta av de fyra, i rektangel ställda stolparna, vilka påträffades i östra delen av kvarteret. Detta torde tyda på att det raserade planket är samtida med det stående planket från kvarterets östra del.

I sammanhanget kan nämnas att i samband med byggschakt 1975 i det väst om belägna kvarteret Neptun, påträffades en stolp- och plankkonstruktion, vilken torde utgjort ett stadsplank. Planket kan vara samtida med de mot norr liggande stolpraderna samt de i rektangel ställda stolparna från kvarteret Fisken.

En liknande stolpradskonstruktion blev dokumenterad vid tidigare arkeologiska undersökningar i östra delen av kvarteret Skepparen. Kvarteret Skepparen är beläget öst om kvarteret Fisken.

Att de undersökta plankverkssträckningarna från kvarteret Fisken har utgjort en äldre gränsmarkering kan klart konstateras. Detta faktum kan spåras både i hur bebyggelsen var lokaliserad till kvarteret under 1300-talet samt i yngre (även äldre) tiders tomtindelning.

Malmö har redan under tidigt 1300-tal haft ett skydd mot havet. Tillkomsten för detta plank kan sättas i samband med sillamarknadens förläggande till staden. Det låg i stadens intresse att kunna övervaka denna handel. Förskrifterna för sillhanteringen var många. Ett plank i detta utformande möjliggjorde en stark kontroll samtidigt som det tjänade som skydd mot höststormarna från havet. Plankverket har troligtvis även avskräckt mindre krigiska angrepp på 1300-talets Malmö.

Brandskattningen av staden år 1319 tyder på ett inte alltför starkt försvar. Sveriges riksföreståndare, Mats Kättilmundsson, vilken brandskattade Malmö, förutom även Lund och Skanör, måste dock ha haft en enorm armé vid tillfället.

Först när den av Erik av Pommern påbörjade strandmuren färdigställts samt vallar och vattengravar anlagts mot Rörsjöarna kan Malmö ses som en starkt förskansad stad.

KÄLLOR:

Bager, E.: Malmö stads historia. Del I. Malmö 1971.
Isberg, A.U.: Malmö stads krönikebok. Del I-II. Malmö 1911.
Rapport, Malmö museums arkiv, 34:01, 36:01.
Reisnert, A.: Muntliga uppgifter.
Siech, S.: Muntlig uppgift.
Dendrokronologiska dateringar utförda av T. Bartholin, Lunds universitet, Kvartärgeologiska avdelningen.
Myntbestämning utförd av K. Vakar, Malmö museer.

Medeltida keramikframställning i Malmö

Av Vilhelm Öhnegård

Bakgrund

Keramiken utgör ett viktigt dateringsunderlag vid medeltidsgrävningar. Eftersom den är en förbrukningsvara och utsatt för modets växlingar, förändras både utförande och material från tid till annan. Den keramik som här ska behandlas är rödgods. Som namnet anger är godset rött. Godsfärgen har den fått vid bränningen då syre haft tillträde till brännkammaren, man talar om att bränningen varit oxiderad.

Upptäckten av framställningsplatser för medeltida keramik i Danmark (Liebgott 1975, s. 95 f. och där anförd litt.) innebar att beteckningen skandinaviskt gods kunde införas. Tidigare keramikforskning uppgav huvudsakligen England som ursprungsland för utvändigt glaserat rödgods (Blomqvist 1952, s. 168). I Faurholm på norra Själland har man påträffat både ugnar och keramik (Liebgott 1975, s. 96 ff.). Keramiken från Faurholm och den nu behandlade från Malmö har aldrig varit ute i handeln, utan den kasserades redan vid framställningsplatsen då den var defekt (Liebgott 1975, s. 106 och 112). Glaserat gods bränns två gånger, en rågodsbränning och en glasyrbränning. Om ugnen inte höll en jämn temperatur kunde detta leda till att kärl fick kasseras.

Fast det rimligtvis borde ha förekommit keramikframställning i Sverige under medeltid, har man ännu inte påträffat några spår efter en sådan. Den nu påträffade i Malmö kan ej sägas förändra den bilden då Skåne under medeltid tillhörde Danmark. Det visar dock att keramiktillverkning spridit sig till nusvenskt område redan under medeltid, detta förutsatt att konsten att tillverka keramik verkligen hade upphört.

Fynden

Kvarteret Fisken, vilket var föremål för en arkeologisk undersökning sommaren och hösten 1983, var platsen för upptäckten. Hela kvarteret har blivit kraftigt förändrat genom mänsklig aktivitet. I dagsläget är det ett plan. Under tidig medeltid var det ett kuperat område med vatten över de norra delarna. Marken höjer sig mot söder, och hela södra delen av nuvarande kvarteret Fisken var tidigt lämpligt för bosättning.

Under 1300-talet torde samtlig mark utefter nuvarande Västergatan ha varit bebyggd eller på annat sätt utnyttjad. Genom att fylla ut kvarterets norra del fick man mer tomtmark. Denna utfyllning har i begynnelsen skett slumpmässigt, då man direkt på den sterila sjösanden, delvis översvallat, påträffar keramik av ren 1300-talstyp. Från och med sent 1300-tal synes utfyllningen tillta i omfattning, och marknivån höjdes med nära en meter. Fyndmaterialet i denna utfyllning består till övervägande del av stengods, delvis med saltglasyr. Sammansättningen tycks tala för en slutdatering av utfyllningen till tiden före 1450, och då med en sannolik tyngdpunkt i tidigt 1400-tal.

Denna datering får stöd i de dendroprover från "stadens plank" som Thomas Bartholin analyserat. Längs större delen av kvarteret Fiskens nuvarande norra tomtgräns kunde träkonstruktioner iakttas. Mestadels rörde det sig om stolpar neddrivna i den sterila sjösanden, men i ett fall var även plankbeklädnaden bevarad. Dessa konstruktioner har tolkats som en tidig begränsning för staden. Speciellt ett prov, nr 35123, är av intresse för dateringen av utfyllningsskedet. Denna ek-

stolpe har blivit fälld under april-maj 1341. Den låg en meter djupare än fynden av den inhemska keramiken och överlagrades av massor från utfyllningsfasen. Tar man med de övriga tre daterade dendroproverna från samma konstruktionssammanhang, får man följande serie fällningsår: vintern 1345-46, 1355 ±5 samt vintern 1380-81 (prov nr 35120-22). Det innebär att stadens begränsning reparerades eller nyanlades under eller efter vintern 1380-81. Efter denna tidpunkt har man fyllt ut området och på sätt gjort en tomtmässig expansion mot norr.

Den mark man vunnit genom utfyllningen utnyttjade man till bebyggelse. Denna nya bebyggelse kan man inte följa i sin helhet eftersom den fortsätter in under nuvarande N. Vallgatan, där för övrigt samma utfyllning är att vänta. Den första bebyggelsen i denna del av kvarteret bestod av en lerklinad byggnad som brunnit ner. Den var endast bevarad till tre meters längd och ca 1,40 meters bredd. Byggnaden har troligen haft gavlarna orienterade i öst-väst. Tre relativt klent dimensionerade stolphål till den södra långväggen var bevarade. Lergolvet i denna fragmentariska byggnad bestod av obränd och bränd lera med kolfläckar. Vanligtvis brukar golven bestå av ren lera, men här hade man återanvänt leran. I golvet påträffades merparten av de 30-talet skärvor som denna artikel ska behandla.

Förmodligen kommer leran i byggnadens golv från keramiktillverkningsplatsens avfallshög, där man kastat oanvänd lera och defekt keramik, blandat med kol från bränningen. Själva ugnsplatsen har ännu inte lokaliserats. I utfyllningen fanns det ett upptill 50 cm tjockt lager av bränd lera med avtryck av pinnar och störar. Det är troligt att den brända leran kommer från en raserad ugn (jmf Liebgott 1975, fig. 8).

Av det påträffade skärv-materialet har inga hela kärl kunnat sättas ihop. De bestämbara keramikskärvorna kommer från fyra typer av kärl, vilka samtliga har varit drejade.

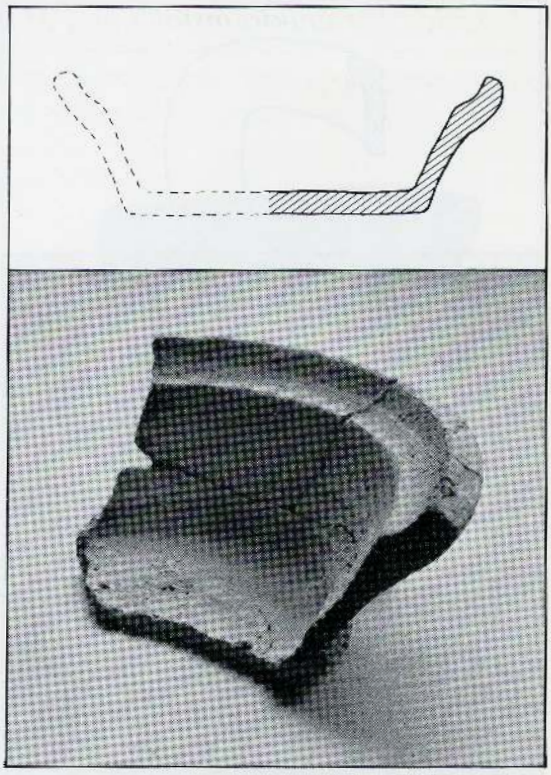

Fig. 1. Teckningen skala 1:2, fotot c. 1:1.

Den första typen har kunnat rekonstrueras i sin helhet. Det rör sig om en endast 3,5 cm hög skål med en mynningsdiameter av ca 12 cm (fig. 1). En andra typ utgörs av hänkelförsedda kärl (grytor på ben?). Endast en hänkel från detta kärl påträffades (fig. 2). Vid ändpunkterna har den ett rundovalt tvärsnitt. Utmärkande för formen är att hänkeln är tillplattad i böjen ner mot nedre ändpunkten, och tvärsnittet blir närmast rektangulärt. Hänkeln har samma form som hänklarna på den gryta som påträffades i kvarterets SV del. Denna kunde till stora delar rekonstrueras, endast botten saknades. Vid utgrävningar i kvarteret Tranan, kunde en så gott som komplett gryta med liknande hänklar tillvaratas (muntligen I. Billberg,

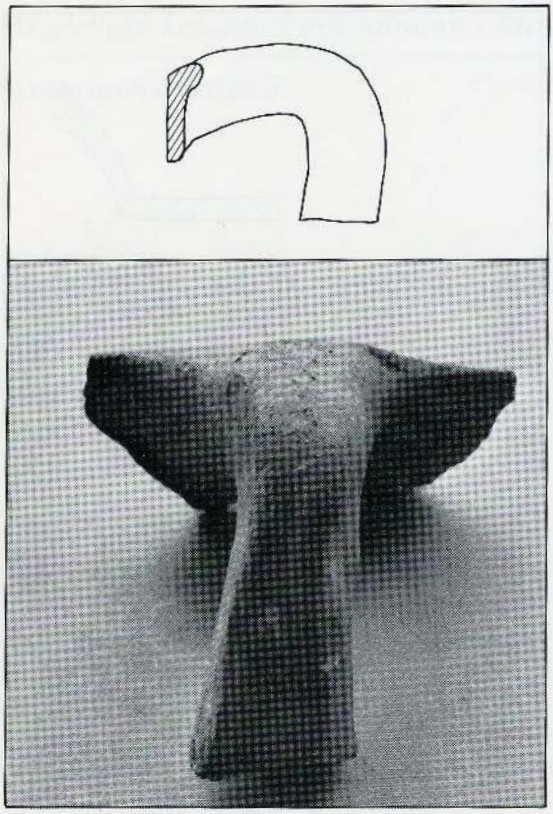

Fig. 2. Teckningen skala 1:2, fotot c. 1:1.

Malmö museum). Denna gryta var försedd med tre fötter i form av utdragna "lertassar".

Om de två parallellerna till den i Malmö tillverkade hänkeln också är tillverkade där, är svårt att med säkerhet fastställa. Materialet är bräckligt, men samtliga hänklar är tillplattade, en nog så speciell form. Malmöhänkeln har små fläckar av brun glasyr, parallellerna har röd glasyr. I samtliga fall rör det sig om en klar blyglasyr där leran i kärlet varit avgörande för glasyrens slutliga färg. Orsaken till att den i Malmö tillverkade grytan (?) kasserats, synes bero på att den utsatts för en alltför hög bränningstemperatur. Skärvan har en blågrå, närmast sintrad kärna med sprickor vid hänkelns övre ändpunkt.

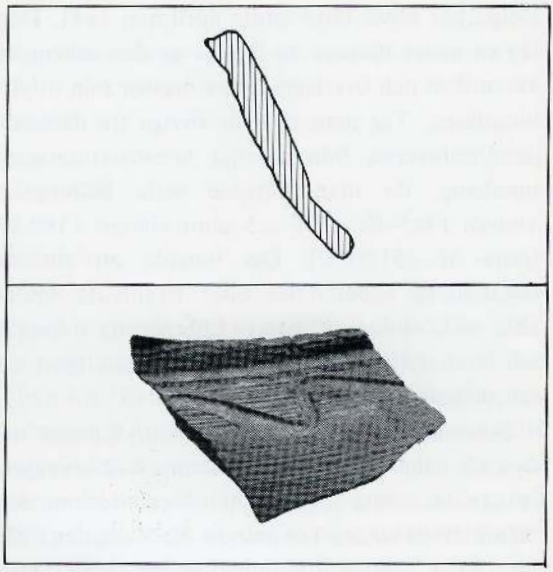

Fig. 3. Teckningen och foto skala 1:2.

Dessa kärl med tillplattade hänklar, förmodligen försedda med fötter i form av utdragna "lertassar", är en speciell form, än så länge bara känd från Malmö. De närmaste kända utomsvenska parallellerna, kommer från staden Utrecht i Holland. Därifrån finns en nära nog identisk hänkel som den kasserade från Malmö (Bruijn 1979, afb. 83). En annan likhet är att många kärl har fötter i form av lertassar (a. a. afb. 16 och 85).

Att denna likhet i form kan uppstå på två så skilda orter, är uteslutet. De två förklaringar som står till buds är att antingen har de i Malmö verksamma krukmakarna kommit från Utrecht, eller så har dessa tagit efter en importerad form. Personligen tror jag mer på den första förklaringen. Det förefaller mindre troligt, att krukmakaren/arna så slaviskt följt en importerad form.

En tredje typ utgörs av relativt storbukiga krukor (fig. 3). Endast en skärva kommer från denna typ. Ornèringen har gjorts medan kärlet

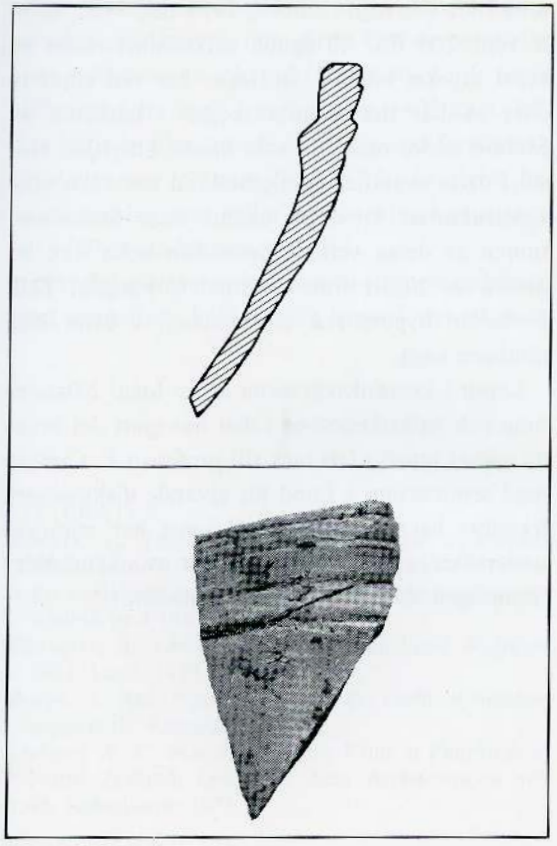

Fig. 4. Teckningen skala 1:2, foto drygt 1:2.

fortfarande var vått. Magringen består av kalk och mm-stora sandkorn och dessa är synliga på insidan. Skärvan är nära 1 cm tjock, och tycks komma från nedre delen av halsen och skulderpartiet. Vid utgrävningen av Fiskaregatan 1978, påträffades en närmast komplett kruka med en liknande ornering (Wilhelmsson 1979, s. 9). En fjärde typ utgörs av skärvor från pottkakel (muntligen K. Carlsson, UV-Väst). Denna form av kakel murades in i biläggarugnar och formen försvinner under 1500-talet (Selling 1976, s. XIX samt fig. 4). Till dessa fyra bestämbara typer

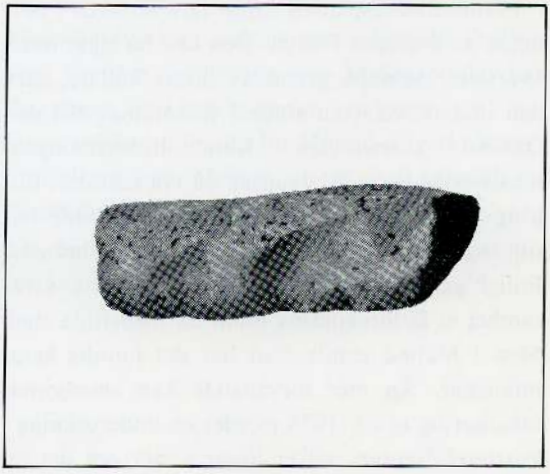

Fig. 5. Skala drygt 1:2.

kommer ett ca 5 cm långt bränningsstöd, med i närmast fyrkantigt tvärsnitt. Detta har använts vid staplingen av keramiken i ugnen för att kärlen inte skulle fästa vid varandra under bränningen (fig. 5).

Datering och tolkning

Som framgått ovan är varken keramiken eller de förmodade resterna efter ugnen(arna) funna i ursprungligt läge. En preciserad datering för den i Malmö tillverkade keramiken blir därför svår. Förutsatt att dateringen av utfyllningen är korrekt, skulle denna ge en antydan om dateringen för keramiken. Materialet i utfyllningen kan dock ha legat en tid innan det utnyttjades till tomtutvidgningen. En bakre gräns, i alla fall teoretiskt, ges av de daterade ekstolparna. Avståndet till platsen varifrån fyllningen har hämtats kan inte ha varit stort. Vid undersökningen av kvarteret Fisken kunde inga egentliga senmedeltida lager konstateras. Denna avsaknad kan troligen förklaras genom de stora försvarsanläggningar som uppfördes under 1700-tal, vartill säkerligen mycket utfyllningsmassor åtgått.

Framställningsplatsen torde vara att söka i närheten av kvarteret Fisken. Den kan ha legat inom kvarteret, men på grund av djupa källare, blev den undersökta ytan ringa i förhållande till den faktiska kvartersytan. Keramiktillverkningens lokalisering beror i huvudsak på två faktorer: tillgång på bränsle och vatten. I detta område har tillgången på vatten varit god, men bränsle? Enligt gängse uppfattning skulle eldfarlig verksamhet ej få förekomma inom en medeltida stad. Men i Malmö gamla stad har det funnits keramikugnar. Än mer förvånande kan smedjornas lokalisering te sig. 1975 gjordes en undersökning i kvarteret Neptun, vilket ligger väster om det nu undersökta kvarteret Fisken (Rosborn 1976, s. 146 ff.). Här hade det legat en smedja under 1400-tal. Även i kvarteret Fiskens SV del påträffades slagg. I kvarteret Tranan framkom en medeltida tegelugn (Billberg 1979 och 1982, s. 30 ff. resp. 205 ff.). All denna verksamhet måste ha krävt mycket bränsle. Antingen har ved köpts in eller så har det funnits skogar i närheten av Malmö under medeltid som kunde utnyttjas. Hur stort detta eventuella skogsbestånd har varit eller ägostrukturen är dock okänt, men koncentrationen av dessa verksamheter kan peka mot att direktiven utgått från exempelvis kungligt håll. Detta är hypotetiska resonemang, i detta läge tämligen vaga.

Leran i keramikskärvorna är av lokal härstamning och kalkrikedomen i den har gjort det brända godset ljusrött (ett tack till professor E. Cinthio med seminarium i Lund för givande diskussioner framförs här). I nuvarande Lugnet har man vid undersökningar påträffat lertäkter av okänd ålder (muntligen T. Nyberg, Malmö museum).

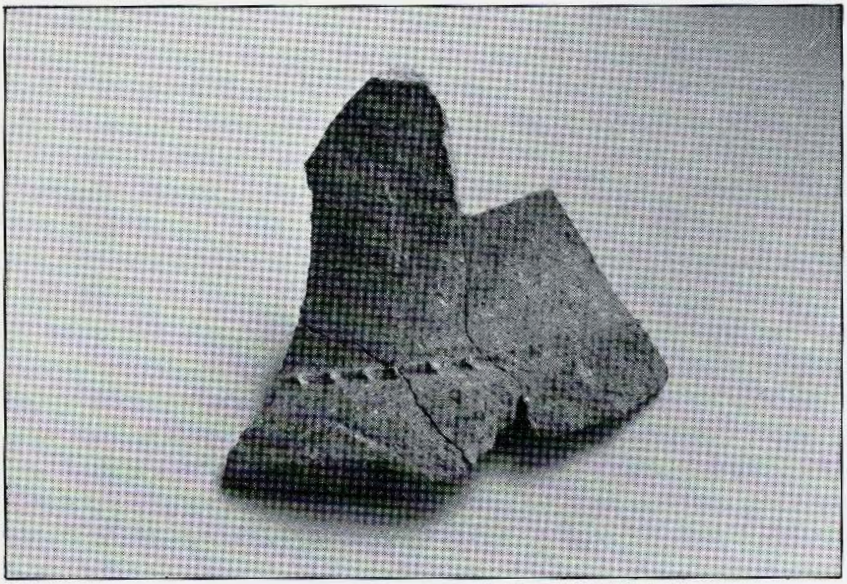

Fig. 6. Skala c. 1:2.

En närmare tidsfästelse av keramiktillverkningen i Malmö låter sig inte göras. Om de paralleller som anförts är av inhemskt ursprung, torde framställningen ha varit i gång under 1400-talet. När den började eller slutade är frågor som fortfarande är obesvarade. Genom fynden från kvarteret har vi ett nedslag som enligt min mening kan dateras till 1400-talets början.

När det gäller den holländska formen av lerkärl med tillplattade hänklar och lertassfötter, så dateras den till tiden runt 1400. Förutsatt att den i Malmö tillverkade och närmast identiska keramiken, har den holländska som utgångspunkt, kan dateringen av Utrecht-keramiken ge en vink om första möjliga tidpunkt för Malmö-tillverkningen.

Slutligen kan nämnas att en del keramik av Faurholm-typ kunde tillvaratas i utfyllningslagret (fig. 6). Dessa skärvor från hals- och skulderpartiet kan jämföras med Liebgott (1975) fig. 24.

LITTERATUR:

Billberg, I.: Tegelgårdar i Malmö under medeltiden. Malmöya nr 1. Malmö. 1979.

– En medeltida tegelugn i Malmö. Bebyggelsehistorisk tidskrift nr 3 1982. 1982.

Blomqvist, R.: Lerpottor. Jordfynd från Lund. Kulturen 1951. Lund. 1952.

Bruijn, A.: Red. Pottersvuren lags de Vecht. Rotterdam pappers III. Rotterdam. 1979.

Liebgott, N.-K.: Medieval Pottery Kilns at Faurholm in North Zealand, Denmark. Acta Archaeologica vol. 46. København. 1975.

Rosborn, S.: Aktuellt 1975. Nya fynd från Malmö medeltid. Malmö fornminnesförening (Elbogen). Årsskrift 1975. Malmö. 1976.

Selling, D.: Inledning. Keramik 1000-1600 i svenska fynd. Archaeologica Lundensia VI. Lund. 1976.

Wilhelmsson, L.: När det "nappade" på Fiskaregatan. Malmöya nr 1. Malmö. 1979.

Samtliga foton och teckningar av författaren.

Halvkällarhus i kvarteret Fisken

AV VILHELM ÖHNEGÅRD

Inledning

Medeltida stenkällare har i relativt stor utsträckning bevarats till vår tid. I många fall är det dock endast källaren som är ursprunglig, medan övriga våningsplan är av senare datum. Utefter nuvarande Västergatan finns flera senmedeltida källare bevarade. I en del fall står även merparten av den senmedeltida byggnaden kvar. Även hus där enbart källaren var i sten har förekommit under medeltid.

Stenhuset som sådant och stenkällaren i synnerhet utgjorde ett gott skydd mot de bränder som med olika mellanrum härjade den medeltida staden. Stenbyggnader krävde en speciell teknik och endast en mer burgen befolkningsgrupp kunde genomföra en sådan byggnation. Vid en undersökning i grannkvarteret Neptun 1975, påträffades det första halvkällarhuset[1] (Rosborn 1976, s. 147; Romberg 1982, s. 201).

Huset i kvarteret Fisken

Vid utgrävningen av kvarteret Fisken 1983 påträffades ett liknande halvkällarhus. Endast södra delen av byggnaden berördes av undersökningen, de norra delarna återfinns under nuvarande N. Vallgatan. Huset har varit ca 10 meter långt, orienterat i öst-väst (fig. 1 och 2). Den största, säkert fastställda bredden var ca 1,60 meter. Sentida rörnedgrävningar i nuvarande tomtgränsen har förstört delar av husets inre. Endast de östligaste partierna var intakta. Den södra Ö-V:liga syllramen var dock möjlig att följa i hela dess sträckning. I öster påträffades också den trappa som förbundit källaren med bottenvåningen. Ytterst lite av bottenvåningen och övriga konstruktioner på och över marknivå var bevarade. Då huset brann, fylldes källaren och trappan med bränd lerklining och övrigt material från huset.

Halvkällarhuset i kvarteret Neptun var nära på komplett, dvs källarplanet var välbevarat emedan

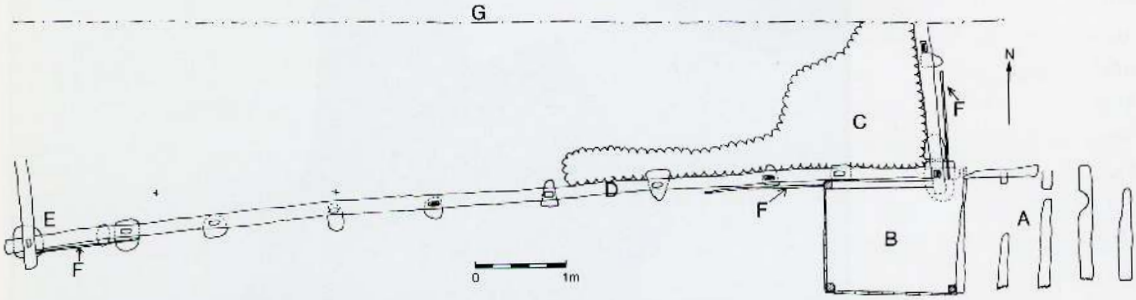

Fig.1. Plan över halvkällaren. A: trappan med träplankor B: det plana utrymmet framför källaringången med väggar av stående båtbord, antalet schematiserat. Mot norr tröskelstocken C: det stenlagda golvet D: syllram med syllstenar och urtag för stolpar E: syllramens knuttimring F: bevarade väggavsnitt av liggande båtbord G: gräns för utgrävningen, norr därom nuvarande N. Vallgatan. Äldre stolphål har ej markerats.

Fig. 2. Halvkällarhuset sett från öster med trappan till vänster i bilden.

själva huset var fragmentariskt (Andersson, Rosborn 1975-76, s. 9 ff.). På grundlag av syllstenarna uppgjordes en rekonstruktion (s. 14 f.). Även om avståndet mellan syllstenarna i källaren i kvarteret Fisken var nog så regelbundet, så synes dessa ha lagts efter andra förutsättningar (se fig. 1). Drygt hälften av syllstenarna under den Ö-V:ligt orienterade syllramen var lagda direkt på äldre stolphål. Dessa stolphål härrör från en äldre begränsning för staden. Mängder av stolphål och stolpar kunde dokumenteras utefter kvarterets nordligaste del. Hela källaren är grundlagd på steril sjösand, vilket betyder en höjd av ca + 1,30 meter för denna del av kvarteret.

I artikeln om den inhemska keramiktillverkningen kom jag att beröra utfyllnadsskedet i kvarterets norra del. Byggdes då källaren före detta skede då den äldre begränsningen, ett sk stadens plank, fortfarande var i funktion? Den äldre begränsningen torde i alla fall ha varit synlig, eller på annat sätt markerad då syllstenarna lades. Av de rester som finns bevarade av "planket" kan man sluta sig till att det har varit utformat som ett plank med liggande bräder mellan ekstolparna. Då har man kunnat göra utfyllningen fram till det stående planket, varefter detta togs bort och stolphålen bildade underlag för syllstenarna till den första bebyggelsen i denna del av kvarteret. Den

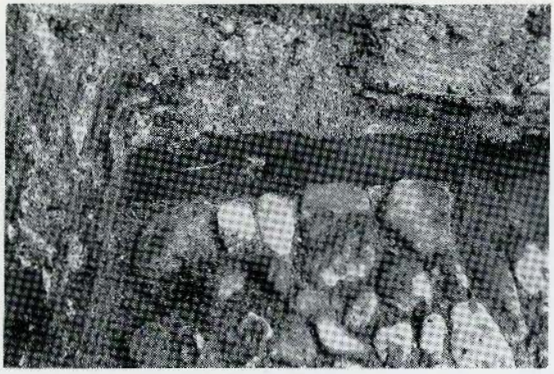

Fig. 3. Den östra N-S:liga syllramen med urtag för stolpe med delvis bevarad stolpbas. Sett från väster.

ovan förda diskussionen gäller den Ö-V:ligt orienterade syllramen. Hur man gått till väga vid gavlarna kan inte avgöras. Det är dock troligt att utfyllningen stoppats tills hela källaren var färdigbyggd. Materialet i utfyllnaden är inte av det slag att en närmare stratigrafisk uppdelning låter sig göras.

Byggnadssättet för källaren kunde rekonstrueras i sin helhet. På syllstenarna lades en ca 15 cm bred syllram. Denna har knuttimrats vid de två iakttagbara hörnen. Tjockleken på syllramen var som mest 8 cm, men har ursprungligen varit större. Materialet kunde i bevarade, förkolnade sträckningar bestämmas till ek. I syllramen har

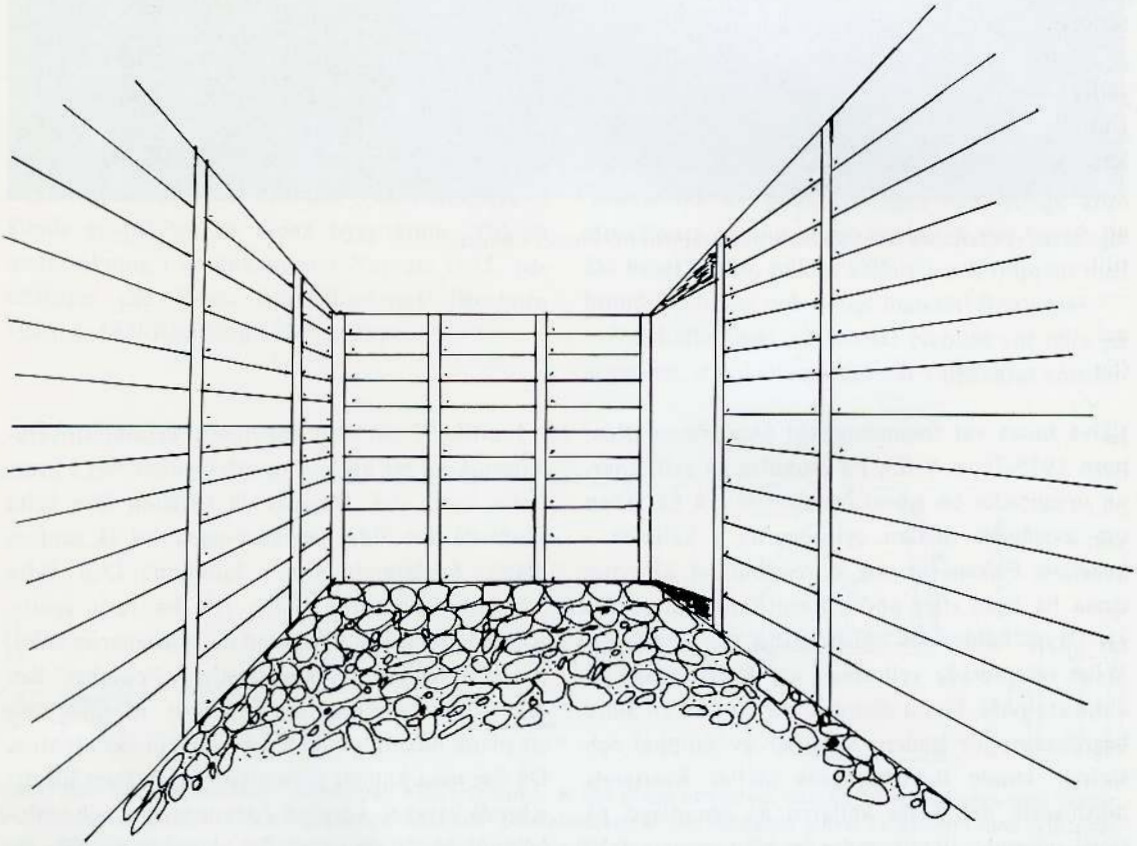

Fig. 4. Interiören i källaren rekonstruerad. Sett från väster med källardörren till höger.

det varit ett urtag på varje ställe där en syllsten legat under (fig. 3). I dessa urtag har man sedan rest stolpar mot vilka väggarna vilat. Väggarna har bestått av liggande ekplank, vilka sammanfogats med nitar och tätats med drev. Möjligen är det gamla båtbord som kommit till användning som väggmaterial, men de kan även vara framställda enkom som vägg. Flera långa spikar kunde tillvaratas, möjligen använda för att fästa väggplankorna vid stolparna. Trycket från jordmassorna utanför väggarna torde i sig har varit tillräckligt för att de skulle hålla sig på plats. Hur taket varit konstruerat kan ej utläsas i materialet, men det har troligen varit av trä. Av den delvis bevarade golvnivån i bottenvåningen kunde takhöjden fastställas till ca 1,40 meter. För en interiörmässig rekonstruktion se figur 4.

Trappan ner till källaren har legat omedelbart söder om källarens södra vägg. Den har grävts ner i utfyllningen. Själva stegytan bestod av sand och lera. Stegen åtskildes av ca 15 cm breda träplankor, och bestod av sex steg. De två nedersta ser ut att ha renoverats genom att mer lera och sand tillfogats. Framför källaringången fanns ett ca 1x1 meter stort plant utrymme. Från översta steget och ner till källargolvet var nivåfallet ca 1 meter (fig. 5).

Materialet i trappan pekar mot att den måste ha skyddats av ett tak. Väggarna som omslutit den nere i källarplanet har bestått av stående plankor, likaså med nitar och drev. Denna del saknar syllram så det är troligt att man använt sig av tvärslåar mellan de stående stolparna. På insidan av dessa väggavsnitt kunde lerklining iakttas. Som skydd mot röta hade utrymmet mellan plankor och utfyllnad fyllts med fin gul sjösand.

Mot norr begränsades trappan av en lerklinad vägg med liggande och stående virke. I området norr om trappan kunde också en golvnivå bestående av sand och grus noteras. Då man kan förmoda att våningen ovanpå källaren hade samma mått som källarplanet, kan denna golvnivå tolkas

Fig. 5. Trappavsnittet som kom i profilen framtaget. Trappans översta del syns i profilen i bakgrunden som ett lager av sten och sand. Från sydväst.

som resterna efter en förstuga eller svalgång. Denna skulle i så fall uppta husets östra gavel. Av bottenvåningens inre kunde inget närmare bestämmas, då allt rasat ner i källaren vid förstörelsen. Delar av den södra väggen har dock fallit ut och bestod av lera med flätverk på klena stolpar.

Halvkällarhuset i kvarteret Neptun har på rekonstruktionsplanen försetts med en förstuga eller svalgång (Andersson, Rosborn 1975-76, s. 14f.).

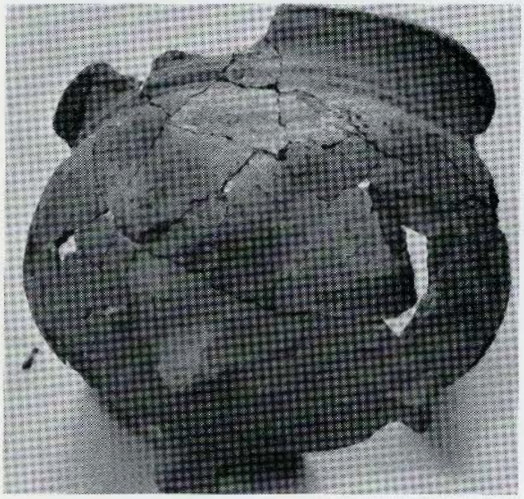

Fig. 6. Kruka i rödgods från källaren.

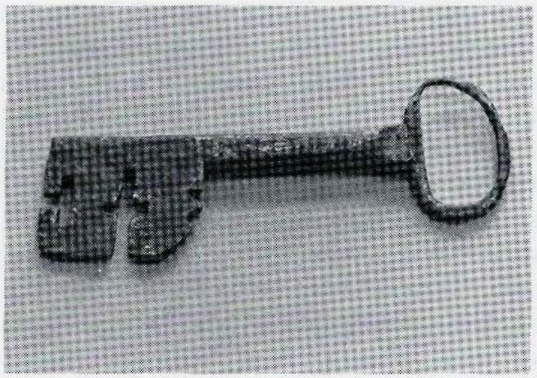

Fig. 7. Axnyckel från källaren, 20 cm lång.

På den plana ytan framför källaringången påträffades flera ca 20 cm breda plankor, vilka tolkas som rester efter källardörren. Vid ingången låg också en tröskelstock. Ett förmodat dörrbeslag (hasp?) tillvaratorgs. Två tunnbottnar framkom likaså. En av dessa kunde bestämmas till att ha haft en bottendiameter av 24 cm. Ett barkföremål, förmodligen ett flöte, med tre hål låg även det på den plana ytan framför källaringången.

Fyndmaterialet visar, trots sin relativt ringa omfattning, stor överensstämmelse med det från kvarteret Neptun (Andersson, Rosborn 1975-76, s. 12f.).

Fynden inne i källaren var begränsade till den stenlagda delen. Knappt halva ytan i källaren var stenlagd. Trots att mycket av källarens inre var förstört av senare nedgrävningar kunde man iaktta ett markerat slut på stenläggningen. Om de rester efter trä som påträffades vid stenläggningens slut ska tolkas som en syll kan jag inte uttala mig om. Trots störningarna borde stenläggningen ha varit intakt utefter den Ö-V:liga syllramen då ju denna var bevarad. På den stenlagda delen framkom en lerkruka (fig. 6) samt en stor axnyckel (fig. 7). På den östra N-S orienterade syllramen påträffades vidare starkt förbrända rester av ett glas.

Tolkning och datering

Som nämndes i inledningen var stenkällare ett gott brandskydd. Halvkällarhusen i kvarteret Fisken och Neptun har dock inte kunnat bjuda något större motstånd mot eldens härjningar.

Däremot har de varit utmärkta förvaringsutrymmen för värmekänsliga varor. Redan framför källaringången möter vi förvaringskärl i form av tunnor. De nära 100-talet barkflöten som framkom i källaren i kvarteret Neptun bör komma från fisknät som hängt där (Andersson, Rosborn 1975-76, s. 12). Det enda barkflötet i kvarteret Fisken pekar också på förekomst av nät, om än något mer osäkert, dock kan det organiska fyndmaterialet ha bevarats olika vid de olika bränderna (för talrika och givande diskussioner under fältarbetet vill författaren rikta ett tack till E. Rajala, Malmö museum).

Den påträffade lerkrukan kan närmast föras till gruppen grytor. Den saknar handtag och var starkt förbränd, de tre fötterna var i form av utdragna "lertassar". Mynningsdiametern uppgick till 20 cm och djupet var ca 13 cm. Frågan är om vi står inför en inhemsk produkt, fötternas utformning kan tala för det. Halvkällarhuset i kvarteret Neptun har daterats till 1300-talets första hälft (Andersson, Rosborn 1975-76, s. 12).

Dateringen av halvkällarhuset i kvarteret Fisken vilar till stor del på dateringen av utfyllningen. Själva källaren kan vara byggd innan området fylldes ut, men trappan har lagts på utfyllningen. Som nämndes i artikeln om den inhemska keramiken, är skedet för utfyllningen svårt att med säkerhet ringa in. Dateringen får dock stöd i de dendroprover som Thomas Bartholin analyserat från områdets äldre begränsningsplank. (Prov nr 35120-123). Därmed kan utfyllnadsskedet dateras till 1400-talets början. Denna datering får också gälla för halvkällarhusets byggande.

Halvkällarhuset i kvarteret Neptun låg i närheten av nuvarande Västergatan, i ett område som inte behövde fyllas ut innan det kunde tas i anspråk för bebyggelse. Konstruktionsmässigt är de två halvkällarhusen närapå identiska. Huset i kvarteret Fisken var dock något längre.

En källare bör ha försvagat konstruktionerna ovan mark i förhållande till gängse sätt att bygga från denna tid, med golv lagda direkt på fast underlag. Frågan är om byggnaden som helhet har haft samma funktion som en ordinär bostad. Kanske bottenvåningen i det hela taget inte har använts som bostad?

Kvarteret Fisken med närliggande kvarter har vid undersökningar utmärkt sig med många fynd av medeltida mynt. Myntfynd inom stadsområden är annars relativt ovanligt. Utifrån dessa myntfynd är det nära till hands att anta att handel av olika slag utgjort ett markant inslag i gatubilden, och i så fall kanske man ska se halvkällarhusen som handelsmännens speciella lagerhus.

NOT:

[1] Termen halvkällarhus har tidigare använts av Romberg (1982) och syftar på ett trähus med en jordgrävd källare likaså av trä. Takhöjden i denna har inte varit tillräcklig för att man skulle ha kunnat stå rak nere i en sådan halvkällare.

Samtliga foton och teckningar av författaren.

LITTERATUR:

Andersson, L., Rosborn, S.: Aktuella medeltidsgrävningar i Malmö I. Stencil. 1975-76.

Romberg, T.: Malmös medeltida bebyggelse – några resultat av stadsarkeologiska undersökningar. Bebyggelsehistorisk tidskrift nr 3, 1982. 1982.

Rosborn, S.: Aktuellt 1975. Nya fynd från Malmö medeltid. Malmö fornminnesföreing (Elbogen). Årsskrift 1975. Malmö. 1976.

Klosterregeln stadfästes, målning av Giotto (ca 1266-1337) i Assisibasilikans överkyrka.

Franciscanerna och deras kloster i Malmö

AV KERSTIN SÖDERLUND

I östra delen av utgrävningsområdet vid Lilla Bruksgatan, låg franciscanernas kloster. Om franciscanerna och de mycket blygsamma spåren efter deras Malmö kloster kommer denna uppsats att handla.

I början av 1200-talet fanns i Europa en mängd fromma rörelser, som förespråkade en innerlig religiositet och ett liv i yttersta fattigdom. Bakom rörelsernas uppkomst låg en protest riktad mot den romerska kyrkans världsliga dekadens och överdåd i rikedom och prakt. En del av rörelserna förklarades av påvestolen som kätterska och utsattes för svåra förföljelser, medan andra tolererades.

Franciscanerna, eller "de små bröderna" (fratres minores) som de kallade sig, var en av dessa rörelser. Grundare var Francesco di Pietro di Bernardone, född i Assisi i mellersta Italien och son till en välbärgad klädeshandlare. I sin ungdom följde Franciscus faderns yrkesbana, men vållade honom ständiga bekymmer genom sitt slösaktiga levene. Snart satte emellertid religiösa grubblerier in och Franciscus började vända de världsliga nöjena ryggen.

Under en bön framför den korsfäste i San Damianos kyrka hörde Franciscus Kristus säga till honom med sorgsen stämma: "O, Francesco, ser du icke, att mitt hus håller på att falla? Gå då och laga det åt mig"[1]. Franciscus uppfattade dessa ord bokstavligt, såg sig om i den gamla skröpliga kyrkan och konstaterade att den behövde repareras. Han for därefter hem och hämtade en packe tygbalar som han sålde, och skänkte pengarna till den fattiga kyrkans präst. Denna handling väckte faderns ogillande och detta ledde fram till en dramatisk brytning mellan dem.

Senare, under en mässa kom Franciscus att lyssna till de ord som Kristus sade till sina lärjungar, då han sände ut dem för att predika. Det var ord om att inte ta med något på vägen, varken guld eller silver, inte ränsel eller penningpung, ej heller stav eller skor. Franciscus upplevde att just detta ville han göra; följa i Kristi fotspår och gå ut till folket för att predika evangelium. Franciscus förespråkade ett liv i dygd och utan världslig flärd. Klädedräkten skulle vara böndernas enkla, och enbart bestå av en grå tunika med hätta och ett rep om magen. Personliga ägodelar var av ondo och till sin försörjning skulle man utföra någon form av hantverk eller i nödfall tigga.

Idéerna vann många anhängare, och "de små bröderna" spreds snabbt över Italien. Franciscus hade månat om att ha goda relationer till påven och han och hans anhängare blev accepterade och tilläts att predika. Detta krävde dock organisation, disciplin och regler, och Franciscus lät, om än något motvilligt, inordna sina vandringspredikanter i en regelrätt klosterorden. Innan detta skedde hade Franciscus haft en syn, där han såg en liten svart höna med duniga ben och duvfötter. Den lilla hönan hade små många kycklingar att hon inte räckte till för att samla dem under sina vingar, utan de sprang omkring på marken runt sin moder utan att finna skydd. Franciscus tolkade drömmen så att han var den lilla hönan som

inte kunde skydda de sina, oansenlig och svart som synden och därtill enfaldig som duvan. Synen hade visat att Gud ville att orden skulle anbefallas åt den heliga romerska kyrkan. Klosterregeln stadfästes 1223, och vid Franciscus död 1226 fanns kloster i stora delar av Europa.

Klosterorden styrdes av ett generalkapitel som sammanträdde vart tredje år. Till generalkapitlet skickade de olika provinserna valda representanter. De nordiska länderna bildade en provins kallad Dacia, och den omnämns första gången 1243. Provinserna styrdes i sin tur av ett provinsialkapitel och var uppdelade i mindre områden, s.k. kustodier. Lund utgjorde en kustod och dit kom senare Malmöklostret att höra.

I Rydaarboken står att läsa om franciscanernas ankomst till Danmark: "1232 kom Graabrödrerne paa deres bare Ben till Danmark og grundlagde Huset i Ribe"[2]. Franciskanernas historieskrivare, den f.d. munken Peder Olsen skriver på 1500-talet att "Brödrene blev modtaget av Kong Valdemar och hele Folket med Velvilje og Kaerlighed"[3]. Under den påföljande 50-årsperioden anlades ett 20-tal franciskanerkloser i Danmark, först på Jylland och något senare på öarna och i Skåne. Lund är Skånes äldsta franciskanerkloster grundat 1238, och därefter följer klostren i Ystad och Trelleborg på 1260-talet.

Till skillnad från de äldre klosterordnarna förlade franciscanerna sina kloster till de nu uppblomstrande städerna. Klostren byggdes oftast i städernas utkanter[4] på mark som donerats av kungen, adelsmän eller höga kyrkliga ämbetsmän. Placeringen i städerna var också i samklang med franciscanernas utåtriktade verksamhet. Munkarna gick ut och predikade på gator och torg, och kom därmed att spela en viktig roll i stadsbornas religiösa liv. Man tog sig också an föräldralösa barn, sjuka och fångar. Franciscanerna hade påvligt tillstånd att predika offentligt, och likaså rätt att ta emot bikt, ge syndernas förlåtelse, begrava den som så önskade och vid gudstjänst samla in kollekt. Dessa rättigheter ledde ibland till konflikter med de vanliga prästerna. Munkarna gjorde även kombinerade prediko- och tiggeriturer till den omkringliggande landsbygden. Klostren hade där vissa områden, dit munkarna, utrustade med en vagn, begav sig för att samla in livsförnödenheter såsom smör, mjöl, fisk m.m. Förutom kontakter med de högsta samhällsskikten finns också exempel på att franciscanerna hade nära kontakt med köpmän och hantverkare t.ex skomakare[5].

Efter 1200-talets livliga klosteranläggningsperiod blev det ett långt uppehåll och under 1300-talet grundades inga nya kloster. Inom ordern förekom under detta århundrade svåra stridigheter, och många tecken tyder på ett förborgligande och förfall.

Vid 1400-talets första decennier började kloster åter att anläggas, framförallt i de av Erik av Pommern omhuldade Öresundsstäderna. I detta skede tillkom också Malmöklostret. Enligt Peder Olsen grundades klostret 1419 av Erik av Pommern som skänkte bröderna ett hus och S:t Annas kapell vid havet[6]. Franciscanerna tycks även något tidigare haft ett kapell i Malmö[7] och/eller ett hus som tillhört klostret i Lund[8]. Kanske kan Malmöklostret från början ha varit en filial till Lundaklostret som sedan utvecklats till ett självständigt kloster[9]. Placeringen av franciscanernas Malmökloster har livligt diskuterats. Det som ställt till problem är att två klosteranläggningar, franciscanernas och dominikanernas, funnits norr om Västergatan. I ett brev från 1442 omnämns en fastighet som ligger mellan de båda klostren, norr om "almeningxgaden"[10] d.v.s. Västergatan. I de östra delarna av de båda intill varandra liggande kvarteren, Fisken och Skepparen, har skelett kommit i dagen. I kvarteret Skepparens östra del har också flera arkeologiska undersökningar gjorts, varvid rester av stenbyggnader påträffats[11].

Diskussionen om klostrens placering utspann sig på 1930-talet i denna årsbok. H. Wåhlin ifrågasatte då bl.a. de två äldre Malmöforskarna

A. U. Isberg seniors och juniors uppfattning om att franciscanerna haft sin hemvist i kvarteret Fisken och dominikanerna i kvarteret Skepparen. Enligt dessa skulle dock franciscanerna senare ha övertagit dominikanernas anläggning. För det sistnämnda påståendet finner Wåhlin inget stöd i de skriftliga källorna. När det gäller klostrens placering vill Wåhlin att dessa ska byta plats. Till grund för denna åsikt anförs en förteckning över strandmurens portar, gjord av Andreas Vendel på baksidan av en kartskiss från 1580-talet. I samband med en av portarna nämns svartbrödra-(dominikaner)klostret, och lokaliseringen av denna port leder till att svartbrödraklostret hamnar i kvarteret Fisken och därmed skulle den rätta platsen för franciscaner(gråbrödra)klostret vara i kvarteret Skepparen. En sådan placering skulle också ge en naturlig förklaring till namnet Gråbrödersgatan, den gata som leder fram mot kvarteret Skepparens östra del[12].

I en uppsats i nästa rummer av årsboken bemöttes de av Wåhlin framförda åsikterna av E. Bager, där han med stöd av uppgifter från ägandelängder, köpe- och gåvobrev på ett övertygande sätt visar att kvarteret Fisken trots allt är platsen för franciscanernas kloster och kvarteret Skepparen för dominikanernas. Angående Vendels uppgift om svartbrödraklostret menar Bager att det här kan röra sig om en missuppfattning, då Vendel också felaktigt förlagt gråbrödraklostret till Stortorget, där bevisligen Helgeandsklostret låg. Av Bagers framställning framgår också att Gråbrödersgatan i äldre tider kallats för Badstuestrede[13]. Gatan har även kallats Sortebrøderstrede[14].

I samma nummer av årsboken instämmer Wåhlin i denna tolkning av klostrens placering[15].

Vid utgrävningen av kvarteret Fisken sommaren och hösten 1983 visade det sig tyvärr att i stort sett hela klosterområdet var bortschaktat för att ge plats åt källarutrymmen till det hus som tidigare stått på platsen. Endast ett litet område, ungefär mittemellan Västergatan och Norra Vallgatan var orört. Där hittades ett 10-tal skelett i ursprungligt läge och strax söder om dessa framkom också en rad med grundstenar i öst-västlig riktning. Rester av kalkbruk fanns på några av grundstenarna, men inga fynd som kunde säkerställa en datering av muren gjordes. I de omrörda massorna som täckte detta område fanns en del storstenstegel och profiltegel, vilket talar för att här kan ha legat en medeltida byggnad av betydelse. Möjligen kan murresten ha samband med grundstenar som tidigare påträffats i Lilla Bruksgatan och Västergatan.

Hos A. U. Isberg finns uppgifter om att en kyrka eller ett kapell av rätt ansenliga dimensioner påträffats c:a en meter under markytan och sträckt sig över den nuvarande tomtgränsen 5-6 m ut i Norra Vallgatan. Byggnaden skulle ha haft ett delvis bevarat stengolv[16]. I en tidningsartikel i Sydsvenska Dagbladet från den 13/8 1900 omnämns också att gråbrödernas kyrka påträffats vid grävningar i Norra Vallgatan. Inga närmare uppgifter om kyrkobyggnaden tycks finnas och inga spår hittades heller under 1983 års utgrävning, då hela norra delen av området var bortschaktat. Angående byggnadens sträckning ut i Norra Vallgatan kan påpekas att det även på andra håll inom utgrävningsområdet framkom bebyggelse som fortsatte ut mot Norra Vallgatan. Isberg nämner också att skelett påträffats vid grundgrävningar för ett hus som uppförts på platsen någon gång vid 1900-talets början[17].

Malmöklostret omtalas vid ett fåtal tillfällen. Man vet att där avhölls kapitel 1456 och att en titulärbiskop begravdes på platsen 1469. Vidare finns uppgifter om att munkarna skulle hålla mässor över ett antal adliga personer[18].

1489 flyttade munkarna in i ett nybyggt kloster beläget i Kungsparken, "siden det Sted, de nu have, er ikke kvemt for Tranghed og ond Lugt,

som derhos haves"[19]. Munkarna klagade också över att den gamla platsens osundhet gjorde att många av bröderna blev sjuka och dog.

Flyttningen av klostret ska också ses i samband med den framväxande reformrörelsen inom franciscanerorden, den s.k. Observansrörelsen. Denna rörelse riktade sig framförallt mot de växande rikedomarna inom orden och fick ofta furstarnas stöd. I Danmark understödde Kristian I Observansen och ett antal kloster reformerades. Observansrörelsen delade franciskanerorden i två läger som stundtals utkämpade bittra strider, och i samband med reformeringen av de danska klostren berättas om att munkar pryglas och plundras[20]. Malmöklostret var det första reformerade klostret på skånsk mark och man kan ana en viss oro bland munkarna, då de bad en av sina välgörare, Nils Clausen Sparre, om stöd, så att deras tolkning av S:t Franciscus regel skulle kunna upprätthållas i klostret[21].

Då reformationen nådde Danmark blev Malmö dess brännpunkt, och franciscanerna en av huvudmotståndarna. Malmöreformatorn Claus Mortensen kastade "sin giftiga tungas etter mot mindrebrödernas orden"[22], och vid ett flertal tillfällen förekom dispyter mellan honom och gråmunkarna. Claus Mortensen använde också gråmunkarnas gamla klosterkyrka i kvarteret Fisken till sina predikningar i den nya läran. När reformationen segrat, tvingades franciscanerna under brutala former att lämna sitt kloster. Klostret i Kungsparken omvandlades då till hospital, medan den gamla klosterkyrkan i kvarteret Fisken kom att rivas mellan åren 1537-43[23]. Det var under våren 1530 som franciscanerna jagades iväg. Enligt "Utdrivningskrönikan" drevs de med våld ut ur klostret och fick endast ta med sig sina sängkläder och tvättfat[24]. Franciscanerna var den katolska lärans sista försvarare och deras fördrivande sätter punkt för den katolska epoken i Malmös historia.

NOTER:

1 Lundh 1926 s. 41
2 Lindbaek 1914 s. 13
3 Lindbaek 1914 s. 13
4 Lorenzen 1914 s. 15 ff
5 Lindbaek 1914 s. 47
6 Wåhlin 1933 s. 7
7 Wåhlin 1933 s. 9
8 Lindbaek 1914 s. 207
9 Lorenzen 1914 s. 6
10 Wåhlin 1933 s. 15-16
11 Rosborn 1980 kap. Malmö dominikanerkapell
12 Wåhlin 1933 s. 7-29
13 Bager 1934 s. 7-17
14 Isberg 1876 s. 30
15 Wåhlin 1934 s. 115
16 Isberg 1923 s. 86
17 Isberg 1923 s. 86
18 Lindbaek 1914 s. 208
19 Lindbaek 1914 s. 208
20 Lindbaek 1914 s. 58
21 Lindbaek 1914 s. 209
22 Lundin 1961 s. 158
23 Bager 1934 s. 13
24 Bager 1934 s. 163

LITTERATUR:

Bager, E.: Tiggarmunkarnas kloster i Malmö. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1934.
Isberg, A.U.: Anteckningar över Malmö. Malmö 1876.
Isberg, A.U.: Handbok över Malmö. Malmö 1923.
Lindbaek, J.: De danske franciskanerklostre. Köpenhamn 1914.
Lorenzen, V.: De danske klostres bygningshistorie II. De danske franciskanerklostres bygningshistorie. Köpenhamn 1914.
Lundh, L.: Sanct Franciscus av Assisi. Stockholm 1926.
Lundin, A.M.: Franciskanernas utdrivande från Malmö-Halmstad-Ystad-Viborg. Credo nr 4. 1961
Rosborn, S.: Malmö medeltida bebyggelsetopografi. Utkast. 1980.
Wåhlin, H.: Tiggarmunkarnas kloster och kapell i Malmö. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1933.
Wåhlin, H.: Forskning och fantasteri. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1934.

Stralsund, hamnen. – Foto Graphokopie H. Sander, Berlin.

Malmö Fornminnesförening gör en veckoslutsresa till svenskminnena i Pommern.

För drygt tio år sedan gjorde Fornminnesföreningen en uppskattad utfärd till Stralsund och Greifswald, två städer i den förutvarande svenska provinsen Pommern. "På allmän begäran" har styrelsen beslutat genomföra en ny resa dit veckoslutet 30 augusti till 1 september 1985.

Denna gång sker samlingen fredag eftermiddag i Trelleborg för överfart till Sassnitz på Rügen. Inkvartering kommer att ske på hotell i Stralsund (två nätter). Lördagen kommer att ägnas åt Stralsund med besök i stadens två höggotiska kyrkobyggnader Marienkirche och Nikolaikirche. Stadens kulturhistoriska museum och det i hela Europa välkända nyrestaurerade Johanniskloster står också på programmet, likaså en promenad i de kulturminnesskyddade delarna av gamla Stralsund.

Söndag förmiddag kommer att ägnas åt Greifswald, en gång Sveriges sydligaste universitetsstad, med universitetsbyggnad från 1700-talets mitt,

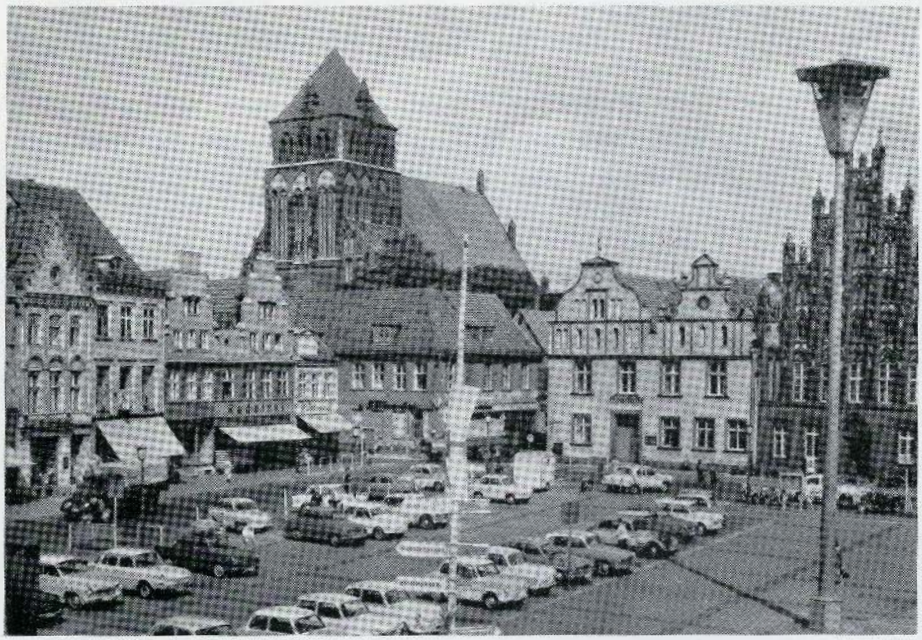

Greifswald, Platz der Freundschaft. – Foto Bild und Heimat.

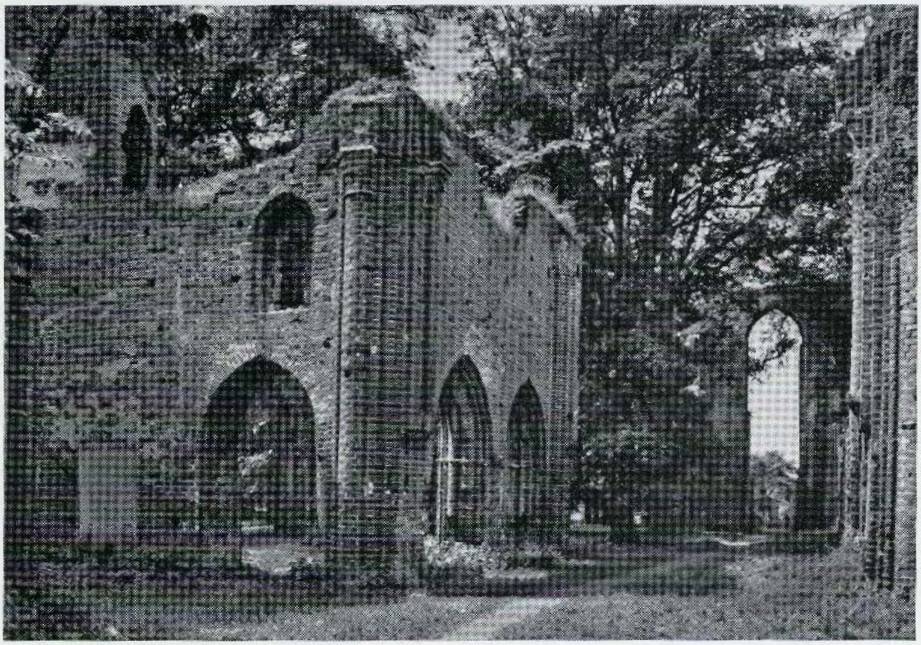

Greifswald-Eldena, Klosterruine.

Greifswald, Rathaus. – Foto Bild und Heimat.

domkyrkan, rådhustorget – och om tiden tillåter klosterruinerna i Eldena, belägna ett par kilometer utanför staden.

I Stralsund blir Archivdirektor Professor Herbert Ewe, en välkänd entuiasmerande kulturhistorisk lärdomsgigant vår värd, i Greifswald den i svenskminnena särskilt kunnige universitetsarkivarien Manfred Herling vår ciceron.

Transporterna i Östtyskland sker med buss, som möter och lämnar i Sassnitz. Hemresa sker med eftermiddagsfärja söndagen den 1 september till Trelleborg, med beräknad ankomst till Malmö kl. 22.30. Priset för resan inklusive båtbiljetter, hotell, måltider och entréer har preliminärt beräknats till 900:- kronor.

Detta är således en unik möjlighet att med sakkunnig guide uppleva östtyska kulturskatter. Den som är intresserad av att medfara på resan ombedes **anmäla intresse** genom att insända nedanstående svarskort senast den 15 juli 1985. Alla intresserade kommer att erhålla definitivt program med anmälningsblankett ca. den 20 juli.

Missa inte detta tillfälle!

Livet på backarna
– att växa upp i en förstad i början på 1900-talet

Malmö fornminnesförening har, med medel ur Leif Ljungbergs stiftelse, bidragit, liksom Malmö Förskönings- och Planteringsförening, till utgivningen av boken med berättelser från Backarna som Arkitekt Anna-Margrethe Thagaard under medverkan av Anna Kristina Ribbing, samlat, redigerat och illustrerat i samband med en rad backaträffar och intervjuer.

En skara Backabor ger sitt bidrag till sin stadsdels historia. Livfullt och detaljrikt berättar de om, hur det var att växa upp i en förstad i början av 1900-talet. Här fanns vidderna: Sandsjön, Husarafältet, Segeå och mängderna med kolonier och hoddor.

"Sicka arealer vi hade!" säger de. De berättar också om det färgstarka livet på Backarna: zigenarna, tattarna, slaktarmästarna, hästhandlarna och lumpegubbarna och om föräldrarna, hemmet, fattigdomen, skolan och uppfostran. De fick tidigt hjälpa till att dra till hushållet och redan vid tolv års ålder söka jobb som springpojkar och hembiträden.

Det är en berättelse om generationen som bröt upp från fattigdomen till ett matriellt välstånd. Genom deras historia får vi starka insikter om vår egen tid och om oss själva. Nya generationer växer upp i vår tids förstäder.

Boken är rikt illustrerad med teckningar och gamla fotografier. Den lämpar sig väl för högläsning och studiecirklar.

Malmö fornminnesförenings medlemmar erbjuds boken för det rabatterade priset 75:- kronor. Den kan erhållas genom att sända in nedanstående svarskort.

Kirsebergsgatan

Ludvig B. Falkmans "Minnen från Malmö"

Malmö fornminnesförenings styrelse nödgas konstatera att arbetet med utgivningen av L.B. Falkmans "Minnen från Malmö" blivit mycket mer tidskrävande än vad från början beräknades trots storartad hjälp vid korrekturläsningen av civ.ing. Erik J.W. Falkman.

Redaktionen beklagar djupt fördröjningen och hoppas att våra medlemmar har förståelse för problemen – en stor del av arbetet görs på fritid och på frivillig väg.

Korrekturet bryts under sommaren varefter det kommer att lämnas till tryckeriet i september. Boken bedöms färdig för distribution under oktober eller november månad.

Rättelse

Den i föregående nummer (Elbogen 1985:1) införda artikeln (egentligen ett sammandrag av en artikel i tidskriften Arkitektur): "Radhuset som folkbostad" har försetts med felaktigt författarnamn. Det rätta är Claes Caldenby.

Redaktionen beklagar livligt sitt misstag.

☐ Undertecknad förhandsanmäler härmed . . . . . pers. till Malmö fornminnesförenings resa till Stralsund och Greifswald 30 aug. – 1 sept. 1985.

☐ Undertecknad beställer härmed . . . . . ex. av boken "Livet på Backarna" á kr. 75:-.

Namn .....

Adress .....

.....

Brevporto

Malmö fornminnesförenings sekreterare

Arkitekt SAR Bengt Berggren

Strandmarksvägen 7

230 44 VINTRIE

Visa detta nummer av Elbogen för Dina vänner och värva dem som medlemmar!

Anmälan om medlemskap kan göras per tel. 046-14 25 85 och 040-15 13 49.

Greifswald, Ernst-Moritz-Arndt-Universität mit Dom St. Nikolai. – Foto Bild und Heimat.

Heligandsklostret, Rådhuset och Stortorget

Av Einar Bager

Under sitt slutskede är Heligandsklostret bildlikt talat en sida i en triangel, vars övriga delar är Rådhuset och Stortorget. Det glimtvis framskymtande samspelet mellan dessa tre är förutsättningen för tolkningen av varderas historias. Heligandskyrkan med tillhörande klosteranläggning upptog nordvästra delen av Stortorget framför Hotell Kramer, Hamngatan och kanske ända bort till den lilla gränden vid residensets västra gavel.

Under år 1536 började man riva Heligandskyrkan och fortsatte därmed till 1538, då den jämnats med marken. Därvid fick S:t Petri kyrka på egna och Gråbröderskyrkans – hospitalets – vägnar utan vederlag övertaga de inventarier, som de hade bruk för. Det var de tre klockorna i tornet, urverket, ingångsdörrarnas panel, orgelverket, predikstolen, altarstenen med framförliggande stengolv, korstolarna, en stor kista, några gravstenar och en del timmer, kanske från takstolen. Av själva byggnaden övertog man endast fönstren, "vinduffuerne", vars profilerade tegel väl var otjänligt för profant bruk. Endast kostnaderna för vagntransporter och arbetslöner kom på S:t Petri kyrkas lott.[1]

Ej med ett ord antydes, vart murmassorna från kyrkan och övriga klosterbyggnader tagit vägen, men det är inte svårt att gissa. Samtidigt med rivningen pågick på annat håll i staden ett bygge med en Gargantuas aptit på material av detta slag. Det var Möntergården, som efter Grevefejdens lemlästning byggdes ut till det mäktiga fästet Malmöhus. Förmodligen är murverken i denna krigiska anläggning i stor utsträckning byggda av tegel från den fromma stiftelsen.

Morten Bussert, kungens byggmästare, förmodas ha varit arkitekt för Malmöhus om- och tillbyggnad. Han gör just 1537 ett gårdsbyte med kung Christian III och Kronan, som i varje fall inte motsäger ett sådant antagande. Den 14 oktober detta år mottog han gården nr 374 vid Södergatan som vederlag för sitt hus vid Möntergården, som ödelagts för "slots grave".[2] Om han själv haft dessa hus som bostäder, flyttar han således från bygget till den stora tegeltäkten i Heligandsklostret och andra byggnader på det blivande Stortorget.

Den 10 oktober 1528 biföll Fredrik I Jörgen Kocks på stadens vägnar framförda begäran att få använda Heligandsklostret som rådhus, dock först sedan präster och bröder flyttat därifrån.[3] Att dess kyrka inte tagits i anspråk för detta ändamål, framgår av, att den vid rivningen ännu var helt inredd för gudstjänst.

I klostret ingick dock en annan stor byggnad, som man i detta sammanhang kanske haft i tankarna, nämligen dess refektorium. Detta var ansenligt nog att få tjäna som mötesplats för Nordens två kungar, när de 1524 efter mässa i kyrkan skulle börja sina förhandlingar. Det kan emellertid ifrågasättas, om det klart uttalade önskemålet någonsin förverkligats.

Stadens äldsta kända rådhus låg på södra delen av nuvarande stadsarkivets tomt vid Öster- och Göran Olsgatorna. Vid mötet 1524 avslutades detta med, att de båda kungarna avlade ett besök här och tillsammans med Lübecks sändebud trädde ut på den enligt den senares åsikt rätt skröpliga svalgången, lät uppläsa fredsfördraget och mottog folkets hyllningar.[4] Redan fyra år senare hade man utverkat att få övertaga Heligandsklostret som rådhus. Fem år senare 1533 uthyrdes den ena av rådhusets två byggnader till

ett par borgare och magistraten har således vid denna tid sin verksamhet på annat håll.[5]

Det nya rådhuset vid Stortorget togs i bruk 1546. Parallellt med detsamma låt på östra sidan av dess gård "det gamle raadhus", även kallad "den gamle raadstufve", med gavel mot Kyrkogatan.[6] Byggnaden omtalas ännu några årtionden in på 1600-talet. Att det för sin tid väldiga nya rådhuset skulle ha varit så illa planlagt, att det krävts lokaler i en sidobyggnad, är väl inte rimligt och beteckningen "det gamle raadhus" bör syfta på en föregångare till det nya.

Om staden begagnat sig av det 1528 utverkade tillståndet att övertaga Heligandsklostret som rådhus, har vistelsen där blivit i kortaste laget. När man 1536 började riva klosterkyrkan och väl även andra byggnader här, har man inte kunnat vara kvar på platsen. Uthyrningen av det lilla rådhuset 1533 kan också tyda på, att verksamheten här pågått till kort före denna tid. Även med generösare beräkning blir den tid, som står till buds, yttest begränsad.

Den stora torganläggningen omnämnes första gång den 9 april 1536, då Christian III i sitt stora benådningsbrev efter Grevefejden ger staden rätt att av Erik Krummedige tillösa sig Rostocksgården, som staden icke kunde "ombere till ett market" d.v.s. torg.[7] Rostocksgården upptog nordöstra hörnet av Stortorget framför nuv. residenset och rådhuset. Antagligen undanröjdes därmed det sista hindret för att torget skulle kunna utläggas i hela sin omfattning. Samma år påbörjades rivningen av Heligandskyrkan och väl även övriga byggnader här. Några svårigheter mötte inte, eftersom klostret ju nu tillhörde staden.

Uppgifter om uppgörelse med övriga husägare på det stora området saknas, men det är rimligt, att man avvaktat förvärvet av det sista hindret, Rostocksgården, innan man satt igång det stora husraset. Dess resultat skymtar bara ett par gånger glimtvis. En gård låg 1539 söder om torget,[8] en annan 1542 norr om detsamma,[9] men hur länge man haft denna fria utsikt från sina fönster, därom vet man ingenting. Intet motsäger, att tidsuppgiften 1539 på ett ungefär kan avse hela torget.

I denna stora omvälvning av det centrala Malmö spelar Jörgen Kock en framträdande roll. Planerna på det nya torget och rådhuset hade givetvis stötts och blötts åravis, innan de kom att förverkligas. Det är väl för djärvt att påstå, att Jörgen Kock redan 1528 haft dem i hågen, men nog är det märkligt, att kungen ej till nytt rådhus beviljar en därtill lämplig byggnad i Heligandsklostret, utan hela anläggningen, som omfattade en tredjedel av det blivande torget. Inlösen av övrigt jordagods har inte vållat påtagliga svårigheter med undantag för Rostockergården, vars ägare sökt sätta en käpp i hjulet.

Det nya torget låg som på beställning i förhållande till Jögen Kocks praktfulla hus och när kort därefter bodraden mellan Stora och Lilla Fergestredene bröts ner och en bred infart från hamnen fram till hans gård anordnats,[10] anar man samme initiativtagare till detta projekt.

Finansieringen av torganläggningen och rådhusbygget skedde på ett rätt genialt och för staden föga kostsamt sätt. En mängd gårdar betungades av årliga landgillen till kyrkor, kapell och altaren. Nu erbjöds ägarna att friköpa sian gårdar från dessa bördor genom att inbetala det kapital, på vilket landgillet utgick med 5%. Resultatet har införts i Registrum,[11] och som väntat toppar Jörgen Kock med bred marginal dem, som begagnat sig av detta friköp. I gengäld övertog staden ansvaret för landgillena och till Malmöforskarens förtvivlan möter man nu i längderna i stället för tidigare, namnen på gårdarnas ägare, den intetsägande upplysningen: Staden udgifver.

När Heligandskyrkan revs, var den ännu en relativt ung byggnad med blott en nutida 65-årig pensionärs ålder på nacken, kapellet undantaget, och inventarierna befann sig i bättre skick än motsvarande i den betydligt äldre S:t Petri kyrka.

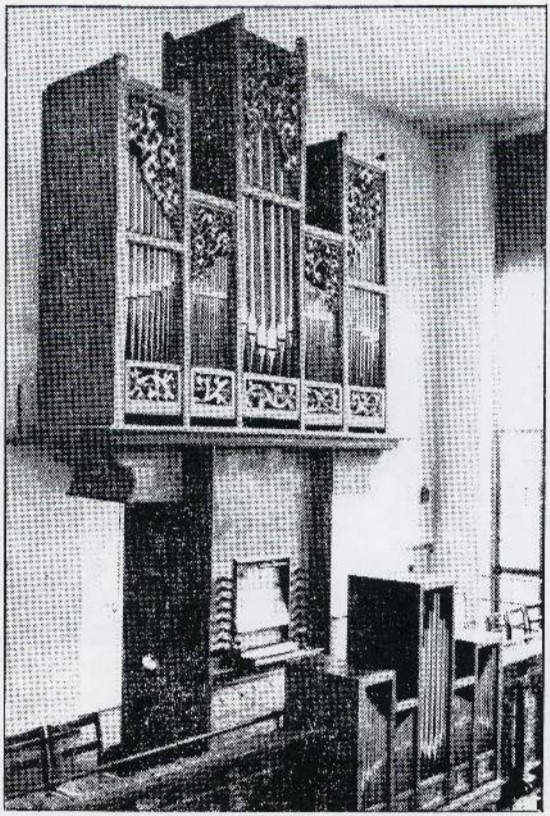

Orgeln i Malmö Musei Skowgaardsal.

I ett par fall kan man följa dessa föremål som deltagare i ett slags ringdans.

De tre klockorna fördes till S:t Petri kyrka, där den minsta "lille" klockan hängdes upp i takryttaren över tvärskeppet. De övriga två har längre fram bytts mot klockor från Lund och Köpenhamn. Urverket fördes till Gråbröderskyrkan, vars gamla övertogs av S:t Petri kyrka. Predikstolen placerades i S:t Petri kyrka, vars gamla övertogs av Gråbröderskyrkan. Korstolarna synes ha placerats dels i "Legome capell", nuv. dopkapellet, sedan väggpanelen avlägsnats, dels "huggits in" i korets mur. Kanske inräknas häri Dringelbergskapellet som på Örngrens planritning 1747 inrymmer sådana. Orgelverket tas ner under sakkunnig ledning och även vagntransporten är noterad. Därefter har man tydligen sett tiden an, ty ytterligare upplysningar om dess öde saknas. Fältet står dock fritt för gissningen, att det är S:t Petri gamla orgel, nu i Museets Skowgaardssal, som företar åkturen från Heligandskyrkan.[12] Till Gråbröderskyrkan i Hospitalet ställdes inte färden, ty hela denna inrättning jämnades med marken redan 1675 för att bereda Malmöhus fritt skjutfält och därvid saknade Hospitalet, enl. inventariet, orgel.

Om fönsterposterna får man rätt gott besked. Efter renknackning av teglet användes de till de höga fönstren "the höje vindufver i korskircken" d.v.s. tvärskeppet och till smedefönstret, med någon sannolikhet på södra sidoskeppets västra gavel. Golvstenarna i Heligandskyrkans kor fick nu samma placering i S:t Petri kyrka och fem av gravstenarna hedrades även med platser här.

Andra gravstenar fick ett mera oblitt öde. I samband med förvandlingen av Malmöhus till museum påträffades en illa medfaren gravsten. Kantbandens tyvärr stympade inskrift är på latin och lyder med utskrivna förkortningar:

HUC IACET HENICH ..... CUIUS(?) ANIMA REQVIESCAT IN PACE

Den i Registrum omnämnde donatorn Heniche Agesen torde haft sin grav i Hospitalshusets kapell, varifrån stenen vid rivningen följt med annat fyllningsmaterial till Malmöhus.

När S:t Petri och Gråbröderskyrkorna tog hand om mängden av föremål från Heligandskyrkan, saknas i förteckningen dess största klenod, altaret. Dess altarbord av sten tar man visserligen vara på för att senare sälja det, men därmed allt. Närmast

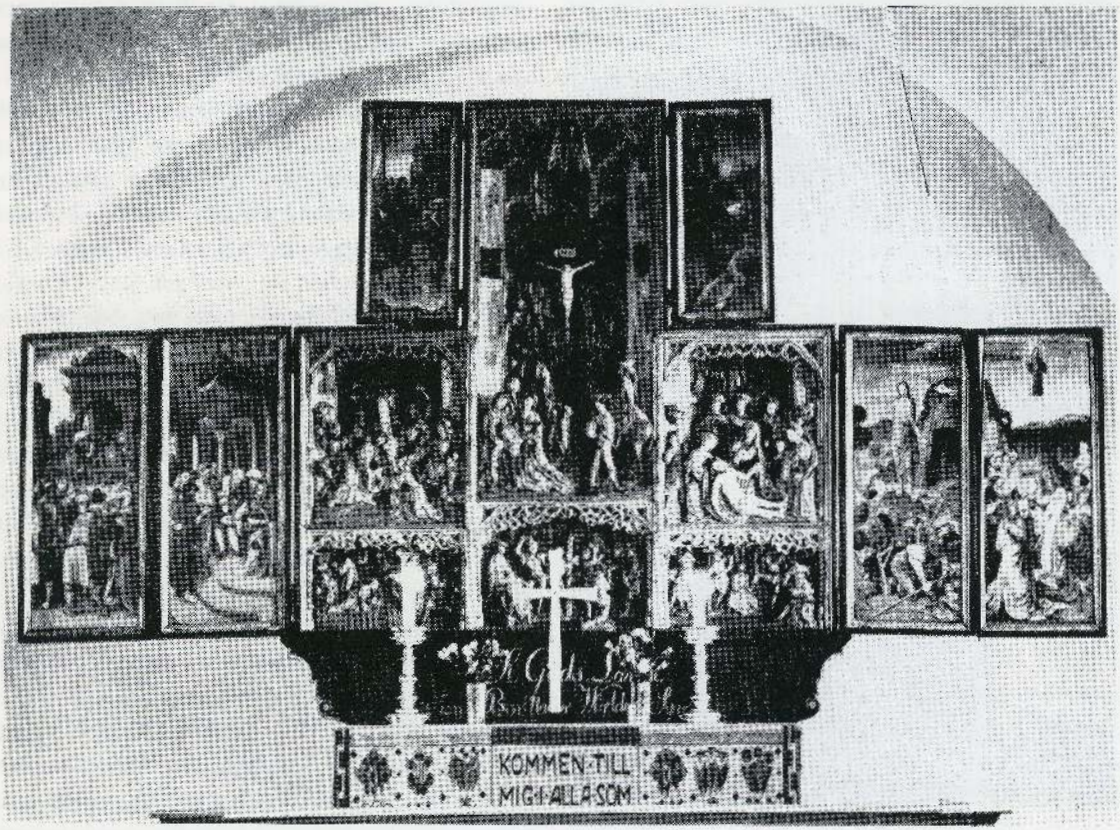

Hospitalsaltaret i Västra Ingelstads kyrka.

till hands låg tanken, att det fått dela ödet med de "60 altare och flere" som Claus Mortensen och hans anhag i heligt nit slagit i spillror, men som genom ett under har det räddats undan och kan alltjämt beundras såsom ett av kyrkokonstens yppersta verk i Skåne.

I Västra Ingelstads kyrka fyller ett praktfullt medeltidsaltare korets hela bredd och visar redan genom sina mått, att det varit avsett för en långt större kyrka än Västra Ingelstad. Dess baksida, som är försänkt i ständigt dunkel, visar sex i färg återgivna helgongestalter med tillhörande emblem. Altaret hade sålunda tidigare haft en plats, där det kunde beskådas från bägge håll.

Redan för många år sedan framförde jag närmast som en gissning, att det var S:t Petri medeltidsaltare, som hamnat här, en teori som på många håll godtogs. Helgonbilderna på altarets baksida lämnade mig dock ingen ro. De borde kunna knytas antingen till altarets syfte eller till dess donatorer t.ex. köpmansgillen och hantverkslag. Såsom på detta område helt obevandrad fick jag den bästa hjälp från sakkunnigt håll. Man kunde fastställa, att helgonen så långt ifrån var,

vad jag räknat med, att de istället var idel hjälpare i sjukdom och nöd. Därmed fick S:t Petri avskrivas, men endast för att lämna plats för en värdigare efterträdare.

Tänker man sig altaret placerat i Heligandskyrkan med framsidans nästan sadistiskt grymma skildringar av alla faserna i Jesu pinas historia mot kyrkorummet och dess väl belysta baksida med helgonbilderna mot koret, verkar det som om altaret kände sig hemma. De olyckliga, som nödgades tillbringa sina dagar i klosterhospitalet, hade väl av sanitära skäl sitt eget utrymme och kanske kan något härom utläsas av altarets helt skilda båda sidor.

Västra Ingelstad ingick i de ägor, som tillhörde de mäktiga herrarna av släkten Krummedige på Månstorp. Sambandet med Heligandsklostret i Malmö har kommit till koncentrerat uttryck i ett brev, som dess prior Anders Jensen år 1528 skriver till Henrik Krummedige. En av reformationens följder hade varit, att den tidigare givmildheten till den fromma stiftelsen sinat. Nu rådde brist på brödet för dagen, varför priorn bönföll riddaren att sända livsmedel och öl. Han erindrade om, att bröderna dagligen inneslöt riddaren, hans gemål och föräldrar i sina förbönder, vilket allt som tyst förutsättning, att dessa ihågkommit klostret med stora donationer. I sista ögonblick kommer priorn också ihåg att tacka för några goda laxar., som riddaren sänt bröderna. (Se bilaga)

Vid Malmöbesöken tog Krummedigarna in på den dem tillhöriga Rostockergården, som gränsade till Heligandsklostret på nuv. Stor-torget. När Malmö stad vid grevefejdens slut år 1536 ålades att återställa adligt gods, gjordes, som tidigare nämnts, ett undantag blott för Rostockergården såsom hinder för torgplanens förverkligande. Om inte tidigare har kanske dåvarande herrn till Månstorp, Erik Krummedige, då erhållit altaret såsom plåster på såret. Oavsett den ovan berörda samhörigheten mellan Heligandsklostret och släkten Krummedige talar altaret från en hospitalskyrka borta i Västra Ingelstad utan kommentarer sitt tydliga språk.[13]

Det fordrades likväl något av ett mirakel, för att altarets ursprung skulle kunna spåras. De läkekunniga helgonens bilder måste överleva en 450-årig period av luthersk nitälskan. Kanske har en överklädnad av väv eller bräder avlägsnats först vid konservator O. Owalds restaurering av altaret på 1930-talet. Tidigare hade de undgått så skarpsynta granskare som Brunius och Wåhlin.

Med Västra Ingelstadsaltaret och Skowgaardssalens orgel framför ögonen börjar nu en bild växa fram av det praktfulla kyrkorum, som en augustidag 1524 inramade det första mötet mellan kungarna Fredrik I och Gustaf Wasa.

Triangeln, som inledningsvis symboliserat samspelet mellan Heligandskloster, rådhus och torg, får återkomma som slutvinjett. Den 9 februari 1537 uthyrde staden "then kellere widt thet ny raadthus" på villkor bl.a., att en källarehals skulle uppföras utan vederlag. Uppgiften kan inte gälla någon byggnad inom Heligandsklostret, som ju skulle lämna plats för det redan 1536 omnämnda torget. Däremot passar "Thet ny raadthus" väl in som benämning på den byggnad med gavel mot Kyrkogatan, som fyllde denna funktion, innan det nuvarande, väldiga bygget vid Stortorget stod färdigt. Förmodligen har man nöjt sig med att överflytta hospitalsverksamheten till Gråbrödersklostret i nuv. Kungsparken och låtit det övriga stanna på pappret. Att stadens fäder under en av de mest dramatiska epokerna i Malmö historia skulle haft fyra rådhus i följd som arbetsplatser inom mindre än två årtionden, är visserligen tänkbart, men föga mer. "Det gamle raadhus" vid Kyrkogatan, som knappast omnämnes i tidigare beskrivningar, synes från början ha övertagit den roll, som tilldelats Heligandsklostret. Eftersom perioden 1529-36 helt undandrar sig kontroll, får dock ett frågetecken lämna fältet fritt för skilda uppfattningar.

Bilaga

Till velbyrdig man oc strenge ridder Her Henrick Kromedige paa Monstruppe ydmyglige sendes thette breff etc.

Ydmyglig tillskriffvelse met Gud. Maa I vide, kaere Herre Henrick, at vort kloster er nu skicket i stor armod oc fattigdom besynderlige paa fetallie mad oc drycker, hvi(l)cket vi oc alle conventes brödre bedher Edher for Gods skyld oc att betencke oss met hvat I ville selffver oc syndelig noget for then tieniste, som vi haffve at holle for Edhers Strenghet oc Eders kaere Frue oc foreldre, leffvendis oc döde etc. Kaere Herre, thette er vor ydmyge bön till Eder, Gud kende vi haffve nu behoff om vi noghen tid haffve hafft behoff i vore dage. Thet gaar nu saare skarsklige till for oss, thet kende Gud, oc ville vi gerne vaere Eders Strenghets cappellaner till Gwd, thet yderste Gud giffver oss sin nodhe thertill baade nat oc dag etc. Her met Eder Gud beffallendes oc then vaerdige Helliand, anno Domini 1528

oc haffver lön aff Gud, kaere Herre Henrick, for Edre gode laxe, I sende till kloster sist. Broder Anders Ienssen, prost oc prior i then Helliands kloster i Malmö.

Henrik Krummedige II: 21 a Rigsarkivet.

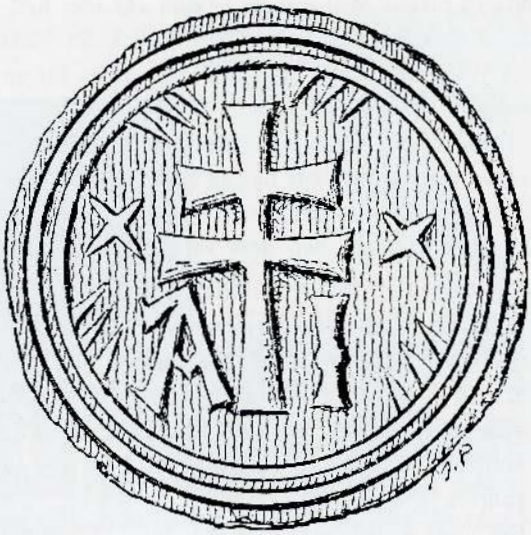

Heligandsklostrets sigill på ovanstående brev.

[1] KR.
[2] Danske Cancelliböger 1537 14/9.
[3] MSU 1528 10/10: 34.
[4] D. Schäffer: Die Recesse der Hansa 1524.
[5] E. Kroman: Malmö Stadsbog 1503-48: 1533 21/12 s. 69.
[6] Kämnersrättens dombok: 1597 24/9 m.fl.st.
[7] MSU.
[8] KR 1539 gård 602 "Widtt thet ny marckett".
[9] Lunds Domkapitels arkiv: 1542 28/7 gård nr 335 "wdttill thet ny torg".
[10] Altargodsets räkensk.: 1543 m.fl.st.
[11] Reg. V. M.: 1546 sid. 38.
[12] E. Bager: S.D.S. 1985 20/1.
[13] E. Bager: S.D.S. 1985 3/3.

Ett varmt tack riktas till lektor Hans Ersgård, som ingående granskat denna framställning. Fru Marianne Richter, som särskilt sysslar med hospitalskloster och ägnat altaret i Västra Ingelstad stort intresse, har med glädje införlivat detta med sin samling och finner redovisningen för dess ursprung helt övertygande.

Heligands hospitalshus och kloster

Av Einar Bager

På första sidan av det år 1420 påbörjade Registrum ville Malmøyghe har införts en märklig förteckning på ett antal tidigare gåvor av jordagods till kapellet i Heligands hospitalshus – capella domus hospitalis S:te Spiritus.[1] Förteckningen är odaterad, men eftersom samtliga givare tillhört samhällets översta topp, möjliggör uppgifter från andra källor att på ett ungefär tidfästa gåvorna. Det visar sig då, att dessa tydligen införts i tidsföljd, en även i andra sammanhang betydelsefull slutsats.

Givarna, av vilka två var borgmästare, en borgmästareänka, en rådman och en väpnare, tidigare rådman i Malmö, bestod av följande:

Nicolaus Agesen, borgmästare – proconsul –, omnämnd som rådman 1350 13/10.

Andreas Petri, f.d. borgmästare, *) omnämnd 1381.

Mette Araldi, änka efter Andreas Murare, fordom borgmästare. Denne omnämnd 1365.

Jens Esbernsen av Fosie, väpnare, – armiger –, omnämnd som rådman i Malmö 1397.

Nicolaus Winter, rådman – consul –, omnämnd 1400-1402.

Heneckinus Agesen, borgmästare, omnämnd 1412, som rådman 1380 och ännu 1409.[2]

Årtalet 1365 för Andreas Murare visar endast, att han då var verksam som borgmästare. Han kan ha levat ytterligare åtskilliga år och sedan överlevts av Mette ännu en tid, varför gåvan tidsmässigt låter sig väl inpassa i den förmodade ordningsföljden.

Eftersom det i Registrum endast införts handlingar, som det för staden och dess myndigheter var av vikt att i skrift bevara, såsom privilegier, skråordningar, kungliga brev och liknande, innebär införandet av Heligandshusets jordagods, att staden här haft något ansvar att fylla. Under 1500-talets tidigaste årtionden redovisar föreståndarna för S:t Jörgens och S:ta Gertruds kapell samt S:torum Simonis & Jude kyrka sina räkenskaper inför borgmästare och råd.[3] Denna myndighet tillsatte två borgare som föreståndare för vardera av dessa institutioner. Att Heligandsklostret här saknas, beror på, att det vid denna tid var underordnat moderklostret i Köpenhamn.

Ytterligare en och annan donation av gårdar har kommit Heligandsklostret till godo, innan dess samlade innehav av jordagods redovisas i kyrkans räkenskaper 1532. Antalet poster har nu stigit till tolv, men man har all anledning förmoda, att ett par av de större gåvorna delats upp på mindre lotter. Under förutsättning att ordningsföljden i Registrum fortfarande i stora drag bevarats, skulle Nicolaus Agesens stora gårdsdonation, som begränsades av en gata i väster, en gränd i norr och en gångväg i söder, återfinnas i kv. Claus Mortensens nordvästra hörn vid Stortorget, tidigare Södergatan, och Kompanigatan. En gränd, som enligt arkeolog Anders Reisnerts

*) A.U. Isberg j:r stöder det i sak viktiga påståendet, att staden hade två borgmästare, genom att för Andreas Petri och Andreas Murare tolka "condam" = fordom som "secondam" = andre, en för de båda herrarna oförtjänt degradering.

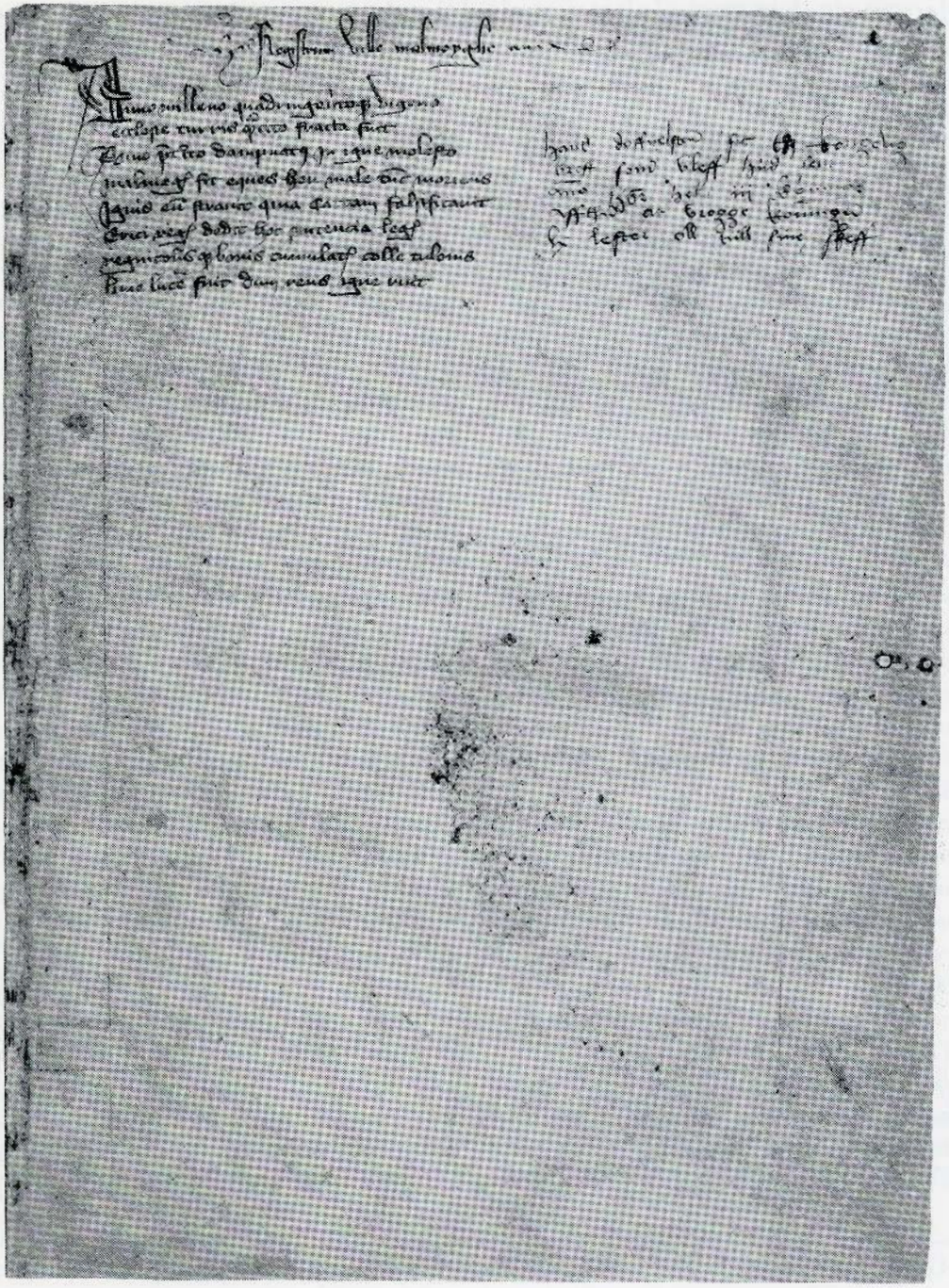

Första sidan i Registrum ville Malmoyghe med anteckningar och Heligandskapellets jordagods.

förmodan kunnat förbinda Stortorget med Kalendegatan, får provisoriskt företräda den gångväg, som utgjort tomtens södra gräns. Även andra donationer i Registrum vågar man på samma sätt lokalisera efter uppgifterna i kyrkans räkenskaper, men eljest bjuder de vaga formuleringarna till försiktighet.[4]

Nicolaus Agesen omnämnes som rådman 1350, mitt under digerdödens härjningar och när han som borgmästare uppträder som donator, vill man gärna räkna med, att detta ägt rum senast på 1360-talet. Heligandshuset nämnes första gång den 10 februari 1384, då dess prior Sven Ivarson bevittnar en donationshandling.[5] Den tidigaste lokaliseringen kommer 1392, då den gård, som nu bär Jörgen Kocks namn, uppges ligga väster om Heligandshuset.[6]

Genom sin utåtriktade verksamhet som förmedlare av hjälp till fattiga och sjuka kom Heligandshuset att fylla en betydelsefull uppgift i samhället. Det vittnar också om stor uppskattning, att det var stadens ledande män, som genom donationer stödde dess verksamhet.

Snart tornade sig dock olycksmolnen över den ännu rätt unga anstalten. I en av ärkebiskopens ställföreträdare den 16 september 1411 utfärdad urkund, genom vilken avlat utlovades åt dem, som besökte Heligandshuset, berättas, att detta två år i följd härjats av eldsvådor och lagts fullständigt i aska. Det förutsättes givetvis som villkor för avlaten, att man inte kommit tomhänt på besök.[7]

Det kom dock att dröja länge, innan man hämtat sig efter katastrofen. Ännu när Registrum påbörjades 1420, låg verksamheten troligen nere och man skyndade att förteckna hospitalshusets värdefulla jordegods. När det äntligen blev tid att väcka Heligandshuset till nytt liv, har man som vid alla stora byggen på den tiden börjat med att anlägga en tegelgård, där materialet tillverkades. Tidpunkten för bygget kan inte närmare bestämmas, men 1460 bör kyrkan ha stått färdig, då slottsfrun på Skabersjö gård skänker en till tegelbruket angränsande gård till Heligandshuset på villkor, att fyra mässor hålles årligen framför "Vor Frues alter" därsammanstädes[8] och sju år senare följes hennes exempel av systern, slottsfru på Assartorp.[9] Heligandshusets verksamhet nådde nu snart en så stor omfattning, att Christian I omkr. 1479 förordnade, att det som kloster skulle nå en högre rangställning med större befogenheter. Det underordnades moderklostret i Köpenhamn och några präster sändes därifrån för att biträda vid de förändringar i såväl gudstjänster som byggen, orsakade av den nya ordningen. Borgmästare och råd skulle taga hand om klostrets jordagods, men uthyrningen ålåg priorn, som också skulle uppbära landgillena. Ändamålet för klostrets verksamhet anges vara att hjälpa fattiga, sjuka och vägfarande, som skulle få nödtorftigt underhåll.[10]

Heligandsklostret seglar nu i medvind en långt tid framåt. Ett vittnesbörd om dess behov av ökat utrymme är på sitt sätt den bannlysning, som påven Innocentius VIII omkr. år 1490 riktade mot borgmästare och råd i Malmö, för att dessa, sedan de till klostret sålt ett "bys vandlöb", ett avloppsdike, hindrat det från att utnyttja sitt köp. Förmodligen har klostret velat fylla igen sin otrevlige granne och vidga sitt område söderut, men det har knappast sammanfallit med stadens intressen.[11] Anledningen till att den lilla episoden fick så vittgående följder, har utan tvivel varit, att påven missförstått Malmöpriorns översättning av sitt avloppsdike med "aqvadictus". För sin inre blick har han skådat motsvarigheten till de imponerande akvadukter, som från fjärran bergsjöar försåg romarna med livgivande dricksvatten. Man har också vid denna tid låtit bygga ett eget fartyg, en för ett kloster tillsynes ovanlig tillhörighet. Genom gårdsbyte år 1509 skaffade man sig förbindelse söderut med Kindhestestredet, som gick fram längs nuv. Stortorgets södra gräns.[12]

Hos de skånska stormännen stod klostret högt i gunst. Sålunda skänkte år 1494 riddaren Peder Laxman till Harlöse 12 lybska mark att av Anders Guldsmed förvandlas till en monstrans. Kaniken Aage Ipsen och hans halvbror Henrik Aagesen till Haglösa av skånska Sparresläkten donerade år 1510 ett par gårdar i Malmö på villkor, att i kapellet söder om koret till evig tid skulle sjungas mässan Reqviem eternam dona eis Domine.[14] Medlemmar av släkten Krummedige till Månstorp hörde även till de välgörare, för vilka själamässor ständigt hölls.[15] Kung Christian II själv förordnade år 1520 om mässor för sin far och farfar, klostrets grundare, som vederlag för inkomsterna från Oxie härad.[16] Även två högättade damer, den ena priorissa i Bosjö kloster, upptogs i Heligandsklostrets "broderskap".[17]

Vanemässigt förknippar man klostren och deras invånare med en rätt dyster färgskala i grått, brunt och svart. När en strimma ljus faller över Heligandsklostret sensommaren 1524, möter den ett skådespel, som helt saknar dessa dämpade toner. Fredrik I har valt Malmö till mötesplats, när han med Gustaf Wasa skulle förhandla om deras rikens stridiga intressen. Närvarande vid mötet var också som sändebud en av borgmästarna i Lübeck, som nog bakom kulisserna spelat regissörens roll. Nu väljer man som plats för samtalen, inte kungens Möntergård eller stadens rådhus, utan Heligandsklostret, ett i sig själv talande vittnesbörd om detta byggnadsverk.

När dagen var inne anlände först kung Fredrik i spetsen för sitt lysande följe av biskopar och rikets stormän och hälsade så i kyrkdörren sin gäst, som från sitt logis i Jörgen Kocks hus några steg därifrån kom ridande med sin svit. Medan de tre kyrkklockorna dånade i tornet och orgelbruset vällde mot valven, tågade så de båda kungarna fram till en med gyllenläder beklädd bänk, på vars kuddar de slog sig ner. Det lybska sändebudet hade dessförinnan hunnit ge den visserligen högättade, men i finare seder lite obevandrade Gustaf Wasa en diskret vink om att låta sin höge värd sitta till höger. Biskopar och andra höga kyrkliga dignitärer har väl haft det någorlunda vilsamt i de höga korstolarna, medan övriga förnäma deltagare i kungamötet haft det mindre bekvämt.

Efter mässan begav man sig över till refektoriet för att påbörja samtalen på ett fredsfördrag. Även här var det väl rustat för ett furstebesök. På samma sätt som i kyrkan hade för kungarna en bänk beklätts med dyrbara tyger, en tronhimmel reste sig över densamma och bänkens beklädnad sträckte sig ut på golvet under kungarnas fötter. Det lybska sändebudet, som lämnat denna detaljerade beskrivning, har alldeles påtagligt varit imponerad av denna höjdpunkt i Heligandsklostrets historia.[18]

Men onda tider stundar. I Danmark får reformationens nya läror tidigt talrika anhängare, särskilt i Malmö, och de fromma stiftelserna med sin verksamhet delad mellan religion och välgörenhet blir snart mål för omstörtande angrepp. Den givmildhet, som varit grunden för deras verksamhet, sinar. Ett sista nödrop höjes av priorn i Heligandsklostret Anders Jensen i ett brev år 1528 till "velbyrdige mand oc strenge ridder" Herr Henrik Krummedige på Månstorp. Han skildrar nöden i klostret, där man led brist på allt och bönfaller om bistånd.

Kort efteråt samma år slog så klostrets ödestimme. Den 10 oktober 1528 beviljade Fredrik I Malmö stads begäran att få använda Gråbrödersklostret som hospital och Heligandsklostret som rådhus, dock först sedan präster och bröder lämnat dessa inrättningar.[19]

Det är knappast troligt, att klosterbröderna någon längre tid kunnat begagna sig av detta förbehåll, därtill var Claus Mortensens och hans medhjälpares metoder alltför hårdhänta. En glimt från klostrets sista dagar får vi i helt annat sammanhang. I ett avtal, som staden år 1533 slöt med Sebolt Bösseskötter, ingick i dennes förmåner fritt

husrum och ett "bodested" mellan två pelare på Heligandskyrkan. Sebolt har således sig själv ovetande lämnat ett bidrag till kunskapen om kyrkan, hur litet det än må vara.[20]

Nådatiden blev dock kortvarig och redan 1538, föga mer än tio år efter Fredrik I:s beslut, fanns minnet av Heligandsklostret blott kvar som spillror under Stortorgets stenbeläggning.[21]

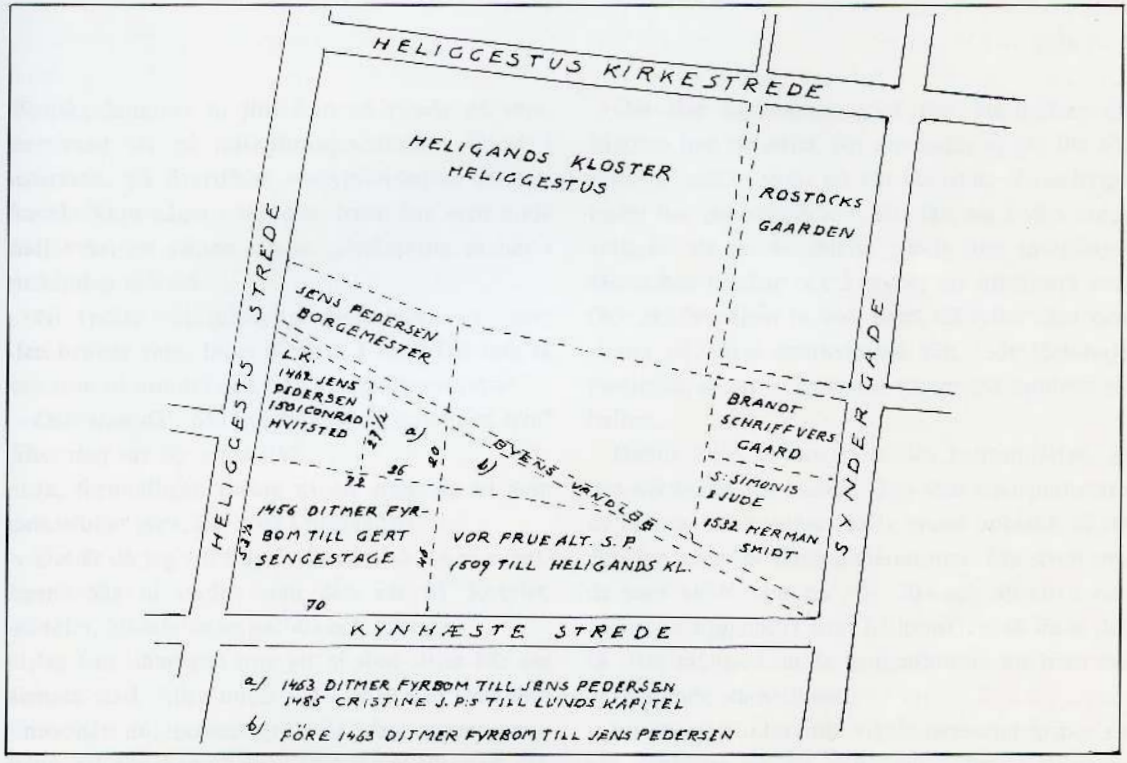

Bebyggelsen på nuv. Stortorg. Rekonstruktion av förf.

Rep.dan. = Danmarks Breve fra Middelalderen
LÄU = Weibull: Lunds Ärkestifts urkunder
MSU = Weibull: Malmö stads urkundsbok
KR = Kyrkans räkenskaper

1 Malmö stadsarkiv. Faksimileutgåva av Ingvar Andersson och Leif Ljungberg 1937.
2 Rep.dan.: årtal efter register.
3 E. Kroman: Malmö Stadsbog 1502-48: lokalregister.
4 KR 1532 och Hospitalets räkensk. 1549.
5 Rep.dan.
6 LÄU 1392 29/7 Lundabogen Liber daticus.
7 Rep.dan.
8 Rep.dan. 1460 29/9: 1184.
9 s.a. 1467 9/6: 2311.
10 LÄU: omkr. 1479: 345.
11 LÄU 1493 21/2.
12 Malmö Stadsarkiv, Hammarstrands papper 1509.
13 LÄU 1494 18/11.
14 Rep.dan. 1510 20/8.
15 Danskt Rigsarkiv: Henrik Krummedige II B:a – 1528.
16 Danskt Rigsarkiv: Brev hvorigenem Kongen lægger Oxie herred under Heligandsklostret 1520 18/4.
17 Rep.dan. 1483 u.d.: 5374, 1488 u.d.: 6422.
18 D. Schäfer: Die Recesse der Hansa – Tag 1524.
19 Weibull: MSU 1528 10/10: 34.
20 E. Kroman: Malmö Stadsbog 1502-48, 1533 21/12.
21 KR 1538 Helig gests jordegods.

”Det skövlade Malmö – har rivningsraseriet stoppat?”

AV HANS JANSTAD

Kanske kommer ni just från en runda på stan, har varit ute på julskyltningssöndagen. Tittat i affärerna, på överdådet i skyltfönsterna. Ni har kanske köpt något i stånden, frusit lite men ändå haft svårt att känna någon julstämning så här i november månad.

Ni tyckte väl julskyltningssöndagen var som den brukar vara. Inget särskilt. I varje fall inte så bra som ni mindes den från er egen uppväxttid.

Och stan då'. Malmö. Något särskilt med den? Eller den var sig också lik?

Ja, förmodligen tyckte ni att stan såg ut som den brukar göra, lite trist i höstvädret.

Det är då jag vill fråga: vilken stad såg ni egentligen? Såg ni staden som den var på 30-talet, 40-talet, 50-talet eller på 60- och 70-talet?

Jag tror nämligen inte att ni som sitter här såg samma stad. Allra minst såg ni nog den stad som finns här nu, november 1984. Jag menar nämligen, att när man så där i förbifarten tittar på den stad som man i praktiken ser varenda dag, så ger man staden en silhuett, en profil som den inte längre har.

Man kan helt enkelt uppleva hus som inte längre ligger där, man fyller själv i de saknade linjerna.

Låt mig ta en bild från konstområdet, närmare bestämt från Matisse. Det pågår fn en stor utställning med hans konst på Moderna museet i Stockholm och där kan man se hur han på ett mästerligt sätt släpper linjen. Han kan tex låta bli att rita ut kindens linje. Det märkliga är att man ändå tycker sig se kinden, linjen. Man vet nämligen att där skall finnas en kind.

Det där fenomenet, som fler konstnärer än Matisse har utnyttjat, det använder vi oss lite till mans av när vi tittar på vår hemstad. Vissa byggnader har på ett speciellt sätt fäst sig i vårt medvetande, de ger oss hjälp, precis som inseglingsrännornas prickar och kvastar, att lokalisera oss. Och skulle någon ta bort dem, då fyller ögat och sinnet på något märkvärdigt sätt i de förlorade partierna, så att vi trots allt tycker oss uppleva en helhet.

Denna linje, vi kan kalla den kontinuiteten, är den viktigaste för staden. Den som stadsplanerare av alla de sorter måste hålla under uppsikt, så att den fungerar för olika generationer. För även om de som växte upp på 20-, 30- och 40-talen har lite olika byggnader som hållpunkter, så finns det så pass många som är gemensamma att man får en liknande stadssilhuett.

I bästa fall. Om inte rivningsraseriet griper så vitt omkring sig att den gemensamma minnesbilden av staden blir overklig. Att stadsbon plötsligt ställs inför en stad som han inte känner igen. En stad som han inte känner sympatier för, en stad som han inte trivs med.

Malmö har vid olika tillfällen fört en sanerings- och nybyggnadspolitik som – trots det goda uppsåtet att få fram fler lägenheter och fler affärslokaler – lämnat Malmöbon hemlös. Gjort honom/henne till främling i den egna staden.

En sådan rivningsstorm gick fram över Malmö vid sekelskiftet och vi fick uppleva något liknande under 60- och 70-talen. Varje sådan rivningsinflammation ger djupa och variga sår i vår upplevelse av staden. Det är helt enkelt miljöbrott för

Södra sidan av Triangeln. Byggnaden i bildens mitt stod i norra delen av kv. Kaninen.

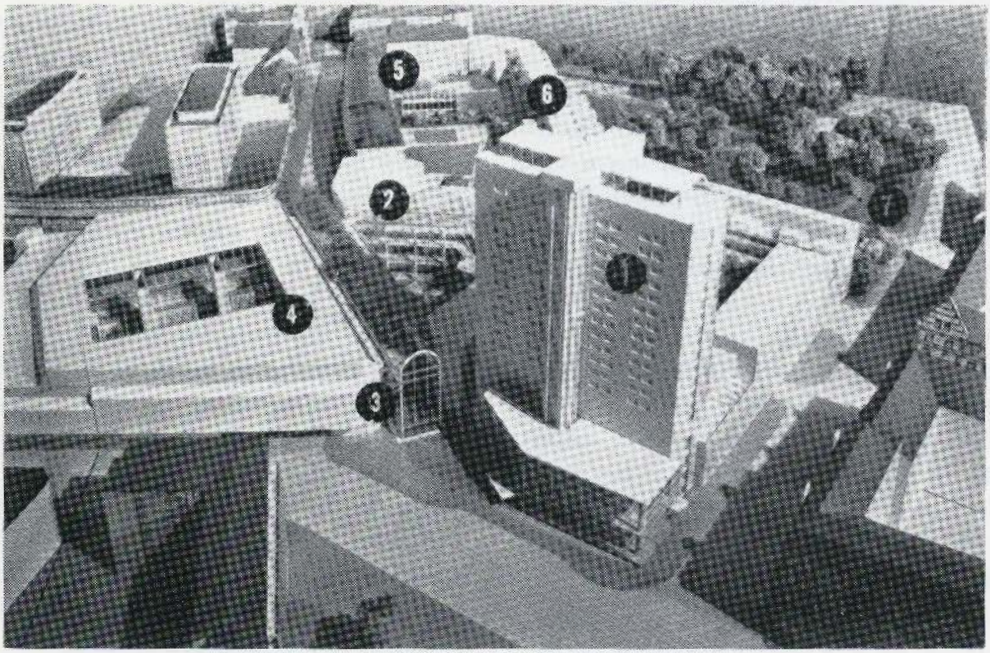

Utsnitt av modell visande planerad bebyggelse i kv. Kaninen vid Triangeln.

vilka politikerna borde ställas till ansvar på ett annat sätt än vad som hittills skett.

Bland invånarens kommunala rättigheter borde också inskrivas den självklara rätten att känna igen sin stad.

Jag har haft möjligheter att följa Malmös utveckling under fyra decennier. Och på den tiden har egentligen en hel stadsdel försvunnit.

Tittar jag på rivningssiffrorna från 1949 och fram tom 1983, så har inte mindre än 11.315 lägenheter försvunnit. Det är naturligtvis svårt att räkna fram hur många människor dessa rivningar berört, men man kan nog dubblera siffran, räkna med ca 20.000.

I många av lägenheterna bodde ensamstående äldre människor, i många ensamstående yngre människor. Men det fanns också gott om barnfamiljer, med måhända två, tre barn, ty den stora rivningsvågen satte in i skiftet 50-60-talet och då hade nativiteten inte sjunkit till nuvarande låga siffror.

Naturligtvis skedde utflyttningarna efter hand, på många håll var det så, att lägenheterna inte uthyrdes på nytt sedan någon flyttat. Den dramatiska omställningen, tragedien med en husrivning, har därför inte alltid blivit så påfrestande. Men att den känts av, det bevisas inte minst av det stora publika underlaget för sången "Nu skall hela rasket rivas ..."

Den schlagern sjöng Per Myhrberg in när stadssaneringarna pågick som bäst. Den frammanade säkerligen nostalgi. Men framförallt bidrog den till att väcka folk, så att de fick upp ögonen för vad som skedde med deras gamla bostadsmiljöer.

Jag tror att man själv skall ha varit utsatt för en husrivning, varit tvingad att flytta, för att riktigt förstå hur illa en sådan här operation berör en.

Hur skakad man blir, även om inte uppsägningen kommer som en chock. Själv hörde jag till de sista "brukarna" av den gamla Pildammsskolan bakom Domus, den skola som nu skall lämna plats för det nya stadsbiblioteket.

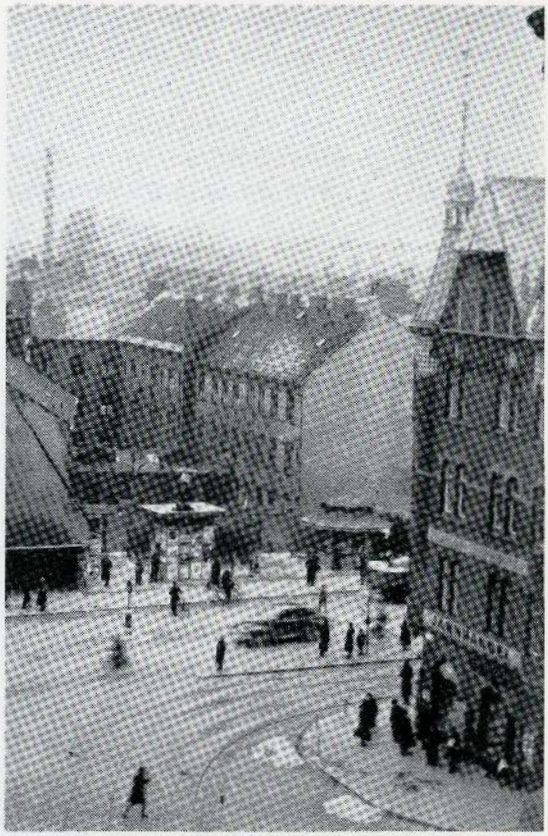

T.h. samma hus som övre bild på föregående sida. Fotot taget från Rådmansgatan.

Sedan Vuxenskolan lämnat Pildammsskolan hyrde kommunen ut de tomma salarna till konstnärer, konsthanverkare, instrumentmakare och musikgrupper. Ett bra initiativ.

Alla som flyttade in visste att det rörde sig om en tillfällig boplats, att man inte kunde kräva av kommunen att få stanna kvar och kommunen inte heller var skyldig att ordna nya ateljéer när det blev dags för rivning.

Vi som hyrde ateljéer kom att vistas där några år, vi trivdes tillsammans och vi tyckte om lokalerna trots att standarden inte längre var så hög. Där var lite ruggigt, nerslitet, men där fanns

värme och vatten. Och massor av ljus kom in genom de höga fönstren. Vad mer kunde vi önska av ateljéerna?

Vi fick hyra där längre än vi väntat, tiden förlängdes med ett helt år. Men detta förlängde också smärtan. Vi lärde oss tycka om den gamla skolan som aldrig skulle få uppleva äran av att bli hundra år. Det var 1889 som den uppfördes. Då fanns där 12 folkskolesalar och 9 småskolesalar, en slöjdsal för gossar och något så fint som en badinrättning i källarvåningen.

Ju mer vi gick där och jobbade, ju mer kände vi att den här skolan hörde ihop med Söder. Skolan var bland det första som fanns där. Den var där innan S:t Johanneskyrkan uppfördes, den var där före Handelsgymnasiet på Rådmansgatan, det som nu är kontorsdel till Malmö Konsthall. Och den fanns där innan Malmö Lyceum för flickor (Tekla Åbergs flickläroverk) uppfördes vid Rönneholmsvägen (tidigare Terningsholmsvägen).

Pildammsskolan, det var Edvard Perssons skola. Och det var Jan Malmsjös skola.

Nu var det **våra** lokaler. Vi hade börjat identifiera oss med salarna och när det väntade beskedet kom, att ingenting skulle stoppa de storvulna nybyggnadsplanerna för Triangelområdet, ja, då gjorde det ont.

Det värsta var, att vi inte ens kunde bli riktigt förbannade. För stan hade ju varit hygglig och låtit oss bo där billigt under väntetiden. Stan hade inte lurat oss, vi visste när vi flyttade in vad vi gav oss in på.

Kanske ändå inte riktigt. Vi anade inte att det skulle bli så svårt att flytta ut.

Vet ni hur det känns när ett hus dör? När det bit för bit förlamas, tacklar av. När det mister känsel och själ. Hus dör långsamt. Folk flyttar inte ut på en gång. Utan förändringen märks först efter en tid. Då det blivit konstigt tyst i en korridor, då det inte längre finns folk som springer i trappuppgången, ingen som svarar om man knackar på dörrarna.

Jaså. Nu har han flyttat. Och han också!

Till slut är det bara några kvar i huset. Några som försöker jobba så gott det går medan tristessen och förfallet sprider sig. Det blir patetiskt. Man kan inte låta bli att uppleva förgängligheten, känna saknaden med de där väggarna som skulle kunna berätta så mycket.

Omkring 20.000 personer som sedan 1949 berörts av husrivningarna i Malmö. Även om saneringen skulle leda till ett bättre bostads-Sverige, så har denna genomgripande förändring kostat mycket i känslor. För man behöver inte ens ha bott i ett saneringshus för att man skall känna med det när det står där övergivet, förnedrat. Ifört den "träfrack" som det brukar bestås sista tiden. Nämligen bräder för fönster och dörrar så att inte ovälkomna logerare skall ta sig in.

Inte sällan blir det i ett saneringsområde kvar en solitär, ett hus som kan ha fått ena sidan uppriven då grannhuset revs. Nu kan man titta på väggen som tillhörde köket, se hur vind och regn skalar av lager efter lager av vardagsrummets tapeter, på något sätt i smyg kika in i rummet där några måste ha älskat.

Det står fortfarande ett sådant hus alldeles intill gamla Pildammsskolan. Med ett stycke liv stämplat i väggen, fastbränt där som när Hiroshimabomben smälte ner människor till skuggor i marken.

Det är sista huset i Kaninen-kvarteret. I ett gårdshus alldeles intill fanns i början av seklet Café Utposten, som drevs av "Röde bagaren". Han blev inblandad i Amalthea-dramat. Längre ner mot Triangeln fanns ett gårdshus som inrymt Nykterhetslogen Utposten. Eftersom "Röde bagaren" var ordförande i den sistnämnda, så var det inte underligt att folk pekade ut fel Utposten.

Och så fanns där biografen Kaninen. Matinébiografen framför alla andra. Med ett golv som sluttade svagt bakåt, så att de som satt längst bak fick placera sig ovanpå de uppslagna stolsryggar-

na om de ville se någonting mer än nackarna framför sig.

Hur många kommer inte, när Triangeln är bebyggt med Sheraton-hotell mm, att fortfarande kunna se huset med Kaninen-biografen framför sig. Det finns kvar på näthinnan.

Jag ville ta de här exemplen innan jag börjar stapla siffror på hur husrivningarna dragit fram över Malmö. För siffror blir så opersonliga. Och ju större de är, desto mer ogripbara verkar de.

Går man igenom husrivningssiffrorna för åren 1949-83 så utskiljer sig snabbt några ordentliga toppar. Det är 1968 och 69 då det rivs 967 respektive 818 lägenheter. Det var inför bygget av Caroli City. Och det är 1975, då resterna av Lugnet städas bort, det året revs 931 lägenheter.

Här har vi också två av mest omdiskuterade storstädningsaktionerna i det moderna Malmös historia. När Caroli City byggdes försvann inte bara gamla hus utan även gator. Tex Jerusalemsgatan. På en karta från 1960 står det tryckt "Gamla staden" just över detta område. Vad hjälpte det!? Man fick inte ens tid till en ordentlig utgrävning av de gamla kvarteren. Byggherrarna stod och stampade i iver att komma igång. Det blev schaktmaskinerna som fick dokumentera resterna av Malmö medeltidshistoria.

Lugnets skövling ligger så nära i tiden att det ännu smärtar, hur fin den nya bebyggelsen än ter sig. Hur många glada nöjda familjer som än fått flytta in i de nya husen. Visst var detta en tidig arbetarbebyggelse som åren gått illa åt. Redan i skiftet 50-60-talen när jag för min tidnings räkning gjorde en reportageserie om det Malmö som skulle försvinna, rivas, så var många av de små husen i miserabelt tillstånd. Men det fanns minst lika många som kärleksfullt hade vårdats och Lugnet hade kunnat bevarats som ett "Dragör" mitt inne i det stora Malmö.

Nu kommer det Nya Lugnets höghus att bättre ansluta sig till Triangelns och Föreningsgatans planerade bebyggelse, det hade väl sett lite konstigt ut med Sheraton-hotellet som en minaret intill de låga husen i Gamla Lugnet.

Kontinuitetens linje, den som bevarar så mycket av gaturummets miljö att vi känner igen oss, den linjen är definitivt på väg att brytas när det gäller Triangeln och Föreningsgatan bort mot Amiralsgatan.

Din bild av staden, ja, hur den ter sig märker du nog tydligast när du varit borta en längre tid. Har tänkt på staden, folket, husen och gatorna där. Längtat tillbaka. Och så kommer du hem. Då kan du få en stark känsla av att där är något som inte stämmer. Det är det nya Malmö som du ännu inte riktigt hunnit ta till dig, det Malmö som du inte hunnit lära dig att tycka om. Ja, tom älska.

Det Malmö jag kommer hem till, där speglar sig evigt Brokiga Bodens korsvirkeshus i kanalen. Lite längre bort ligger "Bägaren" med en uteservering alldeles intill kanalkanten. Mitt gamla Malmö har också Wessels byggnad i hörnet där S:t Jörgen nu huserar (Wessels julskyltfönster hörde till de största dragplåstren). Mitt Malmö det rymmer Pinnabron mellan Norra Vallgatan och Malmö västra station. Och där finns också Dahlgrenska stiftelsens magnifika byggnad.

Det har blivit betydande luckor i bebyggelsen, men jag kan fortfarande orientera mig. Svårare blir det när jag tex kommer till Kaptensgatan. Där finns nästan ingenting kvar som stämmer med min minnesbild. Ty här har Nya Lugnet bildat front mot den ena gatusidan och beträffande den andra återstår bara något hus.

Det är något liknande som nu håller på att ske med Triangeln och Föreningsgatan ner mot Amiralsgatan. I min minnesbild intar fortfarande det sk Strykjärnshuset en central plats vid Triangeln, trots att området i ett tiotal år varit uppfyllt av de tillfälliga affärsbodarna. Dessa som gjorde att Triangeln tedde sig som ett nybyggarsamhälle från Vilda Västerns dagar.

Jag kan således fortfarande frammana bilden av Bergmans pappershandel i Strykjärnshuset, se framför mig Lås Borgströms stora skylt och de karaktäristiska ruter-murningarna på de båda tornen. Där skall nu Sheraton-hotellet höja sig, en hotell-silo just i den stil som Sheraton-folket lärt sig att känna igen. Ty det folket vill ta med sig en bit av sin hemstad till alla andra städer. De vill åtminstone ha en kontinuitet när det gäller komforten.

Föreningsgatan som den såg ut i början av seklet och fram till dess Riksbankshuset och vikarierande stadshuset byggts, tedde sig ungefär likadan. Lägger man två foton från dessa perioder intill varandra, så blir det till stora delar en direkt överlappning. Saluhallen finns kvar och man kan lätt identifiera huset där Model-craft på senare tid hade sina lokaler, det var vid Norra Skolgatan. Sen kom Myrornas hus vid Torpgatan. "Fem myror är fler än fyra elefanter", så heter det visst i ett barnprogram i TV. Men den mängdberäkningen stämde inte när staden greps av elephantiasis och skulle uppföra ett nytt stadshus. Då fick "myrorna" ge sig för övermakten.

"Myrornas hus", det kan vi till skillnad från saluhallen ta som ett exempel på de fastigheter som inte etsar sig in i bildminnet. Som inte behövs för att behålla silhuetten av staden. Ett sådant hus visar i stället hur snabbt vi glömmer vissa fasader, om de inte är förknippade med något personligt minne.

Skulle man lägga ytterligare ett foto intill sekelskiftesbilden och 1980-talsbilden av Föreningsgatan, nämligen ett foto som även visar Nya stadshuset och Musikens hus med bakomliggande höga hotell, ja, då blir det en Föreningsgata som dåligt stämmer överens med minnesbilden för många malmöbor. Det är det egentligen bara saluhallen som man har som riktmärke.

Här har staden fått ett nytt ansikte.

En liten bit av Strykjärnshuset finns kvar på den bild som 1971 erövrade första pris i Arbetets och Malmö museums insamling om bästa Malmö-bild före 1930. Juryn motiverade då sitt beslut med att fotot, taget omkring 1915, på ett ypperligt sätt visade varför Triangeln kom att heta Triangeln. Man behövde ju bara tänka på den triangelformade refugen.

Senare blev Triangeln till en rundel, en rondell, och ännu senare har figurationen haft olika utseenden. Allt efter hur man tänkt sig att trafiken skulle dra fram.

Men ser man på denna bild av Triangeln, så är det trots att vi är relativt långt framme i tiden, 1915, inte så lätt att orientera sig. Det är inte så många som kommer ihåg läshörnan med annonspelaren på vilken man även kunde ta del av tidningsnyheterna. Den höga, sirliga lyktstolpen mitt på refugen och tvåvåningshuset till höger om denna är också minnesbilder för ett fåtal. Det är själva refugtriangeln som hjälper oss till ett någorlunda snabbt igenkännande.

När vi drog igång bildinsamlingen startade vi med att bla dela ut en broschyr med två foton från det gamla Malmö. Rubriken på uppropet lydde: "Här känner Ni inte igen Er ... för det här gamla Malmö finns inte längre."

De foton vi hade valt som exempel var från Snapperupsgatan vid Sladdertorget. Den främre bilden visade hur det såg ut från gårdssidan, den bakre hur husen tedde sig från gatusidan. Bilderna hade tagits när rivningen av husen påbörjats.

En rivning då och nu. Vi tycker nog att de där husen vid Sladdertorget såg bedrövliga ut, att det var som det skulle vara att de försvann och lämnade plats för något bättre och modernare. Men dessa hus var inte olika en del av dem som fanns på Lugnet. Är det så att vår nostalgi bara räcker några decennier bakåt?

Jag har tittat på ett knippe foton från Engelbrektsgatan, en samling bilder som fanns på tidningens bildarkiv. Det rör sig om endast ett kuvert med bilder, men de visar hur denna trafik-

Föreningsgatan med "Gamla tvätten" ursprungligen badhus. Ev. kommer byggnaden vid gatan att bevaras.

Triangeln med S. Förstadsgatan mot norr och Gustav Adolvs torg.

Föreningsgatan med S. Sporthallen (Saluhallen) t.v.

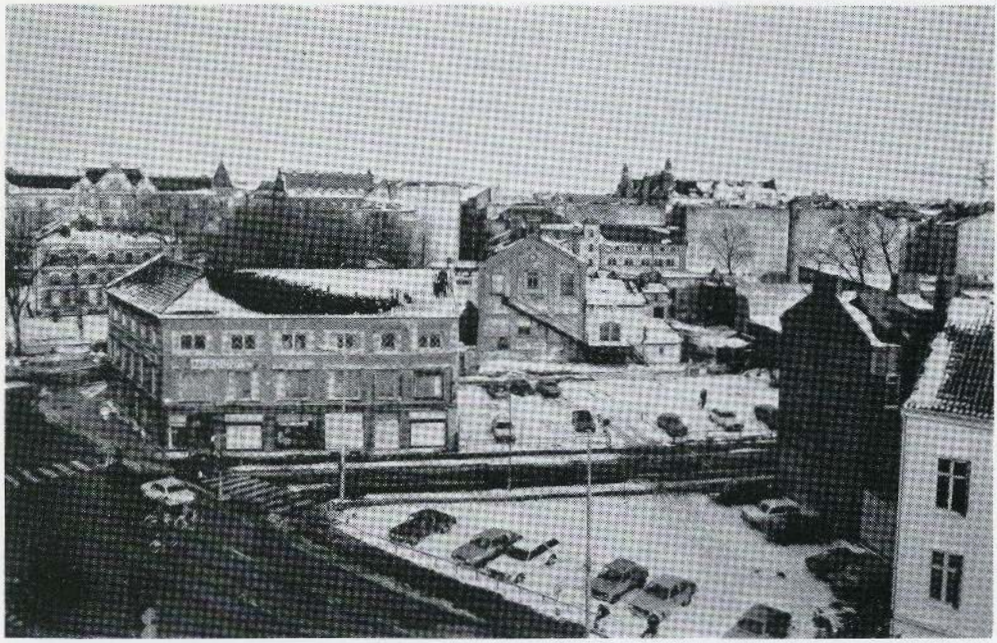

Föreningsgatan i förgrunden, Torpgatan mot höger. I bildens centrum nu riven bebyggelse som fått ge plats för det nya Stadshuset.

led nästan till oigenkännlighet fått gaturummet ommöblerat.

Senast är det kvarteret Tranan som återuppstått som en rivningens Fågel Fenix, det återstår faktiskt bara en gammal husfasad utåt Engelbrektsgatan. Bakom denna vägg är allt nytt.

När det gäller Engelbrektsgatans andra sida, så gläder man sig nu åt att Hotell Temperance tagits ur malpåsen och piffats upp med både bistro och matsal i gammal god stil.

Men där Hotell Temperance ligger fanns tidigare ett korsvirkeshus som i fotoserien "Gamla Malmö" ter sig mycket inbjudande. Med gaslyktor på väggen och högrest skorsten. För att inte tala om vindflöjeln på taket och träluckorna under takskägget.

Ett hus som vi i dag gärna hade velat haft bevarat. Fast då hade vi ju inte haft Temperance och alla härliga minnen därifrån.

Minns ni Hotel Svea på Engelbrektsgatan? Det är inte säkert. Men den skylten satt på Schartauhuset som nyligen vräktes i gruset efter åratals förfall. Ett hus med rik kulturhistoria. Minns ni striden om hörnfastigheten Engelbrektsgatan-Larochegatan? Det huset stod i vägen då Engelbrektsgatan skulle bli bussled. Minns ni husen på vänstra sidan vid utfarten mot Gustav Adolfs torg. Ja, ett med två våningar alldeles i hörnet av Engelbrektsgatan och Gustav Adolfs torg, det har ni knappast sett. För det tillhör också de riktigt gamla Malmöbilderna. Representerar en stad som vi inte känner igen oss i och som därför inte angår oss i lika hög grad.

Det samma gäller fotot av Lilla Torgs norra sida, taget innan saluhallen, den nu rivna, uppfördes. Och bilden med husen på Humlegatan, den gamla prostitutionsgatan.

De hustaken tillhör inte silhuetten av vår stad, den som vi vill bevara i sådan utsträckning att gatorna verkar välbekanta, ger en sorts hemkänsla mitt i larmet och hetsen. Den stad, det Malmö, som tom gröna vågens folk svallar tillbaka till, nu sedan den värsta bilismen tyglats.

Drygt 11.000 rivna lägenheter åren 1949-83. Hur mycket skall det bli kvar av Malmö? Blir det aldrig färdigrivet?

Jo, från senaste toppnoteringen 1975 har siffrorna sjunkit betydligt. 1980 revs bara 19 lägenheter, 1981 blev det en liten "febertopp" på 206, men året därpå hade "tempen" sjunkit till 5. Fem säger fem lägenheter. 1983, slutligen, noterades 41 lägenhetsrivningar.

Trenden har vänt. Man behöver inte riva i det centrala Malmö för att bygga nytt. För det borgar Bror, Carl, Concordia 22-24, Danzig 16, Diana 1 och 22, Druvan 8-9, Elefanten, Falken 4 mfl. Alla representanter för det 100-tal "bombhål" till rivningstomter som tom förskräckte en bostadsminister.

Hål som förhoppningsvis skall plomberas med nya fastigheter, kanske mindre kontroversiella än de som skall fylla ut bombhålet Triangeln.

På saneringsbyrån i Malmö förklarar man att inga större rivningar väntar den närmaste tiden. Man försöker numera så långt möjligt värna om gatumiljöerna, de rivningar som kommer gäller huvudsakligen gårdsbyggnader. För härvidlag sker en viss styrd sanering. Det nya bostadsmiljöprogrammet siktar nämligen bla på bättre gårdsmiljöer och därför beviljas inte statlig belåning för renovering av sådana här hus, uthus och gårdsflyglar. Eftersom hyran skulle bli för dyr med banklån till renovering, så kommer på sikt den här typen av gårdshus att försvinna. Husen tas bort på stadsplanen, men ingen kan tvinga ägarna till rivning, så i princip kan husen leva kvar länge trots att de inte finns på papper. Det är dock inte meningen att alla sådana här gårdshus skall försvinna. Många av dem byggdes under 30- och 40-talens nödår på bostadsfronten och de har därmed också ett byggnadshistoriskt värde. Förutom att de i vissa fall har en klar betydelse för gårdsmiljön, upplevelsen av denna.

Engelbrektsgatan med "Persiska palatset" t.h. I fonden Gustav Adolvs torg.

Det rivna "Schartauhuset" i hörnet av Engelbrektsgatan och Hyregatan.

Korsvirkesgården söder om Moresco-huset. Gården kallades under sina sista år "Brokiga boden" efter en affär i gathuset.

Ja, så tänker sig myndigheterna det hela sedan man gått till roten med problemet, för detta är en del av det sk ROT-programmet, vilket står för Reparation och tillbyggnad.

I Malmö finns nu en stadsförnyelsegrupp, som består av tjänstemän från främst stadsbyggnadskontoret och fastighetskontoret men där även hälsovårdssidan är representerad.

Det är en av de konstellationer som skall lägga ut riktlinjer för Malmös framtida utseende. Men det är inte längre så, att enbart tjänstemän och politiker står bakom de beslut som fattas.

Under senare år har det i större utsträckning förts en debatt med de boende som berörs av förändringarna, det har bildats arbetsgrupper, jobbats i demokratisk anda.

Det borde vara en garant för att man i samförstånd skall kunna bygga och bevara en stad så att invånarna verkligen trivs, känner tillhörighet med staden. Men att det fortfarande går att springa förbi varandra, det bevisar nybyggnaden av Triangeln.

Och denna strid och de många åren av rivningsraseri pekar mycket bestämt på en sak.

Nämligen att en stad måste försvaras varje dag. Även i till synes fredliga tider.

För det kommer att bli fler husrivningar som berör gaturummet. Hörnan Torpgatan-Spångatan, mitt emot renoverade Morkullan, är nu i så dåligt skick att hyresgästerna i Morkullan klagat. Man är rädd för att skicka ur barnen, det finns risk för nerfallande takpannor. Mot den här hörnan skall även de kommande etapperna i stadshuset sträcka sig, så allt talar för att området kommer att saneras. Men det är ett tidstypiskt hörnhus som ligger där.

Gaturummet på Östra Förstadsgatan är inte heller räddat för ingrepp, även om man nu börjar

Grönegatan. Bilden tagen strax före de omfattande rivningarna i denna stadsdel.

Bild från Lilla Torg mot Stortorget. Bilden tagen före 1903 då den stora Saluhallen byggdes på torget.

bli mer aktsam om det speciella i denna miljö. Man har kommit fram till att det inte räcker med att bevara enstaka hus utan att det gäller att bibehålla husraderna så intakta som möjligt.

Därvidlag har staden tagit ansvaret för Norra Skolgatan och den röda husraden där, den som bla innehåller Arbetets första officin och Sveriges första Folkets hus, rättare sagt den första byggnad som är uppförd som ett Folkets hus.

Husen mot Föreningsgatan skall nu ses över, här har staden gått in för att bevara en typisk arbetarbebyggelse.

Det kommer således fler husrivningar som berör gaturummet. Men som framförallt berör människorna med anknytning till platsen. Och då väcks stridiga känslor. Jag minns under reportageserien i slutet av 50-talet hur tecknaren Ludvig Johnson och jag besökte Husarkasernen innan den skulle lämnas ut till schaktmaskinerna.

Ludvig och jag hade vid det där laget gått omkring och tittat på åtskilliga gamla hus som skulle få stryka på foten och vi hade väl blivit lite immuna när det gällde de nostalgiska känslorna.

Men när vi kom till Husarkasernen, då bet det till i sinnet på min äldre kamrat. Ludvig Johnson och hans fru hade i början av sitt äktenskap hyrt en lägenhet i den husarkasern som avhästats i samband med den nya försvarsordningen 1928.

När vi stod i de rum som utgjort Ludvigs lägenhet under bostadsbristens dagar, så märkte jag på honom att husrivningen hade blivit till något mycket personligt. Det var inte bara en kasern som skulle störtas omkull, det var ett stycke av hans liv som skulle plånas ut.

Jag tycker att de styrande, politiker och tjänstemän, skall högakta och ta vara på den här sortens känslor. De skall inte vid minsta motstånd dra beslutanderocken hårt om sig, stänga sig inne i någon sorts förnärmad bästvetareattityd.

De skall i stället vara verkligt glada om folk opponerar sig, om människor tänker till och föreslår alternativa lösningar.

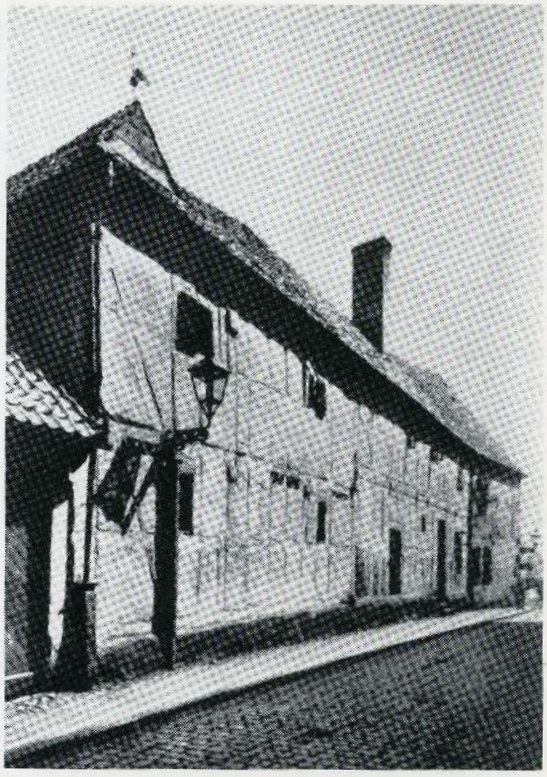

Engelbrektsgatan före Temperance husets tillkomst.

Beslutsfattarna får inte se de olika bevarandeaktionerna som ett sätt att djäklas med dem.

För är inte invånarna intresserade av hur deras stad skall te sig, hur gator, planteringar, torg och offentliga byggnader skall utformas, ja, då blir det säkert ingen särskilt trivsam stad.

Staden måste byggas tillsammans med människorna.

Föredrag hållet på Malmö Museum i Malmö Fornminnesförenings söndagsföreläsningsserie den 25 november 1984.

Lärlingar som ungdomsproblem

*En "ungdomskultur" i Malmö under 1800-talets första hälft.**

AV LARS EDGREN, HISTORISKA INSTITUTIONEN, LUND

Ungdomen väcker idag stort intresse. Särskilda ungdomskulturer utvecklas som ofta upplevs som egendomliga av äldre generationer. Kommersiella intressen har upptäckt att ungdomar utgör en köpstark grupp i samhället. Ungdomskulturer skapas i nära samspel med affärsintressen. Samtidigt utvecklas närmast en idealisering av ungdomen, och många gör långt upp i åldrarna krampaktiga försök att låtsas som om de fortfarande är unga. Men ungdomen ger också anledning till oro; skall det gå att integrera dessa ungdomar i samhället, eller håller här på att utvecklas en stor grupp människor som inte har något att vinna på samhällets nuvarande tillstånd? I detta sammanhang oroar särskilt den omfattande ungdomsarbetslösheten. Inte minst vad vi kan läsa i tidningar från länder som England och USA om kravaller och våld ger anledning till bekymmer.

En "lång ungdom"

Mot denna bakgrund kan man kanske förvåna sig över att vi vet så lite om ungdomars förhållande i äldre tid. Praktiskt taget ingen forskning har direkt försökt studera "ungdomens historia", men senare decenniers familjehistoriska forskning inom ämnen som historia och etnologi kan ändå ge underlag för vissa allmänna påståenden om hur ungdomars förhållanden gestaltat sig i äldre tid i Sverige.

Det förefaller berättigat att tala om en "lång ungdom" i det agrart dominerade Sverige före industrialiseringen. I de tidiga tonåren har många ungdomar lämnat sina föräldrahem. De har då ofta tagit tjänst som drängar och pigor i andra hushåll. Även bondbarn förefaller ha gjort detta i stor utsträckning. Modellen för förhållandet mellan husbonden och hans tjänstefolk har varit relationen mellan föräldrar och barn. Husbonden har haft ett fostrande ansvar mot sitt tjänstefolk som i gengäld har varit honom skyldigt samma lydnad som sina föräldrar. Att husbönder hade rätt att aga sitt tjänstefolk var en naturlig följd av detta, vad jag vill kalla "kvasifamiljära" sätt att bygga upp förhållandet mellan hushållsföreståndare och anställda. Föräldraauktoriteten har bytts ut mot en ny "fostrande" auktoritet, men banden till husbonden har säkert ofta saknat det närmare känslomässiga förhållande som präglat samvaron med föräldrarna.

Så länge ungdomarna var drängar eller pigor i andra hushåll var de ännu inte fullvärdiga medlemmar av samhället. De ansågs visserligen vuxna när det gällde förmågan att arbeta, men det var först när man kunde bilda sitt eget hushåll som man också när det gällde ställning och inflytande betraktades som fullvuxen. Äktenskapsåldern var rätt hög i äldre tid, i genomsnitt någonstans mellan 25 och 30 år. En orsak till detta var att äktenskap var nära knutet till övertagandet av produktionsmedel, på landsbygden främst i form av en gård. Innan dess gifte man sig oftast inte. Även fattiga och obesuttna gifte sig ofta sent. Följden av detta måste ha blivit att många människor tillbringade många år ingående i främmande hushåll som tjänstefolk. Denna "ungdom" kunde alltså vara mellan tio och femton år lång.

Särskilt besvärlig torde denna långa period ha varit på grund av den starka regleringen av sexualiteten som var typisk för detta samhälle. Sexuali-

teten hörde hemma inom äktenskapet eller möjligen strax innan. Utomäktenskapligt födda barn var länge missgynnade, och utomäktenskapligt sexualumgänge var också straffbelagt.

I bondbyarna gav de ovan relaterade förhållandena upphov till en speciell gruppbildning, s.k ungdomslag. I dessa kunde ungdomarna umgås med jämnåriga, som levde under likartade förhållanden. Ungdomslagen organiserade deras samvaro och gav möjlighet till ett gemensamt nöjesliv. De kunde också genom internt tryck upprätthålla regler och normer inom gruppen. I de bygder i Sverige där det s.k "nattfrieriet" förekom, alltså seden att pojkarna nattetid besökte flickorna i deras hem, spelade ungdomslagen en viktig roll för att vaka över att spelets regler följdes.[1]

Denna bild kan man teckna med hjälp av vår allmänna kunskap om förhållandena på landsbygden i Sverige under den agrarkapitalistiska omvandling som föregått industrialiseringen. Men detaljstudierna är få, och ännu mindre är känt om ungdomars förhållanden i städerna. I denna artikel avser jag att i någon mån bidra till kunskapen om detta genom att undersöka lärlingars förhållanden i Malmö under första hälften av 1800-talet.

En skomakarlärling ute i sin mästares ärende. En lärling hade många uppgifter som inte direkt hade med yrkesutbildningen att göra. Att leverera beställda varor har säkert varit en av de vanligaste. Flaskan som pojken håller i famnen är kanske avsedd för de törstiga gesällerna på verkstaden, som tyckt att lärlingen lika gärna kunde uträtta detta ärende när han varit ute. – Okänd konstnär. Källa: Tom Söderberg, Hantverkarna i brytningstid 1820-1870, Stockholm 1955, s 133.

Hantverkets lärlingar

Hantverkets lärlingar bodde med ytterst få undantag hos sina mästare. Deras förhållanden reglerades av 1720 års skråordning, som kom att gälla ända till 1847.[2] Enligt denna skulle en lärling ha fyllt 14 år och lära minst tre och högst fem år. Vid lärans början skulle pojken skrivas in vid skråämbetet. Vid lärans slut skulle utskrivning ske och därigenom blev lärlingen antagen som gesäll. Mästaren hade full husbonderättighet över lärgossarna. Vissa gränser fanns dock; mästaren fick inte "... uti dryckenskap eller eljest av blotta ondska slå och oskäligen handtera någon Läro-poike ...". Lärlingen fick också användas till annat än hantverksarbete, eller som det hette i skråordningen: "En Läro-poike ... bör wäl löpa Mästarens ärender, doch med mått, och han mest brukas till det hans lära angår."

I Malmö var åldern vid lärans begynnelse i realiteten högre än 14 år. I genomsnitt var lärlingarna hela 17 år gamla vid inskrivningen inför ämbetet, men spridningen var betydande. Det vanligaste var att pojkarna var 15 eller 16 år gamla. Lärotiden var i genomsnitt drygt fyra år lång men även här förekom stor variation. Följden av detta var att lärlingarna inte var så unga

som man kanske föreställer sig. Deras genomsnittsålder 1820 i Malmö var 19,2 år. De allra flesta lärlingarna var alltså i tonåren, men det var inte ovanligt att de var i den yngre delen av 20-årsåldern.[3]

Det kan ligga nära till hands att idealisera förhållandena inom äldre tiders hantverk. De nära personliga relationerna och mästarens faderliga omsorg om sina anställda kan ses som ett eftersträvansvärt mål i tider när förhållandet företagare och anställda emellan är mer opersonligt. Det är också en vanlig föreställning att lärlingarnas framtidsutsikter var goda. Efter några år som gesäller hade de goda möjligheter att bli mästare och därigenom borgare i staden med politiska rättigheter och ekonomiska resurser att bilda familj. Att bli lärling öppnade möjligheter för socialt avancemang.[4]

Verkligheten svarade nog sällan mot denna idealbild. Det var säkert rätt få lärlingar som hade möjlighet att bli mästare. En hel del lärlingar – i Malmö ungefär 1/4 – blev aldrig utskrivna som gesäller. Dessutom var lärlingarna så många i förhållande till antalet gesäller inom hantverket, att de måste ha haft stora svårigheter att få arbete som gesäller.[5] Det var också vanligt att de lämnade det yrke de hade lärt, antingen före eller efter lärans slutförande. De lärlingar som var hantverkarsöner var avsevärt gynnade på vägen till mästerskap vilket inte kan ha underlättat för de många andra lärlingarna.[6]

Det kunde också vara lite si och så med yrkesutbildningens kvalitet. Klagomålen var vanliga över att lärlingar mest användes till vanliga hushållsgöromål, och knappt fick lära sitt yrke. En gesäll skriver i ett – förmodligen egenhändigt – brev till gördelmakarämbetet i Malmö år 1800: "Då Jag uti 5 åhr war Läro gåse så Lärde Jag icke Möket som Tilhörde Giördelmakare Profisionen; uti wilken ordsak Jag måste wara både Kiögs Piga och barna Pega och derjämte gose ...".[7] Exemplet kan lätt mångfaldigas.

Som ett system för utbildning av yrkesskickliga arbetare hade lärlingssystemet alltså betydande brister, inte minst genom att så många utbildades. Orsaken till att lärlingarna varit så många som de varit har alltså knappast varit hantverkets behov av utbildning. Snarare har det varit så att lärlingarna har varit en billig arbetskraft som mästarna kunnat tillgodogöra sig.

Men i samtidens uppfattning hade lärlingsutbildningen också andra syften än att ge yrkesutbildning. Den skulle också ge moralisk fostran. Denna uppfattning finns väl formulerad i ett brev från en fader som ville få sin son befriad från hans gördelmakarlära. Mästaren hade lovat att "... dana gossen till en skicklig arbetare i Professionen, till en framtida wärksam Medborgare och till en städad Menniska ...". I stället har mästaren mest låtit pojken driva omkring på landet och sälja varor till bönderna vilket medfört att pojken riskerat att hamna i elände.[8] Skomakarämbetet uppmanade 1815 en av sina mästare att "... beskedligt handtera ynglingar som honom anförtros, ej för att oskäligt agas, utan för att uppdragas till skickelige och beskedelige medlemmar i samhället".[9] Här nämner man överhuvudtaget inte yrkesutbildningen. För överheten synes hantverkslärans forstrande funktion ha varit minst lika betydelsefull som den yrkesutbildande, och mot den bakgrunden har det naturligtvis inte upplevts som alarmerande att många av lärlingarna i framtiden inte kunde hoppas på fortsatt arbete inom hantverket.

Men inte heller ur denna synpunkt tycks allt ha stått väl till. När Kommerskollegium på 1830-talet utredde det svenska hantverket för att föreslå en reform av näringslagstiftningen, behandlade man också lärlingsutbildningen. Den bild kollegiet förmedlar är av en institution som fungerade illa, och den ger intryck av att klagomål från lärlingar ofta kunde vara berättigade:

> Under lärotiden begagnas /lärlingarna/ i allmänhet lika mycket för verkställande af vanliga hus-

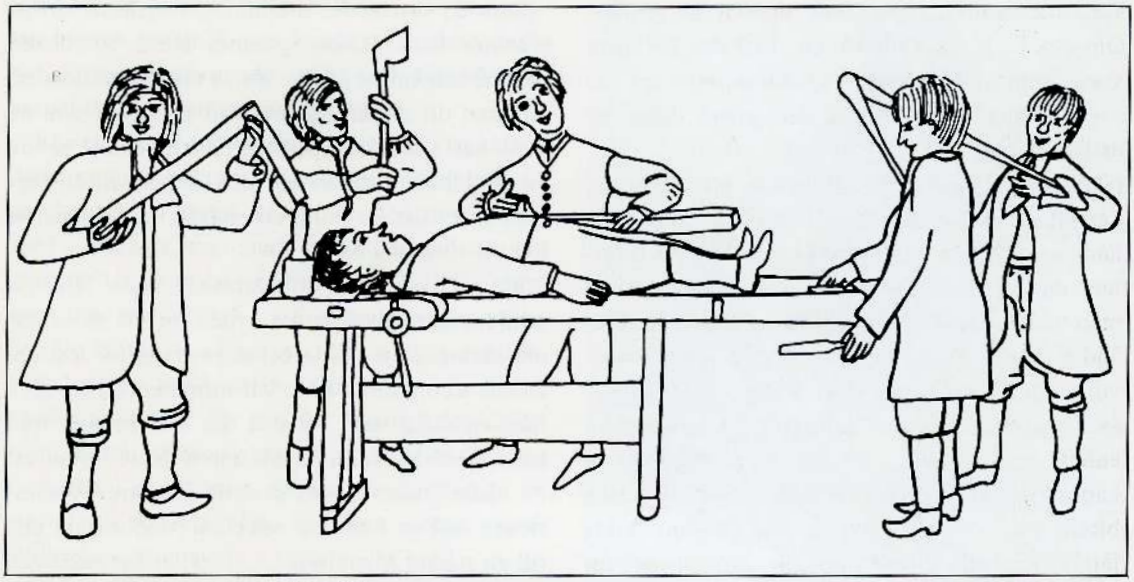

De flesta lärlingar har sannolikt drömt om att bli gesäller och få del av deras ganska betydande friheter. Detta statusbyte var ett av de viktigaste i en hantverkares liv och övergången markerades av omfattande ritualer, innan utlärlingen blev accepterad som rättskaffens gesäll av sina yrkesbröder. Ceremonierna kan med fördel jämföras med övergångsriter som vi känner från många stamfolk. Ofta var det ganska grymma företeelser. Mest känd är snickarnas "behyvling", där utlärlingen med verktyg bearbetades till att bli ett värdigt gesällämne. – Teckning av Grethe Rasmussen efter modell på Kulturen, Lund. Källa: Håndvaerkets kulturhistorie, 3, Köpenhamn 1983, s 68.

hålls-sysslor som vid handtverket, och om än en del mästare med förstånd och ömhet behandla lärlingar, är förhållandet mången gång motsatt. Vid gesällernes uppförande emot lärlingarne är ännu mer att anmärka. Kändt är, att de ej sällan bemöta lärlingar med hårdhet och åsidosätta pligten att undervisa dem och föregå dem med goda exempel. Också händer ej sällan, att gossar, som uttjent sina läroår och af sina mästare då anmälas till gesäller, sakna både tillräcklig underbyggnad i yrket och sedlighet, samt vana vid ordning och arbetssamhet.[10]

Enligt kollegiets bedömning fungerade alltså lärlingssystemet otillfredsställande både som yrkesutbildning och som moralisk och sedlig fostran.

Det var långt ifrån ovanligt att lärlingar rymde ur läran, eller att de själva eller deras föräldrar försökte få dem befriade. De stående motiven för detta var tre: för mycket hushållsarbete, otillräcklig mat och våldsam behandling.

Nu är det naturligtvis inte möjligt att från dessa klagomål dra säkra slutsatser om hur lärlingarnas liv vanligen gestaltat sig. Det är säkert de värsta missförhållandena som har bevarats till eftervärlden. Men vi måste komma ihåg att aga var tillåten och betraktades som en normal metod för uppfostran. De flesta lärlingar har förmodligen någon gång fått stryk, men vi vet inte hur ofta detta gått till vad som även på den tiden betraktades som överdrifter.

En strukturellt betingad omständighet måste ändå framhållas. Att vara integrerad i hushållet medförde också en rättslös ställning. Vilka förhållanden som rådde inom hantverksfamiljerna var

även för samtiden närmast omöjligt att avgöra. Om en mästare nekade till en lärlings anklagelser var det svårt att bevisa vad som faktiskt hänt.

En episod från Malmö år 1843 kan få illustrera detta. En skomakarmästare åtalas inför Kämnersrätten för att ha slagit sin lärling blodig. Lärlingen har under natten inte sovit hos sin mästare. När han kommer hem på morgonen blir han agad med en käpp. Han lämnar då åter mästarens hus, men mästaren låter en polisbetjänt hämta honom. Vid återkomsten slår han enligt polisbetjäntens vittnesmål lärlingen med en käpp så att den går av. Sedan vittnet avlägsnat sig blir lärlingen, enligt egen uppgift, åter slagen med en större käpp. Enligt ett läkarintyg har han blivit slagen blodig på ena överarmen och skuldran och har fått svullnader i nacken. Läkaren bedömer att slagen utdelats med "icke så liten käpp". Lärlingen har anmält saken till stadsfiskalen, inte i hopp om att få mästaren fälld utan för att slippa läran. Domstolen friar också mästaren. Den aga som det funnits vittnen till betraktas tydligen som berättigad, medan de slag som uppenbarligen senare utdelats skett utan vittnen.[11] I "hemmets trygga vrå" finns inga vittnen. Lärlingarnas utsatta position förstärktes ytterligare av det förhållandet att andra lärlingar och gesäller i mästarens arbete inte fick vittna mot sin husbonde. Misshandel kunde alltså rätt tryggt ske även inför arbetarna på verkstaden.

I dag känner vi väl till vilka svårigheter våld inom familjerna medför. Misshandel av barn och kvinnor är ett ofta uppmärksammat problem som är svårt att komma tillrätta med. Med tanke på detta är det inte svårt att förstå att integrationen av tjänstefolk i husbönders familjer har kunnat vara synnerligen problematisk, särskilt i en tid när våld var ett allmänt accepteat sätt att hantera underlydande. Och de känslomässiga band, som ändå ofta förenar personer inom vanliga familjer, har säkert ofta saknats mellan husbönder och tjänstefolk i äldre tid.

Isolering och socialisering

Effekterna av den typ av uppfostran som jag här berättat om har diskuterats av den schweiziske historikern Andreas Griessinger.[12] Hans källor utgörs av självbiografier skrivna av tyska hantverkare, som fullgjort sin lärlingsutbildning under 1700-talet eller 1800-talets första år. Griessinger betonar också lärlingarnas svaga ställning längst ner i verkstadens hackordning, utsatta för övervåld inte bara från mästare utan också från gesällerna, deras utnyttjande till hushållsarbete och den ofta dåliga kosten. Men han framhäver dessutom lärlingarnas isolering. De har sällan fått lämna verkstaden och därigenom saknat kommunikationsmöjligheter med andra lärlingar som lidit under likartade förhållanden. Denna fostran kunde hota ungdomarnas identitetsutveckling; självmordsförsök förekom bland de hantverkare som skildrat sitt liv.[13] Fostran driver också fram en fatalistisk livssyn, där ens öde synes stå utanför ens egen kontroll. Samtidigt blir lärlingarna, enligt Griessinger, benägna att se övergrepp som resultat av ondskefulla individers avsikter, och de hindras därigenom att se ett förtryckande system. De fostras till sträng konformism med på förhand givna regler. Griessinger sätter sedan detta mönster i sammanhang med tyska gesällers medvetande och konfliktbeteende under 1700-talet.

Malmölärlingar på gatorna

Om Griessinger betonar isoleringen i mästarnas hushåll, ger förhållandena i Malmö under 1800-talets första hälft en något annan bild. I stadens domböcker finner man belägg för ett flertal större uppträden och oroligheter på stadens gator och torg där lärlingar spelar huvudrollen. Särskilt på söndagskvällarna samlades lärlingar i grupper som allt som oftast trakasserade förbipasserande. Vad som kunde ske skall här exemplifieras med två händelser.

En söndagskväll i september 1817 har ett slagsmål ägt rum på Stortorget. En betjänt skall ha

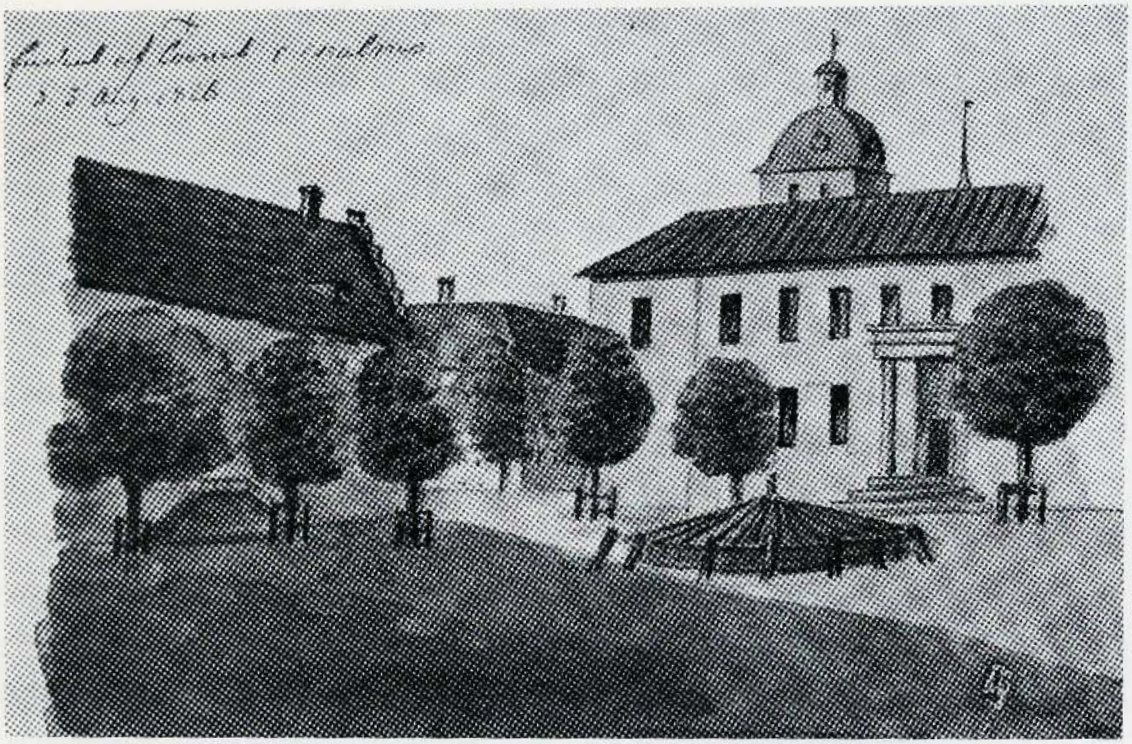

Denna bild av Stortorget 1826 ger ett intryck av frid och idyll. Fullt så fridfullt torde det inte alltid ha varit under kvällstid. Just Stortorget tycks ha varit en vanlig samlingspunkt för stadens lärlingar, och allt som oftast utspelades här bråk och uppträden. – Akvarell av Ole Jørgen Rawert. Källa: Minnenas Malmö, (Sydsvenska Dagbladets årsbok 1974), s 24. Originalet i Det Kongelige Bibliotek, Köpenhamn.

slagit en lärling. Dagen därefter, som är marknadsdag, får händelsen en fortsättning. När den nämnde betjänten visar sig på torget på kvällen omringas han av lärlingar. Genom att han slår de omgivande med en flaska lyckas han värja sig. Men lärlingarnas ilska ökas nu ytterligare, och när de senare samma kväll åter ser betjänten med två kamrater på gatan tar de upp jakten i avsikt att ta hämnd. Betjänten gömmer sig inne på Hospitalet vid Rundelsgatan. Där utanför har stojande lärlingar samlats och velat få betjänten utlämnad. Dennes kamrater har på ett annat ställe blivit antastade av lärlingar men lyckats rädda sig genom att gömma sig i förstugan till ett hus. Bråket kan inte avstyras förrän borgmästare Nordlindh själv gett sig ut på gatorna och gripit några lärlingar. Detaljerna i vad som skett förblir oklara, men 13 lärlingar döms för att på något sätt ha förbrutit sig under marknadskvällen.[14]

I början av augusti 1845 utspelades ett uppträde på stadens allmänna promenad vid kanalen, medan musik framfördes. Tidigt på kvällen har två husarer slagit en lärling med käppar. När lärlingarna senare får fatt på den ene av dessa tar de ut sin hämnd och börjar prygla honom. En lärling erkänner så småningom att han slagit

honom med en käppstump försedd med ett spiknubb i ena ändan. Husaren har slagits omkull och sparkats. Några sergeanter har ingripit och försökt skydda den misshandlade husaren. Man har sagt åt lärlingarna att om husaren ofredat någon skall de nog få sin rätt. En lärling har då sagt att man nog visste att husaren inte skulle straffas. Lärlingarna har själva velat ta sin rätt. När sergeanterna för bort husaren mot högvakten, har de fortfarande upprörda lärlingarna kastat sten efter de bortgående. En sergeant uppger att den misshandlade varit omgiven av "nära hundrade" lärlingar, en kanske överdriven uppgift, som ändå visar att många av stadens lärlingar måste ha vistats vid promenaden denna kväll. Fyra lärlingar blir till sist dömda för slagsmål, men även de två husarerna fälls.[15]

Magistraten och lärlingsuppträden

Sådana oroligheter förefaller att ha varit ett problem under hela första hälften av 1800-talet i Malmö. I alla händelser utfärdade magistraten ett flertal förordningar riktade mot dylika uppträden. Den äldsta jag känner till härrör från 1791, men denna har inte gått att få tag på. Det finns heller inget som säger att det var den första. En ny kungörelse följer 1798, och sedan följer nya kungörelser 1805, 1818, 1826, 1830 och 1837. Dessa är i viss utsträckning upprepningar av varandra.[16]

Kungörelsen från 1798 förbjuder drängar, lärpojkar och gossar att vistas utanför sina husbönders hus utan tillstånd efter klockan sju på söndags- eller högtidskvällar. Om de bryter mot detta eller efter denna tid påträffas i sammanskockningar eller för oljud på gatorna skall de dömas till böter. Alla "sammanskockningar" av drängar eller pojkar med fler än tre personer förbjuds vid alla tillfällen. Särskilt förbjudes "... then osed at et sålunda tillåtit antal drängar eller poikar få hålla hwarannan i handen och thymedelst uptaga the smalare gator och gränder, hwarigenom oftast läggas grund till buller och oenighet ...".

Kungörelsen från 1805 tillkommer sedan ett upplopp utspelats i Malmö i januari månad i samband med en tullvisitation. Generalguvernören Toll uppmanar nu magistraten att vidtaga bestämda åtgärder för att förhindra en upprepning. Han har det stora hungeruppploppet 1799 i gott minne. Händer något liknande en tredje gång, hotar han med att lägga in en garnison som är tillräckligt stor för att kunna bevara lugnet i staden.[17] Magistraten svarar med att ytterligare skärpa kungörelsen från 1798. Den förbjudna tiden utsträcks nu till alla kvällar, även om man får vistas ute till klockan nio under sommaren. Men dessutom förbjuds husbönder nu att efter denna tid låta sitt tjänstefolk gå ut ur huset annat än i husböndernas ärende. Kungörelsen från 1818 är en upprepning av den från 1805, medan kungörelsen från 1826 är mer kortfattad men av likartad innebörd.

De hittills refererade kungörelserna är inte uteslutande riktade mot lärlingar utan mot allt tjänstefolk som bor i sina husbönders hus. Men i realiteten är det lärlingar som fälls för brott mot dessa bestämmelser. Med något enstaka undantag är det bara lärlingar som bötar för att olovligen ha vistats utanför sina husbönders hus på kvällar. I kungörelsen från 1830 har man också dragit konsekvensen av detta, och förbuden mot att vistas ute i staden riktas nu endast mot lärgossar. Inledningsvis förbjuder man alla sammanskockningar i staden efter mörkrets inbrott och allt oljud på gatorna. Därefter förbjuder man lärlingar att utan särskilda skäl vistas på stadens gator efter klockan sju under tiden från 15 september till 15 maj. Under övriga delen av året får de vara ute till klockan nio. Om särskilda skäl gör att lärlingen måste gå ut under den förbjudna tiden måste han ha med sig en av mästaren underskriven polett. Böter stadgas för både lärlingar och mästare som bryter mot dessa bestämmelser.

Det är uppenbart att magistraten inte så ofta skulle utfärda så stränga bestämmelser om inte uppträden på gatorna utgjort ett reellt problem. Kungörelserna kom också att användas; under 1800-talets första hälft dömdes mer än 100 lärlingar i Malmö för att ha vistats utanför sina mästares hus.[18] Däremot var det väsentligt mer ovanligt att mästare bötfälldes för att ha låtit sina lärlingar vara ute, även om det någon gång förekom. Ofta tillämpade man inte heller bestämmelserna i hela deras vidd. Några gånger frias lärlingar som visserligen varit ute på gatorna, men som haft sina mästares tillstånd och inte heller ställt till ofog. Vid andra tillfällen straffas dock lärlingar utan att det framgår att de på annat sätt har ställt till någon oreda.

Domböckerna ger dock inte belägg för särskilt många större uppträden under halvseklet av den typ som ovan refererats. Detta skulle kunna tolkas så, att vi har att göra med engångsföreteelser. Men säkerligen har inte alla uppträden fått något rättsligt efterspel. På stadens mörka gator har det varit svårt att fastställa vem som varit skyldig,[19] och förhörda lärlingar inför domstolen vet ofta påfallande lite om vad som hänt. Det förefaller klart att de solidariskt tiger om vad som verkligen skett. De utfärdade kungörelserna motiveras också ofta av oroligheter som inte lämnat några spår efter sig i domböckerna. De kända uppträdena, de under perioden återkommande åtalen mot lärlingar som olovligen vistats på gatorna, och de upprepade kungörelserna visar helt tydligt att i staden kringdrivande gäng av lärlingar under hela perioden utgjort ett påtagligt ordningsproblem i Malmö.

Mästare som väktare

Det är karakteristiskt att magistraten när den sökt komma tillrätta med dessa bekymmer, försökt att betona husbönders och mästares ansvar att kontrollera sitt tjänstefolk. Som framgått kunde även dessa bötfällas om lärlingar fått lov att vara ute. Detta är utmärkande för ett samhälle där husbondeauktoriteten var en av samhällets grundpelare. På liknande sätt hade husbönder inom det kyrkliga husförhörssystemet ålagts ansvar för sina underlydandes kristliga fostran och läskunnighet, liksom de vid beskattning ansvarade för sina underlydandes skatter. När polisbetjäning, nattväktare och militärpatruller inte räckte till för att komma tillrätta med missförhållandena har det därför varit naturligt att försöka få mästarna att påtaga sig ansvaret för ordningens upprätthållande. Länsstyrelsen i Malmöhus län gjorde också just denna koppling när man 1835 konstaterade att "... inom Stadens widsträckta område Policebetjeningens werksamhet ej alltid kan göra tillfyllest att alla förefallande oordningar dämpa."[20] Därför ansåg man det motiverat att ålägga mästarna särskild tillsyn över sina lärgossar.

Med denna satsning på mästarnas auktoritet inom sitt hushåll har inte visat sig vara särskilt effektiv. Upprepade gånger har lärlingar som gripits på gatorna haft sina mästares tillstånd att vara ute även under den tid som i kungörelserna varit förbjuden. Guldsmeden Jakob Möller, en av stadens mest respekterade hantverkare och året innan en av Malmös representanter vid riksdagen, säger t.ex inför rådstuvurätten 1824 att han gärna låter sina lärpojkar vara ute en timme, sedan arbetet slutat klockan åtta, så att de skall få frisk luft eller tillfälle att besöka sina föräldrar. Detta fick han alltså inte lov till. Han slapp straff, men uppmanades att i fortsättningen följa magistratens kungörelser.[21]

När magistraten i 1830 års kungörelse också direkt utpekade hantverkarna, reagerade mästarna officiellt mot detta. Sedan kungörelsen lästs från predikstolarna och införts i tidningen år 1834, klagade hantverkssocieteten till länsstyrelsen över dess innehåll. Man ansåg att hantverkarna som grupp förolämpats av bestämmelserna, men också att dessa var alltför hårda. De innebar ett ingrepp i mästarnas husbonderätt och medförde att dessa

Borgmästare och Råd.

Kungörelser.

Ehuru Magistraten, genom förut utfärdade kungörelser, meddelat föreskrifter till befrämjande af ordning och ett fredsamt uppförande på torg och gator inom staden, hafwa dock åter flagsmål samt bullersamma uppträden större gånger egt rum; och Magistraten ser sig alltså föranledd, för att hindra sjelfswäld och laglöshet samt trygga gatufriden och personliga säkerheten, härigenom till nogaraun efterrättelse ytterligare stadga och förordna:

1:o Att sammanflockning å torg, gator och gränder inom staden, sedan det blifwit mörkt, ej får äga rum wid 1 Rdr 32 sk. wite för hwarje person som deruti deltager. 2:o Att den, som å nämnde ställen skriar, hwisslar eller förer annat oljud, gör sig förfallen till 1 Rdr 32 sk, Bko böter utom det i allmän lag stadgade answar. 3:o Att Handtwerksmästare ej få tillåta sina lärlingar att under aftnarna från den 15 September till d. 15 Maj efter kl. 7, och öfriga tiden efter kl. 9, wistas utom Mästarns hus, så wida icke särskilta wiktiga och dewärliga förhållanden kunna dertill föranleda, då lärling bör wara försedd med en af sin Mästare underskriftwen polett; kommandes Handtwerksmästare för hwarje lärling, som emot denna föreskrift anträffas utom Mästarns hus, att böta 1 Rdr 32 sk. Bko. 4:o Att Handtwerkslärlingar, som utan att wara försedde med Mästarens polett, efwannämnde tid finnas å torg, gator och gränder, eller då de med sådant recken blifwit utsände, samlas och åtföljas till större antal än tre, anses dwar för sig förfallne till 1 Rdr 32 sk. Bko böter; och 5:o Att alla Krogar så i staden som förstäderna böra tillslutas hwarje afton kl. 8, wid den påföljd att om någon gäst efter den tiden derstädes anträffas, så wäl denne som Krogwärden anses förfallen till 8 Rdr 16 sk. Bko böter, till hwilket answer den Krogwärd äfwen gör sig skyldig, som icke bibehåller ordning och stick ibland sina gäster samt hos dem ej förekommer all öfwerlastning, dwarifrån de fleste oordningar och wildsamheter härflyta; warandes det wederbörandes rättighet att från Krogarne låta utdrifwa de personer, hwilka utöfwer den bestämda tiden derstädes kunna sig uppehålla. — Stadsfiskalen och Polisbetjeningen åligger, att öfwer efterlefnaden af dessa föreskrifter hålla den strängaste tillsyn, och äfwen, när behofwet så kräfwer, påkalla biträde af Militärpatrull. Kommandes den, som anträffas i sådane förhållanden, hwilka nu blifwit förbjudne, och ej kand är, att skylla sig sjelf om han fastages och i hätte qwarhålles till dess om honom närmare upplysning kunnat inhämtas. Malmö Rådhus den 11 Sept. 1830.

Af nya Begrafningsplatsens kassa kunna 400 Rdr Banko till läns erhållas emot sådan säkerhet som af sammansatta Kyrkoråder godkännes, då anmälan derom göres hos Kyrkoinspektoren Ahlström.

Till förrättande af Brandsyn äro följande dagar utsatte, nemligen: Med 1 och 2 rotarne Måndagen den 13: med 3 och 4 rotarne Onsdagen den 15; med 5 och 6 rotarne Fredagen den 17, och med 7 och 8 rotarne Måndagen den 20, allt i denna månad. Förrättningen börjas hwarje dag kl. 8 f. m., och åligger det wederbörande husägare eller boresmän att sje twe berörde dagar tillstädeswara till åbörande af de beslut som Sonerätten kan meddela rörande nödiga ansedda förbättringar.

Denna stads S:t Petri Församlings Ledamöter kallas till Socknestämma i Kyrkan Tisdagen den 14 dennes kl. 2 e. m. wid då gifwet recken genom klockringning, för att höras och sig utlåta durumwida Församlingen will emottaga de utaf afl. Handl. C. Hegardts sterbhusdelägare afstådes så kallade Sjalbodarnee mot förbindelse att dekoja nedrifwandet af dessa hus samt uppförande i stället af en mur i fortsatt rigtning med den wid Själbodgatan redan befintliga Malmö Rådhus den 4 Oktober 1834.

Borgmästare och Råd.

Ur Malmö Allehanda, 8/10 1834.

kunde straffas för andras brott. Lärlingarnas frihet inskränktes också i alltför hög grad. Särskilt med tanke på att en lärlings vanliga arbetstid varat från fem på morgonen till sju på kvällen, så innebar bestämmelserna att lärlingar berövades rätten att hämta frisk luft eller att besöka föräldrarna under vardagarna. Lärlingens frihet skulle bli mindre än "den uslaste gatpojkes".[22]

Länsstyrelsen fann ingen anledning att ändra bestämmelserna i kungörelsen.[23] Hantverkssocieteten vände sig då till Kungl. Maj:t, som fann att kungörelsen borde ändras, men endast i den mån den ålade mästare böter för att deras lärlingar påträffats på gatorna.[24]

Det har uppenbarligen redan vid den här periodens början varit svårt att lita på mästarnas samarbetsvilja när det gällt att hålla efter lärlingarna. Efter denna förändring, som intagits i den för övrigt oförändrade kungörelsen från 1837, torde möjligheterna att på dena väg komma till rätta med ordningsproblemen på gatorna ha blivit ännu mindre. När magistraten 1845 återigen blev bekymrad över lärlingarnas uppträdande på gatorna, så utfärdade man heller inte någon ny förordning. Man vände sig i stället till hantverkssocieteten och uppmanade mästarna att själva vidtaga lämpliga åtgärder. Dessa lovade också att bättre försöka vaka över sina lärlingar. Med tanke på de dåliga resultaten tidigare, kan man med fog fråga sig vad detta löfte var värt.[25] I stället har magistraten säkert i högre grad fått lita på förstärkt polis och förbättrad gatubelysning för att förhindra oro på gatorna från lärlingar och andra svårstyrda befolkningsgrupper.[26]

Varför lärlingarna?

Det är tydligt att det särskilt var hantverkslärlingarna som upplevdes som ett problem på Malmögatorna. I sin nyssnämnda vädjan till hantverkssocieteten 1845 skrev magistraten:

> Det har icke kunnat undgå Magistratens uppmärksamhet, att de upträden genom buller, oljud

och slagsmål å gator och gränder om aftnarne, som i sednare weckorna ägt rum, till stor del förorsakats genom Handtverks Lärlingar, hwilcka wid minsta anledning sammanskockat sig, samt utöfwat och befrämjat wåldsamheter.[27]

Det var naturligtvis inte så att inga andra människor gjorde gatorna otrygga. Domböckerna ger många exempel på slagsmål och dryckenskap. Vad som förefaller ha varit speciellt med lärlingarna är att de uppträdde i stora och sammanhållna grupper. Man frågar sig då vad det är som gjort att just lärlingarna kommit att spela denna roll?

Att lärlingarna har sökt sig tillsammans är ganska naturligt. De har, oberoende av yrke, levt under likartade och ofta besvärliga förhållanden. De har haft behov av att kommunicera med personer i en liknande situation och i ungefär samma ålder. Denna möjlighet har givits dem eftersom de inte varit lika isolerade i sina mästares hushåll som Griessinger beskrivit för de tyska lärlingarnas del. Men dessa förhållanden är inte unika för lärlingarna. Många andra ungdomar har på liknande sätt levt inordnade i hushåll, framförallt som drängar. Men dessa tycks inte ha utgjort ett motsvarande problem.

Det förefaller naturligt att förklara detta med hänvisning till hantverkets allmänna ställning i tidens samhälle. Hantverksmästarna utgjorde en politiskt priviligierad grupp. Som borgare utgjorde de en del av ett av riksdagsstånden, om de än inte var borgarståndets mäktigaste grupp. Deras ekonomiska företrädesrättigheter skyddades av skrålagstiftningen. I skråämbetena hade de organisationer som kunde företräda deras intressen, och runt vilka en kulturell egenart kunde utvecklas.

Även hantverkets gesäller utgjorde en bland den arbetande befolkningen priviligierad grupp, även om många av deras företräden byggde mer på sedvana än på lag. De var inte underkastade tjänstehjonsstadgans stränga bestämmelser om årstjänst, utan kunde avtala om arbete på betydligt kortare tid. Deras rättighet att vandra mellan landets städer var större än andra arbetande människors. De kunde inte gripas som lösdrivare bara för att de för tillfället inte hade arbete. I sina gesällskap hade de också tillgång till organisationer som gav dem en viss social trygghet, och också gav dem tillfälle att utveckla ett rikt ceremoniliv som bibehöll deras stolthet och yrkesidentitet. Deras starka ställning utmärktes också av att de hade möjlighet att ta ledigt från sitt arbete i viss utsträckning efter egen vilja; de välkända frimåndagarna var det främsta uttrycket för detta. Dessa förmåner sågs också med oblida ögon av överheten. I Kommerskollegiums redan tidigare citerade utredning om näringslagstiftningen skrev ett av kommersråden:

> ... gesällskapets friheter, vandring och gewohnheiter innebära ett undantag från all annan borgerlig ordning och sedlig samhälls-inrättning, hvarunder en stor del af dessa arbetare uppfödas till vanarter, som göra dem för egen bosättning odugliga.[28]

Lärlingarna har säkert känt sig som medlemmar av en betydelsefull och värderad grupp i samhället. Detta har gett dem en särskild stolthet. När de utstått sina läroår skulle de bli upptagna som hedervärda gesäller. Denna specifika gruppkänsla har andra ungdomsgrupper saknat och det är därför knappast förvånande att just lärlingarna skapat en särskilt utpräglad "ungdomskultur".

Även andra förhållanden kan ha medverkat till att sammansvetsa lärlingarna. De hade i stor utsträckning sina rötter i Malmö. 57% av lärlingarna i Malmö år 1820 var födda i staden medan endast 22% var födda på landsbygd.[29] Det är troligt att betydligt fler av drängarna var födda på landsbygden och därmed saknade den förankring i stadsmiljö som lärlingarna hade.

En oreglerad och våldsam "ungdomskultur"

Att närmare komma åt den kultur som lärlingarna skapade på Malmös gator är en utomordentligt svår uppgift. Domböckerna är det viktigaste källmaterialet för studiet av vardagsliv i äldre tid,

men som källa för studiet av folklig kultur lider de av påtagliga brister. De ger uttryck för överhetspersonernas syn på förhållandena. I de domböcker jag läst "talar" inte de åtalade och vittnena direkt till oss utan de refereras endast. Domstolen är också ganska ointresserad av bakgrunden till de åtalade brotten. Man är inriktad på att fastställa om vissa straffbara förseelser inträffat, inte varför de ägt rum. Om en anklagad själv erkänner, behövs ofta ingen vidare bevisning, och protokollet kommer knappast alls att ge någon information.

Av dessa skäl kan man bara vagt ana konturerna av den kultur som lärlingarna företrätt. Men man kan konstatera att den varit oreglerad och våldsam. Man har inte dragit sig för slagsmål. Att i grupp utdela stryk åt personer som på något sätt misshagat lärlingarna har varit ett normalt sätt att återupprätta sin heder, som de redan refererade exemplen visar. Man tycks ofta avsiktligt ha sökt bråk. 1836 finner vi lärlingar som utrustade med käppar gått tvärs över en gränd och på det sättet råkat i slagsmål med två militärmusiker.[30] Som vi redan sett hade just detta tillvägagångssätt förbjudits redan 1798, så det är knappast något tvivel om att vi här ser ett mer än en gång upprepat tillvägagångssätt. 1816 har lärlingar, skolpojkar och tjänstegossar samlats på slottsplatsen "... i full afsigt at utöfwa Slagsmål sins emellan", som stadsfiskalen uttrycker det i sin stämningsansökan.[31]

Det är också klart att lärlingarna stått i motsättning till andra grupper i staden. Vi finner dem några gånger i slagsmål med betjänter och skolgossar. Men lärlingarnas huvudfiender har varit soldaterna och husarerna vid stadens garnison. Ett exempel har vi redan sett, och fler kan hämtas redan från 1800-talets första år.[32] När magistraten 1834 inför länsstyrelsen försvarade sin förordning från 1830 skrev man:

> Icke endast af enkla slagsmål utan genom wärkeligt öfwerdåd utmärkte sig det sielfswåld som för några år sedan här i Staden wisade sig och som genom wanliga medel ej kunde förekommas. Klagan fördes deröfwer att Gemenskapen af här förlagd Militaire om aftnarne antastades af Handtwärks Lärlingar, likasom desse sednares anfallande af Militaire Gemenskapen angafs wid de tillfällen då uppträden emellan sådana sammanskockade personer genom wakt eller Police Betjening afstyrdes eller dämpades. Flera hussarer blefwo, tid efter annan swårt misshandlade, gossar äfwen anfallne och andre fredlige Inwånare antastade samt till och med sargade, utom det att många kitsliga företag ägde rum.[33]

I motsättningar mot andra grupper i staden har lärlingarna hävdat och bekräftat sin egen gruppidentitet.

Men lärlingarna har också sökt sig till andra platser där de kunnat förvänta sig liv och uppståndelse. Flera gånger hittar vi dem i folksamlingar utanför hus där bröllop firas. Bröllopen i Malmö hade vid denna tid ännu ett betydelsefullt element av offentligt deltagande i form av folksamlingar utanför bröllopshusen. Rådmannen Ludvig B. Falkman har i sina Minnen skildrat hur det gick till vid dessa tillfällen:

> ... sedan mörkret inträdt, så samlades män, qvinnor och barn af flesta samhällsklasser på gatan utanför huset och fordrade med höga rop att få se åtminstone bruden, ofta äfven brudgummen. Dessa gino då, beledsagade af ett par marskalkar med i armstakar brinnande ljus, fram till ett fönster, stundom flera gånger, och helsades vanligen med lifliga hurrarop, men äfven någon gång med annat slags skrål och speord. Härunder var visserligen polisbetjening närvarande, men ingrep ej, utom, då större oordningar förekommo.[34]

På detta sätt har befolkningen i staden kunnat ge uttryck för gillande eller ogillande av personer, och kanske kunnat utöva sanktioner mot dem som ansågs ha brutit mot accepterade normer. Vad för uppträden som kunde äga rum har jag inte sett skildrat, men kanske vi här har att göra med en variant av de på senare år så omskrivna europeiska *charivaris*. Dessa var rituella skändningar, främst riktade mot personer som ansågs har brutit mot normer som gällde äktenskapet,

En nattväktare har just fångat en nattvandrare i sin sax på denna anonyma oljemålning, som troligen tillkommit runt 1870. Nattväktarna var länge det viktigaste medlet för att upprätthålla ordningen på stadens gator. Den avbildade gatulampan är mycket passande i sammanhanget. Förbättrad gatubelysning var en förutsättning för att man framgångsrikt skulle kunna värja sig mot "... de gatuuppträden, som nu åter börja gynnas af de mörka aftnarne, och synes wara ett inrotadt begärligt tidsfördrif bland de lägre klasserna inom detta samhälle." Citatet är från Malmö Allehanda 8/9 1830, tre dagar innan magistraten utfärdade en kungörelse mot lärlingarnas "självsvåld".
– Källa: Malmö stads historia, 3, vid s 88. Originalet på Malmö museum.

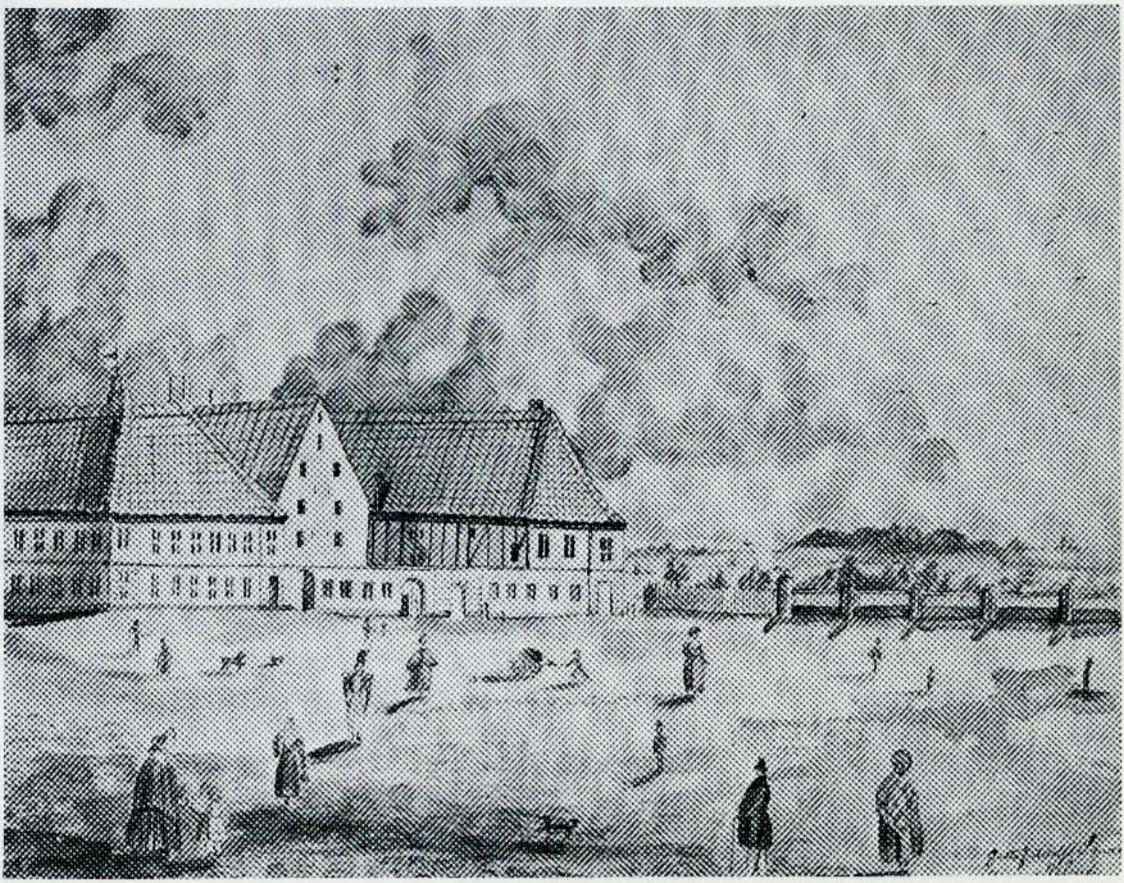

En lavering av en anonym engelsk konstnär visar Gustaf Adolfs torg på 1840-talet. I bakgrunden till höger ser vi Gamla begravningsplatsen, som vid den tiden ännu var den Nya, eftersom den anlagts först 1822. Torget ger mest intryck av öppet fält, och det är inte svårt att förstå, att det en mörk natt varit svårt att urskilja vem som befunnit sig i en folkmassa. – Källa: Minnenas Malmö, (Sydsvenska Dagbladets årsbok 1974), s 28. Originalet på Malmö museum.

men som också kunde användas för att ge uttryck för socialt missnöje.[35]

Vi påträffar vid några tillfällen lärlingarna utanför festlokaler. 1836 har man trakasserat gästerna vid en maskerad som avhållits hos traktören Fick vid Stortorget. Gästerna har ofredats med ovkädande, oljud och hurrande. Man anar även här att man på olika sätt har uttryckt sitt gillande eller sin ovilja mot besökarna.[36] Även teaterföreställningar på stadens teater vid Gustaf Adolfs torg har gett upphov till bråk. 1835 finner vi lärlingarna samlade här under en föreställning, ofredande personer som gått över torget.[37]

De tidpunkter då uppträden kunde inträffa ger magistratens kungörelse från 1798 en god sammanfattning av: "På Sön- och Helgdagsaftnar,

samt annars tå Högtidligheter, Bröllop eller andre sådane tillfällen förefalla ...".[38] Skulle någon tidpunkt ytterligare nämnas vore det marknadsdagarna, då också ett rikt och brokigt folkliv kunnat beskådas på stadens torg och gator. Söndagarna var helt tydligt den stora festdagen vid denna tid. Lördagens arbete pågick så länge att man knappast hade krafter att redan denna kväll idka något mer betydande nöjesliv. Först efter söndagens vila var man redo att på allvar ge sig ut på krogar och gator. En stor del av slagsmålen och dryckenskapsförseelserna i Malmö under perioden ägde rum dessa kvällar, och det är i allmänhet också då vi finner lärlingsskarorna på gatorna. I de redan flera gånger nämnda kungörelserna sökte magistraten också genom att begränsa krogarnas öppettider på sön- och helgdagar komma tillrätta med ordningsproblemen.

Om domboksmaterialet ger oss viss uppfattning om lärlingarnas beteenden utåt mot andra grupper i staden, vet vi knappast något om deras inre normer och föreställningar. Säkerligen har deras kultur haft sin egen moralkodex och sanktioner för brott mot dessa. Men om detta står upplysningar knappt att få. En antydan om vad som kunde hända ger en episod från 1839. En lärling som på okänt sätt försyndat sig mot andra lärlingar, erbjuds vid ett sammanträffande med dessa att "dricka förlikning" med dem. Uppenbarligen skulle han på detta sätt kunna ställa det förbrutna till rätta. När han vägrar tillgriper man den sanktionsmetod, som säkerligen varit den vanligaste i denna våldsamma kultur; man söker ge honom stryk. När han gömmer sig i ett hus, försöker man få honom utlämnad under hot om att annars slå in dörrar och fönster.[39]

Detta exempel kan också tjäna som en nyttig påminnelse om att säkert inte alla stadens lärlingar har deltagit i denna gatukultur. Hur många som omfattat den är självklart svårt att veta. Kvantitativa uppgifter om lärlinghoparnas storlek vid bråken saknas nästan helt. En gång uppges det att 20 till 30 lärlingar fört oljud på gatorna.[40] Men om den tidigare citerade uppgiften om "nära hundrade" lärlingar, som 1845 misshandlade en husar, skulle vara riktig, så skulle nära hälften av stadens lärlingar ha vistats vid promenaden denna kväll.[41]

Social protest?

Den bild som här tecknats ger mest intrycket av en våldsam och oreglerad ungdomskultur som främst avgränsat sig och stått i motsättning till andra grupper som dels varit jämnåriga, dels också befunnit sig i samhällets lägre skikt. Men man kan kanske fråga sig om det inte också kan spåras inslag av en social opposition bland lärlingarna. Det finns faktiskt en källa som antyder något sådant. Den enda skildring av dessa bråk som jag återfunnit utanför domböckerna härrör från Abraham Ekerholms dagbok från år 1792. Ekerholm var skrivare vid några av häradsrätterna utanför Malmö men bodde i staden. De två aktuella notiserna är värda att citera i sin fulla ordalydelse:

> September 30 Sönd. /– – –/ Der var ett hiskeligit Spectacle i afton på Torget emellan några Gardes Soldater från Stockholm, som ligga här på värfning, och Läropoikar, hvilcka slogos för brinnande lifwet; 4 á 5 Patrouller skickades till at styra raseriet, men de blefvo alla nederslagne.
>
> Oktober 7 Sönd. /– – –/ Läropoikarne hafva i afton liksom i söndags /varit/ rent galna och velat piska alla dem som skola hafva namn af herrar; men de vågade sig dock ej till ändamålet, emedan de fådt nyst om at husarerne lågo på lur.[42]

Att "piska alla dem som skola hafva namn af herrar"; tydligare kan väl en social protesthållning inte formuleras. Nu är detta vittnesbörd unikt och Ekerholm en man som ofta uttryckte sig drastiskt. Men en del andra iakttagelser kan tolkas i detta ljus. Det till synes systematiska tigandet inför domstolarna tyder inte på någon större respekt för rättvisan. Det gör inte heller lärlingarnas föresats vid det redan omtalade uppträdet 1845, att hellre ta sin egen rätt än att lita på domstolen. Vid uppträdet utanför teatern 1835

har man hotat en polisbetjänt med stryk, när han från teaterns trappa uppmanat dem att skingras.[43]

En episod från en majsöndag 1837 talar inte heller för någon större respekt för högre samhällsskikt. En skara studenter från Lund besökte denna dag Malmö. Här ofredades de av lärlingar som stämde in i deras sång och kastade sten efter dem. När studenterna på kvällen lämnade Malmö längs Östra Förstadsgatan förföljdes de av en stenkastande folkhop som främst bestod av lärlingar.[44]

Och motsatsförhållandet till soldaterna och husarerna kan kanske också ses som ett uttryck för att dessa varit myndigheternas förlängda arm när det gällt att slå ner lärlingsuppträden.[45]

Lärlingarna förefaller alltså ha sett med misstänksamhet på myndigheterna, och har inte visat någon större undergivenhet inför högre samhällsgrupper. Det är heller inte märkligt att de sett med misstänksamhet på den överhet som begåvat dem med en sådan särskild uppmärksamhet som Malmömagistratens kungörelser ger prov på.

Mot denna bakgrund är det kanske inte heller märkligt att dessa lärlingar upplevts som hotande av stadens högre skikt. Dessa bråk och uppträden var ju inte något som ägde rum i avskilda delar av staden dit "fint" folk inte begav sig. Tvärtom syns Stortorget och gatorna däromkring ha varit huvudskådeplatsen för lärlingarna. Överheten har haft dessa, möjligen starkt fientliga, lärlingar ständigt omkring sig när de gått på stadens gator. Någon revolutionär underklass fanns kanske inte i Sverige vid denna tid, men nog fanns det en underklass som med fog kunde upplevas som "farlig" av överhet och ståndspersoner.[46]

Det sist sagda är måhända något spekulativt. Men en sak kan man nog med säkerhet säga. Den isolering i mästarhushållen, beskriven av Griessinger, och som han anser har haft negativa effekter på lärlingarnas personlighetsutveckling, ger inte en rättvisande bild av förhållandena i Malmö. En levande lärlingskultur har funnits på gatorna, där en motvikt kunnat skapas mot den undertryckta ställning som lärlingarna haft i mästarnas hushåll.

Slutdiskussion

Är nu den "lärlingskultur", vars förekomst i Malmö här kunnat fastställas, något som är begränsat till denna stad? Detta kan på förhand verka osannolikt, och det intressanta är nu att Lars Magnusson nyligen har visat på existensen av en liknande lärlingskultur i Eskilstuna. Även här utfärdades kungörelser som inskränkte lärlingarnas rörelsefrihet, och lärlingar dömdes också för att ha vistats utanför mästares hus utan lov.[47] Detta tyder på att vi kan ha att göra med ett vanligt fenomen, åtminstone i någorlunda stora svenska städer. Vi vet också genom Rolf Karlboms forskningar om folkliga upplopp under perioden, att lärlingar ofta spelat en framträdande roll i dessa uppträden.[48]

Även i en helt annan tid och miljö har lärlingar utpekats som skapare av en ungdomskultur. Det gäller London under 1600-talet. Här fanns en oreglerad lärlingskultur, med en egen legendbildning, egna ritualer och särskilda normsystem.[49] Kanske har lärlingar på många håll i Europa utvecklat en egen ungdomskultur? Men ett europeiskt perspektiv är det ännu för tidigt att ta upp.

Däremot finns det anledning att ställa frågan om i vilket historiskt sammanhang man bör betrakta lärlingsproblemen i Malmö. Den period som här diskuterats präglas av stora samhällsförändringar i Sverige. En snabb befolkningsökning pågår och samtidigt sker stora förändringar inom det svenska jordbruket. Befolkningsökningen motsvaras inte av en lika stor ökning av antalet besuttna bönder, utan de obesuttna befolkningsgrupperna på landsbygden ökar kraftigt i storlek i förhållande till de besuttna. Detta brukar betecknas som en proletariseringsprocess. Samtidigt sker skiftena i stora delar av Sverige, inte minst i Skåne. Jordbruket blir också i ökande

Under 1800-talets första hälft utspelades en hel del upplopp i Sverige. Ett av de största var de Crusenstolpska kravallerna i Stockholm 1838, varifrån denna bild är hämtad. Mannen i mitten är säkerligen gesäll, men i bakgrunden ser vi flera pojkar, som mycket väl kan vara lärlingar. I varje fall vet vi att lärlingar allt som oftast blev gripna vid sådana uppträden. – Källa: Tom Söderberg, Hantverkarna i brytningstid 1820-1870, Stockholm 1955, s 137.

grad inriktat på produktion för avsalu på marknaden. Dessa processer, som varit föremål för livligt intresse i modern svensk forskning, kan sammanfattas som ett agrarkapitalistiskt genombrott.[50]

Det ligger då nära till hands att fråga sig om de diskuterade problemen med lärlingar i Malmö kan sättas i samband med dessa samhällsförändringar. En följd av den pågående proletariseringen har varit att de i det förkapitalistiska samhället dominerande produktionshushållen, där konsumtion och produktion förenats och där husbondens familj har bott tillsammans med tjänstefolket, har minskat i betydelse. Därigenom har möjligheterna att utöva kontroll över tjänstefolk genom husböndernas myndighet minskat.[51] Kanske har likartade förändringar i städerna medfört att mästarnas möjligheter att kontrollera sina lär-

pojkar avtagit? En följd av detta kunde vara de iakttagna problemen, som också tvingat stadens myndigheter att i ökad utsträckning ingripa.

På ett likartat sätt har Lars Magnusson resonerat när det gäller Eskilstuna. En äldre, av alla inom hantverket omfattad patriarkalisk ideologi, som förutsatt ömsesidiga skyldigheter och rättigheter mellan mästare och deras arbetare, har brutits ner av en pågående social och ekonomisk omvandling av metallhantverket i Eskilstuna. Verkstadsstorleken ökade och allt fler gesäller kom att bilda egna hushåll. Minskade möjligheter att bli mästare och ökad arbetsdelning bidrog också till att undergräva den partriarkala ideologin. Följden av detta blev att mästarna inte längre förmådde kontrollera sina lärlingar, vilket myndigheterna kom att se i form av ökande ungdomsproblem.[52]

Denna tolkning är på flera sätt tilltalande, men jag tror att det finns anledning att sätta några frågetecken för den. I Malmö har jag kunnat visa på existensen av dessa ungdomsproblem redan från ca. 1790. Vad jag hittills vet, visar inte att någon långt gående utveckling mot kapitalistiska förhållanden inom Malmöhantverket redan då ägt rum. För Eskilstuna diskuterar Magnusson inte patriarkalismens sammanbrott förrän något decennium in på 1800-talet. Ändå råder det knappast något tivivel om att det för en vidare marknad arbetande och i förlagsform organiserade metallhantverket i Eskilstuna Fristad, långt tidigare än skråhantverket i Malmö utvecklats i kapitalistisk riktning.[53] Om tolkningen hade varit riktig, skulle vi ha förväntat oss att lärlingsproblemen snarast dykt upp tidigare i Eskilstuna än i Malmö. I Malmö finns det heller knappast någon anledning att förmoda att mästarnas möjlighet att kontrollera sina lärlingar har minskat under decennierna före skrånas avskaffande 1847. Ännu 1845 bodde samtliga stadens lärlingar, utanför de stora byggnadshantverken murare och timmermän, hos sina mästare.[54] Ur denna synpunkt var produktionshushållen fortfarande en realitet.

En tolkning som utgår från hantverkets förändringsprocesser och proletariseringens förlopp i stadsmiljöer förutsätter också att de här diskuterade ordningsproblemen varit något nytt vid denna tid. Detta kan inte utan vidare förutsättas. Jag har inte studerat 1700-talet och vet därför inte om motsvarande problem varit aktuella tidigare, men det är naturligtvis inte uteslutet. Vi behöver alltså mer kunskap om detta intressanta århundrades stadsmiljöer innan frågan närmare kan tas upp.

Men en tänkbar alternativ tolkning anmäler sig. Kanske är denna "lärlingskultur" snarast att se som en del av en äldre folklig kultur? I ett inflytelserikt arbete har Peter Burke diskuterat den folkliga kulturen i Europa under perioden 1500-1800. Han menar att denna kännetecknas av att samhällseliterna i ökad utsträckning tar avstånd från den folkliga kultur som de vid periodens början varit delaktiga av. En följd av detta är en lång rad olika försök att reformera den folkliga kulturen, med dess ofta våldsamma, oreglerade och "hedniska" inslag.[55]

Ganska lite är känt om denna "reformverksamhet" i Sverige, men det finns anledning anta att Burkes schema även låter tillämpa sig i vårt land. I så fall finns det en möjlighet att aktionerna från Malmö magistrat, riktade mot lärlingarnas uppträden på gatorna, är ett sent utslag av försöken att reformera den folkliga kulturen. Den skulle då inte reagera mot något nytt fenomen, snarare skulle dess aktioner ha varit uttryck för en minskande fördragsamhet med folkliga uttrycksformer. Denna utveckling bör kunna sättas i samband med den allmänna samhällsutvecklingen i kapitalistisk riktning, men inte på det direkta sätt som den tidigare diskuterade tolkningen gör.

En del iakttagelser kan tänkas stödja en sådan tolkning. Jag har nyss nämnt förekomsten av en lärlingskultur i London på 1600-talet. En notis i

Ekerholms tidigare citerade dagbok från 1792 ger också ett intryck av att det kan ha förhållit sig så att hantverkets arbetare varit särskilt goda förvaltare av en äldre folklig kulturs traditioner:

> Februari 20 måndag. Fastlagsmåndag, då alla swirebussar skall rusta – /– – –/ Gesäller och Lärogåssar strömma kring gatorne i dag som Swin och föröfwa oljud, förargelse, swordom och widskjeppelse.[56]

Vad gesällerna och lärlingarna gör är naturligtvis att de löper fastlag, det firande som på kontinenten kallas karneval, och som så flitigt studerats i senare års forskning runt folklig kultur. Ett stående inslag i detta firande har varit utklädning.[57] Det kan då noteras att magistraten i sin kungörelse från 1798 förbjöd "/a/ll slags förklädning, hwarigenom ansigtet döljes eller okännlighet åstadkommes ...".[58] Även de tidigare diskuterade uppträdena utanför bröllopshusen kan naturligtvis ses som uttryck för denna folkliga kultur.

Min uppfattning är att det för närvarande är för tidigt att göra mer än antyda olika tolkningsmöjligheter. Det krävs ännu en betydligt vidgad kunskap om de svenska förindustriella städerna, både ur ekonomisk och kulturell synvinkel innan någon närmare tolkning av de här diskuterade lärlingsuppträdena kan göras. Vi har behov av både ökade kunskaper om proletariseringsprocessens förlopp i städerna, och om den folkliga kulturen och dess relationer till samhällseliterna.

Det vore också värdefullt att få veta mer om en sådan här "lärlingskultur" i Sverige. Går den att påvisa i andra städer? Hur långt tillbaks i tiden går den att spåra och hur långt fram? Här har den spårats under perioden 1790-1845, men det finns inget som säger att den inte är både äldre och yngre. Kan vi få ett bättre grepp om vad den inneburit? Man får inte glömma att denna artikel är skriven utifrån ett bräckligt material. Men min huvudtes kan ändå knappast betvivlas. På gatorna i Malmö har det funnits en livaktig och självständig lärlingskultur som vid upprepade tillfällen berett myndigheterna bekymmer, och som för lärlingarna har inneburit en motvikt till deras utsatta position i de kvasifamiljärt organiserade hantverkarhushållen.

NOTER:

* Denna artikel är en utvidgad version av ett föredrag jag höll vid Temavecka om ungdomskultur i Göteborg 15 april 1985. En tidigare version har också diskuterats vid Birgitta Odéns doktorandseminarium vid Historiska institutionen i Lund. Jag vill här tacka seminariedeltagarna för en värdefull diskussion. Ingemar Norrlid, Lars Olsson och Bengt Sandin är jag skyldig ett särskilt tack för värdefulla påpekanden. Att min syn på perioden är påverkad av Bengt Sandin torde inte kunna undgå någon som närmare känner hans forskning.

1 Allmänt om ungdomars förhållanden i äldre tid, se Orvar Löfgren, "Från nattfrieri till tonårskultur", Fataburen 1969, s 25-52 och David Gaunt, Familjeliv i Norden, Stockholm 1983, s 22-40 och 108-116.

2 1720 års skråordning (27/6) är enklast tillgänglig i Ernst Söderlund, Hantverkarna, 2, Den svenska arbetarklassens historia, 12, Stockholm 1949, s 405-420, där den är tryckt som bilaga.

3 Dessa siffror bygger på min egen statistik över Malmö hantverkare år 1820, samt genomgång av bevarade in- och utskrivningsböcker från Malmös hantverksämbeten åren 1816-1825. Detta material kommer närmare att presenteras i min avhandling om sociala förhållanden inom Malmöhantverket under 1800-talets första hälft. Denna beräknas utkomma 1987.

4 Sten Carlsson, Svensk historia, 2, 3:e uppl., Stockholm 1970, s 69 ("... lärlings- och gesällstadierna blott var etapper på vägen för blivande mästare."), Lars-Arne Norborg, 170 år i Sverige, Stockholm 1982, s 51 ("Lärpojkarna och gesällerna blev normalt själva i sinom tid mästare.") Båda författarna påpekar dock att under 1700-talet i Stockholm allt fler gesäller kom att sakna möjligheter att bli mästare.

5 I Malmö fanns det 1820 165 lärlingar och 154 gesäller, i landets samtliga städer fanns det 5614 lärlingar och 4864 gesäller. Det var alltså normalt att lärlingarna var fler än gesällerna. Dessa siffror bygger på mina bearbetningar av Kommerskollegiums årsberättelser över handlande och hantverkare. Kammarkontoret, Kommerskollegiums arkiv (RA).

6 Lars Edgren, Hantverkare i Malmö år 1820. Del I: Lärlingarna, (stencil 1983). Jag återkommer till denna problematik i min avhandling.

7 Brev från gesällen Jon Malmgren 12/7 1800 bland Handlingar i Malmö gördelmakarämbetes arkiv (MSA).

8 Malmö gördelmakarämbetes protokoll 10/5 1822. Brevet bland ämbetets handlingar (MSA). Detta ärende diskuteras också av Inge Svensson, "Hantverk och industri", Malmö stads historia, 3, Malmö 1981, s 141f.

9 Malmö skomakarämbetes protokoll 19/5 1815 (Nordiska muséets arkiv).

10 Kongl. Maj:ts och Rikets Commerce-Collegii underdåniga förslag till förnyad förordning angående rättighet att /.../ åstadkomma Slöjde- och Handtverksarbeten ..., Stockholm 1836, s 36. Allmänt om lärlingars förhållanden inom svenskt hantverk under 1700-talet, se Söderlund, a.a., s 393-399.

11 KR 7/3 1843 nr 83. I de många kommande referenserna till domböcker hänvisar jag i allmänhet endast till domen. Från denna kan man leta sig bakåt till de tillfällen då målet varit före. Malmö kämnersrätts domböcker kommer fortsättningsvis att förkortas KR och återfinns i Kämnersrättens arkiv (MSA).

12 Andreas Griessinger, Das symbolische Kapital der Ehre, Frankfurt/M-Berlin-Wien 1981, s 57-65. Avsnittet om lärlingarna är bara ett kortare kapitel i denna bok om tyska gesällers kultur och kampformer under 1700-talet.

13 Om ett tragiskt självmord av en 12-årig lärling i Örebro 1832 berättar Elsa Lunander. Hon citerar en notis från en begravningsbok: "Svarfvarelärlingen Johan Gustaf Lindblad, i tjenst hos svarfvare Ekström, var styfsint och hårdagad, och skall, för att undvika ny aga, hafva fattat det beslut att afhända sig livet." Elsa Lunander, "Bland handlare och hantverkare i en svensk landsortstad under 1800-talet", Den utsatta familjen, (Hans Norman, red.), Kristianstad 1983.

14 KR Utslag nr 32 2/12 1817.

15 KR 2/9 1845 nr 320.

16 Kungörelsen från 26/11 1791 nämns i KR 11/12 1798 § 3 och Utslag nr 5 19/2 1799. I åklagarens slutplädering säges kungörelsen vara riktad mot lärlingarnas sammanskockningar. Den har ej kunnat påträffas eftersom magistratens brevböcker ej är fullständigt bevarade för detta år. De övriga kungörelserna återfinns i magistratens brevböcker för respektive år på följande datum: 10/11 1798, 18/2 1805, 8/8 1818, 2/12 1826, 11/9 1830 och 21/6 1837. (Bla), Magistratens arkiv (MSA). Förordningarna från 1830 och 1837 har också uppmärksammats av Inge Svensson, a.a., s 142. Svensson uppger att 1830 års förordning förnyades 1834. Detta är inte korrekt. Däremot

lät magistraten detta år trycka kungörelsen i Malmö Allehanda och fick den uppläst från predikstolarna.

17 Rådstuvurättens dombok, politicärenden 11/2 1805, Rådhusrättens arkiv (MSA). För de allvarliga hungeruppploppen 1799 och upploppet vid tullvisitationen 1805, se Rolf Karlbom, Hungerupplopp och strejker, 1793-1867, Lund 1967, s 57-62 respektive s 87f. Upploppen i Malmö 9/12 1799 föregicks dagen före av ett uppträde där stadens lärlingar tycks ha spelat huvudrollen. Ett av folkmassans krav vid upploppet var att få en lärling, som arresterats vid uppträdet dagen innan, frigiven.

18 Saköreslängder för kämnersrätten i varje års dombok. Enstaka år saknas saköreslängder här, men de kan då påträffas i samma års kronoräkenskaper för Malmö (MSA).

19 "De härvid brottslige eller felande kunde sällan uppdagas." Brev från magistraten till kungl. befallningshavande 24/12 1834, där man försvarade kungörelsen från 1830. Magistratens brevbok 1834 (MSA).

20 Utslag nr 1725 21/8 1835, Utslag 1835 (AIIa:20), Landskansliet, Malmöhus länsstyrelses arkiv, (LLA).

21 Rådstuvurättens dombok, politieärenden 18/9 1824 nr 599, Rådhusrättens arkiv (MSA).

22 Hantverkssocietetens protokoll 27/10 1834 nr 17, Borgerskapets arkiv (MSA).

23 Se not 20.

24 Kungl. Maj:ts utslag finns i kopia bland Inneliggande handlingar till Hantverkssocitetens protokoll, Borgerskapets arkiv (MSA).

25 Rådstuvurättens dombok, politicärenden 9/8 1845 nr 234, Rådhusrättens arkiv (MSA). Hantverkssocietetens protokoll 13/8 1845 § 44, Borgerskapets arkiv (MSA).

26 Omedelbart efter hungeruppploppen i december 1799 aktualiserade magistraten frågan om inrättandet av gatubelysning i Malmö: "I anledning af the här i Staden förefallne bullersamma upträden har Magistraten härigenom welat infordra samteliga Societeternes yttrande, huruwida the skulle finna thet wara bidragande till en bättre ordning at lysande Lyktor inrättades på wissa ställen utför husen på gator och gränder här i Staden ...". Rådstuvurättens dombok, politieärenden 23/12 1799 § 10, Rådhusrättens arkiv (MSA). Något resultat tycks det dock inte ha blivit av denna förfrågan. Först på 1810-talet får staden gatubelysning, men ända fram till 1840 fanns det endast 32 lyktor i hela staden, P Isberg & H M Molin, "Gas- och elektricitetsverken", Malmö, Malmö 1914, s 103-106.

27 Rådstuvurättens dombok, politicärenden 9/8 1845 nr 234, Rådhusrättens arkiv (MSA).

28 Yttrandet av kommersrådet Bergius i ... Commerce-Collegii underdåniga förslag ... (se not 10), s 117.

29 Min egen statistik över hantverkare i Malmö år 1820, jfr not 3.

30 KR 12/4 1836 nr 132.

31 KR Utslag nr 22 20/9 1816. Citatet från 5/9 1816 nr 197.

32 KR 23/9 1800 § 1 och Utslag nr 26, 26/9 1800; 6/4 1802 nr 54 och 7/5 1802 nr 64; 22/10 1802 nr 174.

33 Se not 19.

34 Ludvig B Falkman, Minnen från Malmö under första hälften av innevarande århundrade, manuskript (MSA). Citatet här efter avskriften s 104f (MSA).

35 Charivaris var dock inte enbart knutna till bröllopen. Deras utförande kunde variera, från komplicerade symboliska processioner till framförande av skrällig musik, s.k "rough music". I Frankrike bars denna tradition främst av byarnas ungdomslag. E P Thompson, "'Rough Music': Le Charivari anglais", Annales E S C, 27 (1972), s 285-312. Natalie Zemon Davies, "The Reason of Misrule", Society and Culture in early Modern France, Stanford 1975, s 97-123. Martin Ingram, "Ridings, Rough Music and the 'Reform of Popular Culture' in early Modern England", Past & Present, nr 105 (1984), s 79-113. Lärlingar i folkförsamlingar utanför bröllopshus hittar vi: KR Utslag nr 23 26/9 1800. Rådstuvurättens dombok, politieärenden 13/9 1824, Rådhusrättens arkiv (MSA). Vid det senare tillfället har något ej närmare beskrivet oväsende ägt rum, som de åtalade lärlingarna dock förnekar att de tagit del i. I Malmö nya Allehanda 12/8 1845 skriver man att det vid bröllop i Malmö alltid utanför husen "... hålles ett skrik och owäsen och dertill de mest oanständiga uppträden, så att man skulle tro sig wara bland wildar och kannibaler och alls icke i ett under lag och ordningstadga lydande samhälle".

36 KR 23/2 1836 nr 46.

37 KR 6/10 1835 nr 419. Kvällarna efter teaterförställningar har varit de första tillfällen som man anordnat gatubelysning i Malmö. 1809 ålades husägarna att ombesörja Södergatans upplysning dessa kvällar och 1810 beslöt man att sätta upp två lyktor på gatan. Jfr referensen i not 26 och Rådstuvurättens dombok, justiticärenden 22/12 1810 § 9, Rådhusrättens arkiv (MSA).

38 Magistratens brevbok 10/11 1798, Magistratens arkiv (MSA).

39 KR 18/6 1839 nr 287.

40 KR 9/5 1837 nr 116.

41 Enligt Magistratens statistik över stadens hantverkare, vilken skickades in till Kommerskollegium, fanns det i Malmö 1845 213 lärlingar. Förteckningen återfinns i Magistratens brevbok 1845, Magistratens arkiv (MSA).

42 Abraham Ekerholms dagbok 1792 (MSA). I förkortat skick har Ekerholms dagbok utgivits av Leif Ljungberg i Malmö Fornminnesförenings Årsskrift, 1942, s 63-116. De här citerade notiserna återfinns där på s 113. Jag är skyldig Sven Holmström ett tack för att han uppmärksammat mig på denna utomordentligt viktiga källa.

43 KR 6/10 1835 nr 419.

44 KR 11/7 1837. Detta mål återfinns längst bak i domboken.

45 Denna tolkning föreslogs mig av Bengt Sandin.

46 Birgit Petersson har hävdat att den inom överklassen utbredda skräcken för en farlig underklass i huvudsak saknade allt fog. Det är säkert riktigt att någon politiskt medveten och revolutionär underklass inte fanns, men säkerligen kunde underklassen under 1800-talets första hälft med rätta upplevas som hotande av överklassen. En egendomlighet med Peterssons bok är att hon prövar frågan om underklassens farlighet främst under 1860-talet, inte under 1800-talets första hälft då oron tydligast uttrycktes i debatten. "Den farliga underklassen". Studier i fattigdom och brottslighet i 1800-talets Sverige, Umeå 1983. Denna problematik behandlas också av Bengt Sandin i Hemmet, gatan, fabriken eller skolan (prel. titel), beräknas utkomma hösten 1985.

47 Lars Magnusson, The Breakdown of Paternalism: Some Remarks on Apprentices in Eskilstuna c. 1820-1860, föredrag presenterat vid seminarium över temat Generationsmotsättningar och generationskulturer, Djurö 4-6 februari 1985 (stencil). Jag är skyldig Magnusson ett tack för att jag fått tillstånd att citera hans artikel.

48 Rolf Karlbom, a.a., (not 17), t.ex s 48, 57, 75 och 83. Några folksamlingar i Göteborg i mars 1848 där "lärlingar och andra pojkar" varit ett dominerande element är kanske ett tecken på en motsvarande lärlingskultur i Göteborg, s 123f. "Utegångsförbud" av liknande typ som de i Malmö fanns också i Göteborg (muntlig uppgift av Birgitta Frykman).

49 Steven R Smith, "The London Apprentices as Seventeenth-Century Adolescents", Past & Present, nr 61 (1973), s 149-161, och "The Ideal and Reality: Apprentice-Master Relationships in Seventeenth Century London", History of Education Quarterly, 21 (1981), s 449-459.

50 Ett banbrytande arbete inom denna forskning är Christer Winbergs Folkökning och proletarisering, Göteborg 1975. För en ganska färsk forskningsöversikt, se Sture Martinius, Jordbrukets omvandling på 1700- och 1800-talen, (Svensk ekonomisk historia), Lund 1982.

51 I en uppsats om framväxten av folkskolan hänvisar Bengt Sandin på detta sätt till svårigheten att upprätthålla husbondeauktoriteten inom produktionshushållens ram under proletariseringen, "Samhället tar över folkundervisningen", Forskning och framsteg, 1977:5-6, s 40-44.

52 Magnusson, a.a., (se not 47).

53 Utförligare om Eskilstuna Fristads metallhantverk, se Ann Hörsell, Borgare, smeder och änkor, Uppsala 1983.

54 Mitt eget material om hantverkare i Malmö 1845, som dock ännu är preliminärt. Inom murar- och timmermansyrkena rådde sedan tidigare avvikande förhållanden. Här var de flesta gesällerna och även en del lärlingar gifta, och arbetarna bodde endast i undantagsfall hos sina mästare.

55 Peter Burke, Folklig kultur i Europa 1500-1800, Stockholm 1983.

56 Se not 42.

57 För något år sedan blev ett arbete som speglar detta internationella intresse för karnevalen översatt till svenska, Emmanuel Le Roy Ladurie, Karnevalen i Romans, Stockholm 1982. För seden att "löpa fastlag" i Norden, se Troels-Lund, Dagligt liv i Norden i det 16de Aarhundrede, del 7, Köpenhamn 1903, s 95-102. En notis från Danmark vid 1700-talets mitt nämner också gesällerna som de som i städerna främst firat fastlagen, s 101.

58 Se not 38.

Lördagen den 9 november anordnar föreningen studiebesök i några intressanta byggnader utmed Östergatan i Malmö

Samling sker i Vagnmuseet på Drottningtorget kl. 13.00. Intendenten Per-Inge Lindqvist berättar om och visar museets inventarier.

Vi tittar därefter på det Sjöbergska huset vid hörnet av Norregatan och Östergatan. Antikvarie Thomas Romberg informerar.

Kyrkoherde Herman Schlyter visar sedan Caroli kyrka varefter stadsvandringen avslutas på Stadsarkivet i Malmö där stadsarkivarien Birgit Arfwidsson Bäck har ställt i ordning en mindre utställning kring stadsarkivets verksamhet enbart för oss.

Kaffe kommer att serveras på kafé S:t Gertrud efter besöket i Caroli kyrka. Pris 25:- kronor per person.

Studiebesöken beräknas vara avslutade kl. 16.00.

I Malmö Fornminnesförenings serie söndagsföreläsningar i Skovgaardssalen på Malmö Museum fortsätter

Söndagen den 1 december kl. 13.00 fru Elsebeth Bager med en föreläsning om kalkmålningarna i Bunkeflo gamla kyrka. Föredraget beledsagas av diabilder.

Kyrkstöt – Spögubbe

En studie tillägnad Einar Bager

AV HERMAN SCHLYTER

I Elbogens andra nummer för 1983 skriver Malmöforskningens grand old man fil dr Einar Bager om det "gamla" samhällets uppsikt över och bestraffning av olika slags "syndare" under titeln "Till spott och spe". Han slutar sin mycket intressanta och välskrivna framställning med exempel på kyrkans roll i detta sammanhang under 1600-, 1700- och 1800-talen och låter spögubben eller kyrkstöten, kyrkgubben stå som slutvinjett.

Jag vill knyta an till vad Bager berättar och ge ett bidrag till kyrkstötens historia, speciellt i Malmö och Sydsverige.

Ordet kyrkstöt med synonymer

När man idag hör eller ser ordet kyrkstöt, tycker man, att det vilar något av ett löjets skimmer över namnet. Det var emellertid en gång ett hedervärt, ja nödvändigt begrepp i 1600- och 1700-talets stränga kyrkodisciplin, då det var allas plikt att deltaga i den söndagliga högmässan.

Teol dr Bror Jansson nämner i Svenska Kyrkans tidning nr 46 för år 1984, att kyrkstöten på sin tid var en i regel aktad och värderad person i kyrkans tjänst.[1]

Om man slår upp orden kyrkstöt och spögubbe i tillgängliga ordböcker, finner man, att olika uttryck användes för samma sak. Ordet spögubbe hänger dock främst samman med den skampåle, spöpåle, gapestock eller kåk, som var uppställd på offentlig plats t.ex i städerna på torget och på landsbygden vid tingshuset. Att sättas vid skampåle till bespottelse eller spöslitning var ett borgerligt straff. Spögubben var ursprungligen den som utdelade straffet vid spöslitningen men blev senare ett "skämtsamt" namn på kyrkstöten. Vid studentexercisen i Uppsala fanns förr en rolighetsminister, som benämndes spögubbe.

Här vill jag främst använda och utreda begreppet kyrkstöt och dess svenska synonymer, som förekommer i kyrkliga sammanhang. Förutom spögubbe och kyrkgubbe kunde i Skånedialekt även förekomma ordet kyrkepikker.[2] I egentliga Sverige möter också beteckningen kyrkväcktare, käppaman, käppgubbe och enbart stöt. I det av A. Melander 1927 utgivna verket Sätila pastorats jordeböcker... lyder överskriften över avsnittet om kyrkstöt: "Stöten, kyrkoväcktaren, väcktaren eller kyrkovacktmästaren samt spögubben", således en rad olika titlar.[3]

Med kyrkstöt avses både det redskap, varmed de sovande väcktes, och den man, som hade uppdraget att använda redskapet. Det bör observeras, att i Skånelanden, som fram till 1658 hörde till Danmark, var man beroende av danska bestämmelser om kyrkotukt och avviker därför något från det svenska bruket. I Sverige betecknar, som vi snart skall se, ordet kyrkstöt i första hand redskapet, medan i Malmö och övriga skånska städer samt i Halland[3a] ordet även betyder ett särskilt ämbete, varmed lämpliga män bekläddes.

Melander skriver, att namnet kyrkstöt överflyttades från väckareredskapet till den som verkställde väckningen. Med tiden blev redskapet och sysslan också i Skånelanden övertagna av kyrkväktaren.

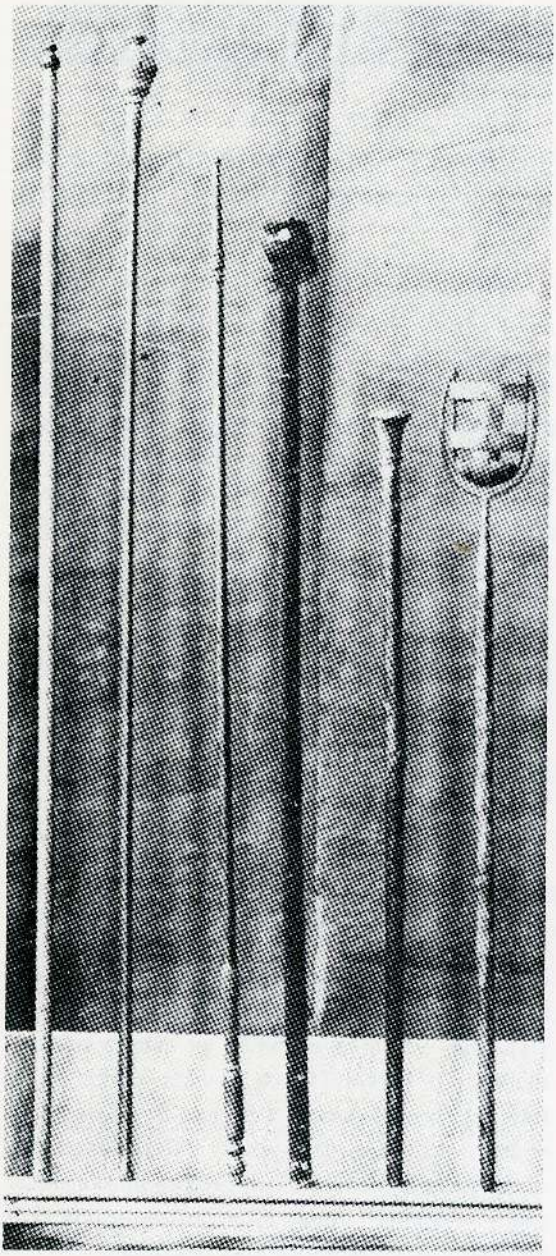

Käppar använda som kyrkstötar. – Foto: Nordiska museet.

Redskapet

Kyrkstötsredskapet var i vanliga fall en c:a två meter lång, ja stundom tom ännu längre trästav eller käpp, i regel med bjällra eller ringar. Bjällran kunde sitta i änden av staven eller hänga på dess främre del. En annan modell hade några ringar anbragta runt staven. Dessa skramlade, när staven stöttes i golvet. Enklare stötar kunde bestå av en käpp, som i regel var järnskodd i ena änden och hade en liten rund trätrissa eller knopp i andra änden. Ibland byttes staven ut mot en piska, så 1784 i Torpa kyrka. I andra fall fanns bådadera som redskap. I Malmö S:t Petri hade kyrkstöten enligt inventarieförteckningen åtminstone från 1729 både käpp och piska. Den senare användes närmast för att jaga ut hundar ur kyrkan och tygla ostyriga pojkar med. Och då förstår man benämningen spögubbe. I Habo kyrka, där stöten från 1700-talet finns bevarad, är som på andra håll själva staven målad i olika färger. Den har doppsko av metall och rund mässingsknopp upptill, som skramlar, samt en mittring.[4]

Kyrkbänkar

En förutsättning för kyrkstötens arbete var att det fanns bänkar i kyrkan. Under medeltiden bevistade man gudstjänsten stående. Dock existerade redan då bänkar, ofta murade längs väggarna, företrädesvis till tjänst för äldre och ofärdiga medlemmar av församlingen. I koret fanns stolar för prästerskapet och andra som tjänstgjorde i gudstjänsten. Privatpersoner kunde också medföra något att sitta på, i vissa fall låta uppföra en egen kyrkbänk, särskilt framför något sidoaltare. Först efter reformationen blev kyrkbänkar för församlingen vanliga. I Arboga har det i Heliga Trefaldighetskyrkan funnits en kvinnobänk på norrsidan redan 1490.[5] Malmö S:t Petri hade åtminstone från 1540 privata bänkar.[6] I Burlöv tillkom allmän bänkinredning 1579[7] och i Malmö S:t Petri i varje fall på 1600-talet. Bänkutrymmena var emellertid så begränsade att de ofta inte

räckte till för alla utan det uppstod trängsel och oordning, vilket försvårade kyrkstötens uppgift och störde deltagarnas andakt. Bänkarna blev inte sällan så fyllda av folk, att enskilda kyrkobesökare hindrades från att knäböja i sin bänk, vilket då var en självklar sed.

Kyrkstöt i Danmark

Att exakt ange när seden med kyrkstöt infördes i Skånelanden är svårt. Ideologiskt sett hör den samman med den kyrkliga observans och sockentukt, som utmärkte den lutherska ortodoxins tid samt med den folkfostran, som gudstjänsterna med dess långa dogmatiska predikningar skulle ge och som kontrollerades vid olika förhör i samband med gudstjänster och husförhör.

För norra Sveriges vidkommande nämns kyrkstöt redan så tidigt som 1612,[8] men i Skånelanden och det mesta av Sverige synes seden ha skapats några decennier senare.

Omkring Marmorkyrkan i Köpenhamn står en rad statyer av framstående kyrkomän, bl.a Själlandsbiskopen Jesper Brochmand (1585-1652). Om honom skriver konstprofessor R. Broby-Johansen i sin bok Gennem Det Gamle København, att "det var ham, der fik ansat mænd til at gå rundt med lange kæppe i kirkerne og vække folk, som fald i søvn under prædikenen".[9]

I Danmark infördes 1629 efter nederlaget mot den tyske kejsaren, vilket sågs som ett Guds straff, en förordning om kyrkotukt. En väckelse- och allvarsstämning växte fram i Danmark och det förordnades, att i städerna skulle några lämpliga sockenmän utses att hjälpa pastor att skapa kristligt skick i församlingarna. I detta sammanhang kom seden med kyrkstöt.

Christian IV utfärdade den 22 april 1645 "forholdsregler mod Soven i Kirkerne", vari bestämdes att "folk schal tilforordnes, som kand gaae om med lange kiepper til at slaae dennom paa Hoffendet med, som soffuer under Predicken".[10]

I äldre tid ingick det i kyrkvaktarens plikter att, om så visade sig nödvändigt, med en stav eller ett spö – ibland var han utrustad med bådadera – hålla församlingen vaken under de ofta mer än timslånga predikningarna. På bilden härovan är det "spögubben" i Särna i Dalarna, som med bister min vakar över att ingen inslumrar under prästens predikan – en uppgift, som han och hans kolleger ofta säkerligen måste finna mindre angenäm, om de icke ville ha anseende till person. – "Stöten" i Särna, tecknad efter naturen av O. Arborelius. Träsnitt i "Ny illustrerad tidning".

Brochmand var en av den lutherska ortodoxins främsta förkämpar i Danmark, först professor och sedan Själlands biskop, vartill han 1639 vigdes av Lundabiskopen Peder Winstrup. Han blev en ivrig befrämjare av reglerna från 1645 och av den s.k botsfromheten. Möjligen är det han som inspirerat kungen att låta utfärda "forholdsreglerna", vilka sändes till biskopar och konsistorier. Huruvida Peder Winstrup varit lika ivrig för Lundastiftets räkning som Brochmand för Själland är inte lätt att avgöra. Men han fick som alla andra underrättelse om reglerna.[11]

Genom ett kungligt brev av den 19/5 1646 blev han anbefalld följande: "Eftersom overalt med Söfn udi kirkerne stor desordes begaaes, då ville Vij naadigst att I udi hver Sogn i Eders stift nogle skal tilforordnes, som kand gaae omkring i Kirkerne med lange Kiepper og slaae dennom paa hofvedet, som sofver og saaledes holde folken aarvagen til at höre des flitigere prædiken". Winstrup var starkt inresserad av att upprätthålla kyrkotukten. Som god ortodox lutheran och Christian IV:s f.d hovpredikant och själasörjare måste Winstrup ha befordrat ärendet i sitt stift. Men de politiska och kyrkliga problemen vid Skånelandens övergång till Sverige gjorde antagligen att ärendet fördröjdes.[12]

I andra delar av Danmark föreligger bevis på att reglerna genomfördes och att seden med kyrkstöt infördes, även om ordet kyrkstöt inte används. Så rapporteras från Aarhus domkyrka, att enligt dess inventarieförteckning fick Jens Larsen, "der går med kæppen i domkirken" 10 mark i lön.[13] Det skedde enligt en förordning 1646, tydligen en uppföljning av den kungliga förordningen. Brochmands bror var biskop där.

I Viborgs domkyrkas räkenskapsbok 1633-68 berättas, att till "en mand, som under prædikenen 'gick med kæppen' for att vække dem, der fejlagtit troede att kirken var beregnet til at sove i," betalades 10 slettedaler.[14] I boken om "Kolding fra Middelalder til Nutid" (1910) skriver I. P. Eliassen om gudstjänstlivet i luthersk ortodox tappning: "Det var imidlertid ikke nok, att folk gik i kirke. De maate ikke sove under prædikenen." Man ser det i Kirkeregnskabet fra 1647: "Er givet begge Vægterne for Stokkerne, de går omkring med i Kirken at opvække de sovende under Prædiken ... om Ugen 8 Skilling." Eliassen tillfogar i en not, att vakterna under 1800-talets första halvsekel hade sin plats vid kyrkodörrarna under gudstjänsterna. Här rör det sig alltså om två män.[15] Det förekom undantagsvis också i Sverige. I Helsingör med omnejd fanns också kyrkstöt från 1645. Laurits Pedersen skriver i: Almue Undervisning i en dansk Købstad (1909) att 1645 "udnævntes nogle Mænd i hvert Sogn til at gaa omkring i Kirkerne med lange Kæppe og slaa dem paa Hovedet, som sov under Gudstjenesten."[16] Kyrkstötsseden blev tydligen snabbt införd i hela Danmark. Då Norge hörde till Danmark fram till 1814, borde kyrkstöt också varit vanlig där. Men den verkar ha försvunnit. Det norska riksantikvarieämbetet meddelar, att det enda redskap av dylikt slag, som finns bevarat är en "veekehammer" från 1827, vars överdel har formen av ett hammarhuvud.[17]

Kyrkotukt och straff

För att förstå inrättningen med kyrkstöt måste man komma ihåg, att kyrkolivet i Norden under 1500-, 1600- och 1700-talen var strängt reglerat och att kyrkotukten var kvar – om än i förnyad form – i den lutherska ortodoxa kyrkan som ett arv från den romersk-katolska kyrkan. Alla medborgare var förpliktade att hålla söndagen helig och att deltaga i högmässan, om de inte var förhindrade av något viktigt skäl. Kyrkotuktens företrädare vakade över att vilodagen helgades. I Malmö sändes tom militärpatruller ut för att kontrollera att inga drällde omkring på gatorna i stället för att vara i kyrkan.[18]

Inget arbete fick utföras på söndagen. Man fick t.ex inte slöjda, skörda, jaga eller fiska eller företa

någon resa.[19] Stillhet och gott skick skulle råda i kyrkan.[20] Från romersk-katolska kyrkan övertogs också rätten att utesluta en uppenbar syndare ur församlingens gemenskap. Nya förordningar stadgade, att genom skrift (bekännelse) kunde syndare återupptagas i kyrkans gemenskap. Härvid ålades kyrkoplikt, innan avlösning kunde ske. Kyrkoplikten kunde bestå av allmosor, böter, arbete för kyrkan, avstängning från gudstjänst och nattvard men även i nesliga straff som stocksittande, då skammelpallen och pliktepallen kom till användning. Bager nämner, att 1682 fick S:t Petri kyrka en skammelpall eller pliktepall, på vilken den bl.a för äktenskapsbrott skyldige fick sitta på mittgången och skämmas under gudstjänsten. Vidare att 1688 anskaffades en ny stock[21] för den som kom för sent till kyrkan eller under gudstjänsten ställde till förargelse på kyrkogården.

Kyrkodisciplinen var hård. Hela församlingslivet övervakades och kyrkotukten, som skulle tjäna själavården, fick efter hand en mera lagisk än evangelisk karaktär.[22] Den kom att utövas av prästerna tillsammans med församlingarnas organ (sockenstämma, sexmän och kyrkoråd).[23]

Till kyrkstötens uppgifter kunde höra att göra en rond på kyrkkrogen och i sockenstugan för att hämta och ev. bötfälla folk, som stannade kvar efter det att sammanringningen slutat. Att dröja sig kvar på krogen, i sockenstugan eller på kyrkbacken medförde böter. Så även då onykterhet efter besöket på kyrkkrogen förelåg. Oväsen under gudstjänsten, snusande, tuggande av tobak, skvaller och bänkträta bestraffades, liksom när männen behöll hatt eller mössa på huvudet, sedan de kommit in i kyrkan. Kyrkstöten hade att beslagtaga dessa huvudbonader, som fick lösas ut mot böter efter gudstjänstens slut. Då sällan upphängningsanordningar fanns i kyrkorna, hände det att männen placerade sina huvudbonader i fönstren, på altaret, nummertavlorna eller ljuskronorna, på läktarnas, predikstolarnas och epitafiernas utsirningar, vilket var förbjudet och bötfälldes.[24] Som redan antytts blev det pliktpall eller straffstock, om man kom berusad till kyrkan eller kom för sent eller lämnade kyrkan före välsignelsen. Kyrkoplikt blev det också för dem som sålde öl, brännvin eller tobak på kyrkbacken eller förtärde sådant i kyrkan. Utöver straff som redan nämnts kunde man mista sin bänkplats eller få stå vid kyrkdörren eller i vapenhuset, så länge predikan pågick.

Man beflitade sig givetvis inte bara om gudstjänstplikt utan även om stillhet och andakt, vilket var högst nödvändigt. Allt störande skulle undvikas. Dit hörde att hundar kom in i kyrkorna. I Sverige hade redan kyrkoordningen 1571 sökt få bort hundarna, då folket samlades i helgedomen. Därför utrustades kyrkstöten med piska. Vidare fick de böta som tog hundar med sig till kyrkan. Även skrikande barn förbjöds och moder med barn som inte var tyst avhystes.

Våra dagars stillhet nådde man väl aldrig fram till, men man försökte stävja det oväsen, som uppstod vid användning av snus, tobak och dryckjom hos männen och kyrkkryddor, kryddkvastar och sladder hos kvinnorna. Andakt och tystnad var nog något ganska ovanligt.

Kyrkstöten i Skånelanden

För Malmö och Skånelanden betydde den svenska kyrkoordningen av 1571 och andra svenska kyrkliga stadgar av synodal och lokal karaktär givetvis ingenting förrän efter områdenas försvenskning. Bager nämner i sin uppsats "Till spott och spe", att kyrkogubbe och spögubbe fanns i Malmö 1691. Det är såvitt vi vet den först kände kyrkstöten i staden. Vid anställningen av denne, som skedde den 2 mars, heter det i rådstuvurättens handlingar, att han "hädanefter skall gå utj kyrkian at uppwäckia dhe sofwande effter den ordning och på det sätt, som utj dhe andra Städerne öfwligt är."[24a] Formuleringen ger vid handen, att det redan måste ha funnits kyrkstötar i andra städer.

Den man som omtalas i Malmö 1691 hette Lars Rasmusson Möen. Hans namn nämnes igen i Magistratens brevbok den 18 april 1694, då han uppbär halvårslönen för sitt uppdrag. Han efterträddes den 27 januari 1696 av Söffren Christenson, som fick samma avlöning men dessutom vartannat år en ny rock "så länge han med flit och god beskedlighet" skötte sin tjänst.[25] Två andra män som synes ha innehaft kyrkstötsämbetet i S:t Petri i slutet av 1700-talet hette Erich Widerberg och Lars Sjöberg.[26]

I Malmö garnisonsförsamling, som var en egen församling och hade sina gudstjänster i Garnisonskyrkan i rådhusets övre våning (dvs nuvarande Knutssalen), nämnes som kyrkstötar Jepp Tullström (död 1780) och hans efterträdare Per Rosenström (död 1808). Den senare var f.d artillerist.[27] Det var vanligt att en f.d militär anställdes som kyrkstöt. Inte minst i garnisonsförsamlingen var det naturligt. Antagligen var kyrkstöten särskilt nödvändig där, då dess medlemmar inte torde höra till de mest stillsamma och skötsamma i Malmö. I svenska kyrkolagen tillfogades med tiden, att enl. Kungl. Maj:ts nådiga cirkulärbrev av den 14 juli 1775 och den 18 juni 1823 bör till kyrkvaktare utses "affskedade wälfrägdade krigsmän."

För att ta några exempel från landsbygden så omnämnes kyrkstöt i S. Mellby och Tjörnarp i Skåne 1697,[28] i Värö i Halland 1704[29] och i Sörby och Gumlösa i Skåne 1723.[30]

Om kyrkstöt i Lunds domkyrka vittnar Anders Tidström i sin beskrivning av en "resa i Halland, Skåne och Blekinge år 1756." Han skriver: "Spögubben gick med ett spö, som hade en liten klocka upp i ändan, med hvilken han ringde för den som sof, att han vaknade."[31] I rullan över Lunds stads borgerskap 1743 omnämnes "kyrkiostöten Swen."[31a]

Kyrkstöten i övriga Sydsverige

Det finns olika framställningar att peka på, som ger material till skildringen av kyrkstötens historia i Götaland. Här vill jag begränsa mig till att i huvudsak stanna inför vad C.-M. Bergstrand dokumenterat i sina "Kulturbilder från Västergötland" och i sin "Långaröds krönika" del I samt vad Ydredrotten L. F. Rääf skriver i sina "Samlingar och anteckningar till en beskrifning öfver Ydre härad i Östergötland". Rääf ger en målande skildring av kyrkstöten i Sydsverige. I del II redogör han för ordet stöt och i del IV berättar han om kyrkväckare och kyrkväktare i olika församlingar.

Han skriver bl.a: "Under predikan vandrade kyrkvaktaren, vanligen kallad spögubbe, käppgubbe eller stöt, iklädd sin skrud med långsamma och högtidliga steg fram och åter på stora gången, spejande till höger och venster efter i sömn försjunkne åhörare. Om deras dvala var alltför djup att störas af de slag han gaf med flata handen på kanten af bänken ... stötte han hårdt mot golfvet sin långa staf, prydd med en bjellra i spetsen eller, i de mest hårdnackade fall, sänkte han honom till knackning på nedlutande hufvuden."[32] Sockenprotokollet i V. Ny framhåller, att han skall "smälla" den i huvudet, som efter en väckning faller i sömn igen.[33]

Det var inte alltid lätt att vara kyrkstöt. Han anklagades för att inte alltid vara objektiv och rättvis, när han skulle väcka dem som sov. Försummade han att väcka de sovande kunde han själv få sitta en söndag i stocken utanför kyrkdörren[34] eller avsättas.[35] Ibland ersattes han med ett par förtroendemän i församlingen. Dessa kunde ej alltid klara uppgiften. Då kunde det hända, att pastor klagade "öfver det myckna skändliga kyrkosofvandet" och "käppegubben" återinsattes. Ofta blev han till åtlöje och på grund av sin syssla impopulär och hånad. En sockenstämma beslöt 1689 att vid vite förbjuda allmogen att ge honom öknamn. Själv räknade han sig liksom klockaren gärna till prästerskapet.[36]

På många håll särskilt på landet var det naturligt, att han också hade andra uppdrag. Han

kunde vara dödgrävare, kollektupptagare, orgeltrampare och ringare, något "allt i allo" och kunde tävla med klockaren, som ju eljest skulle "allt bestyra." Ibland blev tom klockaren förordnad som stöt.[37]

I Varberg hade kyrkstöten som specialuppgift att varje lördag gå i spetsen för stadens "legitimerade" tiggare på deras sedvanliga tiggarvandring och driva bort alla främmande bettlare. Han skulle också se till att ingen av stadens tiggare gick "omkring på någon annan dag."[38] I någon församling i Västergötland hade kyrkstöten ansvar för insamling av frivilliga medel, allmosor till de fattiga.[39] Han kunde även ha uppgiften att inspektera kyrkogården så att intet ofog bedrevs där.[40]

Kyrksömn

Det var inte så underligt att många gudstjänstdeltagare övermannades av sömnen. Predikningarna var långa och läromässigt torra, åhörarna trötta av sex vardagars slit och av söndagsmorgonens tidiga och kanske långa vandring till kyrkan. Kom därtill att det ibland i högmässan var nattvardsgång och likpredikan över någon avliden eller predikoförhör. Då förstår man, att kyrkstöten var hart när oumbärlig, om åhörarna skulle kunna hålla sig vakna.[41]

Rääf summerar: "Vårt prästerskap hade då ännu icke påfunnit att kittla studerade åhörare med doftet af vältalighetens blommor, eller att uppskaka de öfriga med läsepredikanternas än rysansvärda, än löjliga åtbörder, med skri och förbannelser."[42] Man gjorde sitt bästa för att hålla sig vaken. Snusdosor o.a gick runt i mansbänkarna och kyrkkryddor, luktdosor och kryddkvastar på kvinnosidan.[43] Om någon pojke hade en spegelbit med sig, satte han kanske solkatt på olika föremål i kyrkan, på åhörarna, ja t.o.m på prästen. Då predikningarna blev alltför långa, kunde en del åhörare, även en och annan ståndsperson lämna kyrkan under predikan. Rääf berättar, att änkefriherrinnan Cronhielm, V. Ryds sockens "förnämsta invånarinna ... ansåg sig pligtig qvarstanna då alla öfrige redan uttröttade lemnat kyrkan, men när ändock predikan icke på tredje timmen tycktes nalkas sitt slut, knäföll äfven hon att göra sin utgångsbön, då predikanten tillropade henne: 'vänta, vänta hennes nåd, jag skall straxt sluta', hvarpå hon svarade: 'ja, min bäste herr Anders, lite till skall jag dröja, om han bara intet blir långsam!' hvarefter hon åter nedsatte sig och tåligt afhörde de nya afdelningar och underafdelningar hvaruti Comministern sig fördjupade! slutligen uppstod hon åter och, oaktadt förnyade böner, bortgick under det hon yttrade: 'nej, nu är det mig omöjligt qvarstanna längre, emedan jag bjudit främmande till middagen! tack min bäste herr Anders, för hvad jag idag fått höra, farväl, farväl!' lemnande honom ensam med kyrkobetjeningen att afsluta Gudstjensten."[44]

Kyrkstöt enligt tysk resenär

En tysk skolman Lenz, som år 1800 gjorde en resa i Norden, upplevde kyrkstöten dels i Göteborgs domkyrka dels i en lantkyrka.[45] Han ville på en söndag fortsätta sin resa men uppger att det gick inte, enär det var förbjudet dels att ställa nya hästar till förfogande åt resanden dels att fara förbi en kyrka, där gudstjänst redan börjat.[46] Tysken tog därför del i den lantliga gudstjänsten och försökte följa med i predikan. Han råkade till sist i slummer och "väcktes av en mäktig knall emot kyrkans ekande trägolv. Han blev förfärad och fick syn på en jättelik högtidlig skepnad med långt becksvart, utöver axlarna hängande hår, med ett stort svart skägg ock ett krigiskt utseende ... Där stod denne man mellan altaret och sakristian, från vilken han framkommit, stel och styf som en officer ... Hans högra hand var väpnad med en staf, vilken för att ge så mycket starkare knall var i nedra ändan beslagen med en tjock skoning af järn ock bly. Denna staf, som var vida längre än mannen själf, var upptill prydd med en

Kyrkstöten i Köinge kyrka i Halland. – Målning av Severin Nilsson. Obs! Kyrkstöten är här också kollektupptagare!

mässingsknapp. Ännu tvänne gånger stötte han utan uppehåll mot golfvet så hårdt, att den ekande träkyrkan tycktes vara i fara att ramla". Lenz fortsätter: "Jag hade då ännu aldrig sett något sådant, jag trodde knappt mina egna ögon ock visste knappt på vad sätt jag skulle förklara händelsen. Ej häller satt någon mäniska så nära mig, att jag kunde fråga därom. En lång stund stod den förunderliga varelsen stilla. Ändtligen framsteg han gravitetiskt till mitten af kyrkan ock stötte ännu en gång med sin staf. Efter en stund slog han med flata handen tre hårda slag mot skranket af en stol på kvinnosidan. Men för vad ändamål allt detta? – Denne man framträder alltid, så snart hufvudsatsen af predikan blifvit föreställd, ock vandrar rundt i kyrkan intill dess predikan blir slutad. – för att uppväcka de sofvande. Hans ämbetsnamn är – stöt. Med tre väldiga stötar måste han anmäla sin ankomst ock göra kyrkfolket uppmärksamt på kollektbössorna, men sedan ger han med blott en enda stöt tillkänna sin närvaro i närheten af hvarje sofvande åhörare. Vaknar inte en sådan af knallen, eller inslumrar han på nytt, slår den förfärlige väckaren med flata handen på ofvannämnda sätt. De båda närmaste grannarne, som efter sista stöten ej väcka den sofvande, få erlägga en viss summa i böter. Under den nu hållna predikan slog han och stampade beständigt, men det hjälpte litet eller intet ... trött af resan sjönk jag i en slummer under den tråkiga uppläsningen af kungörelserna. Mannen blev det varse ock gaf med sin staf tätt bakom mig en så stark, en så barbarisk stöt, att alla mina lemmar sattes i skakning, ock med svagare nerver skulle jag ha återkommit med fallandesot till mitt fädernesland. Ifrån den dagen insomnade jag aldrig mer i en svensk kyrka. Likväl stampa icke dessa stötar på alla ställen lika hårdt, särskilt ej i städerna. Men i stället stöta de här de sofvande med stafen; ock såg jag i Göteborgs domkyrka, huru han slog en slumrande kvinna i hufvudet med den långt utsträckta stafens knapp".

Kyrkstötens klädsel

I början av 1930-talet deltog jag själv i en högmässa i Vreta klosters kyrka i Östergötland. När sammanringningen till gudstjänsten var slut, inträdde från sakristian i ett sidokapell kyrkväktaren. Han gick klädd i en lång fotsid, blå rock i spetsen för prästen. Han rörde sig med stor värdighet, som förde tanken bakåt i tiden. Var det inte en kyrkstötsdräkt han bar?

I Lunds domkyrka bar och i S:t Petri i Malmö bär kyrkväktaren in i våra dagar bonjour vid högtidligare gudstjänster. Sannolikt är detta en modernare form av den gamle kyrkstötens rock.[47]

Man lade stor vikt vid att kyrkstöten skulle vara väl klädd. Jag har berättat om kyrkstöten i Malmö 1691. Vid anställningen av Lars Rasmusson Möen i S:t Petri bestämdes, att "genasten en rock till honom" skulle "förfärdigas, som han på dhe tider sig iföre och kyrkian skall tillhöra". I S:t Petri inventarium för 1723 och i dess protokoll av den 14 juni 1729 står det, att kyrkstöten eller spögubben skall ha en rock "af violett kläde med gult foderboj". Från 1791 får han också ett par skor.[48]

I Långaryd begärde församlingen 1689, att till spögubben Krumm skulle "inköpas en kiortel". Teol dr K. H. Johansson nämner i sin bok Kyrkobruk och gudstjänstliv med all rätt, att det var sed i församlingarna att hålla kyrkväktaren med ett slags uniform. I Norrköpings S:t Olai beviljades Pär Kyrkiostöt "en swart Råck". 1740 inköptes en "wacker kapprock" åt kyrkoväktaren i Kimstad.

Färgerna varierade på kyrkstötens dräkt. I Byarum beslöts 1745 att inköpa en rock "af fiolett kläde med röd krage och uppslag". När man i Söderköping för tredje gången skaffade ny rock åt kyrkstöten, beslöts inköpa fem alnar blågrått och en aln rött kläde samt fem alnar "rött boj". Det senare tydligen till foder. "Knapphålen uti denna kapprock blifwe röda och knapparna öfwerklädda af samma slag som uppslagen". I Norrköpings S:t

Johannes fick kyrkstöten 1767 "en råck af Wackert brunt kläde med röda uppslag och messingsknappar uti". I Vreta kloster hade han redan 1723 fått en blå rock (jfr ovan), "emedan här är en ansenlig och stor församling". Han skulle också få en "ansenlig och stor käpp".[49] I mycket påminde dessa rockar om samtida militäruniformer. Ofta var ju kyrkstöten en gammal soldat, som kanske hade en rak gestalt och hållning, som jämte klädseln ingav respekt. Genom dräkten markerades kyrkstötens ämbete och "myndighet". I Värö i Halland skulle rocken vara av brunt kläde med "blommerant" krage och uppslag.[50]

Angående klädseln skriver Rääf 1865, att den "bestod fordom, liksom vanligen ännu, af en sid kappa, med krage och uppslag af annan färg, olika i nästan hvarje församling". I Sund i Östergötland fick kyrkväktaren 1731 en ny rock med gula uppslag och 1787 en blå kappa med rött, medan den i Asby hade en brun rock med gult. I Rumskulla meddelar dess nuvarande kyrkoherde, att kyrkstöten hade en "mörkgrå kapprock med röda uppslag och en ullkalott".

Den ovannämnde tyske skolmannen Lenz berättar i sina reseminnen, att den kyrkstöt han beskriver, hade en dräkt "af gröfsta slags kläde, ganska vid i ärmarna ock i lifvet. Den hängde rakt ned ock var tillknäpt ända till fotknölarne med stora upphöjda knappar eller bucklor af mässing. Själva rocken var mörkt kaffebrun, krage ock ärmuppslag voro bjärtröda, liksom den två händer breda fällen, framtill gick ner längs med rocken".[51]

Det lär finnas tre kyrkstötsdräkter bevarade, en i Skaraborgs museum[52] och en i Holmestads församling i Västergötland[53] samt en i Nordiska Muséet.[54] Så sent som 1919 upplevde en skolflicka från Göteborg vid besök i Leksands kyrka en kyrkstöt. Hon skriver: "Det var en lång, smal äldre man, Det röda håret var ganska långt och tvärklippt (s.k polkahår). Han bar en fotsid, tättknäppt klarblå rock. Denna hade en stor bred krage eller något okstycke, som gick ända ut till axlarna".[55]

Kyrkstötens avlöning

Vid tillsättningen av kyrkstöten Lars Rasmusson Möen i Malmö S:t Petri bestämdes, att hans årliga arvode skulle vara sex daler silvermynt, medan i Garnisonsförsamlingen kyrkstöten fick tre daler. Senare höjdes avlöningen i S:t Petri. Enligt församlingens räkenskaper 1743 erhöll han åtta daler. Fr.o.m 1790 fick han också årligen ett par skor. I Växjö domkyrka fick spögubben Swen Falck enligt kyrkans räkenskaper 1698 en lön på tre daler per halvår.[56]

Avlöningens storlek var beroende av om kyrkstötssysslan var permanent eller mera tillfällig, om den sköttes i staden eller på landet. Där uppdraget sköttes av kyrkväktaren var ersättningen ringa. I Malexander hade kyrkstöten "två daler årligen af kyrkan samt af församlingen ett frivilligt sammanskott af spannemål".[57] Avlöningen kunde också bestå av enbart naturaförmåner, såsom säd eller matvaror. Vid jultiden gick kyrkstöten t.ex i Emitslövs socken omkring i husen och samlade upp julmat. Den bestod av bröd och ost, men kunde på andra håll i bästa fall även vara sovel t.ex ett fåralår.[58] På andra ställen kunde någon förmögen sockenbo lämna ett årligt bidrag och en årlig kollekt tillfalla honom. Det senare har konstnären Anders Gustaf Koskull erinrat om på sin kända här återgivna målning kallad "Kyrkstötens kollekt".

I Sörby och Gumlösa begärde pastor 1723 att ur "hwardera kyrkans kassa få årligen anwända 5 dal smt till lön åt en kyrkstöt, som skulle hålla församlingen ifrån sofwande under predikan".[59] Detta gillades och godkändes av biskop och landshövding.

I Kullerstad i Östergötland uppgives 1695, att spögubbe tillsattes med en lön av en kanna säd eller dess värde av varje matlag. Den förste kyrkstöten här hette Johan Kätte.[60] Årtalen bekräftar,

Kyrkstötens kollekt. – Målning av A. G. Koskull. Obs! Dräkten en kapprock.

att senare delen av 1600-talet och början av 1700-talet var den tid då kyrkstöten tillkom. Han kallades också kyrkväktare, vilket var den vanliga titeln och anställningsformen på landsbygden. Kyrkstöten var i varje fall i egentliga Sverige, som redan påpekats, en del av kyrkväktarens syssla. I Kullerstad bekläddes ämbetet 1698 av Johan Andersson.[61]

Under förra delen av 1800-talet överfördes även i Malmö S:t Petri kyrkstötsämbetet på kyrkväktaren. Ibland kunde uppgiften överlåtas till en vikarie. Så berättar t.ex generaldirektör Ludvig B. Falkman i sina minnen från S:t Petri, att klockaredrängen fick som ersättning för sitt vikariat som kyrkstöt en riksdaler extra.[62] R. Gullstrand uppger, att kyrkstöten Anders Ersson i Stigsjö för-

samling hade sex marker kopparmynt under ett halvt år för att sköta tjänsten åt en annan. Därtill kunde frivilliga extra gåvor lämnas.[63]

I Sexdrega församling fick kyrkväktaren sin årslön höjd till en riksdaler men blev samtidigt "alfwarsamt tillsagd att tilbörligen göra sin tjenst, så at han har noga upseende på dem, som lägga sig ned på armarna eller eljest sofwa under predikan och icke alenast stöta i golfwet, då ingen kan hweta för hwem det sker, utan med sjelfwa ändan af Stöten eller stången hurtigt wäcka den sofwande utan minsta anseende til någons person".[64] I Habo kyrka finns som vi sett stöten bevarad. Den har en mässingsknopp upptill i vilken ett föremål skramlar.[65] Jag återkommer till fler uppgifter om kyrkstötens förekomst in i vår tid.

Kyrkstötens tillsättning

Där pastoratet var patronellt, var det i regel patronus som i samarbete med församlingsprästen tillsatte tjänsten. Eljest var det sockenstämman med kyrkvärdar, sexmän och pastor som skötte tillsättningen.[66] Ofta gjorde sig meningsskiljaktigheter gällande. Även om avlöningen var ganska ringa var ämbetet eftersträvat och kunde vålla valstrider.[67] Kungl. Maj:t var angeläget om att gamla soldater skulle tillsättas för att som "pensionerade" få sin försörjning.

Även avsättningar förekom, där kyrkstöten visade sig mindre lämlig.[68] I Malexander skedde tidvis ett årligt byte av kyrkstöt.[69] Innan man hade kyrkstöt kunde kyrkväktaresysslan gå "om varvet" bland socknens bönder. De blev också "sedeväktare".[70]

Kyrkstötens avskaffande

Om ortodoxin införde kyrkstöten, så började med upplysningstiden kyrkstötens avskaffande. Särskilt i Linköpings stift var man ivrig att låta den upphöra. K. H. Johansson skriver, att med den stigande upplysningen blev kyrkstötens verksamhet föremål för åtlöje, förargelse och kritik. Den ansågs inte förenlig med församlingens värdighet. En attack mot seden gjordes av biskop J. A. Lindblom vid prästmötet i Linköping 1793 och en muntlig överenskommelse träffades att seden skulle bortläggas. Sockenstämmorna tog upp ärendet, vilket föranledde olika reaktioner. I Häradshammar beslöt man hösten s.å. att avskaffa kyrkstöten, vilken var "hinderlig för folkets andagt och uppmärksamhet och ledande till mera skada än gagn". I andra församlingar ville man behålla eller återinföra seden.[71] Biskopen lovordade de församlingar som lade bort seden, då den enligt hans mening var ett "mindre anständigt bruk från uråldriga oupplysta tider härstammande". Han menade, att i början av 1800-talet var seden avskaffad i "mest hela riket".[72] Så var dock inte fallet. Som vi redan sett och vidare ska se har den funnits in i våra dagar.

I Rumskulla avskaffades emellertid kyrkstöten enligt sockenstämmans protokoll 1794 "såsom mindre anständig under predikostunden".[73] I V. Ryd skedde det 1796. Motiveringen var att kyrkväktarens kringgående under predikan "mera tjänade att störa andakten och väcka förargelse än till det åsyftade ändamålet". Själva käppen finns kvar i kyrkan under läktaren.[74] Så också i flera andra kyrkor. Även i Västergötland riktades från 1700-talet kritik mot och krav på avskaffande av kyrkstöten.[75] I Malmö verkar seden ha upphört definitivt 1832, ty då är piska och stav borta ur inventarieförteckningen, medan pliktpall och "oljudsstock" alltjämt finns.

Kyrkstötens förekomst i vår tid

I det föregående har framskymtat att kyrkstöten varit använd in på 1900-talet och att själva redskapet alltjämt finns bevarat i ett rätt stort antal kyrkor och muséer. Inom parentes kan nämnas, att i Malmö finns inget kyrkstötsredskap bevarat. Däremot har Kulturhistoriska museet i Lund två

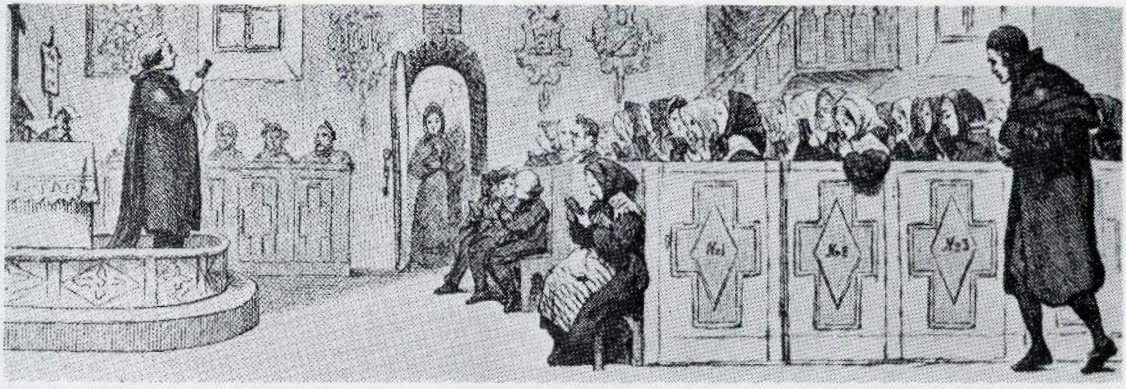

Kyrkstöten i funktion. – Träsnitt efter original av Aug. Malmström ur "Ny illustrerad tidning" 1866.

stycken.[76] Det ena förvärvades 1884 från Ingelstads kyrka på Österlen, det andra från Bosebo i Småland 1897. Det senare finns nu i Bosebo kyrka på Kulturen. Hardeberga kyrka utanför Lund har sitt redskap bevarat och i ett flertal församlingar i Småland, Öster- och Västergötland är detsamma fallet. I Böda församling på Öland har man restaurerat kyrkstöten, medan man i Resmo använt den som "eldgaffel", när man eldade i ugnen.[77] En del kyrkstötar kan man beskåda på muséer; så har Nordiska Museet sex stycken,[78] Skaraborgs länsmuseum fem[79] och Växjö museum två, varav den ena är försedd med runkalendern inskuren i själva staven.

Medan kyrkstöten med bjällror försvann kom kollekthåvarna på många håll att förses med bjällror eller små ringklockor. I Malmö S:t Petri är såväl äldre som yngre håvar försedda med klockor. Möjligen är detta en kombination av kyrkstötens och kollekthåvens roll att väcka kyrkobesökarnas uppmärksamhet. Bror Jansson m.fl. menar, att kollekten i regel också samlades in av kyrkstöten och att han med håven stötte till och väckte den sovande. Severin Nilssons här återgivna målning av kyrkstöten i Köinge kyrka i Halland ger vid handen att så var fallet.

Vid intervjuer med äldre personer har dessa två användningar av bjällror på kollekthåvarna sammanblandats, så att man förväxlat saken och uppgivit ett senare datum för kyrkstötens förekomst än vad som var verkliga förhållandet.[80]

Här är inte avsikten att lämna en utförlig redogörelse för förekomsten av kyrkstötsverktyg i Sverige. Numera är de kuriosa men ger besked om att de varit allmänna och hört till varje kyrkas inventarium i enklare eller finare utförande.

Kyrkstöten i svensk litteratur och konst

Svenska akademins ordbok uppger som exempel på kyrkstötens förekomst i svensk litteratur, att den omnämnts av Selma Lagerlöf i den lilla romanen "Stenen i sjön Rottnen" från 1916. Hon har säkerligen i sin ungdom själv upplevt kyrkstöten.

I ordbokens excerptsamling angående orden kyrkstöt och spögubbe finns flera andra exempel på litterärt omnämnande, bl.a. i Aug. Strindbergs "Svenska öden och äventyr" del 2 (1883)[81] och senare bl.a. hos Hans Larsson och Torsten Fogelqvist. Filosofen Hans Larsson, som säkerligen

själv upplevt kyrkstöten i sina skånska "hemmabyar" säger i "Idéer och makter" (1908), att Sokrates inte var "olik en kyrkstöt som på ett närgånget sätt väcker de sovande".

Torsten Fogelqvist, som själv vuxit upp i ett prästhem, berättar i "På resa och rot" (1926) om Anders Gustav, som var torpare under prästgården, att han dessutom var kyrkstöt, dödgrävare och ringkarl. Han öppnade tornluckorna varje morgon och stängde dem varje afton. Han hade socknens "personkalender och biografiska lexikon i huvudet".

Särskild uppmärksamhet ur litterär synpunkt förtjänar stadsmajor Zakris Livins dikt Kyrkostötsoschopia Saebyensis eller Eric Jonssons, kyrkowäktarens, brofogdens samt orgeltramparens lefwernes beskrifning, utgiven 1781. Denna parodi på hjältedikt har behandlats av prof Johan Mortensson i Samlaren 1910.[82] Detta epos ger dock mer besked om allmogens liv under 1700-talet än om kyrkstötens funktioner.

Senare har kyrkstöten omnämnts av bl.a. Rune Pär Olofsson i hans roman Lyckans tärning (1979). Författaren beskriver en högmässa i Tälje på 1570-talet och konstaterar, att två kvinnor "käftade" högljutt om sittplatser på kvinnosidan "fast kyrkstöten rök på dem". Här har Olofsson "misstagit" sig eller tagit sig en litterär frihet. Kyrkstöten var som vi sett inte i bruk förrän på 1600-talet.

I modern dikt möter kyrkstöten i Nils Bolanders diktsamling från 1958 (ny upplaga, den nionde 1984). Samlingen heter just Kyrkstöt. Redan i dess första dikt Dedikation heter det: "Låt mig vara en kyrkstöt av envetet slag,/ som fyller sin uppgift dag efter dag/ efter sin ringhets mått". I huvuddikten Kyrkstöt påminnes läsaren om kyrksömn och kyrkkryddor, såsom tidigare skildrats.

För Malmös vidkommande kan nämnas, att kyrkoförvaltningens informationsblad sedan en del år bär titeln Kyrkstöten. Dess omslag prydes med en fri teckning av en kyrkstöt. Båstads församlingsblad kallas sedan tre år också Kyrkstöten. Vida viktigare är dock de bilder, vilka konstnärerna Koskull och Severin Nilsson målat och som återges i denna uppsats.[83] I "Svenska folket genom tiderna" (red. E. Wrangel) finns ett par bilder av kyrkstötar utöver Koskulls målning.[84] I Livins dikt finns också en bild av kyrkstöten till synes stående i vapenhuset.[85] Till slut: Konstnären och kulturforskaren Nils Månsson Mandelgren har flera teckningar av kyrkstöt i sina kända samlingar.[86]

NOTER:

1 Årg. 1984 nr 46 sid 25.

2 Se J. A. Ritz, Svenskt Dialekt-Lexikon, Malmö 1867 sid 377. I en uppteckning från Emitslövs församling i Skåne nämnes, att kyrkstöten på 1840- 1850-talet också kallades "pickaren" (Nord. Museets folkminnessamling). Jfr not 10 om prikke.

3 Melanders i texten a.a. sid 259.

3a Se G. Nelson i Hallands historia II, Halmstad 1959, sid 651f. Obs! Kyrkstöten tjänstgjorde här ej som kyrkväktare.

4 Brev från pastorsämbetet i Habo 841001. Nanna och Lars Cnattingius har i en lic-avhandling skrivit om Habo kyrka och där avbildat staven.

5 S. Ljung, Arboga stads historia I, Arboga 1949 sid 303.

6 Jfr Malmö Rådstueprotokol (Stadsbok) 1503-1548, Köpenhamn 1965 sid 186. Hela bänkfrågan i S:t Petri är svår att överblicka på grund av bristande urkundsmaterial. Enstaka privata bänkar fanns tidigt, men bänkarna blev mer allmänna på 1600-talet. Från 1634 finns i S:t Petri en kyrkostolsbok (MSA). Om kyrkbänkar i Danmark se Erik Skov, Almuebænk og Herremandstol i: Bidrag til Kirkestolens historie i Danmark i: Strejflys over Danmarks bygningskultur sid 235 ff. Här ges en intressant inblick i kyrkbänkens historia från senkatolsk tid fram till

Omslagsbild till informationsbladet för Malmö Kyrkoförvaltning.

våra dagar. Se också T. Troels-Lund, Dagligt liv i Norden VI, Köpenhamn u.å. sid 77 ff.

7 I. Ingers, Burlövs kommun I, Arlöv 1972 sid 162.

8 R. Gullstrand, Socknarnas självstyrelse i historisk belysning, Sthlm 1933 sid 56. Om kyrksömn i Danmark på 1530- 40-talet se P. Palladius, En Visitatzbog (över Själlands socknar) utg. av Sv. Grundtvig, Köpenhamn 1872 sid 11 f.

9 Se upplagan tryckt i Köpenhamn 1955 sid 172.

10 H. F. Rørdam, Dansk Kirkelov, Köpenhamn 1889 III sid 317 f. Jfr S. Ellerhøj i: Danmarks Historie 2 uppl. Köpenhamn 1970 VII sid 276 ff. Om det kungl. brevet den 22 april 1645, vilket påbjöd kyrkstötseden se a.a. sid 339. Bild av Brochman sid 338. I Brochmands synodalskrivelse föreslås, att "der skulle ansættes Folk til at gaae om i Kirkerne og vække dem, der sov under Prædikenen, ved at prikke dem med lange Kæppe". Dansk Biograf. Leksikon IV, Köpenhamn 1934 sid 120. För hjälp med att finna danska bestämmelser om kyrkstöt tackar jag min vän arkivarie Jørgen Nybo-Ramussen vid Rigsarkivet i Köpenhamn.

11 S. Cavallin, Lunds stifts herdaminne I, Lund 1854 sid 53.

12 Om Winstrup se K. F. Hansson, Lundabiskopen Peder Winstrup före 1658, Lund 1950 och dens.

Peder Winstrup som svensk biskop 1658-1679, Lund 1958. I Träslöv i Halland synes kyrkstöt ha införts under dansk tid. Se G. Nelson a.a. II sid 651.

13 Enligt meddelande från museiinspektör T. Lindahl i Köpenhamn 841116.

14 Se Viborgs Købstads Historie I, Viborg 1940 sid 98.

15 Eliassen sid 311 enligt meddelande från overinspektör Holger Rasmussen i Brede 841130. Han antyder att det funnits kyrkstötar också på andra håll i Danmark.

16 L. Pedersen sid 24.

17 Enligt meddelande från riksantikvariatet i Oslo 850607. Vekkehammeren finns i Tromsö museum. Den påminner om de bergsmansyxor, som till en tid var modell för kyrkstötskäpparna i Bergslagen. Jfr bl.a DN (A-upplagan) 1934 nr 39 sid 10 sp 2. Domprost Nils Andersson i Luleå menar dock att han sett "vanliga" kyrkstötar på andra håll i Norge.

18 Rådhusrättens dombok 29 decemter 1694 (MSA). Jfr Mandelgren (not 84) som meddelar, att en gammal klockare i Hova berättat, att tre sockenmän efter sammanringningen kontrollerade i stugorna, att ingen försummade gudstjänsten för superi eller kortspel.

19 Om sabbatens helgande och straff för sabbatsbrott i Sverige se Gullstrand a.a. sid 52 ff, K. H. Johansson, Kyrkobruk och gudstjänstliv under 1700-talet, Lund 1938 sid 2 ff och inte minst C.-M. Bergstrand, Kulturbilder från Västergötland I-III, Lund 1933-35, som med sina citat ur sockenstämmoprotokoll, visitationsakter och kyrkoböcker är en mycket viktig källa för hela denna uppsats. För att förhindra söndagsresor sattes bommar över vägarna, som gick förbi kyrkorna, och låstes under gudstjänsttid. Se Bergstrand a.a. I sid 40 ff, II sid 48 ff och III sid 12 ff. Jfr not 46 nedan.

20 K. H. Johansson a.a. sid 21 ff. Jfr H. Wentz, Klockare i helg och söcken, Lund 1980 sid 93.

21 I inventarieförteckningarna för S:t Petri är fram på 1800-talet pliktpallen och oljudsstocken regelbundet redovisade. I några kyrkor är dylika föremål alltjämt bevarade. Bl.a finns en straffstock i Genarps kyrka.

22 Ett exempel härpå är den kyrkotukt, som den s.k Göingebiskopen prosten Nicolaus Erman utövade i sitt kontrakt. Se Cavallin a.a. IV Lund 1857 sid 329.

23 Gullstrand a.a. särskilt sid 50 ff.

24 Bergstrand a.a. I sid 10 ff, II sid 13 f och III sid 17 och 20. Genarps kyrka har dock alltifrån sin tillkomst 1590 på manssidans vägg av enegrenar handgjorda hatthängare.

24a I Helsingborg tillsattes efter försvenskningen en "spögobe", som av borgmästaren fick en slags kyrkväktareuniform bestående av en lång blå rock med gult foder och gula uppslag. Se A. Westin, Glimtar av kyrkolivet i Hälsingborg genom tusen år i: Sancta Maria kyrka ... Minnesskrift vid 500-årsjubileet 1951, Hälsingborg 1951 sid 168.

25 Magistratens protokoll 27 januari 1696 (MSA). En orientering om Malmöförhållandena ur kulturell, social och ekonomisk synpunkt ges i Malmö stads historia II, Malmö 1977 och i A. O. Stenkula, När Malmö blev svenskt, Malmö 1921, bl.a sid 100 f, 209 f och 222.

26 Lars Sjöberg kallas i räkenskaperna också klockaredräng.

27 Se Malmö garnisons Kjörkio Book, påbörjad 1709 och dess Räkenskapsbok i MSA.

28 Cavallin a.a. IV sid 389.

29 Wentz a.a. sid 86.

30 Cavallin a.a. IV sid 329. Äldre personer har meddelat, att ännu i senare delen av 1800-talet var kyrkstöten i bruk t.ex i Arrie, Genarp, Uppåkra och annorstädes.

31 Tidströms resebeskrivning utg. av M. Weibull, Lund 1891 sid 26. Jfr sid IV.

31a J. Agri, Anteckningar om Lunds borgare på 1740-talet. Skrifter utg. av För. Det gamla Lund XX 1938, Lund 1939, sid 72.

32 Rääf a.a. IV sid 15.

33 Nord. muséets folkminnessamling från V. Ny.

34 Bergstrand a.a. II sid 52 f.

35 Sist a.a. II sid 51.

37 Se t.ex L. Linnarsson, Bygd, by och gård I, Lund 1948 sid 320.

37 Bergstrand a.a. I sid 44, II sid 53 och III sid 41.

38 Signaturen A-d i Sydsv. Dagbladet 1917 nr 142 sid 10 sp 7, som talar om "försörjningsinstruktion" av år 1701.

39 Bergstrand a.a. III sid 138. I denna uppgift kallades han i Lidköping 1727 för "Ståtarekongen", en beteckning som användes också i Malmö för den som hade tillsyn över tiggarna. Här hette det "stoderkong". Se O. Bjurling, Stadens fattiga, Malmö 1956 sid 13 f.

40 Bergstrand a.a. III sid 39 och 41.

41 Jfr min artikel Kyrksömn och kyrkstöt i Skånska Dagbladet den 6 januari 1985 men frf allt Erik O. Johanson, Kyrksömn och otidigt snack. Forna gudstjänstvanor och -ovanor i ett Smålandshärad i: Rig 1938 sid 1-13, som ger en på sockenstämmoprotokoll byggd värdefull inblick i småländskt gudstjänstliv och kyrkotukt. Om kyrksömn se också Melander a.a. sid 259 f. De sovande tillrättavisades med hårda ord. En präst sade i sin predikan: "Den som sitter i Guds hus och sofver han skall vakna i helvetet". Om kyrksömn se också Bergstrand a.a. I sid 20 och II sid 22 f.

42 Rääf a.a. IV sid 16 f.

43 Jfr Eva Vigström, Allmogeseder i Rönneberga härad på 1840-talet ... Landskrona 1949 sid 84 och B. Gustafsson, Manligt, kvinnligt, kyrkligt i 1800-talets svenska folkliv, Lund 1956, särskilt sid 66. Rääf nämner i a.a. IV sid 16, att kyrkkryddorna kunde innehålla "russin och små bitar socker samt ingefära, af hvilka de erbjudna sögo eller afbeto med mycken hofsamhet helt små stycken". Jfr även T. Brogårdh, Bland göingar och smålänningar 2 uppl. (Hässleholm) 1959 sid 12.

44 Rääf a.a. IV sid 16 f.

45 Redogörelsen för dennes resa finns i Melanders a.a. sid 260 f.

46 Jfr prosten Ermans Pia desideria angående resor före gudstjänstens slut. Cavallin a.a. IV sid 329. Jfr not 19 ovan.

47 Jfr Schlyter, Kyrkväktarens bonjour ... i Skånska Dagbladet den 16 januari 1985.

48 Skor och t.o.m strumpor gavs i Västergötland. Se Bergstrand a.a. II sid 53.

49 För avsnittet om kyrkstötens klädsel se särskilt K. H. Johansson a.a. sid 92 f och Bergstrand a.a. I sid 43, 45, II sid 53 f och III sid 39 ff.

50 Wentz a.a. sid 35.

51 Bergstrand a.a. II sid 53. Jfr I sid 45 och III sid 39 f.

52 Meddelande från muséet.

53 Bror Jansson i Sv. Kyrkans Tidning nr 46/ 1984.

54 Fataburen 1924, bilaga sid 12.

55 Brev från Elsa Olsson, Blåsutgatan 4, Göteborg 841107.

56 Uppgiften från SAOB:s excerptsamling.

57 Rääf a.a. IV sid 15. Om avlöning se också Bergstrand a.a. I sid 42 ff, II sid 51 ff och III sid 38 ff.

58 Nord. muséets folkminnessamling. Jfr Bergstrand a.a. I sid 44 och III sid 41, 44.

59 Cavallin a.a. IV sid 389.

60 L. Zielfelt, Kullerstads sockens minne, Linköping 1966 sid 201.

61 a.a. sid 326.

62 MFFÅ 1936 sid 58.

63 Gullstrand a.a. sid 94.

64 Bertil Eriksson, Sexdrega kyrka, dess historia och äldre inventarier i: Från Borås och de sju häraderna, 2 uppl. 1971 sid 68. Här finns avbildningar av kyrkstötens silverbeslag från 1767.

65 Meddelande från pastorsmämbetet i Habo 841001.

66 Gullstrand a.a. sid 36 f.

67 Sist a.a. ibid. och sid 90 ff.

68 Jfr Rääf a.a. IV sid 15 f och Bergstrand a.a. II sid 51. Se också Bergstrand, Långareds krönika I Göteborg 1954, sid 126 ff.

69 Rääf a.a. IV sid 15 f. Även kortspel, dansstuga, "liv och olåt i husen" etc. skulle kontrolleras och "uppteckas".

70 Ibid.

71 K. H. Johansson a.a. sid 90 ff.

72 Sist a.a. sid 91.

73 Enligt meddelande från kyrkoherden i Rumskulla 850204.

74 Enligt brev 841020 från f. rektorn Bengt Hansson i Österbynäs. Från Hällaryd i Blekinge föreligger uppgiften, att kyrkstöten förekom i slutet av 1800-talet (Nord. Muséets folkminnessamling). Jfr not 30.

75 Se t.ex Bergstrand a.a. II sid 51 och 54.

76 Enligt brev 840726 från 1:e antikvarie Nils Nilsson, Lund.

77 Enligt muntlig uppgift av bibliotekarie Per Ekström, Lund.

78 Jfr Wentz a.a. sid 82.

79 Brev från antikvarie Agneta Boqvist, Skara.

80 Bager skriver i Elbogen 1983 sid 80, att jag uppgivit, att kyrkstöt förekommit så sent som fram till 1930 i Vimmerby. Den äldre kvinna, som gett mig denna uppgift, har förväxlat stöt med håv, som just är försedd med klocka. Meddelande från prosten Nils Bergström i Vimmerby 85 01 04.

81 Han nämner på sid 281 ff, att i Kalmar "var spögubberiet tidigt utvecklat".

82 Sid 37 ff.

83 Se också Sv. folklivsbilder, utg. av Gerda Cederblom, Sthlm 1923 sid 25 ff.

84 Se i texten a.a. del 9, Malmö 1939, sid 50 av konstnär Aug Malmström resp. sid 52 av konstnär O. Arborelius.

85 Sid 57.

86 Samlingen finns på Etnologiska institutionen i Lund. Bl.a avritade Mandelgren kyrkstöten i Medelplana, vars dotter enligt Bror Jansson kallades Stöta-Maria. – I Mariestad finns ett Stötarhus och kvarteret, där kyrkan ligger kallas för Stöten. – Kvarteret intill Eslövs kyrka, uppförd 1891, alltså av sent datum, kallas Kyrkstöten.

Gården sedd från sydväst.

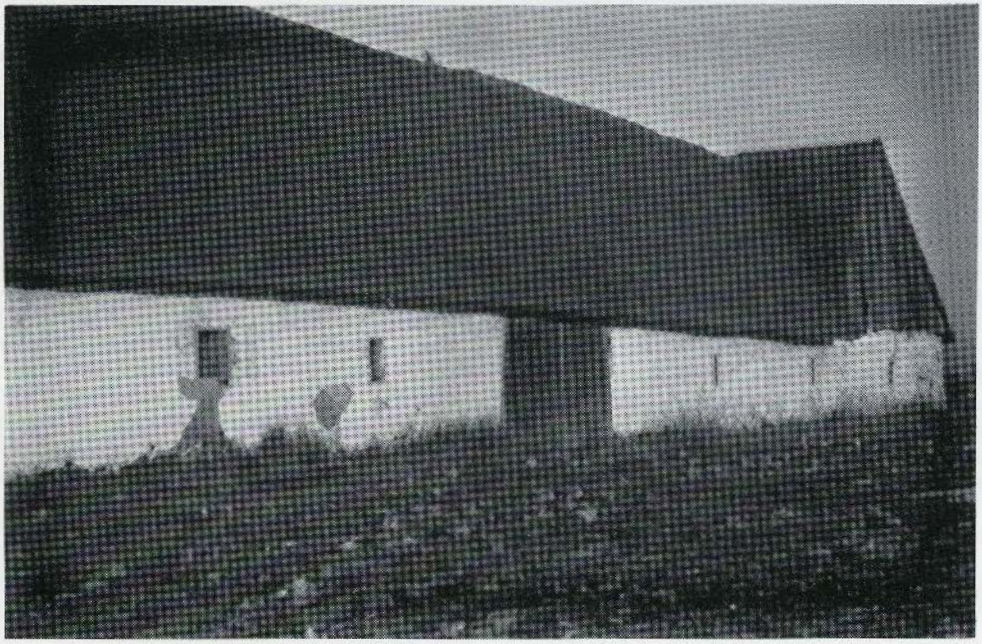

Södra längan eller loglängan sedd från söder.

Hyllie nr 19

Några anteckningar kring en bildsvit från 1961

AV HELGE ANDERSSON

Den 28 oktober 1969 ödelades genom en häftig eldsvåda den kulturhistoriskt värdefulla storbondegården Hyllie nr 19 eller Nittonsgården, i folkmålet "Nittansgåren", belägen nära Limhamns tätbebyggelse ett stycke öster om Linnégatan.[1]

Gården, som var kringbyggd med fyra längor, boningslänga i norr och uthuslängor i söder, öster och väster, var en s.k. utflyttaregård från enskiftet i Hyllie by 1809-10. Vid enskiftet ålades ett antal gårdar att flytta ut ur byhemmet, däribland var Hyllie nr 19, som nyuppfördes på av lantmätaren anvisad plats i Norre vång. De nya gårdslängorna uppfördes av stampad lera, blandad med vatten och halm, på en grund av gråsten. Denna teknik kallades "mackelering" och hade introducerats på Svaneholms gods på 1780-talet av Rutger Macklean efter mönster från Pommern för att spara på trävirke. Längornas innerväggar och skiljeväggar var dock uppförda av korsvirke och råsten, d.v.s. obränd lersten. Den västra längan med inkörsporten var sammanbyggd med boningslängan genom en förbindelsegång mellan brygghus och kök. Boningslängan från enskiftet hade 1858 rivits och ersatts med en ny boningslänga, uppförd av råsten. De fyra längorna, som omslöt en gårdsplan med kullersten, hade halmtak. Norr om boningslängan låg "haven", d.v.s. trädgården med såväl prydnads- som nyttoväxter, allt skuggat av höga almar.

Sedan den siste arrendatorn av lantbruket på Hyllie nr 19, Adolf Lindgren, avflyttat från gården 1960, blev en rivning av de tämligen förfallna längorna aktuell. I detta läge ingrep Limhamns museiförening och tog initiativ till en räddningsaktion, som skulle bli framgångsrik. Med ekonomiskt stöd av Malmö stad och en rad frikostiga donatorer, däribland Malmö Förskönings- och Planteringsförening, restaurerades Hyllie nr 19 och inreddes till värdshus och allmogemuseum, som öppnades för allmänheten den 22 maj 1966 och snart blev ett populärt utflyktsmål. Gårdens nya funktion blev emellertid kortvarig. Endast tre och ett halvt år varade värdshus- och museidyllen Hyllie nr 19.

En av de många, som på olika sätt tog aktiv del i räddningen av Hyllie nr 19, var den 1983 bortgångne lokalhistorikern och kulturminnesvårdaren, fil. dr Ingemar Ingers i Lund, som genom artiklar i såväl hembygdspublikationer som dagspressen i början av 1960-talet på ett tidigt stadium uppmärksammade det kulturhistoriska värde den äktskånska gården representerade och därmed bidrog till att skapa en opinion för dess bevarande. Vid ett besök på Hyllie nr 19 i januari 1961 tog dr Ingers de sex här publicerade fotona, som ingår i en del lokalhistoriskt material, som efter hans bortgång överlämnats till mig av systern, fru Marianne Lewan i Lund.

NOTER:

[1] Om branden se vidare t.ex. SDS 29/10 1969.

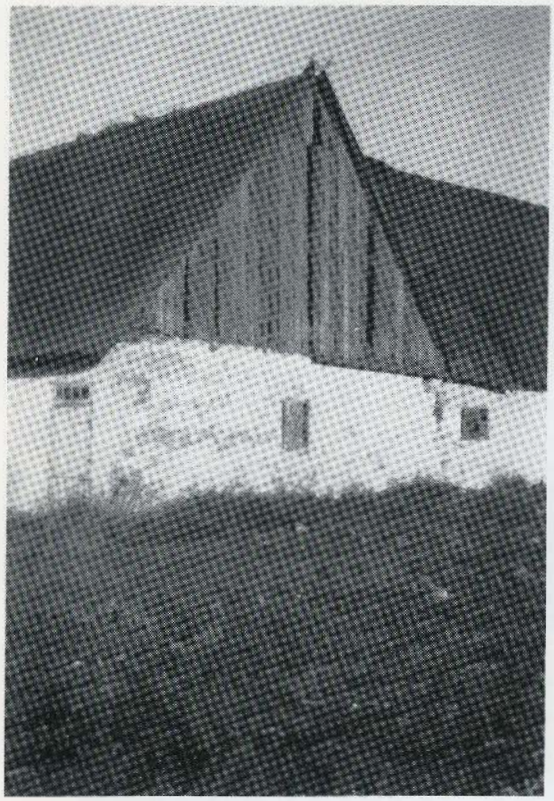

Gårdens sydvästra hörn.

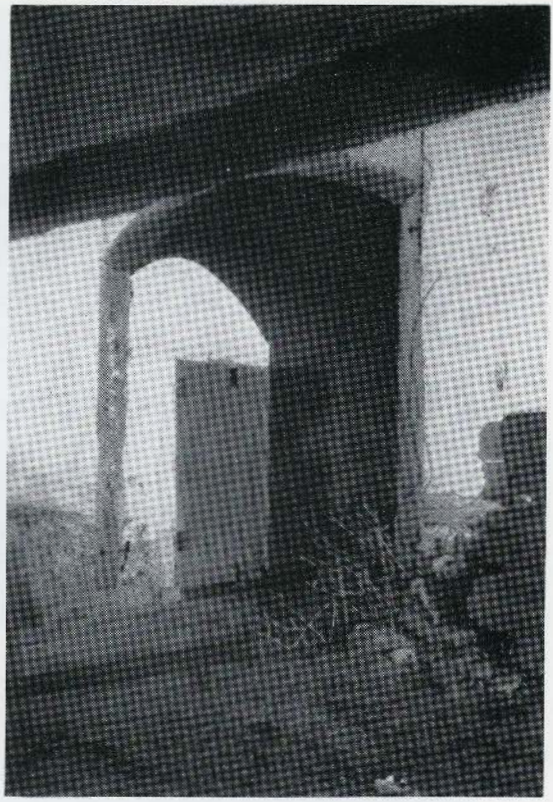

Inkörsporten i västra längan sedd från väster.

REFERENSLITTERATUR:

Andersson, Helge, Tre skånegårdar i Malmö, Elbogen. Malmö fornminnesförenings tidskrift 1981:2.

Andersson, Helge, Enskiftet i byarna runt Malmö, Elbogen. Malmö fornminnesförenings tidskrift 1983:3.

Cederlund, Ivan (red), Hyllie 19 – en bok om en gammal gård, utg. av Limhamns museiförening, Malmö 1965.

Ingers, Ingemar, Ortnamn i Malmö III Limhamnsområdet eller f.d. Hyllie socken, MFÅ 1959.

Ingers, Ingemar, Hyllie nr 19, Ett kulturminnesmärke i Malmö omgivningar, Limhamniana, årg. 3, 1961.

Widerberg, Bertil, Malmö (Hyllie 19 s 198-201), Stockholm 1964.

Västra längan med inkörsporten.

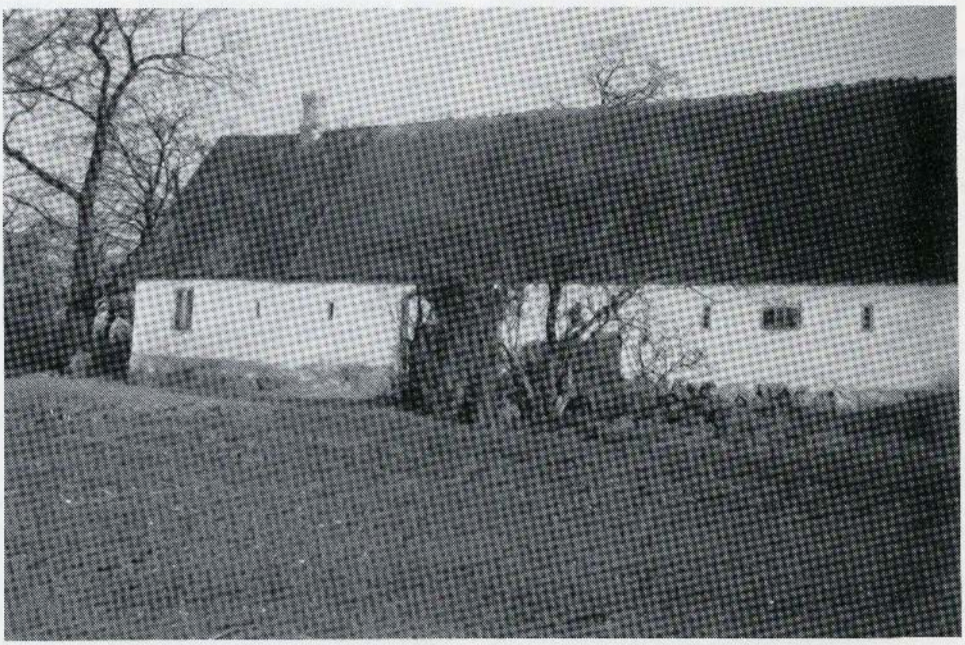

Västra längan. Brygghus och bakstuga till vänster.

Malmö-litteratur

Bibliografiska noteringar för år 1984 (med tillägg från föregående år).

AV PER ANDERSSON

A. Bok- och biblioteksväsen

1 *Frostin, Ernst,* Ny psalm och ny mässa. – (SkD 22/9.) – Claus Mortensens psalmbok och mässordning, tryckta i Malmö omkr. 1528.

BIBLIOGRAFI

2 *Andersson, Per,* Malmö-litteratur. Bibliografiska noteringar för år 1983 (med tillägg från föregående år). – (Elbogen. 1984:4, s 152-170.)

BIBLIOTEK OCH ARKIV

3 *Blomberg, Barbro,* Depåbibliotek Syd. Gamla bekanta och rariteter väntar på nya låntagare. – (BBL. Biblioteksbladet. 1984:8, s 188-189.) – Depåbiblioteket vid lånecentralen, Malmö stadsbibliotek.

4 *Börrefors, Bo,* Nye stadsarkivarien: Visst är stadsarkivet charmigt – men otidsenligt. – (SkD 3/5.) – Intervju med Birgit Arfwidsson Bäck.

5 *Fagerström, Anders,* Arkivarien lämnar över. – (SDS 30/4.) – Intervju med Lennart Tomner, Malmö stadsarkiv.

6 *Larsson, Stig,* Därför arbetsplatsbibliotek! En rapport. Med diskussionsinlägg av Bertil Jansson, Benkt-Erik Hedin och Karin Oscarsson. Lund 1984. 157 s. – Stig Larssons rapport utgör en något bearbetad och förkortad nytryckning av förf:s "Arbetsplatsbibliotek i Malmö". 1983.

7 *Mundt Almquist, Greta, Ericsson, Acke, & Lindström, Birgit,* LIMES – ett dataprojekt vid Länsbiblioteket i Malmö. – (BBL. Biblioteksbladet. 1984:11/12, s 266-267.) – LIMES = Länsbibliotekets i Malmö eget söksystem; dataprojekt med inläggning av bla Skånelitteratur.

8 *Stibner, Åsa,* Hos Birgit finns våra rötter. – (Arb. 28/6.) – Intervju med Birgit Arfwidsson, Bäck, Malmö stadsarkiv.

9 *Stålnacke, Kristina,* Vilket engagemang! "Jag har mött fantastiska barn på Rosengård". – (Arb. 18/6.) – Barnen på Malmö stadsbiblioteks Rosengårdsfilial.

10 *Söderberg, Staffan,* Tystnaden i biblioteket. – (SDS 25/2.) – Triangelnprojektet och planerna på nytt huvudbibliotek. – Med genmäle av Bengt Holmström och svar av Staffan Söderberg 1/3 samt inlägg av SACO/SR-föreningen vid Malmö stadsbibliotek 28/2 och SKTF:s förvaltningsklubb 1/3.

B. Allmänt

11 *Baltiska* utställningen. – (Verkstäderna. 1984:12, s 101-103; – 1984:13, s 108-110, 112.) – Referat av artikel i Verkstäderna, 1914:6, om järn- och metallindustrimontrarna på utställningen.

12 *Brolinson, Claes,* Ny forskargård i Malmö vill bli navelsträng mellan forskning och industri. – (SAF-tidningen. 1984:28, s 12-13.) – Forskargårdar i Sjöbo och Malmö, drivna av TEM (= Teknik, Ekonomi, Miljö) vid Lunds universitet.

13 *Kjellgren, Lennart,* [Nöjeslivet på Baltiska utställningen.] Utblick från stugfönstret. – (SkD 9/6.)

14 *Stan's* röst. Malmö/Lund-kalendern. 1984: november- Malmö.

ALLMÄNNA MUSEER

15 *Olsson, Jan Olof,* [Ryssen i Malmö.] – (Arb.-SkD 8/1.) – Alexander Golovins porträtt av Michail Teresjtjenko, målning ägd av Malmö museum. – Tidigare publ. i förf:s Ur välunderrättad källa. Sthlm 1971, s 23-31.

16 *Sandström, Sven,* Den självförtärande musan. – (SDS 21/11.) – Eventuell försäljning av vissa alster i Malmö musei konstbestånd. – Svar av Frans Carlsson med genmäle av Sven Sandström 7/12.

FÖRENINGAR

17 *Kallum, Christina,* "Udda" kamrater förgyller vardagen. Odd Fellow 100 år. – (SDS 12/8.)

18 *Wallin, Curt,* De nordiska Knutsgillena och reformationen. Tomelilla 1984. 200 s. – Rikhaltiga uppgifter om Knutsgillet i Malmö.

TIDNINGAR

19 *Alsterdal, Alvar,* Det kända märket Nzn. – (Arb. 8/7.) – Gösta Netzén och tidningen Arbetet.

20 *Widing, Hans,* Henning – 70-åring som inte försvinner ur bilden. – (SDS 29/4.) – Intervju med pressfotografen Henning Stenberg.

RADIO/TV

21 *Dahlgren, Curt,* Gud i etern. Samfundsfolk och närradio i Malmö. Sthlm 1984. [2], 32 s. – (Religionssociologiska institutet. Forskningsrapport. 184. 1984:7.).

C. Religion

22 *Bager, Einar,* Påven bannar Malmö. – (SDS 29/5.) – Klagobrev 1493 från priorn vid Heligandsklostret i Malmö till påven Innocentius VIII.

23 *Frostin, Ernst,* Borgerskapets reformation. – (SkD 11/8.) – Reformationstiden i Malmö.

24 *Halldin, Thorsten,* Ordföranden i Malmö kyrkogårdsnämnd: Kyrkogårdsmyndigheten är alldeles för anonym. – (Kyrkogården. 1984:4, s 9-11.) – Intervju.

25 *König, Anders,* Moskén är färdig – men pengarna saknas. – (Nyhetsmagasinet 7 dagar. 1984:10, s 43.)

26 *Lewinschal, Boris,* [Judiska församlingen i Malmö.] – (Judisk krönika. 1984:2, s 30.)

27 *Lundin, Susanne,* Operation mobilisering. En ekumenisk väckelsekampanj i Malmö med Pingstkyrkan i fokus. En etnologisk dokumentation utförd i augusti-september 1984. Jönköping 1984. [3], 32, [13] bl. – (Jönköpings läns museum. Rapport nr 13.)

28 *Nihlen, Mats,* Gudstjänst för djuren. – (Hundsport. 1984:12, s 8-11.) – Djurgudstjänst i S:t Pauli kyrka.

29 *Nydahl, Thomas,* Skandaliserat moskébygge. "De vill smutskasta oss." – (Folket i bild. Kulturfront. 1984:9, s 17.) – Islamic Center och moskébygget i Malmö.

30 *Schlyter, Herman,* Caroli församlings historia. 3. Caroli församling 1889-1948. – (Elbogen. 1984:1, s 10-36.)

31 – Malmö Caroli församlings historia 1683-1948. [Malmö 1984.] 79 s. – Särtryck ur Elbogen 1983 och 1984.

32 – Den skånska reformationen. – (Societas Horologium Mirabile Lundense. Årsbok. 1984, [s 26-34].) – Bla om reformationsrörelsen i Malmö.

33 *Sjöberg, Sven G,* Aus der Geschichte der Gemeinde. – (Deutsche evangelische Gemeinde, Malmö. Gemeindebrief.) – Jahrg. 21, nr 2, 1983/84, s 3-4: [Johann Heinrich Lasius]; – nr 3, 1984, s 3-4: Ludwig Bützow; – nr 4, 1984, s 3-4: Philip Trendelenburg; – nr 5, 1984, s 2-3: Bernhard Crüger; – Jahrg. 22, nr 1, 1984, s 2-3: [Jacob Sarnow, Johann Nicolaus Pouget, Emanuel Friedrich Hooth, Philip Andreas Trendelenburg, Bernhard Ernst Crüger]; – nr 2, 1984, s 3: [Caroli kyrka].

34 – Johann Heinrich Lasius 1714-1716. Kompletteringar till Malmö Caroli heradminne. – (Elbogen. 1984:2, s 62-64.)

35 – Salomon Rummel 1687-1710. Kompletteringar till Malmö Caroli herdaminne. – (Elbogen. 1984:2, s 57-61.)

36 – [Salomon Rummel] – (Evang.-luth. Kirchengemeinde St. Johannis, Burgenheim. 1984:5, [2 s.].) – Tidigare publ. i Deutsche evangelische Gemeinde, Malmö. Gemeindebrief. 1983:4.

37 *Svensson, Torsten,* Fakta om kyrkogårdsförvaltningen. – (Bladet. Information från Kyrkogårdsförvaltningen i Malmö. 1984:4, s 4-7.)

38 – Intervju med Tage Göransson. – (Bladet. Information från Kyrkogårdsförvaltningen i Malmö. 1984:1, s 4-8.)

39 *Åström, Lars,* Variationer i högmässofrekvensen. En studie av olika faktorers inverkan på högmässofrekvensen i tre församlingar 1973-1980. Sthlm 1983. [2], 24 s. – (Religionssociologiska institutet. Forskningsrapport. 173.) – Bla Limhamns församling.

E. Undervisning

40 *Almström, Håkan,* FN i Sverige: The World Maritime University. – (Sjömannen. 1984:10, s 351-353.)

41 *Ankarstrand-Lindström, Gunnel,* Skolelevers upplevelser av framtid och skola: enkätdata. – Malmö 1984. 82 s. – (Lärarhögskolan i Malmö. Pedagogisk-psykologiska problem. 432.) – Enkäter besvarade av 3.500 elever i Malmö.

42 *Arnman, Göran, & Jönsson, Ingrid,* Segregation och svensk skola. En studie av utbildning, klass och boende. Lund 1983. 197 s, – (Arkiv avhandlingsserie. 18.) – Undersökning i sex komunner, däribland Malmö.

43 *Arvidsson, Karl-Axel, Hessel, Staffan, & Stenberg, Anders,* Vad händer efter 9:an? En studie över elever (födda 1966) som slutade grundskolan i Malmö 1982. Malmö 1984. 33 s. – (Särtryck och småtryck ... Lärarhögskolan i Malmö. 496.)

44 *Bjerstedt, Åke,* Educational research, research reporting and training of researchers at the Malmö School of Education. A brief outline and some retrospective comments. Malmö 1984. 15 s. – (Reprints and miniprints from ... Malmö School of Education. 498.)

45 *Ehnbom, Susanne,* Malmö nation, en nation med gammal tradition. – (Tidskriften Malmö nation. 1984:2, s 14-15.) – Nationens historia.

46 *Ekstrand, Lars Henric,* Skandal i barnomsorgen. – (SDS 16/10.) – Språkundervisningen för invandrarbarn i Malmö. – Genmäle av Per Scholtz 22/10.

47 *Frostin, Greta,* Pro-feminister på Tekla Åbergs. – (Förf:s Skoletös-skolfröken. Malmö 1984, s 41-70.) – Tekla Åbergs högre läroverk för flickor och dess lärarpersonal, bla Tekla Åberg, Ulla Rothstein och Herman Christoffersson.

48 *Gren, Anders,* Barnlitteraturen kämpar hårt med andra moment. Om mellanstadielärarutbildningen vid Lärarhögskolan i Malmö. – (Barn & kultur. 1984:4, s 90-91.)

49 *Hagelborn, Rosemarie,* Den samlade skoldagen. – (SDS 12/4.)

50 *Karlsson, Hasse,* "Förtvivlans slum" i Rosengårdsskola: "Vad som saknas är visioner". – (Proletären.

1984:18, s 20.) – Värner Rydén-skolan. – Följdartiklar 1984:38, s 23; – 1984:44, s 20 (inlägg av Mary Andersson); – 1984:47, s 23.

51 *Kasimir, Ola,* Varför kristen friskola? – (SDS 16/8.) – Mariaskolan i Malmö.

52 *Lernvall, Inger,* Om läkarutbildningen i Malmö läggs ned. 400 SHSTFare blir arbetslösa. – (Vårdfacket. 1984:1, s 34-35.)

53 *Musik* och rörelse. [Utg. av] Länsskolnämnden i Malmöhus län. Malmö 1984. 32 s. – (Skola Malmöhus. 10.) – Bla om Kryddgårdsskolan i Malmö, s 2-7.

54 *Möller, Rode,* "Vi klarar ekonomin med låga lärarlöner". – (Arb. 6/12.) – Reportage från Baldins skola, Malmö.

55 *Nenander, Yvonne,* Barnen som erövrar sin hembygd. – (Vår bostad. 1984:1, s 2-4.) – Reportage från Kryddgårdsskolan.

56 *Nilsson, Göran A,* Ni skulle se rektorn vandra genom skolan. – (SDS 1/6.) – Intervju med Bengt Falk, Rosengårdsskolan.

57 *Palm, Beatrice,* Kommunala riktlinjer i Malmö sedan ett år: Inte mycket att hålla i handen när besparingskraven kommer. – (Fackläraren. 1984:6, s 14-15.) – Riktlinjer för arbetet i förskolan.

58 *Pettersson, Hans Å,* Varför en kristen skola? – (SDS 30/7.) – Mariaskolan i Malmö.

59 *Rönnquist, R L,* I Malmö handelsgymnasium 1904-1925. Om tillblivelsen av Malmö handelsgymnasium och min verksamhet som en av dess lärare till 1925. [Med] Inledning av Christian Callmer. – (Elbogen. 1984:2, s 65-88.)

60 *Sandell, Ulla,* Värner Rydénskolans barn behöver språklig stimulans. – (Arb. 5/11.) – Genmäle på insändare 29/10 om nedläggning av Värner Rydénskolans högstadium.

61 *Schlyter, Herman,* "Katekesparaden" i Malmö. – (SkD 5/4.) – Värner Rydéns kritik av katekesplugget samt av "kyrkostämmornas behandling av skolfrågorna och mot kyrkans herravälde över skolorna".

62 *Specialskola* och särskola – delar av den obligatoriska skolan. [Utg. av] Länsskolnämnden i Malmöhus län. Malmö 1984. 28 s. – (Skola Malmöhus. 11.) – S 18-21: Malmö har en särställning. [Malmö särskolor.] – S 22-24: Möller, Rode, Den okända skolan – individuell undervisning på Fridhemsskolan.

63 *Tenfält, Torbjörn,* Morgonomsorgen för skolbarn stridsfråga i Malmö. – (Kommunaktuellt. 1984:31, s 10-11.)

64 *Ugricic, Jelica, Morfiadakis, Emmanuel, & Larsson, Lars-Olof,* Mycket att vinna på att lägga ner Värner Rydénskolan. – (SkD 16/10.) – Med debattinlägg av bla Peter Andersson och Margot Olsson 19/10 samt av Georg Nordstedt 24/10. Ytterligare inlägg 15/11 av Hans-Inge Persson.

65 *Uppföljning* av den nya läroplanen. [Utg. av] Länsskolnämnden i Malmöhus län. Malmö 1984. 32 s. – (Skola Malmöhus.) – S 14-18: Utvärdering av Grundvux i Malmö. [Av] Lars Andreasson ... – S 19-25 om Komvux i Malmö av Gunilla Fredriksson och Gert Gabrielsson.

66 *Wahlberg, Anna,* Dags att avliva en fördom. – (SDS 6/11.) – Bladins skola.

67 *Åberg, Hans,* Här får den gamla skolan nytt liv. – (SDS 3/4.) – Intervju med Sixten Magnusson om skolmuseisamlingarna i Malmö.

Tandläkarutbildningen:

68 *Ahlgren, Johan,* I Unckels dunkel. Osakligt om Tandläkarhögskolan i Malmö. – (Arb. 24/3) – Inlägg med anledning av artikel av Per Unckel i Medborgaren, 1984:2.

69 *Bernhardsson, Göte,* Slåss för jobben! Vi måste rädda tandläkarhögskolan. – (Arb. 7/4.)

70 – Vad är arbetslösa kvinnor värda? – (AB 23/3.)

71 *Björn, Anna-Lisa,* "Därför lämnar jag moderaterna". – (SDS 13/3.)

72 *Cassland, Bodil,* Tandläkarhögskolan behövs. (SDS 5/1.)

73 *Granath, Lars,* Om sakskäl och politiskt mod. – (SDS 8/4.)

74 *Heister, Bengt,* Sänk intagningen – återställ kvaliteten. – (SkD 2/4.)

75 – Återställ kvaliteten! Målet för läkar- och tandläkarutbildningen. – (Arb. 4/4.)

76 *Jansson, Leif,* Spelet kring "Käftis". – (Lundagård. 1984:6, s 3.)

77 *Koch, Göran,* Tandläkarna vill rädda högskolan i Malmö: "Låt förnuftet segra". – (DN 21/3.)

78 *Kristiansson, Göran,* "För sent att ändra sig nu." – (SDS 5/4.) – Intervju med Rune Rydén.

79 *Kälvemark, Torsten,* Vilar på bräcklig grund. Inlägg om förslaget att lägga ner tandläkarutbildningen i Malmö. – (SvD 28/3.)

80 *Larsson, Börje,* Nedläggning var ett taktikspel. – (Arb. 24/4.) – Med genmäle av Sten Andersson 7/5.

81 *Larsson, Gudmund,* LO i från kritik mot socialdemokraternas och moderaternas uppgörelse om tandläkarhögskolan: "Leder till allvarliga politiska skador." – (DN 11/4.)

82 *Lindén, Ulf,* Skarp protest mot förslaget om amputation av vård, utbildning och forskning i den södra regionen. – (Tandläkartidningen. 1984:6, s 350.)

83 *Malmöhögskolan* i ny skepnad. [Sign.:] OS. – (Tandläkartidningen. 1984:13/14, s 806-807.)

84 *Nilsson, Börje,* Därför kunde "Käftis" inte räddas. - (Arb. 8/5.) – Med genmäle av red.

85 *Olsson, Bertil,* Stor inkonsekvens. Inlägg om tandläkarhögskolan i Malmö. – (SvD 11/4.)

86 *Persson, Sigvard,* Spelet om tandläkarhögskolan. – (SkD 16/3.) – Även publ. i SDS 21/3.
87 *Sandberg, Lars,* En huggsexa. Inlägg om tandläkarutbildningen. – (SvD 22/3.)
88 *Tillander, Ulla,* "Behåll tandläkarhögskolan". – (SDS 6/3.)
89 *Tyrstrup, Kerstin,* "Käftisdebatten i riksdagen – verklig politisk kohandel". – (SDS 21/4.) – Diskussionsinlägg 25/4 av Sven Munke och 3/5 av Kerstin Tyrstrup och Sten Andersson.
90 *Öfström, Sylve,* Varning för ett misstag. – (SDS 1/3.) – Med diskussionsinlägg: 3/3. Ingrid Brynolf. – 5/3. Sten Sjöholm. – 12/3. Per Unckel. – 13/3. Åke Larsson. – 15/3. Sten Andersson. – 17/3. Rolf Attström mfl. – 23/3. Gunnar Hasselgren, Douglas Bratthall. – 29/3. Ingvar Pering, Hilla da Silva. – 5/4. Sten Andersson. – 6/4. Bertil Olsson. – 9/4. Bengt Heister. – 10/4. Sten Sjöholm, John-Fredrik Dymling. – 19/4. Olle Aulin. – 25/4. Bertil Fiskesjö. – 2/5. Anna-Lisa Björn. – 12/5. Sylve Öfström. – 6/6. Bertil Olsson. – 12/6. Jan Håkansson & Bertil Åhman. – 26/6. Peter Egardt. – 9/8. Jan Håkansson & Bertil Åhman.
91 *Ledare* om tandläkarhögskolans nedläggning bla i Arb. 31/3 (med kommentarer av Lars-Erik Lövdén 3/4), 9/4, 12/4, 13/4, 15/4 (med uppföljande intervjuer i SDS 16/4 och ledarkommentar i Arb. 17/4); – DN 10/4; – KvP 13/4; – SDS 14/3, 3/4, 10/4, 14/4; – SkD 24/2, 8/3, 9/4, 12/4, 14/4.

H. Skönlitteratur

92 *Bolinder, Jean,* Snövit och dvärgarna. Kriminalroman. Höganäs 1984. 223 s. – Miljö: Malmö och andra orter i Skåne.
93 *Due, Holger* [pseud. för Kjell Andreasson], Stormfåglarna. [Historisk roman.] Hässleholm 1984. 202 s. – Fortsättning på: Snapphanehjärtan. 1983. – Från Horns krig 1644-1645. Tilldrar sig bla på Malmöhus.
94 *Ekelund, Fredrik,* Stuv Malmö, kom! Sthlm 1984. 225 s. – Roman om en ung man i 1970- och 1980-talets Malmö, bla verksam som stuveriarbetare.
95 *Hanning, Claes,* Det största lyftet. Höganäs 1984. 253 s. – Gisslandrama på ett varv som företer stora likheter med Kockums. En stor bockkran i centrum för handlingen.
96 *Johansson, Lennart,* Sista tåget. Sthlm 1984. 289 s. – Roman i Malmömiljö om ung mans väg från skolan till arbetslivet. Inslag av alkohol- och narkotikaproblem.
97 *Knutsson, Einar,* Den svarta dagen. Sthlm 1984. 144 s. – Ungdomsbok. Miljö: Malmö, Limhamn.
98 *Lundgren, Max,* Benny Boxaren och kärleken. Andra boken om Benny. Illustrerad av Tord Nygren. Malmö 1984. 110 s. – (Lättläst för vuxna.) – Om Benny i Syrenlund [= Rosengård]. – Forstsättning på: Benny, boxaren. 1982.
99 *Mårtenson, Jan,* Hungaria. [Dikt.] – (KvP 25/5.) – Med anledning av att Hungaria, Zoltán von Kátays restaurang, stängts.
100 *Palm, Göran,* En gång låg Kockums varv vid Kärleksgatan ... – (Arb.-SkD 4/11.) – Avsnitt ur en planerad andra del av förf:s diktsvit "Sverige, en vintersaga".
101 *Swahn, Sven Christer,* Nina och Lena. En Möllevångsroman. Köping 1982 [utkommen 1984]. 133 s. – Malmömiljö med tyngdpunkt på Möllevångsområdet. Tid: 1979.

I. Konst, musik, teater

102 *Asp, Hjalmar,* Litografier. Malmö 1984. [9], 87, [32] s. – (Malmö museum. Katalog. 352.) – Motiv från bla Malmö omgivningar och Limhamns kalkbrott.
103 *Larsson, Lena,* 20 år. Form i Malmö. – (Form. 1984:4, s 26-33.) – Form Design Center. – Med historik över centret av Ingela Björk s 31.
104 *Lundberg, Gunilla,* I Malmö finns väggarna som är något helt annat. – (NST 9/9.) – Fasadmålningar på brandgavlar.
105 *Malmö,* Musikhögskolan, Ystadvägen 25. – (Statens konstråd. 1984:7, s 4-7.) – Skolans konstnärliga utsmyckning.
106 *Moderna* tider. 1884-1984. Malmö 1984. 63 s. – (Malmö museums årsbok. 1984:1. – Utställningskatalog. 349.) – Utg. i anslutning till en utställning på museet, bla innefattande konstverk ur museets samlingar.
107 *Palmgren, Christina,* Annika Heijkenskjöld på Form Design Center i Malmö: smak vill jag diskutera men inte moralisera över. – (Vi. 1984:21, s 10-14.) – Intervju.
108 *Reis, Leo,* Konstnärerna och Malmö kommun. – (SDS 11/10.)
109 *Rydenfelt, Sven,* Konst på gator och torg. – (SDS 19/1.) – Yngve Lundells förslag till utsmyckning av Södergatan, skulpturgruppen "Optimistorkestern". – Genmäle av Sven Sandström 21/1. – Ytterligar einlägg bla 25/1. L. Gottschalk, C.E. Polfeldt; – 26/1. Robert Rimbro, Sten Sjöholm; – 28/1. Sven Rydenfelt; – 31/1. C.-H. Juhlin; – 3/2. Jean Sellem, Olle Svanlund; – 6/2, 7/2. Sven Sandström; – 17/2. Sven Rydenfelt; 28/2. Sven Sandström.
110 *Sjöstedt, Sven,* Kungen och sillagumman. – (Stadsbyggnad. 1984:3, s 31-35.) – Statyer, huvudsakligen i Malmö.
111 *SKR* Malmö 1944-1984. Malmö 1984. [39 s.] – Samarbetsnämnden för konstföreningar i Malmö, dess första verksamhetsår speglat i dokument.

KYRKOR OCH KYRKLIG KONST

112 *Bager, Einar,* Altarna i S:t Petri kyrka före reformationen. – (Elbogen. 1984:2, s 53-56.)

113 *Bengtsson, Carl,* Genarpsorgeln i Malmö museum – en historisk klenod. – (Kyrkomusikernas tidning. 1984:2, s 23-25.) – S:t Petri kyrkas medeltida orgel. Orgelns restaurering 1939-1940 samt tabeller för olika stämmor.

114 *Ekman, Katarina,* Påsklandskapet i S:t Andreas. – (Slottsstadens församlingsblad. 1984:2, s 3.)

115 *Flensmarck, Tor,* Gravstenen nr 41 i S:t Petri kyrka i Malmö. – (Skåne Genealogen. 1984:1, s 2-8.)

116 *[Håkansson, Bertil],* Glostorps kyrkas torn fyller år. [Sign.:] B.H. – (Församlingsblad för Oxie, Bunkeflo ... 1982: sommaren [nr 71], s 3-4.)

117 *Jörwall, Lars,* Oxie kyrka, byggnad och gudshus med lång historia. – (Församlingsblad för Oxie församling ... 1983:3, s 8-10.)

118 *Kyrkogårdarna* i Malmö. [Utg. av Kyrkogårdsnämnden i Malmö. Text: Kyrkogårdsförvaltningens redaktionskommitté. Bilder: Per-Erik Gustavsson och Kyrkogårdsförvaltningen.] Malmö 1984. 28 s.

119 *Schlyter, Herman,* Julkrubban i S:t Petri. – (SkD 20/12.)

120 – Luciabilden i Malmö. – (SkD 13/12.) – Fragment av medeltida korkåpa i S:t Petri kyrka med bild av S:ta Lucia.

121 – 300-årigt Lutherporträtt. – (SkD 19/2.) – Porträtt i Caroli kyrka föreställande Martin Luther, troligen målat 1697.

122 *Svanberg, Carl Johan,* Minneslundar inom Malmö kyrkliga samfällighet. – (Bladet. Information från Kyrkogårdsförvaltningen i Malmö. 1984:4, s 9-11.)

123 *Zum* neuen Wandbehang in der Kirche. – (Deutsche evangelische Gemeinde, Malmö. Gemeindebrief. Jahrg. 21, nr 3, 1984, s 13-14.) – Väggbonad vävd av Inga Mittendorf för Tyska evangeliska församlingens kyrka.

ARKITEKTUR

124 *Bergström, Torsten & Märta,* Malmö: från tryckeri till saluhall. – (Arkitektur. 1984:4, s 8-11.) – Saluhallen vid Lilla Torg.

125 *Bodin, Anders,* En skola i Malmö. – (AT. Arkitekttidningen. 1984:1, s 8-10.) – Fågelbacksskolan.

126 *Hultin, Olof,* Tunneln, Malmö, och O'Vesuvio, Lund. – (Arkitektur. 1984:5, s 4-9.) – Bla om inredningen av Hotell Tunneln, utförd av Abelardo Gonzalez.

127 *Hårde, Ulla,* Maktens arkitektur. – (SDS 15/12.) – Nya stadshusbyggnaden.

128 *Johansson, Sture,* Bygginitiativ ger Malmö efterlängtat konserthus. – (Byggindustrin. 1984:34, s 14-15.)

129 *Kappelin, Kristina,* ABV-bygge gör Malmö till centrum för Skandinaviens muslimer. – (Byggindustrin. 1984:16, s 18-20.) – Moskébygget vid Jägersrovägen.

130 *[Kyrkoprojekt* för Klagshamn.] – (Magasin Tessin. 1984:1. 78 s.) – Temanummer: "... tankar kring en plats – närmare bestämt stranden vid den gamla Kalkbrottsdammen i Klagshamn". Red. av Berit Restad, som på platsen projekterat en kyrka.

131 *Malmö:* från studentbostäder till hotell. – (Arkitektur. 1984:4, s 32.) – Skyline Hotell, fd studentbostadshuset Pireus.

MUSIK

132 *Andersson, Ingmarie,* "Det bästa med Malmö är Ribban". – (KIM Ung. 1984:1, s 20-21.) – Intervju med Mikael Wiehe, bla om musiklivet i Malmö.

133 *Hallberg, Robert,* 10 års jubilerande Prästkragar. – (Kulladals kyrkoblad. 1984:2, s 14-16.) – Kulladals kyrkliga sångsällskap Prästkragarna.

134 *Huldt, Birgitta,* Sveriges första barockfestival: en stor, välsmord klangupplevelse. – (Tonfallet. 1984:11, s 12-14.) – Barockfestivalen i Malmö 29/9-7/10 1984.

135 *Johansson, Anders,* Skolgatan blues. – (SDS 6/5.) – Jazzen i Malmö 1950-1960-talen.

136 *Kjellgren, Lennart,* [Oscar Svanlund.] Utblick från stugfönstret. – (SkD 22/6.) – Intervju med Tage Svanlund om faderns insatser som sångare och visdiktare.

137 *Larsén, Carlhåkan,* För honom var musiken ett sätt att leva. – (SDS 12/12.) – Gunnar Frankman.

138 *Nohrborg, Kaj,* En körledare utan gräns. – (SDS 25/11.) – Intervju med Gunnar Frankman.

139 *Rydén, Daniel,* Kalas för Malmö: en mysig keltisk maestro. – (SDS 11/11.) – Intervju med Vernon Handley, chefdirigent vid Malmö symfoniorkester.

140 – Så blir Malmös nya konserthus. – (SDS 6/4.) – Intervju med Bo Sterner om akustik-problemen.

141 *Stibner, Åsa,* Fina fioler är individer som liknar sin skapare. Hos Nilssons är fiolbygge en familjetradition. – (Arb.-SkD 25/3.) – Reportage från N. Nilsson Fiolbyggare AB.

142 *Törnblom, Sten,* Maria Törnbloms musikskola. – (Tanke och känsla. 1984, s 60-65.)

TEATER

143 *Adrup, [Karl Anders],* En lysande teaterepok med Oscar Winge på Hipp. – (DN 11/5.) – Artikel med anledning av en utställning om Oscar Winge.

144 *Broström, Ylva,* Cirkus i malpåse rustar för vår – men hoppas på regnsommar. – (ICA-kuriren. 1984:15, s 4-5.) – Reportage från Cirkus Brazil Jacks vinterkvarter i Kulladal.

145 *Gustafsson, Annika,* I dag känner jag att jag kan. – (SDS 18/11.) – Intervju med Karin Parrot, Garderobsteatern.

146 *Gustafson, Ragnar,* Malmö teater 1860-68 – de sista åren före ombyggnaden. 1. – (Elbogen. 1984:4, s 133-151.)
147 *Hörnström, Birgitta,* Omsusade epoker i Malmö. Nöjeshistoria för alla samlas i nytt teatermuseum. – (SkD 11/8.) – Intervju med Lennart Holmgren om samlingarna för ett teatermuseum.
148 *Johansson, Jan,* Folkteatern – var blev den av? – (SkD 26/9.) – Malmö stadsteater och folkteatertanken.
149 *Kjellgren, Lennart,* [Anders Hellqvist.] Utblick från stugfönstret. – (SkD 19/5, 26/5.)
150 *Nilsson, Christer,* Ingvar Andersson, buskiskung i Malmö: Folkets kärlek – min belöning! – (Scen & salong. 1984:12, s 5-7.)
151 – Ulla Sonesson: Ja tack, gärna en ny omgång N P Möller. – (Scen & salong. 1984:1, s 3-5, 15.) – Intervju med Ulla Björk med artistnamnet Ulla Sonesson.
152 *Palmqvist, Bertil,* Konsten att smygkontorisera en stadsteater. – (Arb. 9/12.) – Upplåtelse av tomt intill stadsteatern för kontorsbebyggelse. – Med uppföljande reportage 10/12.
153 *Poppe, Nils,* Skånska teaterminnen. – (Skånska strövtåg. Skånsk kalender 1985. Örkelljunga 1984, s 16-32.) – Huvudsakligen minnen från förf:s tid på Hippodromteatern.
154 *Sander, Anki,* Teatercentrum – på gott och ont. – (Entré. 1984:4/5, s 24-26.) – Bla om stängningen av Teatercentrum Syds kansli i Malmö.
155 *Thulin, Sonja,* Han har svenskt rekord i premiärer. – (SDS 8/1.) – Intervju med Nils Bäckström.
156 *40* år teater i Malmö. Teckningar: Ludvig Johnson. Red.: Bertil Palmqvist, Ludvig Johnson. Malmö 1984. 64 s. – Med inledning av Henrik Sjögren s 5-13: Drömmen om folkteatern.

J. Arkeologi

157 *Fel* låta AMS reparera vägverksmiss. [Av] Saco-SR-föreningen vid Malmö museum. – (Populär arkeologi. 1984:1, s 22-23.) – Utgrävningar vid Södra Sallerup som AMS-projekt.
158 *Hårdh, Birgitta,* Inventering av järnåldersmaterial i Skytts och Oxie härader. – (Pugna Forensis –? Arkeologiska undersökningar kring Foteviken, Skåne, 1981-83. Malmö 1984, s 86-112.) – Omfattar även de delar av Oxie härad som ingår i Malmö kommun. S 107-112: Fornlämningar och fynd från järnåldern i Oxie härad. [Förteckning sockenvis.]
159 *Larsson, Mats,* Tidigneolikum i Sydvästskåne. Kronologi och bosättningsmönster. Lund 1984. 271 s. – (Acta archaeologica Lundensia. Series in 4:o. 17.) – Diss. Lund. – Bla Fosie (Bellevuegården mfl), Husie (Elisedal), Oxie, Bunkeflo (Lindeborg), Västra Skrävlinge (Rosengård).
160 En *presentation* av utgrävningarna i Kv. Claus Mortensen. Red. och layout: Chatarina Andersson. – (Malmöya. 3, 1984. 63 s.) – S 6-20: Andersson, Chatarina, Nordan och östan om S:t Georgi kirkegaard. [Bla om Heliga lekamens gille.] – S 21-31: Andersson, Chatarina, Utgrävningen. – S 32-36: Rajala, Eeva, Keramik. "Skånnekanna". – S 37-39: Andersson, Chatarina, & Öhnegård, Vilhelm, Gaffel till vad ...? – S 40-42: Öhnegård, Vilhelm, Spel och spelbrickor. – S 43-44: Blohmé, Mats, Benpipa [flöjt]. – S 45: Ahlström, Ulf, Knappaologi eller ... – S 46-53: Söderlund, Kerstin, Pilgrimsmärken. – Se även nr 189.
161 *Reisnert, Anders,* Fornminnesinventering av strandängarna söder om Limhamn. – (Limhamniana. 1984, s 85-88, 90-94.)
162 *Riddersporre, Mats,* Praktiskt kultredskap eller kultiskt praktredskap. – (Ale. 1984:1, s 19-21.) – Sandstensfigur utgrävd inom undersökningsområdet Fosie IV.
163 *Rosborn, Sven,* Hököpinge-Pile. Medeltida centralbygd i sydväst-skåne. – (Pugna Forensis –? Arkeologiska undersökningar kring Foteviken, Skåne, 1981-83. Malmö 1984, s 69-85.) – Pile ringvall samt medeltida fyrkantsbefästningar i Malmö kommun, bla Pilegården samt ytterligare en anläggning i Pile.
164 – Malmö. [Den medeltida staden och dess omland.] Sthlm 1984. 100 s. 1 karta i ficka. – (Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Rapport. Medeltidsstaden. 67.) – Bla s 19-42: Institutioner, byggnader för allmänna ändamål och andra viktigare topografiska företeelser; – s 64-93: Malmös medeltida omland.
165 *Rudebeck, Elisabeth, & Ringberg, Bertil,* Geologi och industri – Skandinaviens äldsta gruvdrift. (Engstrand, Bertil, Malmökrita. Malmö 1984, s 104-109.) – Kritbrott och forntida flintgruvor vid Kvarnby och Ängdala gård, Södra Sallerup. – Tidigare publ. i Varv. 1982:3, s 82-89.

K. Historia

166 *Andersson, Helge,* 450-årsminne: Borgmästaren Jörgen Kock startade "Grevefejden". – (SkD 25/3.)
167 *Mårtensson, Ola,* Det hände i Malmö. [Artikelserie.] – (SDS.) – 16/12. Då stod Malmö i centrum. [Trekungamötet 1914.] – 23/12. Malmö slog runt i krigets skugga. [Malmö läger 1848.] – 30/12. Freden i Malmö [1512]!

L. Biografi

168 *Flensmarck, Tor,* Gravstenen nr 41 i S:t Petri kyrka i Malmö. – (Skåne Genealogen. 1984:1, s 2-8.) – Gravsten med eventuell anknytning till släkten Graa mfl i 15- och 1600-talens Skåne.

SÄRSKILDA PERSONER OCH SLÄKTER

169 ALWÅ, ANDERS. *Alwå, Anders,* Att förtjäna saltet till vällingen. Helsingborg 1984. 167 s. – S 69-ff om förf:s tid som chef för KåKå AB i Malmö.

170 BAGER, EINAR. *Bager, Einar,* Debuten i Sydsvenskan: Skämt blev allvar. – (SDS 23/12.) – Förf:s bidrag till SDS 1/2 1931.

171 BERGSTRAND, ALLAN. *Halldén, Ruth,* Allan Bergstrand död. – (DN 10/10.) – Artiklar med anledning av frånfället även i Arb. 11/10; – SDS 10/10, 11/10 (Jarl W. Donnér), 12/10 (Olof Sager); – SvD 16/10 (Ludvig Jönsson).

172 EKELUND, FREDRIK. *Ekelund, Fredrik,* Hamnen förföljde mig. – (Svensk bokhandel. 1984:12, s 32.) – Om tillkomsten av förf:s bok "Stuv Malmö, kom!".

173 – *Landin, Per,* "Malmö är en svår stad". – (SDS 17/8.) – Intervju om romanen "Stuv Malmö, kom!".

174 – *Nordberg, Elisabeth,* Han skriver bok om livet i hamnen. – (Arb. 3/8.) – Intervju.

175 –*Ollén, Theresa,* Han skrev bok om Malmös stuvare! – (KvP 12/8.) – Intervju.

176 GADDÉN, GUNNAR. *Holmberg, Börje,* Gunnar Gaddén avliden. (SDS 18/7.) – Gunnar Gaddén var verksam vid Hermods korrespondensinstitut som rektor och sedermera som verkst. direktör 1929-1966.

177 GULLBERG, HJALMAR. *Lindeberg, P D,* Hyrkuskens Hjalmar. Stor Lundasatsning ger ny bild av Malmödiktaren Gullberg. – (SDS 15/1.) – Intervju med Anders Palm med anledning av utställning på Lunds universitetsbibliotek. – Med rättelse 19/1.

178 – *Olofsson, Tommy,* Gullberg – oönskad, förskjuten. – (SvD 29/1.) – Huvudsakligen om Hjalmar Gullbergs relationer till föräldrar och fosterföräldrar.

179 – *Palm, Anders,* Hjalmar Gullberg. En minnesutställning. Lund 1984. 31, [3] s. – (Lunds universitetsbiblioteks serie av utställningskataloger. 18.) – S 1-6: Hjalmar Gullbergs återkomster. – S 7-9: Malmö – "Son av min stad".

180 – *Palm, Anders,* "Son av min stad". Om Malmö i Hjalmar Gullbergs diktning. – (Elbogen 1984:1, s 37-52.)

181 GYLLIN, YNGVE. *Allansson, Ove,* Yngve Gyllin – en sjöfolkets talesman. – (Rallarros. 1984:2/3, s 56.)

182 GÖRANSSON, BERTIL. *Ekblom, Harry,* Viktigast känna vi-anda. – (Arb.-SkD 20/5.) – Intervju.

183 GÖRANSSON, OLOF: *Larsson, Peter,* "Göran frau Hyllie". – (Limhamnsposten. 1984:4, s 13.) – Bondkomikern Olof Göransson.

184 JÖNSSON, PER. Den *sensationella* silvertransporten tvärs över gatan. – (SDS 19/1.) – Om fondhandlare Per Jönsson. – Kompletterande artiklar 20/1, 21/1, 26/1, 9/2.

185 LAURELL (släkten). *Släkten* Laurell från Österplana. Redaktör: Bengt E Laurell. Medarbetare Gunnar och Sven A Laurell. Sthlm 1984. [1], 97, [13] bl. – Flera medlemmar av släkten med Malmö-anknytning.

186 LINDBOHM, DÉNIS. *Lindbohm, Dénis,* Spegelspelet. Malmö 1984. 112 s. – Paranormala upplevelser med Malmö som sparsam bakgrundsmiljö, bla s 3-5: Jerusalemsgatan.

187 MAGNUSSON, BERTIL. *Nilzén, Åke,* Bertil Gustaf Magnusson. – (Svenskt biografiskt lexikon. Bd 24, h 120. Sthlm 1984, s 714-717.) – Bertil Magnusson var professor i dermatovenerologi vid Malmö allmänna sjukhus.

188 MAGNUSSON, HILDING. *Björkman, Gösta,* Gustaf Hilding Magnusson. – (Svenskt biografiskt lexikon. Bd 24, h 120. Sthlm 1984, s 712-714.) – Hilding Magnusson var verksam inom veterinärmedicinsk forskning i Malmö.

189 MORTENSEN, CLAUS. *Söderlund, Kerstin,* Claus Mortensen. – (Malmöya. 3, 1984, s 54-60.)

190 MÖLLER, GUSTAV. *Janstad, Hans,* Han glömde inte fattigdomen. – (Arb. 6/6.) – Huvudsakligen om Gustav Möllers malmöår.

191 SJÖSTRÖM, THORVALD. *Sjöström, Thorvald,* Från vaggan till Möllan. [Tomat-kungen: "Ett liv å' ett leverne ..."] Malmö [1984]. [8], 104 s.

192 STORM, EMY. *Mårtenson, Jan,* Emy Storm, skådespelerska: "Dagens skolbarn behöver kulturen". – (Aktuellt i politiken. 1984:19A, s 20-23.) – Intervju.

193 SWAHN, SVEN CHRISTER. *Schottenius, Maria,* En egensinnig lärd i Limhamn. – (SDS 29/4.) – Intervju.

194 WALDHÖR, IVO. *Jönsson, Göran,* Här är mannen som satt piff på sta'n. – (Arb. 31/12.) – Intervju.

195 WALLENBERG, BENGT. *Widing, Hans,* En wallenbergare i hetluften. – (SDS 2/10.) – Intervju med Bengt Wallenberg, Malmö energiverk.

196 WINGE, OSCAR. *Thulin, Sonja,* Charmig, bråkig och begåvad. – (SDS 27/4.) – Artikel med anledning av en minnesutställning över Oscar Winge.

197 WIRÉN, HERTA. *Hungern* födde hat. [Av] Katarina Elfving ... – (I Carlssons klister. 1984:2, s 30-32.) – Intervju.

198 – *Sandberg, Agneta,* Herta Wirén, 84, nu skriver hon på heltid: Fantastiska levnadsöden finns överallt! – (Röster i Radio/TV. 1984:4, [Läs-Tidningen 1984:1], s 40-43.) – Intervju.

M. Folkkunskap

199 *Andersson, Helge,* Gammalt "stuesnack" i Sallerup. – (Elbogen. 1984:3, s 125-131.) – Uppteckningar i Södra Sallerup om folktro. – Ugör avsnitt 4 i ett specialnummer av tidskriften ägnat Wowragården. Bla om Christoffer Persson ("Södrens skald").

200 *Dalin, Eva,* Hemma på bruket. – (Limhaniana. 1984, s 4-11.) – Kalkbruksarbetarnas bostäder, bohag och kläder vid Limhamns kalkbruk under 16- och 1700-talen.

201 *Drameus, Lena, & Martinsson, Gerth,* Skånska arbetsbilder. Från tiden före andra världskriget. Sthlm 1984. 157 s. – Ett flertal bilder från Malmö och kringliggande orter.

N. Geografi

202 *Andersson, Helge,* Det gamla Malmö. [Artikelserie.] – (SkD, måndagar.) – Forts. från föregående år.

203 – Malmö fornminnesförening firar 75 års kulturarbete. – (SkD 14/8.)

204 *Bager, Einar,* [Minnen från gamla Malmö.] – (SDS.) – 31/3. "Svartepetter" [Peter Holmgren]. – 1/4. "Moster Mimi" [Augusta Ruhe] räddar högmässan. – 22/7. Tur och retur.

205 *Fagerström, Anders,* Framtidsstaden. [Artikelserie.] – (SDS.) – 22/7. Innerstaden. – 23/7. Kirseberg. – 24/7. Limhamn. – 25/7. Bunkeflo. – 26/7. Hyllie. – 27/7. Fosie. – 30/7. Oxie. – 31/7. Rosengård. – 1/8. Husie. – 2/8. Hamnen.

206 *Gertten, Magnus,* Nöjesstaden Malmö ... caféerna, krogarna och musiken. – (Hifi & musik. 1984:9, s 28-33.)

207 *Kulturminnesvårdsprogram* för Skåne. Del Malmöhus län. [Utg. av] Länsstyrelsen i Malmöhus län. Malmö 1984. 334 s. + Kartbilaga. [23 s.] – S 185-195: Malmö kommun.

208 *Malmö.* Här börjar stora världen. Ett temanummer om Sveriges tredje stad. – (ICA-kuriren. 1984:21, s 4-7, 10-15, 18, 22-23, 32-33, 44-45.) – Bla s 6-7: Arenhill, Åke, Malmö måste man se med kärlekens ögon.

209 *Malmö* – Höjden av tristess? – (SDS 15/4.) – Reportage av Nils Gunnar Nilsson, Susanna Roxman, Maria Schottenius, Staffan Söderberg och Lars Åberg.

210 *Modéer, Kjell Å,* "Världen är just där jag bor". Kulturminnesvård som poesi och prosa. – (Elbogen. 1984:1, s 1-9.) – Malmö fornminnesförenings 75-åriga historia och föreningens insatser för kulturminnesvård.

211 *Punkt* [pseud. för Ragnar Gustafson], Gamla Malmö. – (SDS, måndagar.) – Serie i form av pristävling. Forts. från föregående år.

212 *Rosenberg, Marta,* Trolleberg på 1920-talet. Tyresö 1984. [108 bl.] – Barndomsminnen, bla från herrgårdarna Bellevue och Rosengård med familjerna Dieden och Kockum. Mera utförligt om Maria Dieden och Hilda Kockum.

213 *Svedlund, Aina,* Vår värld vid Grönegatan. – (SDS 16/7.) – Minnen från kvarteren kring Grönegatan på 1920- och 1930-talen.

SÄRSKILDA BYGGNADER

214 MALMÖHUS. *Andersson, Helge,* Malmöhus grundades för 550 år sedan. – (SkD 30/5.)

215 TEGNÉRSKOLAN. *Rosendahl, Sven,* "Onödigt dra Tegnérskolans öde i långbänk". – (Arb. 18/6, 2/7.) – Byggnadens restaurering.

216 TORUP. *Green, Allan,* Torup. Människor kring en borg. [Utg. av] Malmö kommun. Malmö 1984. 73 s.

217 WOWRAGÅRDEN: *Wowragården.* – (Elbogen. 1984:3, s 87-131.) – 1. S 89-114: Andersson, Helge, Byn, gården och folket. [Södra Sallerups by, gården nr 11 och dess ägare.] – 2. S 115-119: Romberg, Thomas, En byggnadsantikvarisk översikt. – Se även nr 199, 358.

SÄRSKILDA ORTER OCH OMRÅDEN

218 HINDBY. *Elna* på Hindby 6 överlevde tre äkta män, hade nio barn. – (SDS 23/2.) – Artikel med anledning av en efterlysning om Hindby 6 i SDS 16/2. Uppgifterna huvudsakligen lämnade av Ingemar Wickström.

219 KIRSEBERG: *Linderoth, Greta,* Som tös på Backarna. Minnen från Kirsebergsstaden i Malmö på 10- och 20-talen. – (SDS 27/12-31/12 1983, 2/1 1984.)

220 – *Stålnacke, Stig Åke,* Om att ge historien liv. En utställning om gamla Kirseberg i Malmö. – (Folkets historia. 1984:1, s 42-44.) – Permanent utställning på Malmö stadsbiblioteks Kirsebergsfilial. Arrangerad av Anna-Margrethe Thagaard.

221 LIMHAMN. *Strömberg, Bosse,* Limhamn 70 år i Malmös hägn. – (Limhamnsposten. 1984:8, s 8-9.)

222 OXIE. *Kristiansson, Göran,* "Förr gick det att få ett besked snabbt". – (SDS 31/10.) – Intervju med Gustaf Pålsson om Oxie före och efter inkorporeringen med Malmö.

223 STORTORGET. *Modéer, Kjell Å,* Stortorget – torget i stadens hjärta. – (Torget i stadens hjärta. Malmö 1984. 6 sp. i utställningsfolder.)

224 TRIANGELN. *Ahlberg, Tomas,* Här korsas seklers historia. Triangeln – Malmös hjärta i tusen år. – (Arb.-SkD 5/8.) – Intervju med Anders Reisnert.

KARTOR

225 *Cykelkarta.* Malmö. [Utg. av] Gatukontoret [och] Malmö trafiksäkerhetsförening. [Ny uppl.] Malmö 1984. 44 x 63 cm. – Även publ., i något mindre format, i Vårt Malmö, 1984:11, s 9-10, 15-16.

226 *Hyllie* by och Limhamnsområdet på 1790-talet. [Två kartor utg. av Malmö museum med kommentar av Sven Rosborn.] Malmö [1984]. 62 x 90 cm.

O. Samhället

FÖRVALTNING, STADSPLANERING

227 *Englund, Anders,* Nygamla företagshus i Husie. – (Malmöperspektiv. 1984:1, s 2-6.) – Den framtida användningen av Lv4:s område i Husie.

228 *Jardemark, Pia,* Treårsramar lösen för en ny, spänstig ekonomi. – (SSR-tidningen. 1984:28, s 6-9.) – Budgetarbetet i Malmö kommun.

229 *Möllevången.* Förslag till områdesplan. [Utg. av] Malmö stadsbyggnadskontor. Planavdelningen. Malmö 1984. 71 s. + 1 karta.

230 *Ollén, Joakim,* Kommunen – serviceföretaget. – (Svensk tidskrift. 1984:5/6, s 270-273.) – Malmö kommun.

231 *Palmquist, Dan Anders,* Förstör inte hela Limhamn! – (SDS 19/7.) – Planen att dra E66 genom Limhamn.

232 *Skoglund, Lars-Olof,* Industriområde med massgodshamn. – (Malmöperspektiv. 1984:1, s 10-11.) – Projekterat industriområde med kajanläggning vid Oljehamnen.

233 *Tyrstrup, Olov,* Generalplanearbete i en kommun omgiven av åkermark. – (Mark, miljö, landsbygd. Seminarium 5-6 maj 1982 vid Sveriges lantbruksuniversitet. Ultuna 1983, s 114-116.)

Triangelnprojektet (se även nr 10):

234 *Arkitekter* vädjar: Tänk om vid Triangeln! Öppet brev till Kommunfullmäktige i Malmö. [Av] Hans Asplund ... – (SkD 4/12.)

235 *Bengtsson, Olle,* Triangelnalternativet ej bra för busstrafiken. – (SkD 4/5.)

236 *Blücher, Raul,* (S) hjälper Folksam bygga Sheraton-hotell? – (Ny Dag. 1984:46, s 9.)

237 *Bygg* för arbetarna – inte för överheten. – (Proletären. 1984:9, s 14-15.)

238 *Böös, Rudolf,* Dags att titta på trafikproblemen! – (SDS 19/5.) – Ytterligare inlägg av förf. om Triangelnprojektet och trafiken i SDS 5/7.

239 *Folksam* tvingar fram höghuset vid Triangeln. [Av] Gösta Jarl ... – (SkD 25/1.) – Med svar av Kjell Grahn, Folksam.

240 *Fänge, Örjan,* Köpmännen oroade över jätteprojekt. Butiksdöd spås i Malmö. – (Köpmannen. 1984:23, s 8.) – Bla intervju med Hans Rode.

241 *Herze, Leo,* SSU i Malmö: Slopa höghus vid Triangeln. – (Arb. 2/7.)

242 *Horvath, Lajos, & Johansson, Åke,* Folksam och Triangeln. – (SkD 10/10.) – Med svar av Bo Andersson, Folksam. – Ytterligare inlägg av Horvath & Johansson 26/10 med svar av Bo Andersson.

243 *Hultén, Bertil,* Förhastat Triangelnbeslut. – (SDS 19/10.)

244 *Håkansson, Gösta,* Styrelseformen har låst fast Triangeln-projektet? – (SkD 20/12.) – Även publ. i SDS 27/12.

245 *Hårde, Ulla,* Lyft på locket! – (SDS 19/1.) – Arkitekterna och Triangelnprojektet. – Med genmäle 4/2 av styrelsen för ASS.

246 – "Triangelnplanen ska justeras". – (SDS 3/2.) – Intervju med Hans Rode. – Debattinlägg 9/2 av Bengt Hedlén med svar av Hans Rode 11/2; – 11/2 av Karin M. Johansson; – 14/2 av Peter Bódis med svar av Hans Rode 17/2 och genmäle av Peter Bódis och Åke Johansson.

247 *Landgren, Kjell-Arne,* Därför tiger jag om Triangeln. – (SkD 19/5.) – Med svar av Lena Nyström. – Även publ. i SDS 22/5.

248 *Lundblad, Göran,* Triangeln. Bakgrunden till den krympande busstationen. – (ML-nytt. Malmö Lokaltrafiks personalinformation. 1984:3, s 10-12.) – Triangelnförslaget ur kollektivtrafiksynpunkt.

249 *Lundquist, Yngve,* Triangelnprojektet imponerande men man gapar över för mycket. – (Arb. 27/2.)

250 *Nya* Triangeln. – (Vårt Malmö. 1984:2, s 3-6.)

251 *Rode, Hans,* "Vilseledande om Triangeln". – (SDS 16/3.) – Med genmäle av Ulla Hårde. – Ytterligare inlägg av Hans Rode 27/3 med genmäle av Ulf Mörling.

252 *Triangeln.* Förslag till stadsplan. [Utg. av] Malmö stadsbyggnadskontor. Malmö 1984. [4 s.], 28 bl.

253 *[Triangelnprojektet.]* [Av] Kerstin Falck ... Lund 1984. [3], 23, [6] bl. – Examensarbete i informationsteknik vid Lunds universitet.

254 *Triangelnprojektets* bilder lurar ögat. [Av] Kirsten Hennix. För Konstnärscentrum Syd. – (SkD 17/10.)

255 *Waldhör, Ivo,* Våra behov av ett hus högre än andra. – (SDS 22/5.)

256 *Wictorin, Kay,* Triangeln och Malmömiljön. – (SDS 1/9.)

257 – Vem vill ha Triangelnprojektet. – (SkD 11/4.) – Även publ. i SDS 17/5.

258 *William-Olsson, Anders,* Osakliga argument om Triangeln. – (SDS 17/11.)

259 *Öppet* brev till byggherregruppen för Triangelnprojektet och till Byggnadsnämnden i Malmö. [Av] Aktion Skåne-Miljö ... – (Arb., SDS, SkD 27/2.)

260 *Öppet* brev till Hans Rode: Hur skall trafiken vid Triangeln lösas? [Av] Mats Hoppe & Jan Brisum, Triangeln-alternativet. – (SkD 27/11.) – Även publ. i SDS 28/11.

261 *Ledare* om Triangelnprojektet bla i Arb. 4/4, 28/9, 20/11; – KvP 29/6; – SDS 4/4, 16/8, 2/10; – SkD 6/3, 4/4, 5/4, 1/6, 28/9, 5/12.

RÄTTSVÄSEN

262 *Guillou, Jan,* Rättegången mot Keith [Cederholm]. – (AB 27/4, 9/5, 18/5, 26/5, 18/7, 19/7.) – Rättegång med anledning av branden på motorgården Granbacken 1979.

263 – Svart och vitt eller berättelsen om den onde polisen och den goda modern. – (Guillou, Jan, & Skytte, Göran, Nya berättelser. Sthlm 1984, s 85-108.) – Rättegång med anledning av branden på motorgården Granbacken 1979.

264 *Jacobsson, Håkan,* I polisens källare finns enda museet med åldersgräns. – (SkD 6/7.)

265 *Jonsson, Thomas, & Nygård, Berit,* Stressen slår hårt innanför murarna. – (Statsanställd. 1984:27, s 6-7.) – Reportage från fängvårdsanstalten i Malmö.

266 *Karow, Helena,* Nu får tinget vika för kyrkan. Chefsåklagare Sten Runerheim packar ihop inför pensioneringen ... – (Arb. 23/7.) – Intervju.

267 *Krusell, Ingemar,* Hovrättsdomen i raggarmålet – en dom över förhörsledaren? – (Polistidningen. 1984:8, s 257-259.)

268 *Mattsson, Janne,* Janne Mattsson granskar Jan Guillou och "fallet Keith". Manipulerande dimridåer. – (Folket i Bild. 1984:7, s 10-13, 22.) – Genmäle av Jan Guillou ibid. 1984:7, s 13, 22.

269 *Olsson, Hanna,* Jag knöt näven som ung. Intervju med Anton Nilson. – (Socialt arbete. 1984:10, s 2-6; – 1984:11, s 11-15.) – Bla om Anton Nilsons ungdomsår i Malmö och Amaltheaattentatet.

270 *Olsson, Pierre,* Sveriges förste terrorist. – (Röd press. 1984:3, s 20-23.) – Intervju med Anton Nilson, huvudsakl. om Amaltheaattentatet.

271 *Persson, Wilhelm,* En levande legend har åtalat färdigt. – Få dömda hyser agg till mej ... – (SkD 31/8.) – Intervju med Sten Runerheim, chefsåklagare i Malmö.

272 *Smith, Kurt,* Hans Canon. Ett Wendistöde. – (Wendisten. 1984:2, s 21-22.) – Bla om C:s tid som föreståndare för fängelset på Malmöhus och mordet på honom där.

SOCIALA FRÅGOR

273 *Eriksson, Lars-Gunnar,* Malmös Montevideo – frihetens röst i Rosengården. – (Ny i Sverige. 1984:6, s 35-43.) – Kulturgruppen Sverige-Uruguay i Malmö.

274 *Invandrarbarn* i Malmö. Av Filipe Faria ... Sthlm 1984. 332 s. – (Delegationen för social forskning. Rapport. 1984:1.)

275 *Korman, Harry, & Söderquist, Martin,* Pilotstudie i Malmö visar: familjeterapi vid opiatmissbruk fungerar. – (Psykolog Tidningen. 1984:17, s 10-11.)

276 *Lundborg, Bitte,* Ska forskningsresultat i Malmö hjälpa till att förbättra situationen? Invandrarbarn behöver ofta hjälp – men får det sällan! – (Kommunaktuellt. 1984:30, s 7.) – Undersökning i Malmö. Se nr 274.

277 *Nilsson, Mårten,* Dundret. – (Röd press. 1984:1, s 4-6.) – Föreningen Dundret, som driver allaktivitetshus i Gamla Sofielundsskolan.

278 *Små* lokala Folkets hus – en ny gren? Folketshusdagarna i Malmö den 11-15 maj 1983. Malmö 1983. [48 s.] – Om Folkets hus i Malmöområdet, bla Lindängens Folkets hus (Motetten), Rosengårds Folkets hus och Bunkeflo Folkets hus (Axeltorp).

Arbete och arbetsmarknad:

279 *Andersson, Gilbert,* AMU för svensk industri – Valdemarsro ny satsning. – (Malmöperspektiv. 1984:2, s 6-9.) – Center för arbetsmarknadsutbildning i Valdemarsro-området.

280 *Burrau, Paula,* För 100 år sedan bar de ut förmannen. För 50 år sedan sprang råttor över golven. Kockums smedja var ett jävla ställe. Metall i Malmö 1884-1984. – (Metallarbetaren. 1984:10, s 2-5.)

281 *Edgren, Lars,* Schenk och skymfning. Från gesällskap till fackförening. Malmögesällers yrkesorganisationer efter 1847. – (Arbetarhistoria. Nr 31/32, 1984:3/4, s 2-7.)

282 *Fleming, Daniel, & Kjellberg, Anders,* Facklig radikalism i Göteborg och Malmö. – (Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia. 27/28, 1984, s 72-83.) – Artikel med anledning av Bo Stråths "Varvsarbetare i två varvsstäder", 1982.

283 *Jardemark, Pia,* Lokala vinstandelar hot mot solidariska lönepolitiken. – (Grafia. 1984:8, s 10-11.) – Lokala vinstandelar på PLM.

284 – Vinstdelning på PLM splittrar klubbarna. Nu måste LO ta ställning. – (Lag & avtal. 1984:3, s 7-9.)

285 *Jönsson, Krister, Wohlström, Lars, & Mikaelsson, Lars-Åke,* Ombyggnad av bostadshus med betongstomme, kv. Kroksbäck, Malmö. Danderyd [1983]. [10,] 64, [23] s. – (Bygghälsans forskningsstiftelse. 1983:5.) – Arbetsmiljöproblem vid ombyggnad av betonghus.

286 *Jönsson, Thomas,* Malmöpoliser blir specialister på olycksfallsutredning. – (Arbetsmiljö. 1984:10, s 46-47.) – Utredning av arbetsolyckor.

287 *Karlsson, Kurt,* Metall i Malmö 100 år. Från Jernarbetarefackföreningen i Malmö af 1884 till Metalls avdelning 4 1984. Malmö 1984. 159 s. - Omslagstitel: Metall-fyran 100 år. 1884-1984. Metallindustriarbetareförbundets avdelning 4, Malmö.

288 *"Nagelapan".* Metallarbetare i Malmö under 100 år. [Red.: Anne-Louise Kemdal.] Malmö 1984. 151 s. – (Kring Malmöhus. Årsbok från Malmö museum. 1984:2.) – Bla s 5-11: Salomonsson, Bengt, Inledning; – s 13-25: Winberg, Anne-Lis, & Reisnert, Anders, Om arbetarnas boende och byggande på 1800-talet [i Malmö]; – s 26-59: Jörvall, Lars, Vi har varandra och vi blir allt fler!. Något om arbetarklassens organisering i Malmö under 1800-talet; – s 61-63: Kemdal, Anne-Louise,

Hundra år med Metall i Malmö. Från tystand och lydnad till påverkan och beslut; – s 71-93: Ragnerstam, Bunny, Löner, strejker och "Internationale". Arbetare i rörelse i Malmö 1871-72 i nationellt perspektiv; – s 129-137: Ragnarsson, Per: "Nagelapan".

289 *Nilsson, Göran A,* "Den ska vi ta död på". Så lät det när tjänstemän bildade fackförening i Malmö 1926. – (SDS 2/1 1984.) – Svenska industritjänstemannaförbundet. Malmöavdelningen.

290 *Olson, Mark,* Svensk företagskris på portugisiska. Två bolag i Malmö avgör portugisernas öde. Arbete och jämlikhet? – (Ny i Sverige. 1984:1, s 10-15.) – Portugisiska arbetare på Eiser Trikå AB.

291 *Palm, Beatrice,* Forskarrapport om Eiser visar: Invandrarkvinnorna teko-krisens verkliga förlorare. – (Beklädnadsfolket. 1984:5, s 8-11.) – Arbetslösa efter nedläggning av Eisers fabrik i Malmö.

292 *Rosengren, Eva,* Verdandi satsar på nya mötesformer. Här vågar alla tala för sin sak. – (LO-tidningen. 1984:39, s 10-11.) – "Verdandi-gemenskap", som ansvarar för fackligt-socialt arbete på Kockums.

293 *Sjödén, Ragnar,* Klubbisterna i Malmö glömmer inte Enebacken.– (Arb. 9/4.) – Sommarhemmet Enebacken, inköpt av SSU-klubben i Malmö.

294 *Stråth, Bo,* Workers' radicalism in theory and practice. A study of shipyard workers and industrial development in Gothenburg, Malmö and Bremen. – (Sandinavian journal of history. 1983:4, s 261-291.)

Bostadsfrågan:

295 *Hedlén, Bengt,* Husägarna vägrar ställa upp för oss. – (SDS 8/9.) – Problemet att ordna bostad åt de bostadslösa.

296 *Karlsson, Hasse,* Malmö kommun ger klartecken: Moderna hyreshus får rivas! – (Proletären. 1984:16, s 16-17.) – Med följdartikel 1984:37, s 4.

297 *Kolare, Suzanne,* Sanering av "den vita staden" i Malmö stoppar snabb nedgång. – (BoFast. 1984:10, s 28-29.) – Höghusområdet Gullviksborg.

298 *Malmö* kommun. Bostadsförsörjningsprogram 1984-88. [Utg. av Malmö kommuns fastighetskontor.] Malmö [1984]. 68 s.

299 Ett *nytt* Gullviksborg. – (Vårt MKB. 1984:1/2, s 4-9.) – Bostadsområdets ombyggnad och renovering.

Socialvård:

300 *Andersson, Gunvor,* Små barn på barnhem. Lund 1984. 244 s, – (Studia psycologica et pædagogica. Series altera. 73.) – Baserad på studier av Enebackens barnhem, Malmö.

301 *Distriktsindelning* och samverkansformer. [Utg. av] Malmö socialförvaltning. Malmö 1984. [2], 16, 6 s. – (Projekt "Socialtjänstens decentralisering".)

302 *Fors-Ohlsson, Annalena,* Kritiken mot hemhjälpen. – (SDS 27/11.)

303 *Hallström, Olle,* Solidaritet på retur. – (SDS 8/2.) – Beslut om åldersblandade grupper på daghem i Malmö.

304 *Har* vi en kris i vår barnomsorg? – (Synpunkten. 1984:1/2, s 6-9, 15.) – Enkät om barnomsorgen i Malmö med inlägg av ledamöter i socialnämnden samt anställda i socialvården.

305 *Mål* och riktlinjer för socialtjänsten och dess organisation i Malmö. [Utg. av] Malmö socialförvaltning. Malmö 1983. 39 s. – (Projekt "Socialtjänstens decentralisering".)

306 *Månsson, Sven-Axel, & Linders, Annulla,* Sexualitet utan ansikte. Könsköparna. Sthlm 1984. 179 s. – (Minervaböckerna.) – "Materialet till boken samlades in inom ramen för det sk prostitutionsprojektet i Malmö (1977-81)".

307 *Olsson, Mats,* För privat barnomsorg. – (SDS 10/1.).

308 *Ouvinen-Birgerstam, Pirjo,* Identitetsutveckling hos barn. En jämförelse mellan finska, jugoslaviska och svenska barn. Lund 1984. 212 s. – Diss. Lund. – Undersökningsområde: Malmö och Trelleborg.

309 *Palm, Beatrice,* Malmös nya städgubbar. – (SSR-tidningen. 1984:26, s 4-5.) – Reportage om prostitutionsprojekt i Malmö.

P. Teknik, industri, kommunikationer

310 *Gerhard,* [pseud.], De gamla kalkugnarna. – (Limhamnsposten. 1984:2, s 29.) – Kalkugnar i Limhamn på 1700- och 1800-talen.

311 *Johansson, Ingrid, & Lundberg, Christer,* Industri- och hantverkshus. Erfarenheter och utvecklingsmöjligheter. Sthlm 1984. 276 s. – (Byggforskningsrådet. Rapport. 1984:93.) – Bla s 81-88: Fredriksbergs företagshus i Malmö – parhusvarianten; – s 89-94: Annelund, Malmö – småmodulshuset.

312 *Larsson, Peter,* Malmö brandkår fyller 90 år i år. Men släckningen har anor från 1600-talets borgare. – (SkD 2/4.)

313 *Malmö* brandkår 1894-1984. [Texten har skrivits av Karsten Erichs ... Redigering: Stig Andersson, Krister Malmström.] Malmö 1984. 108, [3] s.

314 *Nilsson, Staffan,* Bryggerier i Sverige. En kulturhistorisk inventering. Sthlm 1983. 375 s, – (Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Rapport. RAÄ 1983:4.) – S 204-212: Malmquists Bryggeri, Richters Bryggeri, Malmö Bryggeri Aktiebolag.

315 *Samuelsson, Bengt-Åke,* En kalkugn i Limhamn. – (Limhamniana. 1984, s 95-96, 98-101.) – Utgrävning av den kalkugn som sannolikt anlades efter 1728 vid Limhamns kalkbruk.

BYGGNADSTEKNIK OCH KOMMUNALTEKNIK

316 *Almström, Håkan,* Malmö har tvärvetenskaplig mögelgrupp: Vi har tappat förmågan att bygga hus! – (Kommunaktuellt. 1984:17, s 24-25.) – Reportage.

317 *Bergström, Jan, & Lundqvist, Johan,* Driftstudie av SYSAV:s avfallsverk i Malmö. Sthlm 1983. 217 s. – (Naturvårdsverket. Rapport. SNV PM 1667. – Svenska renhållningsverksföreningen. RVF-publ. 83:7. – DRAV. Driftstudie. Avfallsbehandling. 2.) – Även i övers. till engelska. 1983. (SNV PM 1807. – RVF-publ. 84:7. – DRAV. 11.)

318 *Båth, Per, & Hasselgren, Kenth,* Energiskog och avloppsslam – femåriga försök i Malmö. – (Stadsbyggnad. 1984:3, s 6-8.)

319 *Energiplanering* på 1980-talet i SSK-regionen. [Utg. av] Sydvästra Skånes kommunalförbund. Malmö 1984. [6], 121 s. – Bla s 25-32: Energiplanering i Malmö kommun; – s 67-69: KML-projektet – Den framtida värmeförsörjningen i Malmö-Lundområdet; – s 78-79: Pumpkraftverksprojekt Kalkbrottet i Limhamn; – s 80: Trafikenergiprojekt – Motorgas i Malmö.

320 *Eriksson, Bosse,* Pildammstornet väntar på ägare – och hyran är nästan ingenting. – (Arb. 12/7.) – Det gamla vattentornet i Pildammsparken.

321 *Fagerström, Anders,* En resa med Malmös vatten. Från Vombsjön till hushållen och därifrån via reningsverk till Öresund. – (SDS 27/12.) – Reportage.

322 *Gyllström, Lars,* Ny teknologi i Malmö: Kunskapsbank om VA-nätet spar miljoner. – (Kommunaktuellt. 1984:39, s 15.)

323 *Hjukström, Svante,* Besvärlig sopgas blev energikälla med miljonvärde. – (Kommunaktuellt. 1984:18, s 18.) – Utvinning av sopgas vid Spillepengs avfallsupplag.

324 *Hult, Jan,* Driftstudie av SYSAV:s avfallsvärmeverk i Malmö (sammandrag av huvudrapporten, DRAV nr 2). Solna 1983. 28 s. – (Naturvårdsverket. Rapport SNV PM 1765. – Svenska renhållningsverksföreningen. RVF-publ. 83:12. – DRAV. Driftstudie. Avfallsbehandling. 4.)

325 *Luterkort, Staffan, & Lemmeke, Leif,* Värmeförsörjning av befintliga flerfamiljshus. Långsiktig jämförelse av värmepumpar och fjärrvärme i Malmö. Sthlm 1984. 80 s. – (Byggforskningsrådet. Rapport. 1984:112.)

326 *Magnusson, Kaj, & Nilsson, Malte,* Miljöpåverkan från tvätterier i Malmö. [Utg. av] Gatukontoret [och] Miljö- och hälsoskyddsförvaltningen, Malmö. Malmö 1984. 20, [14] bl.

327 *Malmö* spar 4 mkr/år genom energisamarbete med BPA. – (Byggnadsvärlden. 1983:1, s 31-32.)

328 *Melldahl, Lars Erik,* Wihlborg pressar energikostnaderna till bottennivån. – (Byggnadsindustrin. 1984:2, s 11-14.) – Småhus i Malmö och Lund byggda av Wihlborgbyggen AB.

329 *Wiqvist, Weine,* Gas ur avfallsupplag – Nordens första anläggning i drift. – (Stadsbyggnad. 1984:3, s 10-12.) – Spillepengs avfallsupplag.

Öresundsbroprojektet:

330 *Björklund, Jan,* SSU, Skåne och sundsbron. – (Arb. 19/3.) – Med genmäle av red.

331 *Boström, Curt,* Danmark bestämmer. – (Arb. 3/2.)

332 *Hansson, Lars,* Fasta Öresundsförbindelser. – (Svensk hamntidning. 1984:6, s 19-28.)

333 *Håkansson, Gösta,* Ingen majoritet för Sundsbro. – (SkD 1/4.)

334 *Jigin, Gösta,* Bro-fanatikerna har försämrat sysselsättningen. – (SkD 20/1.)

335 *Jutelius, Bo G,* Fast Öresundsled – kommer, kommer ej? – (Verkstäderna. 1984:3, s 102-104.)

336 *Lövdén, Lars-Erik,* En historisk chans. Nu är det läge för öresundsförbindelser. – (Arb. 17/12.)

337 *Nessling, Percy,* Sundsförbindelserna i nordiskt perspektiv. – (Nordens tidning. 1984:4, s 10-11.)

338 *Schmitz, Arne,* En bro i bakvatten. – (SDS 28/12.)

339 *Öresundsförbindelser.* Översyn 1983. [Utg. av] Kommunikationsdepartementet. Sthlm 1984. 196 s. – (DsK 1983:2.)

340 *Ledare* om Öresundsbroprojektet bla i Arb. 17/1, 20/1, 3/2, 27/2, 3/3, 22/3, 7/4, 25/4,; – KvP 21/2, 3/3; – DN 23/1; – SDS 3/3, 29/11, 28/12; – SkD 19/1, 21/1, 24/1, 4/2, 3/3, 13/4, 6/5, 14/9; – SvD 12/7.

KOMMUNIKATIONER

341 The *Malmö* study. A calibration of traffic conflict techniques. A study organised by ICTCT – the International Committee on Traffic Conflict Techniques. [Av] G.B. Grayson ... [Utg. av] Institute for Road Safety Research SWOV, The Netherlands. Leidschendam 1984. 100 s.

342 *Teghammer, Jan,* Vagnmuseet – en resa till hästens tidevarv. – (SkD 28/7.)

343 *Trafikförsörjningsplan* för Malmö. [Utg. av] Projektgruppen för trafikförsörjningsplanen. Malmö 1984. [5], 144 s. 2 kartor.

Spårvägar:

344 *lenk* [pseud. för Leo Lönnbrink], Dagskassan fick åka spårvagn. Malmö lokaltrafiks privata museum skötebarn för trotjänare. – (SDS 29/3.)

345 *Wernström, Nils,* Koncessionsansökan för hästspårvägen – ett hundraårsjubileum. – (ML-nytt. Malmö lokaltrafiks personalinformation. 1984:3, s 8.)

Sjöfart:

346 *Almström, Håkan,* Vardag till sjöss: Malmö-Köpenhamn med kommunalt stöd. – (Sjömannen. 1984:12, s 427-430.) – Reportage från öresundsbåten Gripen.

347 *Fagerström, Anders,* "Malmö hamn har inte spelat ur sin roll". – (SDS 4/12.) – Intervju med Bertil Cederholm.

348 *Hellblom, Ola,* Malmös expansiva hamnplaner. Närsynthet eller klarsynthet. – (Transport Teknik. 1984:2, s 28-29.)

349 *Malmö* går till botten med Gripen! – (Sunt förnuft. 1984:7, s 20-21.) – Öresundsbåten Gripen och Gripenrederiet.

350 *Malmö* hamn – "gammal" storhamn tar nya tag. – (Svensk hamntidning. 1984:3, s 6-10.)

351 *Ollén, Joakim,* Historia om en båt. – (SDS 20/5.) – Malmö kommun och Öresundsbåten Gripen.

352 *Rosborn, Sven,* Färjemän, myndrickar och pråmkarlar. Kulturhistoria från Malmöområdet. – (Limhamniana. 1984, s 37-46.) – Handelssjöfart i Malmöområdet och färjetrafik därifrån till Danmark under medeltid och 1500-tal.

353 *Swede* Harbour i Malmö, Sydsveriges nya storhamn. – (Skånes affärer. 1984:6, s 28-29.)

354 *Söderhielm, Per,* Malmö sjöfartsmuseum – museet med många ansikten. – (Sveriges flotta. 1984:10, s 4-5, 7, 9.)

Q. Ekonomi och näringsväsen

355 *Erichs, Rolf,* PLM-chefen Ulf Laurin: Ge oss en bro. – (KvP 18/9.) – Intervju med Ulf Laurin om PLM och näringslivet i Malmö.

356 *Fosie* special. – (Sydsvenska affärer. 1984:5, s 33-46.) – Fosieby företagsgrupp.

357 *Företagsetablering* i sydvästra Skåne. Information om mark, energi och näringsliv. [Utg. av] Sydvästra Skånes kommunalförbund. Malmö 1984. 111 s. – Bla s 68-85: Malmö kommun.

358 *Johansson, Gun,* Thoméesamlingen. – (Elbogen. 1984:3, s 120-124.) – Gunnar Thomées samling av äldre jordbruks- och hantverksredskap, avsedd att placeras i Wowragården, Södra Sallerup. – Artikeln utgör avsnitt 3 i ett specialnummer av tidskriften ägnat Wowragården.

359 *Jönsson, Göran,* Industribyn som bara växer. – (Arb. 16/10.) – Fosie industriby.

360 *Kaaman, Arvi,* "Kaptenen" som ska få Malmö att lyfta ... – (Sydsvenska affärer. 1984:9, s 44.) – Intervju med Nils Yngvesson.

361 *Karlsson, Kurt,* Malmös storhetsdröm sprack. – (SDS 8/1.) – Baltiska utställningen och utvecklingen därefter. Intervju med Nils Hörjel.

362 *Larsson, Gunnel, & Svensson, Eva,* Blomsterdetaljisternas marknadssituation. En fallstudie över fackblomsterhandeln i Malmö. Alnarp 1983. 34, [10] s. – (Sveriges lantbruksuniversitet. Alnarp. Konsultentavdelningens rapporter. Trädgård. 252.)

363 *Möller, Lisa,* Vakna Malmö! – (Sydsvenska affärer. 1984:9, s 49.) – Intervju med Inger Nilsson om Malmö kommun och näringslivet.

364 *Näringslivet* i Malmö. Fakta och illustrationer. En bok producerad av HB-Consult på uppdrag av Näringslivsenheten i Malmö kommun. Malmö 1984. 218 s.

365 *Olsson, Jimmy,* Så skall Malmö bli den store vinnaren. – (Sydsvenska affärer. 1984:9, s 41.) – Intervju med Hans Cavalli-Björkman.

366 *Persson, Christer,* Näringsliv och arbetsmarknad [i Malmö] under 70-talet. – (Malmöperspektiv. 1984:3, s 11-13.)

367 – *& Englund, Lars,* Malmös näringsliv och arbetsmarknad – en framtidsbild. – (Malmöperspektiv. 1984:3, s 14-17.)

368 *Reinholdson, Mattias,* Malmös gamla spannmålsbörs blir regionalt finanscentrum. – (Veckans affärer. 1984:20, s 49.) – Malmö börshus.

SÄRSKILDA FÖRETAG

369 ACTIVE I MALMÖ AB. *Holm, Olle,* Active i Malmö satsar hårt på Skåne. – (Skånes affärer. 1984:7, s 12-13.)

370 CARDO, AB. *Hårde, Mikael,* Cardo lättar på stärkkragen. Köpet av Skrinet får fortsättning? – (SDS 8/4.)

371 FLYGINDUSTRI, AB. *Winge, Göran,* A.-B. Flygindustri, Limhamn. Montering och tillverkning av Junkersflygplan. – (Limhamniana. 1984, s 17-35.)

372 – *Winge, Göran,* Tyska gästarbetare lärde svenskarna bygga flygplan. – (Arb. 28/2.)

373 INFORMATOR. *Holm, Olle,* Informator i Malmö: Marknadsföring måste ske både internt och externt. – (Skånes affärer. 1984:10, s 16-17.)

374 INOR AB. *Gladh, Christer,* Expansiva Inor styr allt fler industriprocesser. – (Malmöperspektiv. 1984:3, s 21-24.)

375 KOCKUMS AB. *Jönsson, N-Göran,* Kockums 24.000-tons tankfartyg – sin tids super-tanks. – (Svensk sjöfartstidning. 1984:37, s 18-19, 22-23.) – Data för 14 fartyg.

376 – *Nilsson, Göran A,* Kockums efter bantningen. – (SDS 21/11.) – Intervju med Göran Herslow och John-Erik Olsson.

377 LINESCO, AB. *Holm, Olle,* Linesco i Limhamn – ett riktigt familjeföretag. – (Skånes affärer. 1984:8, s 16-17.)

378 LJUNGMANS VERKSTÄDER, AB. *Andréason, Christer,* Vi gick på pumpen hos Ljungmans! – (Limhamnsposten. 1984:6, s 28-29.) – Reportage om de bensinpumpar företaget tillverkat genom åren.

379 – *Gladh, Christer,* Ljungmans teknikutveckling säkrad genom marknadsexpansion. – (Malmöperspektiv. 1984:3, s 24-27.)

380 MALMÖKRITA AB. *[Engstrand, Bertil],* Malmökrita. Kritindustrins utveckling i Kvarnbytrakten från jordbruksbinäring till Malmökrita AB. Malmö 1984. 131 s. – Se även nr 165.

381 MODIGS PLÅT AB. *Bergquist, Sven,* Ville ut i världen med sitt familjeföretag. Han satsade och lyckades! – (Sydsvenska affärer. 1984:3, s 28-29.)

382 NISSMO INDUSTRI AB. *Holm, Olle,* Nissmo i Malmö på väg ut på världsmarknaden. – (Skånes affärer. 1984:11, s 11-13.)

383 NORDSJÖ AB. *Bergquist, Sven,* Nordsjö – bland de största i Skandinavien. Ett färgstarkt företag. – (Sydsvenska affärer. 1984:4, s 40-43.)

384 OMBYGGNADSGRUPPEN. *Holm, Olle,* Ombyggnadsgruppen: Från fastighetsombyggnad till bred koncernverksamhet. – (Skånes affärer. 1984:9, s 20-21.)

385 PERFEKTA TRYCK AB – TRYCKERI AB TIFA. Björnqvist, Sture, Dags för kongress med annorlunda innehåll. – (Grafia. 1984:1, s 10-11.)

386 – *Karlsson, Hasse,* Utredningen om Tifa ett beställningsverk. – (Proletären. 1984:2, s 3.)

387 – *Lambert-Olsson, Håkan,* Motsättningarna var stora mellan Tifa och SvD. – (SDS 3/1.) – Med inlägg av Ulf Bjuremark 3/1 och Evert Ståhl 17/1.

388 – *Nilsson, Stig,* Nu får det vara nog med påhopp och anklagelser. – (Grafia. 1984:1, s 9.)

389 PLM. *Elvestad, Ulf,* PLM väntar på "Coke approval" och har tagit sig ur krisen. – (Veckans affärer. 1984:9, s 70-71, 73.)

390 – *Nytändning* i PLM. Storsatsning i Västtyskland. – (Affärsvärlden. 1983:13, s 20-23.)

391 – *Widing, Hans,* Fenomenet i Fosie. – (SDS 24/4.)

392 SATTCONTROL AB. *Persson, Bertil,* Satt-Control – elektronikföretag på snabb frammarsch. – (Malmöperspektiv. 1984:1, s 28-31.)

393 SETRAB AB. *Holm, Olle,* Oljekylare från Setrab har blivit en världsprodukt. – (Skånes affärer. 1984:11, s 18-19.)

394 SKOOGS FÖRETAGSGRUPP AB. *Gladh, Christer,* Skoogs. Sveriges största fristående elgrossist. – (Sydsvenska affärer. 1984:1, s 10-12.)

395 SKRINET, INVESTMENT AB. *Olsson, Hans-Inge,* Mitt mål är att inget bolag ska gå in på börsen utan att fråga Skrinet. – (Upp & ner. Inrikesflygets reportagetidning. 1984:2, s 32-33, 35-36.) – Intervju med Bo Sandell.

396 SKÅNE-GRIPEN AB. *Gladh, Christer,* Skåne-Gripen – i år sprängs miljardvallen! – (Sydsvenska affärer. 1984:6/7, s 32-36.)

397 – *Skåne-Gripen* – miljardkoncernen som vill ta stora språnget. – (Affärsvärlden. 1983:41, s 22-23, 25, 28.)

398 SKÅNEMEJERIER. *Vamling, Gösta,* Skånemejerier 20-årsjubilerar och inviger nytt mejeri. – (Nordisk mejeriindustri. 1984:5, s 229-235.) – Om Sydvästmejeriet, det nya mejeriet i Fosie industriområde, ytterligare artiklar på s 236-260 av Gunnar Altenhammar, Leif-Olle Ohlén, Inge Månsson, Bert Bernhardsson och Christer Nilsson. – Om mejeriets invigning reportage av Gösta Vamling ibid. 1984:7, s 365-367.

399 SONNESON AB, WILH. *Gladh, Christer,* Sonessons har bara börjat sin expansion. – (Sydsvenska affärer. 1984:5, s 20-24.)

400 – *Pettersson, Bosse,* "Klippen" i Leo och Ferrosan ger Sonesson nytt vinstlyft. – (Veckans affärer. 1984:7, s 74-75, 77.)

401 SPARBANKEN MALMÖHUS. *Nilsson, Bengt,* Nya resurser för näringslivet genom Sparbanken Malmöhus. – (Malmöperspektiv. 1984:1, s 19-21.)

402 SWEDECHROME AB. *Ny* storindustri i Malmö ger miljövänlig fjärrvärme. – (Energimagasinet. 1984:5, s 17-18.) – Ferrokromverk i Malmö, byggt för Swede-Chrome AB.

403 SVENSKA FLUIDCARBON AB. *Gladh, Christer,* Svenska Fluidcarbon AB "rivstartade" på kolvattenmarknaden. – (Malmöperspektiv. 1984:3, s 18-21.)

404 SVENSKA TOBAKS AB: *Tobaksbolaget* gör 45 miljoner cigaretter om dagen i Malmö. – (Skånes affärer. 1984:5, s 16-17.)

405 SYDKRAFT AB: *Pettersson, Bosse,* Sydkraft: inga vinstlyft på 3-4 år – men börsens värdering alltför försiktig. – (Veckans affärer. 1984:20, s 90-91, 93.)

R. Idrott

406 *Asplund, Johan,* Ett ostämt piano är hemskt. – (Förf:s Ett ostämt piano är hemskt. Gbg 1984, s 13-20.) – Intervju med Lennart Strand. – Tidigare publ. i SDS 14/11 1982.

407 *Bendroth, Anders,* Grabben från Slussgatan som fick madonnan att rodna ... – (Arb. 30/3.) – Intervju med Sven Hjertsson.

408 *Gottfridsson, Roger, & Andersson, Uno,* Sveriges bäste klubbtidningsredaktör. – (Svensk idrott. 1984:5, s 20-21.) – Intervju med Eric Persson som redaktör för MFF-bladet.

409 *Hägglund, Per,* Malmö FF tog tolfte guldet – reserven cuphjälte. – (Svensk fotboll. 1984:5, s 18-19.)

410 *Malmö* brottningsdomareklubb 50 år. Malmö [1984]. [26 bl.] – Malmökretsens brottningsdomareklubb. Jubileumsskrift.
411 *Malmöjournalisternas* minneskavalkad. [Av] Calle Palmér ... – (MFF-aren. 1984, s 35-76.) – Bla om Calle Palmér, Krister Kristensson, Bosse Larsson, Roland Andersson, Roy Andersson, Ingemar Erlandsson, Hans Håkansson, Nils Åke ("Kajan") Sandell, Stellan Nilsson, Kjell Rosén.
412 *Pallas* 50 år. Malmö [1984]. 41 s. – Idrottsklubben Pallas.
413 *[Persson, Eric.* Artiklar med anledning av frånfället.] – Arb.-SkD 10/6 (Roger Gottfridsson, Olle Svenning); – 13/6 (Hans Cavalli-Björkman [även publ. i SkD 13/6, SDS 15/6 och MFF-aren 1984, s 29-32]); – KvP 11/6 (Birger Buhre, Thure Isacson); – SDS 10/6 (Calle Palmér, Åke Jönsson).
414 *Svensson, Bess,* Alla(!) föll för "Kulladalaren". – (Arb. 18/5.) – Intervju med Agne Nordström.
415 *Zäll, Ingmar,* Visst platsar du ... Ansvar-samverkan-engagemang. Malmö 1984. [4], 113 s. – Bla s 34-68: IFK Handboll Oxie – en föreningsidé.

Scoutrörelsen:
416 *Fosie* scoutkår 50 år. – (Eriksfälts församlingsblad. 1984:2, s 12-13.)
417 *Jacobsson, Håkan,* Scoutmuseet inte redo än. – (SkD 8/10.) – Reportage från ett blivande scoutmuseum i Malmö.

S. Krigsvägen
418 *Andersson, Tage,* Malmö hemvärnskrets. – (Södra skåningarna. 1984:december, s 8-9.)
419 *Cronberg, Olof,* Kyrkoböcker för värvade regementen i Malmö under 1700-talet. – (Skåne Genealogen. 1984:2, s 1-5.)

U. Naturvetenskap
420 *Blomquist, Lennart, Persson, Christer, & Lundwall, Ulf,* Skilda sträckmönster hos två närliggande populationer av rörhöna. – (Fågelstudier. 2. 1984:1/2, s 70-74.) – Fåglar märkta på Falsterbonäset och i Malmö.
421 *Bolinder, Jean,* Himmelriket för ensam-vargarna! – (KvP 8/4.) – Reportage från Tycho Brahe-observatoriet i Oxie.
422 *Juhlin, C-H,* Bort med tassarna från Klagshamnsudden. – (Arb. 6/2.) – Även publ. i SkD 7/2 och SDS 11/2.
423 *Klagshamn* enda fyndplatsen i landet. – (Malmöbygdens naturvårdsförening. 1984:mars, s 5.) – En alg, pansarflagellaten Peridiniopsis borgei, i Klagshamns kalkbrott.
424 *Kraft, John,* Floran inom Bulltofta rekreationsområde i Malmö kommun, resultat av en botanisk inventering 1983-1984. – (Lunds botaniska förening. Medlemsblad. 1984, s 31-45.)
425 *Leander, Bo, & de Maré, Lennart,* Segeån. Kunskapsinventering av Segeåns avrinningsområde med förslag till målsättning och recipientkontroll. [Utg. av] VBB. Malmö 1984. [2], 6, 68, [15] bl.
426 *Nilsson, Kjell,* Björkadammen och Käglinge – goda exempel på efterbehandling av mark. – (Svensk lantmäteritidskrift. 1984:6, s 304-309.) – S 307-309: Käglinge – från täkt och tipp till rekreationsområde.
427 *Rosendahl, Sven,* "Vattentornet som gjort för ett planetarium". – (Arb. 16/1.) – Pildammsparkens vattentorn.

V. Medicin
428 *Andersson, Nils,* Detta sjukhus har gått rakt in i hjärtat på mig! – (Sjukvårds Ronden. 1984:3, s 10-15.) – Intervju med Börje Hedin, Östra sjukhuset.
429 *Berglund, Stig,* Vem tar hand om patienterna? – (SDS 14/9.) – Dagmar-reformen.
430 *Berntorp, Erik, & Lindmark, Bertil,* Sjukvårdspolitik och verklighet. – (SDS 5/3.) – Sluten och öppen medicinsk vård i Malmö. – Diskussionsinlägg av Elsie Renée 9/3, Anders Westerberg 14/3, Erik Berntorp och Bertil Lindmark 24/3.
431 *[Förvaltningsutredningen* vid Malmö allmänna sjukhus.] – (Sjukvårds Ronden. 1984:2, s 2-41.)
432 *Grenhall, Jan,* Psykoprofylax på kvinnokliniken i Malmö. Mödravård. – (Sjukgymnasten. 1984:3, s 9-12.)
433 *Heister, Bengt,* Psykklinik 3 bör slopas. – (Arb. 8/3.)
434 – Översektoriserad psykiatri. – (SDS 22/2.)
435 *Holmertz, Viveka,* Inkontinenta söker hjälp efter år av tystnad. – (Vårdfacket. 1984:20, s 4-5.) – Inkontinensmottagningen på Värnhems sjukhus.
436 – Tonåringar som får barn. Mammagruppen ger dem råg i ryggen. – (Vårdfacket. 1984:20, s 11-14.)
437 *Håkansson, Gösta,* Heltidspraktiker behövs. – (SkD 31/3.) – Dagmar-reformen.
438 *Hörlin, Roland,* Barnläkargruppens jourverksamhet. – (SDS 21/12 1983.) – Diskussionsinlägg 3/1 1984 av Niels Räihä och Ingemar Helin.
439 *Jarnbring, Bengt,* Dagmar är cynisk. – (SDS 2/11.) – Med inlägg 4/11 [ledare]; – 9/11. Per-Olof Jönsson, med svar av red.; – 14/11. Elsie Renée och Sverker Hellsten; – 15/11. Bengt Jarnbring.
440 *Karlsson, Agneta, & Sonesson, Lennart,* Hur stort är behovet av barn- och ungdomspsykiatrisk vård. – (Läkartidningen. 1984:6, s 439-440.) – Undersökning omfattande 18-åringar som haft kontakt med barn- och ungdomspsykiatriska kliniken vid Allmänna sjukhuset.

441 *Lundholm, Melvyn, & Boberg-Lundholm, Jette,* En båt kommer lastad med narkotika. – (Narkotikafrågan. 28, 1984, s 50-51.) – Narkotikamissbruk i Malmö.

442 *Niwhede, Willy, & Pihl, Owe,* Behåll röntgenavdelningarna på stan! – (SDS 17/1.)

443 *Ny* psykiatrisk vårdorganisation. – (Sjukvårds Ronden. 1984:3, s 22-30.)

444 *Ohlsson, Kjell,* Kirurgisk patofysiologi. Ny forskningsprofesur till MAS. – (Sjukvårds Ronden. 1984:1, s 2-5.)

445 *Olsson, Ingrid,* "För patienternas skull säg nej till Värnhem!" Långvårdschef sjunger ut om nya sparförslaget. – (Arb. 9/11.) – Intervju med Britta Törnblom.

446 – Här blir det lättare att klara jobbet som förälder. – (Arb. 20/11.) – Reportage från behandlingsinstitutionen Viktoriagården.

447 *Petersson, Bo, & Trell, Erik,* Riskfaktorer för förtidig död hos medelålders män i Malmö. – (Läkartidningen. 1984:41, s 3697-3700.)

448 *Polfeldt, C E,* Att röntgas i Malmö. – (SDS 25/2.) – Om läkarhusen och röntgenfrågan även ledare i SDS 25/2 och 7/3. Inlägg av Tor Friberg i SDS 2/3, Andres Küng 28/3 och Elsie Renée 31/3.

449 *Ramsby, Åge,* Privat röntgen hotas av Malmös sparplaner. Patientprotester mot försämring av vården. – (Läkartidningen. 1984:32/33, s 2802-2803.)

450 *Renée, Elsie,* Förlossningsvård i Malmö. – (SDS 26/7.)

451 *Righard, Lennart,* Barnläkare på vårdcentralerna. – (SDS 3/4.)

452 *Wallin, Åke,* Primärvårdsfobin. – (SDS 28/11.) – Primärvården i Malmö.

453 *Welin, Sölve,* I kamp för att rädda liv. En röntgenläkare berättar. Malmö 1984. 299 s. – Om förf:s tid som professor och överläkare vid Malmö allmänna sjukhus, s 171-246.

454 *Wengelin, Barbro,* Stoppa utarmningen av Malmös sjukvård. – (KvP 11/4.)

455 *Werkström, Bo,* Psykiatrin i Malmö. – (SDS 6/11.)

456 *Wictorin, Kay,* Dagmar ger rättvisa. – (SDS 2/12.) – Med genmäle av Gunnar Henningsson 4/12.

457 *Öfström, Sylve,* Hemtagningen. – (SDS 24/3.) – Hemtagning av patienter, bla till Malmö kommun, från enskilda vårdhem.

REGISTER

Active i Malmö AB 369
Adrup, K A 143
Ahlberg, T 224
Ahlgren, J 68
Ahlström, U 160
Allaktivitetshus 277
Allansson, O 181
Allm sjukhuset 187,431-434,440, 443,444,450,453
– – Läkarutbildn 52
Almström, H 40,316,346
Alsterdal, A 19
Altenhammar, G 398
Alwå, A 169
Amaltheaattentatet 269,270
Andersson, B 242
Andersson, C 160
Andersson, Gilbert 279
Andersson, Gunvor 300
Andersson, H 166,199,202,203, 214,217
Andersson, Ingmarie 132
Andersson, Ingvar 150
Andersson, M 50
Andersson, N 428
Andersson, Per 2
Andersson, Peter 64
Andersson, Roland 411
Andersson, Roy 411
Andersson, Sten 80,89,90
Andersson, Stig 313
Andersson, T 418
Andersson, U 408
Andréason, C 378
Andreasson, K 93
Ankarstrand-Lindström, G 41
Annelunds småindustrihus 311
Arbetet 19
Arbetsmarknadsutbildning 279
Arbetsolyckor 286
Arbetsplatsbibliotek 6
Arenhill, Å 208
Arfwidsson Bäck, B 4,8
Arnman, G 42
Arvidsson, K-A 43
Asp, H 102
Asplund, J 406
Attström, R 90
Aulin O 90
Avfallshantering 317,318,323,324, 329
Axeltorp (Folkets hus) 277
Bager, E 22,112,170,204
Baltiska utställn 11,13,361
Barndaghem 303
Barnomsorg 304,307
Barockfestivalen 134
Bellevue (herrgården) 212
Bellevuegården: arkeologi 159
Bendroth, A 407
Bengtsson, C 113
Bengtsson, O 235
Berglund, S 429
Bergquist, S 381,383
Bergstrand, A 171
Bergström, J 317
Bergström, M 124
Bergström, T 124
Bernhardsson, B 398
Bernhardsson, G 69,70
Berntorp, E 430
Bibliografi 2
Bjerstedt, Å 44
Bjuremark, U 387
Björk, I 103
Björk, U 151
Björklund, J 330
Björkman, G 188
Björn, A-L 71,90
Björnqvist, S 385
Bladins skola 54,66
Blohmé, M 160
Blomberg, B 3
Blomquist, L 420
Blomsterhandel 362
Blücher, R 236
Boberg-Lundholm, J 441
Bodin, A 125
Bódis, P 246
Bolinder, J 92,421
Bostadsförsörjningsprogram 298
Boström, C 331
Brandkåren 312,313
Bratthall, D 90
Brisum, J 260
Brolinson, C 12
Broström, Y 144
Brynolf, I 90
Buhre, B 413
Bulltofta rekreationsområde 424
Bunkeflo 205
– arkeologi 159
– Folkets hus 277
Burrau, P 280
Bützow, L 33
Båth, P 318
Bäckström, N 155
Börrefors, B 4
Börshuset 368
Böös, R 238

Callmer, C 59
Canon, H 272
Cardo, AB 370
Carlsson, F 16
Caroli församl 30,31,33-36
– kyrka 31,33,121
Cassland, B 72
Cavalli-Björkman, H 365,413
Cederholm, B 347
Cederholm, K 262,263,267,268
Christoffersson, H 47
Cirkus Brazil Jack 144
Claus Mortensen (kvarteret) 160
Cronberg, O 419
Crüger, B 33
Crüger, B E 33
Cykelkarta 225

Dagmar-reformen 429,437,439,456
Dahlgren, C 21
Dalin, E 200
da Silva, H 90
de Maré, L 425
Depåbibliotek 3
Deutsche evangelische Gemeinde se Tyska församl
Dieden (familjen) 212
Dieden, M 212
Donnér, J W 171
Drameus, L 201
Due, H 93
Dundret, föreningen 277
Dymling, J-F 90

Edgren, L 281
Egart, P 90
Ehnbom, S 45
Eiser Trikå AB 290,291
Ekblom, H 182
Ekelund, F 94,172-175
Ekman, K 114
Ekstrand, L H 46
Elisedal: arkeologi 159
Elvestad, U 389
Enebacken (SSU-lokal) 293
Enebackens barnhem 300
Energiförsörjn 318,319,323,327,329
Energiverket 195
Englund, A 227

Englund, L 367
Engstrand, B 380
Erichs, K 313
Erichs, R 355
Ericsson, A 7
Eriksson, B 320
Eriksson, L-E 273
Erlandsson, I 411

Fackföreningar 280-284,287-289, 292-294
Fagerström, A 5,205,321,347
Falk, B 56
Fiskesjö, B 90
Fleming, D 282
Flensmarck, T 115,168
Flintgruvor 165
Flygindustri, AB 371,372
Folkets hus 278
Folktro 199
Form Design Center 103,107
Fors-Ohlsson, A 302
Fosie 205
– arkeologi 159,162
– industriby 359
– scoutkår 416
Fosieby företagsgrupp 356
Frankman, G 137,138
Freden 1512 167
Fredriksbergs företagshus 311
Fredriksson, G 65
Friberg, T 448
Fridhemsskolan 62
Frostin, E 1,23
Frostin, G 47
Fågelbacksskolan 125
Fåglar 420
Fångvårdsanstalten 265
Fänge, Ö 240
Förskolan 57

Gabrielsson, G 65
Gaddén, G 176
Garderobsteatern 145
Generalplan 233
Gerhard [pseud] 310
Gertten, M 206
Gladh, C 374,379,394,396,399,403
Glostorps kyrka 116
Golovin, A 15
Gonzalez, A 126
Gottfridsson, R 408,413
Gottschalk, L 109
Graa (släkten) 168
Grahn, K 239
Granath, L 73
Granbacken: branden 1979 262, 263,267,268
Green, A 216
Gren, A 48
Grenhall, J 432
Grevefejden 166
Gripen (öresundsbåt) 346,349,351
Grundvux 65
Gröncgatan 213
Guillou, J 262,263,268
Gullberg, H 177-180
Gullviksborg 297,299
Gustafsson, A 145
Gustafson, R 146,211
Gustavsson, P-E 118
Gyllin, Y 181
Gyllström, L 322
"Göran frau Hyllie" 183
Göransson, B 182
Göransson, O 183
Göransson, T 38

Hagelborn, R 49
Hallberg, R 133
Halldén, R 171
Halldin, T 24
Hallström, O 303
Hamnen 205,232,347,348,350,353
Handelsgymnasiet 59
Handley, V 139
Hanning, C 95
Hansson, L 332
Hasselgren, G 90
Hasselgren, K 318
Hedin, B 428
Hedin, B-E 6
Hedlén, B 246, 295
Heijkenskjöld, A 107
Heister, B 74,75,90,433,434
Heliga lekamens gille 160
Heligandsklostret 22
Helin, I 438
Hellblom, O 348
Hellqvist, A 149
Hellsten, S 439
Hemhjälp 302
Hemvärn 418
Henningsson, G 456
Hennix, K 254
Hermods korrespondensinst 176
Herslow, G 376
Herze, L 241
Hessel, S 43
Hindby 218
Hippodromteatern 143,153,196
Hjertsson, S 407
Hjukström, S 323
Holm, O 369,373,377,382,384,393
Holmberg, B 176
Holmertz, V 435,436
Holmgren, L 147
Holmgren, P 204
Holmström, B 10
Hooth, E F 33
Hoppe, M 260
Horvath, L 242
Hotell Tunneln 126
Huldt, B 134
Hult, J 324
Hultén, B 243
Hultin, O 126
Hungaria (restaurang) 99
Husie 205,227
– arkeologi 159
Hyllie 205,226
Håkansson, B 116
Håkansson, G 244,333,437
Håkansson, H 411
Håkansson, J 90
Hårde, M 370
Hårde, U 127,245,246,251
Hårdh, B 158
Hägglund, P 409
Hörjel, N 361
Hörlin, R 438
Hörnström, B 147

IFK Handboll Oxie 415
Informator 373
Inor AB 374
Invandrarbarn 46,274,276,308
Invandrare 273,290, 291
Isacson, T 413
Islamic Center 25,29

Jacobsson, H 264,417
Jansson, B 6
Jansson, L 76
Janstad, H 190
Jardemark, P 228,283,284
Jarnbring, B 439
Jigin, G 334
Johansson, A 135
Johansson, G 358
Johansson, I 311
Johansson, J 148

Johansson, K M 246
Johansson, L 96
Johansson, S 128
Johansson, Å 242,246
Johnson, L 156
Jonsson, T 265
Judiska församl 26
Juhlin, C-H 109,422
Jutelius, B G 335
Jönsson, G 194,359
Jönsson, I 42
Jönsson, K 285
Jönsson, L 171
Jönsson, P 184
Jönsson, P-O 439
Jönsson, T 286
Jönsson, Å 413
Jörwall, L 117,288

Kaaman, A 360
Kalkugnar 310,315
Kallum, C 17
Kappelin, K 129
Karlsson, A 440
Karlsson, H 50,296,386
Karlsson, Kurt 361
Karlsson, Kurt [A] 287
Karow, H 266
Kartor 225,226
Kasimir, O 51
Kátays, Z v 99
Kemdal, A-L 288
Kirseberg 205,219,220
– biblioteket 220
Kjellberg, A 282
Kjellgren, L 13,136,149
Klagshamn: kalkbrottet 423
– kyrkoprojekt 130
Klagshamnsudden 422
Knutsgillet 18
Knutsson, E 97
Koch, G 77
Kock, J 166
Kockum (familjen) 212
Kockum, H 212
Kockums AB 95,280,282,294, 375,376
Kolare, S 297
Komvux 65
Konserthuset 128,140
Korman, H 275
Kraft, J 424
Kristensson, K 411
Kristiansson, G 78,222
Kroksbäck 285
Krusell, I 267
Kryddgårdsskolan 53,55
Kulturminnesvård 207
Kvarnby: flintgruvor 165
– kritindustri 380
Küng, A 448
Kyrkogårdar 118,122
Kyrkogårdsförvaltn 37,38
Kyrkogårdsväsendet 24
KåKå AB 169
Käglinge rekreationsområde 426
Kälvemark, T 79
König, A 25

Lambert-Olsson, H 387
Landgren, K-A 247
Landin, P 173
Larsén, C 137
Larsson, Bosse 411
Larsson, Börje 80
Larsson, Gudmund 81
Larsson, Gunnel 362
Larsson, L 103
Larsson, L-O 64
Larsson, M 159
Larsson, P 183,312
Larsson, S 6
Larsson, Å 90
Lasius, J H 33,34
Laurell (släkten) 185
Laurell, B E 185
Laurell, G 185
Laurell, S A 185
Laurin, U 355
Leander, B 425
Lemmeke, L 325
lenk [pseud] 344
Lernvall, I 52
Lewinschal, B 26
LIMES-projektet 7
Limhamn 205,221,226,231
– kalkbrottet 102,319
– kalkugnar 310,315
Limhamns församl 39
– kalkbruk 200
Lindbohm, D 186
Lindeberg, P D 177
Lindeborg: arkeologi 159
Lindén, U 82
Linderoth, G 219
Linders, A 306
Lindmark, B 430
Lindström, B 7
Lindängen: Folkets hus 278
Linesco, AB 377
Ljungmans Verkstäder, AB 378,379
Lundberg, C 311
Lundberg, G 104
Lundblad, G 248
Lundborg, B 276
Lundell, Y 109
Lundgren, M 98
Lundholm, M 441
Lundin, S 27
Lundquist, Y 249
Lundqvist, J 317
Lundwall, U 420
Luterkort, S 325
Lärarhögskolan 44,48
Lönnbrink, L 344
Lövdén, L-E 91,336

Magnusson, B 187
Magnusson, H 188
Magnusson, K 326
Magnusson, S 67
Malmquists Bryggeri 314
Malmström, K 313
Malmö brottningsdomareklubb 410
– Bryggeri AB 314
– börshus 368
– formminnesfören 203,210
– fotbollsfören 408,409,411,413
– handelsgymnasium 59
– hemvärnskrets 418
– läger 1848 167
– museum 15,16,354
– – medeltidsorgeln 113
– museums årsbok 106,288
– nation 45
– symfoniorkester 139
– teater 146
Malmöhus (fängelset) 272
– (slottet) 93,214
Malmökrita AB 380
Mariaskolan 51,58
Martinsson, G 201
Mattsson, J 268
Melldahl, L E 328
Metallindustriarb-förb 280,287,288
MFF 409,411,413
MFF-bladet 408
Mikaelsson, L-Å 285
Minneslundar 122
Mittendorf, I 123
Modéer, K Å 210,223
Modigs Plåt AB 381

Morfiadakis, E 64
Mortensen, C 1,189
Mosaiska församl 26
Moskébyggnaden 25,29,129
Motetten (Folkets hus) 277
Mundt Almquist, G 7
Munke, S 89
Museer 15,16,147,264,342,344, 354,358,417
Musikhögskolan 105
Månsson, I 398
Månsson, S-A 306
Mårtenson, J 99,192
Mårtensson, O 167
Möller, G 190
Möller, L 363
Möller, R 54,62
Möllevången 101,229
Mörling, U 251

Narkotikamissbruk 275,441
Nenander, Y 55
Nessling, P 337
Netzén, G 19
Nihlen, M 28
Nilson, A 269,270
Nilsson, Bengt 401
Nilsson, Börje 84
Nilsson, Christer 150,151
Nilsson, Christer 398
Nilsson, G A 56,289,376
Nilsson, I 363
Nilsson, K 426
Nilsson, Malte 326
Nilsson, Mårten 277
Nilsson, N, Fiolbyggare AB 141
Nilsson, N-Göran 375
Nilsson, Nils Gunnar 209
Nilsson, Staffan 314
Nilsson, Stellan 411
Nilsson, Stig 388
Nilzén, Å 187
Nissmo Industri AB 382
Niwhede, W 442
Nohrborg, K 138
Nordberg, E 174
Nordsjö AB 383
Nordstedt, G 64
Nordström, A 414
Nydahl, T 29
Nygård, B 265
Nyström, L 247

Odd Fellow 17
Ohlén, L-O 398
Ohlsson, K 444
Ollén, J 230,351
Ollén, T 175
Olofsson, T 178
Olsson, B 85,90
Olsson, H 269
Olsson, H-I 395
Olsson, I 445,446
Olsson, J 365
Olsson, J-E 376
Olsson, J O 15
Olsson, Margot 64
Olson, Mark 290
Olsson, Mats 307
Olsson, P 270
Ombyggnadsgruppen 384
Oscarsson, K 6
Ouvinen-Birgerstam, P 308
Oxie 205,222
– arkeologi 159
– kyrkan 117
– Tycho Brahe-observatoriet 421
– härad: arkeologi 158

Pallas, IK 412
Palm, A 177,179,180
Palm, B 57,291,309
Palm, G 100
Palmér, C 411,413
Palmgren, C 107
Palmquist, D A 231
Palmqvist, B 152,156
Parrot, K 145
Perfekta Tryck AB 385-388
Pering, I 90
Persson, B 392
Persson, Christer [H T] 366,367
Persson, [S G] Christer 420
Persson, Christoffer 199
Persson, E 408,413
Persson, H-I 64
Persson, S 86
Persson, W 271
Petersson, B 447
Pettersson, B 400,405
Pettersson, H Å 58
Pihl, O 442
Pildammsparken: vattentornet 320, 427
Pile: arkeologi 163
Pingstkyrkan 27
PLM 283,284,355,389-391

Polfeldt, C E 109,448
Polismuseet 264
Poppe, N 153
Pouget, J N 33
Prostitution 306,309
Prästkragarna (sångsällsk) 133
Psykiatrisk vårdorganisation 433, 434,443,455
Punkt [pseud] 211
Pålsson, G 222

Radio 21
Ragnarsson, P 288
Ragnerstam, B 288
Rajala, E 160
Ramsby, Å 449
Reformationshist 1,23,32
Reinholdson, M 368
Reis, L 108
Reisnert, A 161,224,288
Renée, E 430,439,448,450
Restad, B 130
Richters Bryggeri 314
Riddersporre, M 162
Righard, L 451
Rimbro, R 109
Ringberg, B 165
Rode, H 240,246,251,260
Romberg, T 217
Rosborn, S 163,164,226,352
Rosén, K 411
Rosenberg, M 212
Rosendahl, S 215,427
Rosengren, E 292
Rosengård 98,205
– (herrgården) 212
– arkeologi 159
– Folkets hus 277
Rosengårdsbiblioteket 9
Rosengårdsskolan 56
Rothstein, U 47
Roxman, S 209
Rudebeck, E 165
Ruhe, A 204
Rummel, S 35,36
Runerheim, S 266,271
Rydén, D 139,140
Rydén, R 78
Rydén, V 61
Rydenfelt, S 109
Räihä, N 438
Rönnquist, R L 59
Röntgenfrågan 442,448,449

Sager, O 171
Salomonsson, B 288
Saluhallen, Lilla torg 124
Samarbetsnämnden f konstfören 111
Samlad skoldag 49,63
Samuelsson, B-Å 315
Sandberg, A 198
Sandberg, L 87
Sandell, B 395
Sandell, N Å ("Kajan") 411
Sandell, U 60
Sander, A 154
Sandström, S 16,109
S:t Andreas kyrka 114
S:t Pauli församl 28
S:t Petri kyrka 112,113,115,119, 120,168
Sarnow, J 33
SattControl AB 392
Schlyter, H 30-32, 61, 119-121
Schmitz, A 338
Schottenius, M 193,209
Scoutkår, Fosie 416
Scoutmuseet 417
Segeån 425
Sellem, J 109
Setrab AB 393
Sjöberg, S G 33-36
Sjödén, R 293
Sjöfartsmuseet 354
Sjöfartsuniversitetet 40
Sjögren, H 156
Sjöholm, S 90,109
Sjöstedt, S 110
Sjöström, T 191
Skoglund, L-O 232
Skolmuseum 67
Skoogs Företagsgrupp AB 394
Skrinet, Investment AB 395
Skyline Hotell 131
Skåne Gripen AB 396,397
Skånemejerier 398
Smith, K 272
Socialtjänsten 301,305
Sonesson, L 440
Sonesson AB Wilh. 399,400
Sparbanken Malmöhus 401
Spillepengs avfallsupplag 323, 329
Spårvägar 345
Spårvägsmuseum 344
SSU-klubben 293
Stadsarkivet 4,5,8
Stadsbiblioteket 3,6,7,9,10,220
Stadshuset 127
Stadsteatern 148,156
Stan's röst 14
Stenberg, A 43
Stenberg, H 20
Sterner, B 140
Stibner, Å 141
Storm, E 192
Stortorget 223
Strand, L 406
Stråth, B 282,294
Strömberg, B 221
Ståhl, E 387
Stålnacke, K 9
Stålnacke, S Å 220
Swahn, S C 101,193
Svanberg, C J 122
Svanlund, Olle 109
Svanlund, Oscar 136
Svanlund, T 136
SwedeChrome AB 402
Svedlund, A 213
Svenning, O 413
Svenska Fluidcarbon AB 403
– industritjänstemannaförb 289
– Tobaks AB 404
Svensson, B 414
Svensson, E 362
Svensson, T 37,38
Sydkraft AB 405
Sydvästmejeriet 398
SYSAV:s avfallsverk 317,324
Särskolor 62
Söderberg, S 10,209
Söderhielm, P 354
Söderlund, K 160,189
Söderquist, M 275
Södra Sallerup: arkeologi 157,165
– – folktro 199
– – Wowragården 217,358
"Södrens skald" 199

Tandläkarhögskolan 68-91
Teatercentrum Syd 154
Teatermuseum 147
Teghammer, J 342
Tegnérskolan 215
Tekla Åbergs läroverk 47
TEM-projektet 12
Tenfält, T 63
Teresjtjenko, M 15
Thagaard, A-M 220
Thomée-samlingen 358
Thulin, S 155,196
Tidningar 19,20
Tillander, U 88
Tomner, L 5
Torup 216
Trendelenburg, P 33
Trendelenburg, P A 33
Triangelnområdet 224
Triangelnprojektet 10,234-261
Trafikförsörjningsplan 343
Trafiksäkerhet 341
Trekungamötet 1914 167
Trell, E 447
Tryckeri AB Tifa 385-388
Tunneln, Hotell 126
Tvätterier 326
Tycho Brahe-observatoriet 421
Tyrstrup, K 89
Tyrstrup, O 233
Tyska församl 30-31,33-36,123
Törnblom, B 445
Törnblom, S 142
Törnbloms musikskola 142

Ugricic, J 64
Unckel, P 68,90

Vagnmuseet 342
Wahlberg, A 66
Valdemarsro 279
Waldhör, I 194,255
Wallenberg, B 195
Wallin, C 18
Wallin, Å 452
Vamling, G 398
Vatten- o avloppsverket 312,322
Vattentorn: Pildammsparken 320, 427
Welin, S 453
Wengelin, B 454
Werkström, B 455
Wernström, N 345
Westerberg, A 430
Wickström, I 218
Wictorin, K 256,257,456
Widing, H 20,195,391
Wiehe, M 132
Wihlborgbyggen AB 328
Viktoriagården 446
William-Olsson, A 258
Winberg, A-L 288
Winge, G 371,372
Winge, O 143,196
Wiqvist, W 329

Wirén, H 197,198
Wohlström, L 285
World Maritime University 40
Wowragården 217,358
Värmeförsörjning 319,325
Värner Rydénskolan 50,60,64
Värnhems sjukhus 435,445
Västra Skrävlinge: arkeologi 159
Växtlighet 424

Yngvesson, N 360

Zäll, I 415

Åberg, H 67
Åberg, L 209
Åberg, T 47
Åhman, B 90
Åström, L 39

Ängdala gård: arkeologi 165

Öfström, S 90,457
Öhnegård, V 160
Öresundsbroprojektet 330-340
Öresundstrafiken 346,349,351,352
Östra sjukhuset 428

Malmö fornminnesförenings verksamhet 1984

Malmö fornminnesförening firade under året sitt 75-årsjubileum. I det Kockska husets källare konstituerades Fornminnesföreningen den 26 mars 1909. Jubileet har på flera olika sätt präglat föreningens aktiviteter under året.

Årsmöte

Ordinare årsmöte hölls den 27 mars i Musikhögskolans Konsertsal i Malmö. Cirka 100 inbjudna och medlemmar övervar årsmötet.

Med anledning av föreningens 75-årsjubileum uppvaktades föreningen efter årsmötetsförhandlingarna av Malmö kommun, Malmö Förskönings- och Planteringsförening, Skytts härads hembygdsförening, Oxie härads hembygdsförening samt Limhamns Museiförening.

Efter uppvaktningarna höll chefsredaktör Lars Engqvist ett anförande under titeln: Hembygdsrörelsen i vår tid varefter f.d. direktören i Malmö Konserthusstiftelse Olof Hult höll ett mycket uppskattat föredrag kring ämnet: Musik och musikanter i Skåne för 75 år sedan. Föredraget beledsagades av sång- och musikinslag utförda av elever vid Musikhögskolan i Malmö.

Efter föredraget samlades 83 gäster och medlemmar till supé i Musikhögskolans repetitionslokal.

Styrelsen

Under året har styrelsen sammanträtt fyra gånger, den 12 mars, den 20 juni, den 12 november och den 26 november. Styrelsen har under året haft följande sammansättning: Professorn Kjell Å Modéer, ordförande, direktören John Hain, vice ordförande och kassaförvaltare, arkitekten SAR Bengt Berggren, sekreterare, museichefen Bengt Salomonsson och fru Elsebeth Bager med lektorn, fil.lic. Olle Helander och lektorn Hans Ersgård som suppleanter.

Hedersledamot

Årsmötet beslöt, efter förslag från styrelsen, att till hedersledamot i Malmö fornminnesförening utse f.d. styrelseledamoten, skriftställaren Helge Andersson, för hans stora kulturhistoriska insatser och hans intresserade och gagnerika arbete för föreningen och dess verksamhet.

Utflykter, föredrag och utställningar

Den traditionella vårutfärden ägde rum Kristi Himmelfärdsdag, torsdagen den 31 maj och gick till Österlen. Tre abonnerade bussar med Bengt Berggren, Sven Rosborn och Bengt Salomonsson som färdledare förde 135 deltagare via Bollerup, med dess nyligen restaurerade stenhus och Hannas medeltidskyrka till Örums by med ett väl bevarat "husmanshus" av ålderdomligt slag.

Färden gick sedan vidare via Ramshög, med dess gånggrift, längs kustvägen till Skillinge, Brantevik och Simrishamn.

Lunch åts på Hotell Svea i Simrishamn varefter bussfärden fortsatte till det expanderande Smidesmuséet i Gislöv. Järrestadshällristningen, en av de största på Österlen, besöktes på väg till Ö. Tommarp, en av Skånes äldsta stadsbildningar.

Innan hemresan anträddes gjordes ett uppehåll vid Glimmingehus servering där kaffe och hembakat bröd serverades.

Lördagen den 13 oktober anordnade föreningen en studieresa till Frostavallens nya sevärdhet projekt "Forntid i nutid". I studieresan deltog 66 medlemmar.

I söndagsföreläsningsserien på Malmö museum i Malmö fornminnesförenings regi föreläste lektorn Olle Helander söndagen den 4 februari om "Baltiska utställningen i Malmö 1914", intendenten på Sjöfartsmuséet i Malmö, Per Söderhielm den 28 oktober om "Marinarkeologi i Öresund"

och redaktör Hans Janstad den 25 november om "Det skövlade Malmö – har rivningsrasseriet stoppat?"

Söndagen den 8 april visade arkitekt Anna-Margrethe Thagaard utställningen om gamla Kirseberg på Malmö stadsbiblioteks Kirsebergsfilial. Efter visningen företogs en promenad genom det aktuella området.

Tillsammans med Malmö museum och Föreningsbanken arrangerade Malmö fornminnesförening en sommarutställning i Föreningsbankens lokaler på Stortorget. I bilder skildrades Stortorgets och dess byggnaders historia.

Fornminnesföreningen medverkade genom sin ordförande till en folder med titeln "Torget i stadens hjärta", vilken delades ut i anslutning till utställningen.

Föreningen deltog söndagen den 9 december i Malmö museums arrangemang "Jul på slottet" med ett stånd för försäljning av föreningens alster och för information om föreningens verksamhet.

Publiceringsverksamheten

Malmö fornminnesförenings tidskrift Elbogen, årgång 14 har utkommit med fyra nummer, nummer 1 den 16 marj 1984, nummer 2 den 20 augusti 1984, nummer 3 den 11 november 1984 och nummer 4 den 11 februari 1985.

Ordföranden har varit ansvarig utgivare och som redaktörer har ordföranden, Bengt Salomonsson och sekreteraren tjänstgjort.

Genom att Malmö Förskönings- och Planteringsförening som en 75-årshyllning till Fornminnesföreningen ställt ett belopp av 70.000:- kronor till förfogande som bidrag till tryckningskostnaderna har Malmö fornminnesförening kunnat förverkliga planerna på att utge Ludvig Berckhan Falkmans "Minnen från Malmö".

Manuskriptet lämnades till trycket under sommaren samtidigt som styrelsen bildade "Malmö fornminnesförenings 75-årsfond" med syfte att bidraga till tryckningskostnader av urkunder, manuskript och forskningsresultat rörande Malmö stads historia.

Konstnären Gösta Mirow har gjort en välkomnad insats för Fornminnesföreningen genom att han tecknade den fyndiga jubileumsafischen kring temat "Idag om igår".

Expeditionslokal

Malmö kommun ställde, lagom till Fornminnesföreningens 75-årsjubileum, ett utrymme i Hedmanska gården, Haqvin Bagers "skalderum" till föreningens förfogande. Rummet kommet att användas som expeditionslokal men också för arrangemang av mindre utställningar kring aktuella stadshistoriska frågor.

Medlemsantal

Under året har föreningens medlemsantal utgjorts av fyra hedersledamöter, två ständiga medlemmar och 1.000 betalande medlemmar samt 142 familjemedlemmar.

Hedersledamoten fru Eva Munck av Rosenschöld avled den 19 januari 1984.

Medlemsantalet har minskat med 27 sedan föregående år.

Under året har 48 nytillträdande medlemmar registrerats och 33 fullbetalande medlemmar avförts ur medlemsregistret.

Leif Ljungbergs stiftelse

Under verksamhetsåret har bidrag till Malmö fornminnesförening utdelats med 30.000:- kronor.

Kapitalbehållningen uppgick enligt balansräkningen per en 31 december 1984 till 307.440:- kronor.

Balanskonto

Föreningens balanskonto per 31 december 1984 utgjorde:

Tillgångar		
Aktier		
540 aktier i Asea	6.818	
315 aktier i Sv. Handelsbanken	7.648	
301 aktier i Cardo AB	3.681	
1.450 aktier i SE-Banken	23.704	
660 aktier i Skandia	5.338	
248 aktier i Custos	4.894	
200 aktier i Öresund	9.181	61.264
Bank och kassa		106.172
		167.436

Skulder	
Berghska Fonden I och II	16.850
Leif Ljungbergs fond	6.035
Anna Lisa o. Sven Eric Lundgrens Fond	16.250
Emil o. Iris Schelins Fond	8.275
Elisabeth Berntons Fond	6.200
Einar Bagers 90-års Fond	11.300
Jubileumsfonden	11.191
Reserverat för Elbogen 1984	63.665
Kapitalbehållning	27.670
	167.436

Olle Helander in memoriam

AV KJELL Å MODÉER

Februarisöndag för ett par år sedan. Fornminnesföreningen arrangerar eftermiddagsföreläsning i Skovgaardsalen på Malmö museum. Varenda sittplats är belagd, människor står också längs väggarna och vid ingången. I talarstolen framför "vita duken" står Olle Helander och trollbinder sitt auditorium i ett lättsamt extemporerat föredrag. Han föreläser om Baltiska utställningen, ett kärt ämne för malmöborna, och den "vita stadens" uppgång och fall passerar förbi på bildduken i svart-vita bilder, alla interfolierade med Olle H:s sakkunniga och engagerande kommentarer.

Den minnesbilden träder fram för mig när vi i Malmö fornminnesförening nås av meddelandet att vår styrelseledamot Olle Helander plötsligt inte längre finns med oss.

Olle Helander var en av "de tre musketörerna" bland vår tids malmöhistoriker. Lennart Tomner, Hans Ersgård och Olle Helander kom från 1950-talets början som malmöforskare att representera vart sitt skede av malmöhistorien. Olles tidsperiod blev frihetstidens och det gustavianska enväldets. Hans forskarresultat i denna del presenterade han i del 2 av Malmö stads historia, "Stadens historia 1719-1820", 1977. Som skildrare av denna tid var han väl lämpad. Han utstrålade något av upplysningens personideal, och han artikulerade sitt intresse för tiden genom att beskriva tidens aktörer: Jöns Stobaeus, Erasmus Clefwe och Carl Magnus Nordlindh dokumenterades i eleganta, intresseväckande och kunniga porträtt i Malmö fornminnesförenings årsskrifter.

Att sprida kunskap om Malmö stads historia är som bekant Fornminnesföreningens primära ändamål. Detta syfte förkroppsligade Olle Helander som populärvetenskaplig föreläsare och författare. Vi i styrelsekretsen har förlorat en trägen och trogen medarbetare i malmöhistoriens vingård.

Malmö fornminnesförening bevarar med tacksamhet minnet av Olle Helander.

Utdrag ur Malmö fornminnesförenings matrikel november 1985

Hedersledamöter:

Andersson, Helge, skriftställare
Bager, Einar, fil. doktor, konstnär
Bergh, Brita, fru
Munck af Rosenschöld, Thomas, f.d. borgmästare

Årligen betalande medlemmar, vilka inträtt under år 1985:

Andersson, Ann-Christin
Andersson, Henning
Andersson, Marianne
Arfwidsson Bäck, Birgit
Assargård, Anders

Benell, Bo
Berglund, Anders
Bondesson, Klara
Båth-Svensson, Ingrid

Dahl, Mats
Dahlgren, Britt
Danerup, Gunnel

Eklund, Karin
Eriksson, Elisabet
Eriksson, Göran

Falck, Brita
Falck, Carl-Axel
Friman, Olle
Förnvik, Ingrid

Granquist, Annelie
Gustafsson, Erland
Gustafsson, Ulla
Göransson-Frank, Marianne
Göransson, Mikael

Hansson, Hans
Hedéns Konsthandel
Hedin, Margit
Hedin, Stig
Hägg, Ebbe

Ivestedt, Göran

Jennerup, Gunvor
Jensen, Hugo
Johansson, Börje

Kristensson, Olga
Kristensson, Stig
Kristiansen, Arne Dyrlund

Larsson, Ruth
Lennartsson, Eva-Lisa
Lindahl, Gunnel
Lindgren, Gun
Lindgren, Inga-Birgit
Lindh, Lars
Ljungbäck, Ebba
Lundkvist, Berit
Löfstedt, Ronny

Mauritzson, Bertil
Mauritzson, Birgit

Nilsson, Ingelöf
Nilsson, Karin
Nordholm, Sven
Norling, Christer
Nyberg, Idoff
Nydahl, Brita
Nyman, Maja-Lisa
Nyman, Sture

Persson, Gertrud
Persson, Kjell
Persson, Morten
Persson, Stig
Polfeldt, Ingegerd

Rasmusson, Anita

Stadsbyggnadskontoret, Malmö
Storm, A
Ståhl, René
Svensson, Einar
Svensson, Ingemar

Tejzner, Sofie
Thomée, Gunnar

Wendel, Anna-Mi
Wennerberg, Asta
Wittstrand, Arne

Åhlin, Jerker

Öhlin, Karin

MALMÖ FORNMINNESFÖRENINGS STYRELSE:
Ordförande: Kjell Å Modéer, professor
V. ordförande och kassaförvaltare: John Hain, direktör
Sekreterare: Bengt Berggren, arkitekt SAR
Ledamöter: Bengt Salomonsson, museichef, Elsebeth Bager, fru
Suppleanter: Hans Ersgård, lektor, Olle Helander, lektor

Elbogen 1985: Innehåll

AV RAGNAR GUSTAFSON: Malmö teater 1860-68 – de sista åren före ombyggnaden, II 1

Historia, byggnation, om människorna där och om dess byggherre, Eric Sigfrid Persson

AV MARIA NORDSTRÖM: "Åt varje bostad ett stycke jord och natur". Om utemiljön i Friluftstaden 20

AV MARIA NORDSTRÖM: Planeringen av Friluftstaden 24

AV CLAES CALDENBY: Radhuset som folkbostad? 26

AV LISA GENELL-HARRIE: Så föddes Friluftstaden: Visionen tar form 27

AV BENGT LUNDGREN: Från affärscentrum till kyrka 32

AV ANNIKA HEIJKENSKJÖLD: Den internordiska utställningen – Vi Bo i Friluftstaden 34

AV INGEGERD POLFELDT: Erikslust och Friluftstaden 38

AV INGEGERD POLFELDT: Författare om Friluftstaden 42

AV MARIA NORDSTRÖM: Upprustningen av Norra Friluftstaden 1982-83 44

Kvarteret Fisken

AV LENA LINDGREN-HERTZ: Kvarteret Fisken. Utgrävningar av ett medeltida strandområde 49

AV JÖRGEN KLING: Från klosterområde till fattigkvarter, kv. Fisken med omgivande gator och kvarter 56

AV TOMMY NYBERG: Byns plankor 68

AV VILHELM ÖHNEGÅRD: Medeltida keramikframställning i Malmö 74

AV VILHELM ÖHNEGÅRD: Halvkällarhus i kvarteret Fisken 80

AV KERSTIN SÖDERLUND: Franciskanerna och deras kloster i Malmö 91

AV EINAR BAGER: Heligandsklostret, Rådhuset och Stortorget 97

AV EINAR BAGER: Heligands hospitalshus och kloster 103

AV HANS JANSTAD: "Det skövlade Malmö – Har rivningsraseriet stoppat?" 109

AV LARS EDGREN: Lärlingar som ungdomsproblem. En "ungdomskultur" i Malmö under 1800-talets första hälft 123

AV HERMAN SCHLYTER: Kyrkstöt – Spögubbe – En studie tillägnad Einar Bager 145

AV HELGE ANDERSSON: Hyllie nr 19 – Några anteckningar kring en bildsvit från 1961 163

AV PER ANDERSSON: Malmö-litteratur. Bibliografiska noteringar för år 1984 (med tillägg från föregående år) 166

Malmö fornminnesförenings verksamhet 1984 188

AV KJELL Å MODÉER: Olle Helander in memoriam 190

Utdrag ur Malmö fornminnesförenings matrikel november 1985 191

ISSN 0345-2786
ISBN 91-85156-24-8